

Ба 60574

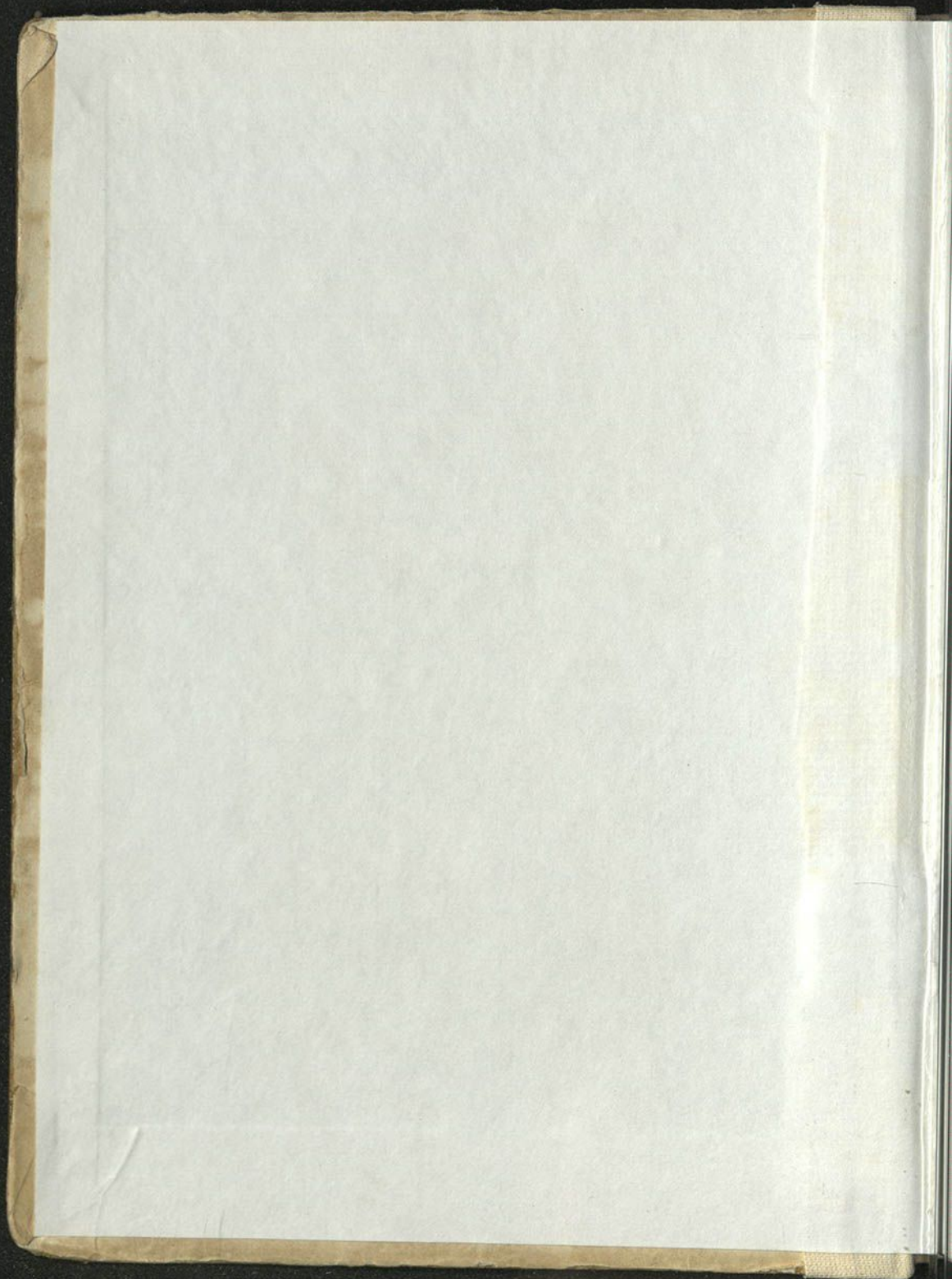
VII

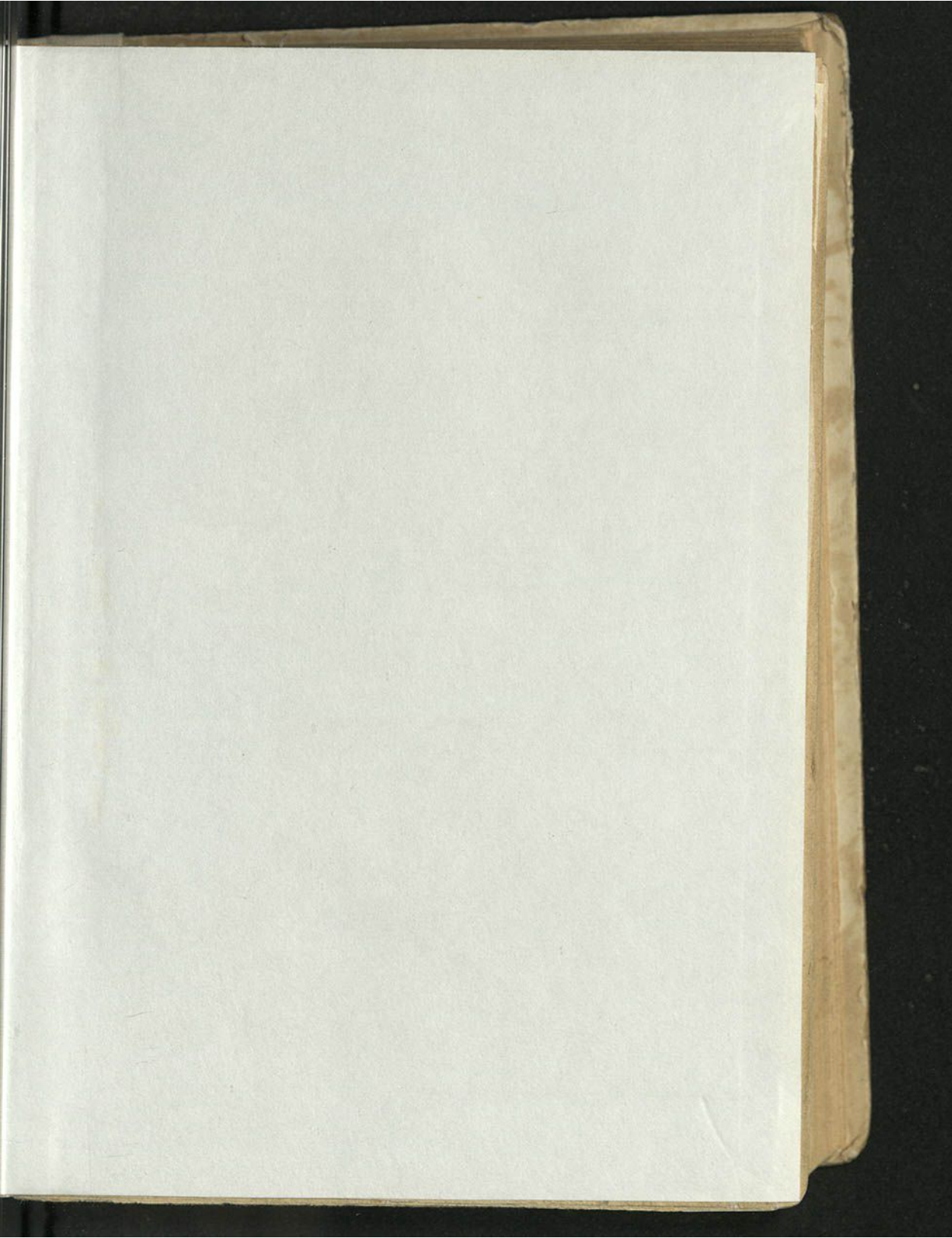
27488

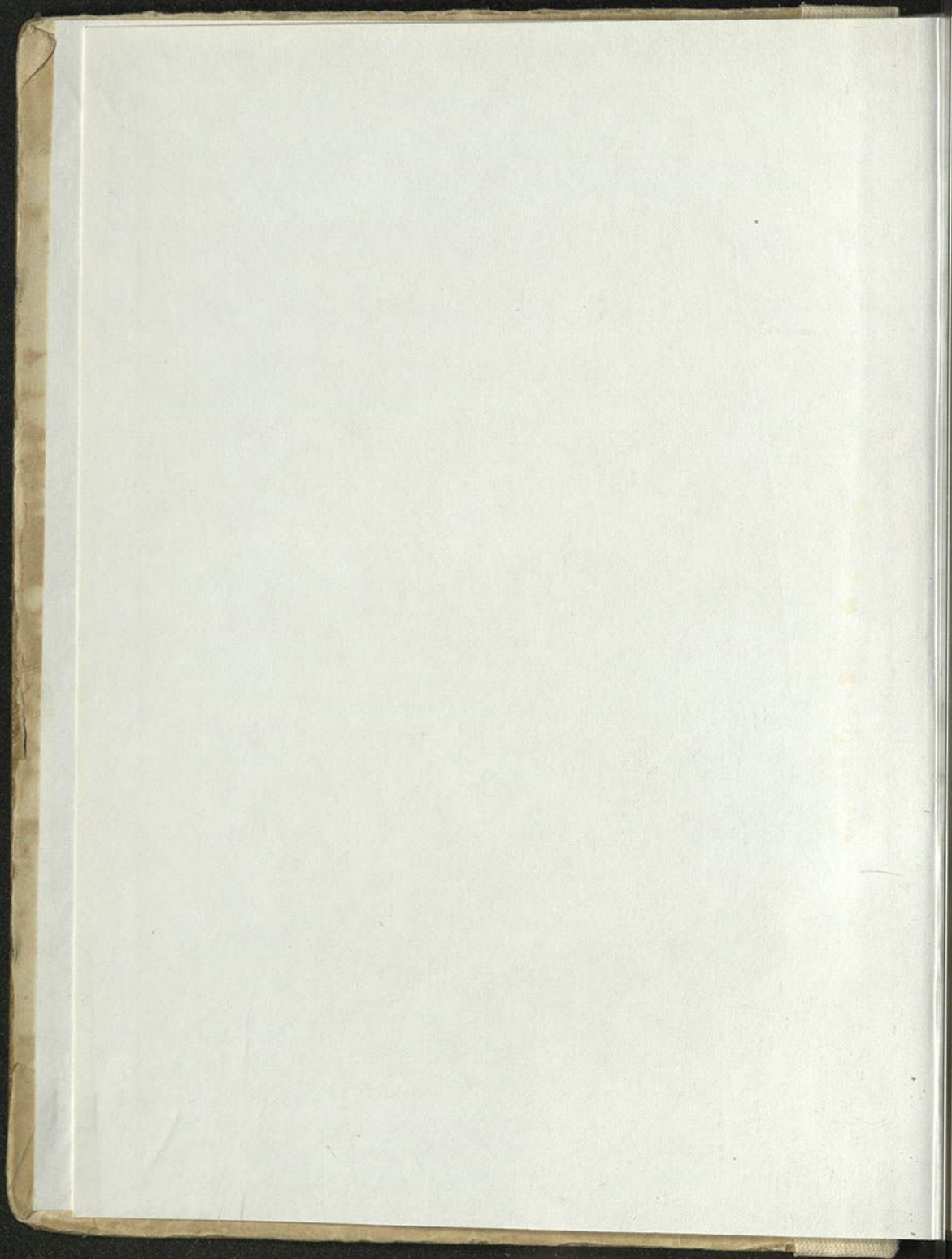
ЦІШКА
ГАРТНЫ

творы

2

ЦІШКА ГАРТНЫ

ЗБОР ТВОРАЎ

ТОМ ДРУГІ

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАўНАЕ ВYДАВЕНЦТЎ

8
ОА 60574

ЦІШКА ГАРТНЫ

ТРЭСКІ НА ХВАЛЯХ

АПАВЯДАНЬНІ

VII

27488

DA 60574
Бел. аддзел
1994 г.

~~207289~~

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАУНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1929

С. 3

1949
ПРОВЕРЕНО

Надрукована ў друкарні
Беларускага
Дзяржаўнага
Выдавецтва

25.04.2009

Заказ № 59.

У ліку 3.000 экз.

Галоўлібел № 98.

СПАТКАНЬНЕ

На вулицы зьмяркалася.

Залатыя чырвоныя праменьні сонца аблівалі хібы хат крывавым водблескам.

Было ціха. Густы мяккі пах гароднае зелені і садовых кветак сьвежым імпахтам напаўнялі цёплае пыльнае паветра, робячы яго яшчэ болей душным і цяжкім.

У вёсцы, як і заўсёды, цякло жыцьцё ў звычайнай летняй клапаце, што звязана з тэрмінам касьбы і жніва.

Адрэдку па вулицы праяжджаў селянін з поля, варочалася адтуль-жа з мяшком травы сялянка. Бегалі і крычалі ля хат рэзвыя, бесклапотныя дзеці, брудныя, абарваныя, з пакудлачанымі валасамі.

Агапа сядзела ля вакна, устраміўшы ўзрок у вакно суседняе, Дзям'яна Гляка, хаты, дзе весела гулялі адсьветы вагнава-чырвонага праменю. У яе галаве поўзалі ўпартыя, настойныя, ужо праз цэлы тыдзень не пакідаўшыя яе думкі, якія часткаю пераходзілі ў апрацаваны, абдуманы плян. Пільна, заглядаючы ў самыя захоўныя дробязі яго, Агапа абдумоўвала, стварала ўсялякія магчымасьці да яго выпадзеньня і ўчуткі рашала:—Болей чакаць не намерана: няма магчымасьці і няма сілы. Досі ўжо! калі ня стану на цьвёрдую нагу—не згаварыцца з імі ні за што. Ды ім усё роўна незразумелы ні маё пачуцьцё, ні мая мова, ні... усё, што мяне аскольвае. Вось ужо скоры два гады, як жыцьцё ідзе не па тэй плуціне, на якой яны звыклі яго бачыць... Два гады, як згібла мінулае, а ім... нібы ўпартым, даруйце мне за вымову, казлом, хочацца свайго...

Пачуўся гук звону, зварушыўшы сонную вёску і дапомніўшы аб заўтрашнім спачынку—нядзелі

Агапа паднялася з лаўкі, устала і па старой прывычцы перажагналася ды глыбока ўздыхнула.

— Хутка прыдуць... А прыдуць—я і паведамлю іх, што надалей кончана. Кіну-рыну і паеду—бо болей тут не магу заставацца, як яны сабе хочуць.

Агапа адварнулася на хату і міжвольна спыніла ўзрок на сьцяне; портрэт, у пазалочанай аправе ручнога вырабу, прыцягнуў яе да сябе. Агапа падалася бліжэй к сьцяне. Нярухома, усё ў адным палажэньні, вось ужо болей году, глядзеў на яе са сьцяны Кастусь, заліхвацкім, бравым, у хворменнай вопратцы чырвонага ахвіцэра, з рамухамі цераз плечы, папругаю і буйнай гвяздою на левым баку грудзей.

Кожны раз, як Агапа глядзела на портрэт дарагога ёй чалавека,—а глядзела яна траха ня кожную хвілю, знаходзячыся ў хаце,—сэрца яе білася часьцей, цёплае пачуцьцё ўцехі напаўняла душу, а прагнае, калючае жаданьне—ехаць к міламу Костусю—катавала яе да болі.

«Прыяжджай да мяне, у Н. Наша вайсковая часць, посьле шасьцімесячнага быванья на пазыцыі, знаходзіцца ў горадзе на спачынку. Спачываць будзем болей месяца. Я чакаю павышэньня па службе, і, можа стацца, застануся начальнікам гарнізону. Бач, я адлічыўся ў бойках, дастаў падзяку, і за гэты мне даюць павышэньне».

Так пісаў Кастусь у лісьце да Агапы.

І яна тысячу разоў прачытвала гэты ліст і кожны раз, прачытваючы яго, праглася да «жаданага Костуські» ўсёю душою.

Але час бег, а варункі і абставіны дамашняга жыцьця перашкаджалі ёй сарвацца з месца і паехаць. Праўда, тут яшчэ крыху віною былі яе трусасьць ды нерашучасьць. «Найду ці не найду Костуся, а ад бацькоў адарвуся... Тады заклануць яны мяне, адракуцца назаўсёды. Бо супроціў іх волі мне прыдзецца зьбегчы ад іх», думала Агапа, калі сэрца прыводзіла да рашэньня...

І так мінула каля месяца. Цэлы месяц! Як многа часу! Колькі вады за гэты час працякло, якія здарэньні маглі трапіцца ў жыцьці Костуся, у яго жыцьці, поўным раптоўных капрызаў долі!

Але пачуцьцё перамагала ўсё, сэрца патрабавала свайго. Уся істота яе заставалася абуранай неадчэпнымі думкамі аб ім, аб Кастуську. Ня йшла на вум работа, кідалася з рук, нівошта не займала, нішто ня цікавіла. Гэтак доўга жыла з ім, гэтак шчыра зблізілася, так прывыкла да яго, так пакахала! Хто-ж і што ў моцы разлучыць іх назаўсёды, палажыць непераходныя перашкоды да іх спатканьня?

— Кінь ты гадаць аб гэтым, цудная! Пакінь дурасьць. Што ты ўгледзела ў ім самавітага, што з вума па ім сходзіш? Кінь, Агапка,—у добрым настрою часамі ўгаварвала яе маці. А часамі, калі ёй дочка надазаяля сваім Костусем, сур'ёзна празілася:

— Выгнаць цябе, нягодніца, трэба. Усю сям'ю нашу апаскудзіць захацела... Зьвязалася, шэльма, з бальшавіком і няма рады... З бальша-авіко-ом!! Нібы няма лепшых хлопцаў на сьвеце... Вось пачакай, прыдуць легіянеры, тады іншае запянеш... Ды праз яго і нам бяды не адкасьніцца будзе... Прычэпяцца—і аграбяць ці заб'юць за няма нішто, за жуліка якогась там... Выганім, Агапа, насур'ёз кажу табе, калі не адрачэшся ад яго!..

— І трэба выгнаць! Волю сабе дала! Моц пачула... Праз бацькоў і не шманае! Пачакай, галубка, вазьму я цябе ў рукі!—ушчуваў Агапу бацька.

І ўшчунак яго выводзіў Агапу са сьцерпу ды яшчэ болей умацоўваў яе рашучасьць хутчэй уцячы да Костуся, зьбегчы ад нядобрых бацькоў і здзейсьніць свае мары. «Начальнік гарнізону! Усе падчыняюцца яго распарадкам, усе яго слухаюць! Посьле гонкі, бяспрыхільнасьці... Го, мой Кастуська»—марыла Агапа ў самоце.—«Не, паеду, паеду, паеду!»—пераказвала яна сама сабе, міжвольна ўтуруючы рэдкім, мерным ударам звону.—«Толькі, калі мне пай-

сьці з дому? І як пайсьці, каб ніхто ня знаў, ня бачыў, аднэй, у ішком?»—гадала яна ў натузе.

— Вечарам!—штосьці падказала ёй:—Заўтра вечарам. Чаго-ж чакаць далей! Парашыла—дык выпаўняй...

Агапа на момант супакоілася: прайшлася некалькі разоў па хаце, уздоўж і ўлоперак, нават зацягнула напеў аднэй рэволюцыйнай песьні, які збздэрыў яе, падняў настрой і абудзіў ахвоту, а потым зноў прысела.

Прысела і радым узрокам пачала зьмяраць праз вакно сьцены хатаў, садкі, вуліцу.

Так прайшло з поўгадзіны...

— Ну, ужо ідзе, ужо вяртаецца, ужо пачнецца,—раптам праказала яна самой сабе, незадаволена зарухала і адварнулася ад вакна з нейкай каразьліваю пасьпехаю.—Спакою няма: толькі ўзьнялося сэрца, як ізноў...

Стук дзвярэй і ўваход у хату Агапінай мацеры перабілі яе думкі. Агапа змоўкла і адварнулася ў вакно.

А маці, Домна, высокая, гадоў пад сорок, кабета, поўная і стройная, з гладкім тварам, пераступіла парог, акінула хату сур'ёзным узрокам і, прыкмеціўшы дачку ў вакне, спынілася.

— Ты ўжо даўно дома?—чэрства запытала яна.

Агапа не адказала.

— Ты чуеш, ці не?—гульчэй вымавіла Домна.

— Ня вельмі,—неахвотна адказала Агапа, міжвольна ўздрыгнуўшы.

— А бацька не прыяжджаў?—запытала маці.

— Не,—скрозь зубы праказала Агапа.

— Нябось, ты ўсё дзьмешся... Не дастае чагосьці табе ў нас, крыўдзяць бедную... Не даюць волі дурнотаў чыніць... Мала сораму яшчэ прынясла бацьком, ды сплётак парэзціла сваймі дзеямі, дык яшчэ болей хочацца надазальць... Няхай, вось, паказваюць пальцамі на цябе: «Твая дочка ўліпла ў баяка, запісалася ў большавікі»... Ад кожнага чуеш, кожны ўпікае... Эх, і пасьпела-ж пераняць ліха ведае што.. Што й будзе з тваіх вытвараў... дачка!..

«І чаго яна грызеца»... падумала Агапа, якой рабілася няўрымна стаяць на адным месцы і слухаць матчыны прычыты. Яны гэтак ужо ўеліся ёй у косьці, так надазолілі! І яна то сударгна ўздрыгвала, садзючыся на лаўку, то нэрвоўі паднімалася. Задумены ды змучаны цяжкімі думкамі яе твар то бляднеў, то чырванеў. Расплакалася.

— Ды будзе вам, маці, расходзіцца: усё роўна ўжо вам мяне ня справіць. Давайце ляпей разыдземся ў ладох,—нерашуча, цярэбчы ў руках кончык хвартуха, праказала Агапа.

На яе твары празіяла ўхмылка.

Маці, ня ждучы гэтых слоў ад дачкі, ажно затупала па хаце.

— Што-о ты кажаш?!—недаўменна запытала яна Агапу.

— Але, маці, заўтра я парашыла ехаць да Костуся. Няпрыменна. І ня думайце перашкаджаць... Нічога не збаюся. Годзе... Рукі налажу на сябе, калі гвалтам будзеце трымаць.

Гарт і парашымасьць, з якімі Агапа праказала гэтыя словы, да таго, жахнулі Домну, што тая ўся ажно затраслася ад ахапіўшага яе сполаху. Як трымала гаршчок у руках, так і выпусьціла яго на зямлю, праліўшы крупнік. Зьбялеўшая, ні то ад злосьці, ні то ад спуду, яна нямым голасам загаманіла:

— Як? Хто? Што? Агапка, чаму-ж ты так!

У голасе яе чуўся спуг, разгубленасьць, бяспомачнасьць.

— Паеду, паеду! як сабе хочаце... На хронт, далёка. Не магу далей слухаць ваших ушчункаў... грызьні, сварак... Чырвонаю сястрою паеду... буду перавязваць раненых чырвонаармейцаў... Буду сама біцца супроціў паганых шляхтаў ды паноў. З вінтоўкаю, з кулямётам у бойку пайду паміж з Костусем... Памру з ім. Не магу тут болей заставацца: надаела мне ўсё ў вас, і вы, нават вашы рэчы, вашы думкі і жаданьні; усё сяло, паветра, якім сапу я гэтта. Скончана!

Домна стаяла, як прыварожаная да месца, і не магла ўтлуміць сабе, што вакол яе чаўпецца. Яна была абурана ў канец нечаканым парашэньнем дачкі. «Адкуль усё гэта ўзялося?» На ўсё яны, бацькі, глядзелі скрозь пальцы, як на

патворы ды дурноту распуснае дачкі. А тут—на табе: вунь
віто влходзіць!

— Агапка, чаму-ж гэта ты?—міжвольна вырвалася з губ
мны. А разбухтораная Агапа ліхамысла паглядзела на ма-
цэру і вышла з хаты.

На дварэ пачуўся стукат калёс і зычны гоман: гэта вяр-
таўся з поля бацька Агапы, Ясь.

Набліжаўся вечар.

Назаўтра, нядзелю, Агапа прачнулася раннім ранкам.
Усю ноч яна праляжала, не заплюшчваўшы вачэй. Малявала
пляны, думала, гадала, перакідалася думкамі к Костусю. Час-
ад-часу ў яе душу закрадвалася сумненне, находзіў страх
перад будучынаю, і ня моцна неспакоілася... Але раптам на-
строй яе мяняўся: смелья, бадзёрыя думкі і рашэньні адга-
нялі няўверанасьць, паднімалі дух, і Агапа ўставала з ложку,
неаднораз парываючыся хоць зараз-жа ноччу пусьціцца ў
дарогу. Яна сама не магла-б адказаць, што яе стрымвала і
застаўляла ізноў лажыцца ў пасьцель ды раздумоўваць,
уражаць далей.

І якія толькі вобразы не прамігаліся перад ёю ў гэту
ноч!.. Вось Костусь на кані, у алягантным, з іголачкі, гарніту-
ры, з буйнаю гвяздою на левым баку грудзей, з рэвольвэ-
рам. Ён вядзе цэлы полк чырвонаармейцаў. Чутна музыка, якая
грае інтэрнацыянал, песьні... А вось і пазыцыя... Чуецца рэд-
кая страляніна... Гацаюць на конях польскія вуланы, аддаец-
ца каманда... Відаць бліскучыя гузікі і палеты на іх сурду-
тах і шынялёх... Уй-юй! Як адваротна!.. Адкормленья мызы,
усё, здаецца, знаёмыя панкі ды хвальваркоўцы... «Эх,
зьмяць-бы іх усіх», думае Агапа: «Костуська, удар на гэту
сволач і раздаві шляхту ў шпэлах... Няхай і другім закажуць
яны ступаць на вольную зямлю, у працоўную Беларусь».—
«Зьністожыць, усіх зьністожыць Чырвоная армія!»—чуецца
ў адказ ёй голас Костуся:—«я абуруся з ёю на пагане пан-
ства»... І Агапа бачыць далей, як ён махае шабляю ў напрам-
ку да лягеру палякоў. Чырвонаармейскія грамады паслухна

здымаюцца з месца і гушчэрнаю колёнай рынуцца у бойку. Чуецца рэзкі выстрал, выяўны... за ім другі, трэці, многа... і яны будзіць Агапу.

Яна прачнулася, але цяжар, прынесены бяссоньніцай, звязваў яе рукі і ногі і прыкоўваў да ложка.

— Ах, прэба паднімацца!—праказала яна пад канец і ўстала, змардованая, бясьсільная. Задумалася, заохала... з поўгадзіны прасядзела нярухома...

— Агапка, Агапка-а...—перабіў яе думкі рэзкі вясёлы вокліч убегшага з вуліцы яе малодшага браткі Сымонкі:—Прывязаўлі Костуся Акрайца... У-у-у! якая пекная труна! Уся абабітая чырвоным мошастам, з белымі кутасамі па рагох, з вянкамі на версе. Якіясьці два ахвіцэры прывязаўлі на пары коняй...

Апошніх слоў Агапа не магла разабраць: сэрца яе бялюча ёкнула, нібы абарвалася, працятая гострым нажом. Не павярнуўся язык, каб выказаць слова, запытацца, разузнаць. Дзікім сполахам абдало яе ўсю, але не забіла, а толькі на момант прышыбла...

Хутка, маланкаю саскочыла Агапа з ложка, схапіла ляжаўшую на лаве хустку, нядбала накінула яе на голаў і ў сподняй спадніцы вылецела на двор.

Адчаяны няпрытомны выкрык, вырваўшыся з яе вуснаў: «Бо-о-жа-аж мой! Ко-осьці-ык дара-агі!» зьліўся з рэзкімі стукамі засаўкі...

— Агапа, Агапа! Што-о з табою?—паняслася за ёю Домна, убачыўшы праз вакно дачку, якая бегла на вуліцу.

А на вуліцы ў гэты час чуўся жудасны зацяжны плач. Зьбіраўся сялянскі натаўп, і чуўся пахавальны звон.

„Л А Й Д А К“

Ужо падыходзіў канец дзесятае гадзіны раніцы, калі Палута вярнулася з травы. Ёй і на гэты раз пашанцавала: стражнік ня ўбачыў, і яна нажала два вялікіх дапаўна мяшкі добрае паплаўное травы. Янкель рамізьнік, стрэўшы Палуту з травою, нічога ня кажучы, адкупіў у яе абодвы мяшкі і яшчэ нават падзякаваў.

Гэта Палуту дужу ўзрадавала, бо яшчэ дагэтуль яна ні разу так удачліва не зарабляла.

Вясёлай ды здаволенай вайшла яна ў хату.

— Ну, цяпер крыху супачыну. Ужо сёння болей нікуды не пайду. Дзякуй богу, утаргавала і хопіць для мяне на нейкі час. Вось толькі трэ' было б зьбегаць на рынак ды купіць хаця кавалачак сітніцы Хведарку,—уголас сказала яна сама сабе.

І, успомніўшы аб Хведарку, Палута кінула паглядам у запечак. Кінула паглядам і раптам сумелася, паціснуўшы плячыма: замест Хведаркі, яна ўгледзела старэйшага свайго сынка, Янку, які, скурчыўшыся абаранкам, ляжаў прытоена ў запечку. «Што то мае быць?» прабегла ў Палуцінай галаве: «толькі тыдзень мінуў, а ён ужо й дамоў наведася».

— Янка, Я-а-начка-а!—уголас пазвала Палута і хутка падбегла да полу:—Ці-ж гэта, Яначка, ты-ы? Чаго ты вярнуўся дадому, мой сыноч? Можа зьбег ад пана Замыжнага?

Але хлопчык нічога не адказаў на мацерыны запытаньні: ён моўчкі, потайна ляжаў, баючыся паварушыцца, і відно было, як спуджана паморгвалі яго прыплюшчаныя вочкі.

— Ці ты чуеш, ці не?—гучней і зьлей гукнула Палута на сынка і штырханула яго рукою ў бок.

Янка раптам узварухнуўся, выпрастаўся й мігам падняўся.

— Мамачка, толькі не чапайцеся. Я вам сазнаюся—я зьбег ад пана Замыжнага. Вельмі ўжо там з мяне зрдзекваліся: не кармілі зусім, білі, папіхалі, спаць не давалі. Я ня мог сыцярпець і... зьбег. Ня беце, матачка-а... Не магу я служыць у Замыжнага, ні за што не магу і... ня буду.

— Брэшаш, распусьнік!

— Не, мамачка, дальбог не,—стукнуўшы кулаком у грудзі, пакляўся Янка.

Палута замаўчала і некалькі часу нічога не казала, але скоро да яе надышло сумненьне, і яна вымавіла да сынка:

— А калі ты хлусіш, што тады будзе? Вось я толькі папытаю ў аканома Сідара, чакай...

— Не, ні каліва ня хлушу, ні беднага... Папытайцеся сабе ў дзядзькі Сідара...—умольна, гледзячы Палуце ў вочы, апраўдваўся Янка.

Але не пасьпеў ён дагаварыць свайго апраўданьня, як пачуўся стук у вакно, а за ім і голас знадворку.

— Палута! Палута-а, га?

Палута кінула Янку, барджэй падбегла да вакна і ўгледзела ў ім Сідара, аканома Замыжнага.

— Ага-а! Сіда-ар! Чаго-ж гэта вы?—запытала яна Сідара, прачыняючы вакно.

Сідар усьміхнуўся і адказаў:

— Чаго! Да ты, пэўна, і сама дагадалася... Гэта-ж...

— А што?—запытала Сідара Палута.

— Да, простая рэч, за хлопцам прыехаў. Узяў учора ноччу і зьбег. Кінуў-рынуў у полі стада, а сам, займаздароў, драла. І ліха ведае, колькі ўчыніў шкоды: у сенажаць, ведаеш, рынула ўсё стада і нашчэнт здратавала з дзесяціну поплаву. Эх, такі ўжо, галубка, распусны ён у цябе, такі мудрагельны хлапец, што ня дай ты рады. Пэўна заснуў у пасе-

цы, выпусціў з вачу стада і з пярэпалаху ўцёк да хаты...
Напэўна-ж, я думаю, ён у цябе ў дому?

Сідаравы словы ня былі наўдою для Палуты: яна зразу, толькі што ўгледзела ў хаце Янку, думала гэта. Да кляцьбы і запэўненя свайго сына Палута аднеслася з поўнаю няўвагаю. Нават і думкі не дапускала, што яе сыноч запэўняе шчыра. Чамусьці яна верыла словам аканом Сідара. Толькі ён скончыў запытаньні, як Палута адварнулася да запечку, дзе насуплена стаяў Янка, і злосна прыкрыкнула на яго:

— Ці ты чуеш, адшчапенец, што дзядзька кажа? Каб цябе паралюш задушыў. Ну-ж, я табе пакажу, зараза.

— Ша-ша!—перапыніў Палуту Сідар:—крычаць—то ўжо ты ня крычы на яго... Падобраму лепш скажы, угавары яго болей так не рабіць...

— Го! не! Я-а яму пака-ажу! Эх, эх! І што мне рабіць з гэтым разбойнікам... сьветам круціць, на яго ліха...

Яна злосна скрывіла міну, сашчапіла кулак і намерылася кінуцца на хлопчыка.

— Янка-а! Га, Янка-а! Хутка адзявайся і мігам з дзядзькам Сідарам назад да пана Замыжнага. Барджэй!—прыказала яна хлопчыку.

— Мамачка, родненькая, што хочаце са мною рабеце, куды хочаце пасылайце—толькі пазбаўце ад пана Замыжнага. Ён замучыць мяне... Там я з голаду памру. Не адпраўляйце мяне з дзядзькам Сідарам... Я з ім не паеду; ён вам няпраўду пра мяне наказаў...—з плачам у голасе, з мінаю на твары, якая выказвала глыбокую просьбу, умольна казаў да мацеры Янка.

— Я ўсё роўна там не застануся, калі мяне туды сілаю завязуць. Уцяку, кіну... павешуся лепі ці ўтаплюся, а ня ўслужу...—ужо з пагрозаю дадаў ён.

— Як?! Ты мяне яшчэ страшыць уздумаў? Вось я табе дам—павешуся! Бяры андарак ды шапку і гайда назад!—узлаваўшыся да чырвані, крычала Палута.

Янка спужаўся мацеры і паслушна злез з полу, зняў з кручка халацік ды шапку і, узьдзеўшы іх, паслушна вышаў з хаты.

У дварэ сустрэў яго Сідар. Хапіўшы за руку Янку, ён жартліва сказаў:

— Кінь журыцца, нябожа; пакуль жаніцца—загаіцца... Вось забывай усё, лезь на воз і паедзем.

Янка нічога не адказаў Сідару. Галодны ад учарашняга і аслаблы, але ня могшы папрасіць у мацеры есьці, ён пайшоў да возу і ўсеўся на мяшку з саломаю.

— Янка, Яначка!—радасна кінуўся да яго Хведарка, прыбегшы аднекуль і ўгледзеўшы брата на возе:—Вазьмі й мяне з сабою, я хачу пад'ехаць—я так доўга не катаўся.

Янка нічога не адказаў і братку: ён мэрам і ня слухаў, што яму так рад і так шчыра сустрэў яго зусім нявінны ні ў чым Хведарка. Нават і вокам ня кінуў на яго, калі пакрыўджаны Хведарка адышоў ад возу, сеў на прызьбе і набочыўся.

Не зважаючы на дзяцей, Сідар каля пяці хвілін аб нечым пашаптаўся з Палутаю, а пасья—адвязаў каня і крануў з месца.

— Бывай здарова, Палута!—сказаў ён да Палуты і паківаў галавою.

— Бывайце здаровы, ягамосьць Сідар...—дабрадушна адказала Палута і сьледам дабавіла:—вы ўжо там не патурайце яму, ушчувайце добра, калі трэба; я яшчэ падзякую вам за гэта... Што з ім цырымоніі разводзіць!..

Сідар засьмяяўся і пагнаў каня.

— Што-ж, Янка, засмуціўся? Баішся ехаць? Кінь нудзіцца!—абярнуўся ён да Янкі.

Янка маўчаў. Гурток цікавых дзетак, якія сабраліся вакол возу, а цяпер расступіліся і глядзелі, як той аддалаўся, крычалі ўсьлед Янку розныя выказы: «Вярніся, Янка, прыяззі яблык, як пасьпеюць». «Прыяжджай на Пётру». У грамадку дзяцей замяшаўся і Хведарка.

Палута-ж, толькі Сідар пагнаў каня, пакінула надворак і вярнулася ў хату. Усё, што здарылася з яе сынкам, мэрам і ня было—адышло на задні плян, забылася.

Удачлівы заробтак і чародныя клапацы жыцця нахлынулі ёй у голаў і запаланілі Палуту.

І толькі спусьціўшы якую гадзіну,—ужо паспеўшы натупацца, збегачь на рынак і вярнуцца назад,—яна выпадкова зьвярнулася думкамі да Янкі; зьвярнулася і тут-жа ўспомніла, што яна нічога не дала яму есьці. Палуту ахапіла мацерына пачуцьцё спагады да свайго дзіцяці, і яна тужліва прамовіла сабе:

— Ах, надзіва, наліха мне! Я-ж і перакусіць яму нічога не дала! Можа і сам ён нічога ня браў? Пэўна, што не. Пэўна, што галодным паехаў, небарака, бо што-ж ён мог знайсці? Ах, і прыгнала яго нядобрае, гэтага заразу Сідара!..

Прайшоў цэлы тыдзень пасья гэтага. Была нядзеля. Палута, заклапочаная штоднёвым жыцьцём і яго вымаганьнямі, ні разу ня ўспомніла пра Янку: ня бачыла перад сабою, і здавалася ёй, што малы спакойліва і памяркоўна нясе сваю службу.

Але ў нядзелю зранку, зусім зьнянацку, штосьць нейкае перавяло Палуціну думку на Янку:—«А маладзец сынок! Бадай, прыладзіўся і цяпер паслухмяна выпаўняе службу. Не пашкодзіла, нябось, што ўшчунула добра».

І толькі Палута выпусьціла гэту думку, як надворку данёсься ў хату знаёмы голас:

— Палута-а! Палутка-а!

Палута ажно здрыганулася ўсёй постацьцю і мігам кінулася да вакна. Зірнула—і разам падалася назад, нібы яе хтось адпіхнуў. «Ізноў Сідар!» прамігнула ў яе галаве палахлівая думка. А Палуце падумалася, што гэта ня думка, а няпрытомны міжвольны выгук...

— Сідарка-а, чаго-о вы йзноў?!—праз які час сэрэла яна Сідара, які пераступаў парог у хату.

— Я... я... і нават з дрэннаю весткаю...—з нарачытак цярогаю, працягаючы рукі да Палуты, гаварыў Сідар.

— А што, што, што??!—ня могучы ўстаяць на нагах, запытала асавелым голасам Палута.

— Палута-а... Шша-а... супакойся-а... бедная... Твой Янка-сь... утапіўся-а... Вунь на возе яго целца... Ідзем узяць... Учора вынялі з сажалкі... Толькі і знашлі, што ўгледзілі недаплецены кошык на беразе...—казаў Сідар, бязмоцны, каб спыніцца ад горнасьці і спагады да кабеты.

Палута ж ужо не магла нічога казаць: плач сьціснуў ёй сэрца да болі.

Сідар кінуўся да яе, каб падтрымаць, але і сам чуў, як калаціліся яго рукі й поцем засьцілаў вочы...

А з усходняга канца мястэчка, праз тры дробных ва-кенцы, даносіўся ў хату гучны трызвон: то званілі на абедню.

ВЯЛІКОДНАЯ КАРОВКА

1

У чысты чацьвер, калі Антось Ступа вярнуўся дамоў з падзённае работы ў Іцкі, у якога ён гарадзіў платы, двое дзетак яго, Сёмка і Прузя, спаткалі на вуліцы і, хапіўшы бацьку за полы, у адзін голас запыталі:

— Татачка, родненькі, ці вы купіце мукі на пірагі і парасятка? Ужо ўсе сёньнека нясьлі з места і парасят, і муку, а наша мама нічога ня купіла.

Антось Ступа паглядзеў на бледных замурзаных дзетак, паглядзіў кожнага з іх і сучешна адказаў:

— Купім і мы, мае вы блазоткі, і мукі, і парасятка. Справім каровку.

Дзеткі задаволена папляскалі ў далоні, весела зарагаталі і ўперадзе бацькі пабеглі ў хату.

— Мама, мамачка,—крычаў першым Сёмка, падбегшы да мацеры, якая ў сумным настроі сядзела каля мыцельнікавага вакна, аб нечым думуючы.

— Вось ідзе татка з Прузяю! Ён казаў нам, што й мы купім і мукі на пірагі і парасятка. Папрасеце, мамачка, каб ён хутчэй гэта зрабіў.

Маці—Юстына, бледая, шчупленькая маладзіца, роўнадушна паглядзела на дзетак, колькі хвілін памаўчала, даўшы Антосю прысесьці ў запечку, пасля гняўліва вымавіла ні то да яго, ні то да дзяцей:

— Плявузгае ліха ведае што. Дразніць дзяцей, на яго цураха. А грошы, бадай, ня прынес ад Іцкі, каб хаця хлеба

купіць к сьвяту, бо ўжо толькі акрайчык на сталі... Няхай
ужо людзі спраўляюць каробкі, а мы... пражывём сьвяты і
так... хаця-б быў хлеб...

Пакуль Юстына казала гэта, дзеткі дапытлівымі ўзрока-
мі вадзілі ад бацькі да мацеры і здзіўлена пераглядаліся
паміж сабою. Калі-ж маці змаўчала, Сёмка ўпінна праказаў:

— А чаму-ж ува ўсіх будзе каробка, а ў нас не?

— А таму, што ўсе багацей ад нас: і свой хлеб маюць, і
назараблялі яшчэ грошы з фурманамі, а твой бацька праз
ўсю зімку й капейкі меднае не зарабіў... Бачыш, не рамесь-
нік ён у нас, ды і досьціпу няма, непракідкі ні каліва, ні
званьня...

Дзеці пераглянуліся паміж сабою, ня ведаючы, што
казаць.

— Вучы дзяцей бацькі неўважаць!—паднятым голасам
выгукнуў Антось да жонкі:—папрабуй ты зарабі... заробіш!
Дзе ты тут заробіш! Пэўна, каб быў рамясьніком—та было-б
лепей, але што-ж зрабіць, калі бацькі не наўчылі. Упхнулі ў
грабары змалку—і мушу цяпер зямлю капаць... Што-ж, зімою
не ўкапаеш... Гэта не языком мяньціць... Вось добра, што да
вясны працягнулі...

Юстына, праслухаўшы гаспадара, замоўкла й адварну-
лася ўвакно: ёй паказалася, што яна дарэмна ўпкінула яго і на
гэты раз. «Антось кажа праўду, што ён нявінен у нашым бяз-
дольным жыцьці. Пэўна, суджана ўжо так», парашыла яна
сама з сабою. І ёй стала някавата перад гаспадаром, што
кожны раз у цяжкім адчаю яна вінаваціць яго за іх дрэннае
становішча.

Юстына паглядзела на Антося і, убачыўшы яго пакорлі-
ва-маўклівую міну, папкінула сябе за сваю нецярплівасьць
перад ім. Разам у яе вынікла спагада да мужа і патрэба
папрасіць выбачэння за рэзкі няпуцёвы напад.

— Ведаеш, Антось, я-ж зусім ня віну цябе. Мне так
горна і цяжка на душы, што я мімаволі вазьму й пакрыўджу
цябе,—як-бы перапрашаючы, сказала Юстына:—падумаў сам,
ці-ж лёгка ўгаварыць дзяцей, ня даўшы ім куска булкі на

Б 60574

святы. Яны-ж чакаюць вялікадня, як бога, думаючы, што гэтак, як у людзей, угледзяць і сёе і тое... Ды з боку суседзяў ніякавата зусім: кажуць—«і на каробку ня маюць».

— Ну, што-ж, ня маем,—адказаў Антось:—тут не вялікая ганьба. Будзе заўтра час—будзем мець... А з дзяцьмі—няпраўда—авось заўтра паспрабую расстарацца грошы і купім мужкі;—мо' сышчу ў Ёцкі за сёньнешні дзень, а то дапазычу ў Ермалая—і зладзім сёе-тое, хоць з большага...

Антось абярнуўся да дзетак, якія заспакоена слухалі бацькаўскую размову, прытуліўшыся каля прыпеку.

— Нічопа, малыя, я вам расстараюся к вялікадню сяго-таго. Будзе й булка, будзе й парасяціна... Вось прасеце ў мацеры вячэраць ды лажэцеся спаць.

Дзеці палезьлі за стол, а Юстына завінулася каля печы.

II

Назаўтра Антось Ступа йзноў пайшоў у падзёншчыну да Ёцкі. У яго з самага ранку, толькі што прачнуўшыся, склаўся гатовы плян вызыску грошы к святам. У абед, разьлічаў Антось, ён зайдзе да Ёцкі і возьме плату за два праробленых дні, а вечарам, ідучы да хаты, заскочыць да Ермалая пазычыць з рубель. Чамусьці Антось ні каліва не сумняваўся ў тым, што яго фазьлікі спраўдзяцца, і спакойна, нават з лёгкай бадзёрасьцю, справодзіў работу. За работаю зусім ня прымеціў, як праскочыла паўдня; у абед Ёцка падышоў да яго і запытаў:

— Што-о, Антось, мусібыць ты сёньнека абедаць ня пойдзеш?

Антось выкарыстаў гэта, каб папрасіць у Ёцкі грошы.

— Пане Ёцка,—абярнуўся ён да Ёцкі:—я ўжо сам хацеў ісьці да вас прасіць грошы, а як вы падышлі ка мне, та тым лепей. Ведаеце, святы прышлі, а ў мяне яшчэ нічога ня куплена. Вось, можа, будзеце ласкавы, ды заплаціце мне за гэтыя два дні? Га?

Іцка пагладзіў бараду, патрос галавою, ухмыліўшы вочы, і адказаў:

— Ня маю, браток. Хіба па сьвятах ужо... Мне вось вінны людзі, ды таксама адказалі аддаць да сьвят... Ведаеш, у нас субота, а я без капейкі застаюся.

Антось зусім быў азадачаны словамі Іцкі; ён не хацеў верыць, што той кажа сур'ёзна, і разам з гэтым дрыжаў ад нейкага ні то сполаху, ні то проста няёмкасьці, што намалёваны ім з раньня плян трымаецца на валаску. Іцкава міна і тон у голасе, зусім спакойныя й бяспечныя, збівалі з панталыку Антося. «А ну-ж Іцка на жарты гаворыць? Ці проста па сваёй натуры», падумаў ён і яшчэ папрасіў у Іцкі:

— А ўсё-ткі, пане Іцка, пашукайце, а мо' і знойдзеце. Тут жа ня так ужо многа. Ня можа-ж быць, каб вы былі бяз грошай. Вы не абышліся-б і паўдня. Пашукайце, прашу вас, а то мне грозіць астацца на вялікдзень з пустымі рукамі. Апроч вас зусім нельга нідзе дастаць...

Іцка зрабіў тыя-ж самыя кіўкі і рухі, што і перш, і так жа спакойна адказаў.

— Які ты, Антось, цудны! Або-ж я ня ведаю твайго становішча, ці што? Тут ня ласка, а павіннасьць: грошы табою зароблены, і я мушу табе іх аддаць; і аддам, толькі ўжо ня сеньнека. Так выпала, ведаеш, што якраз няма.

— То можа к вечару адшукаеце дзе?—запытаў Антось.

— Дзе... Ужо шабас надыходзіць. Дзе там дастанеш! Няма, браце... Нават і не спадзявайся.

— Няма? Ах, што-ж я рабіцьму?—горна выказаў Антось, хапіўшыся абэруч за голаў:—то-ж прыдзецца на сьвята бяз хлеба астацца-а...

— Як? Чаму? Няўжо ў цябе падышло да таго? Ці ты маеш лад? То будзе вельмі крыўдна, калі так. А хіба-ж ты на павер ня можаш дастаць? Зайдзі да Хрумы ці да Маталы і папрасі: яны павінны даць... Вось цяперака, у абед... Ужо вечарам адробіш... Трэба-ж, вядома, к вялікадню сёе-тое купіць, я ведаю па сабе...

Антось нічога не адказаў, а моўчкі кінуў работу і лайшоў дахаты. Ідучы ён пільна раздумваў над праваленым плянам. На сэрцы яго было так няпрыемна, нібы хто насыпаў на яго чэмеру. Не хацелася думаць аб ядзе, ды яна зусім была яму непатрэбна. «Куды там з ядою, калі вось сьвяты на носе, а ў хаце ні капейкі грошай. Прыдзеш дамоў, жонка зразу і стрэне пытаньнем:—А як наконт грошай?—Што ёй адказаць будзе? Адлажыць на вечар? Ці ж паверыць Юстына? Ды й вечарам што я зраблю? Ермалай? Хто яго ведае... Мо' яшчэ ў хаце не застану... Зайду хіба цяпер да яго», разважаў Антось.

Ужо ён падыходзіў да свае хаты, але вярнуўся назад, каб зайсьці да Ермалая. У грудзях яго скрабло сумненьне; тыя запэўненьні, на якія ён мусіў пазычыць хоць два рублі ў Ермалая, паказаліся яму зусім слабымі, каб той паверыў. Праз гэта яму рабілася няёмка перад таварышам, якога, фактычна, ён ішоў ашукаць.

Чым бліжэй Антось падыходзіў да Ермалая, тым нерашучай былі яго крокі і тым брыдчэй рабілася яму перад самім сабою. Але варочацца назад было яшчэ горай: выйдзе што, ня выйдзе—трэба давесьці да канца. Як-ні-як, ён ішоў пазычаць грошы не на што-кольвечы малаважнае ці брыдкае, а на жыцьцёвыя патрэбы. У змаганьні за жыцьцё нельга заўсёды праехаць на чэснасьці. Што-ж, дзе можна схлусіць, ці абмануць, каб выратавацца з цяжкага становішча, чаму не зрабіць гэтага? Тым болей гэта будзе дарована яму, бо на сваім вяку Антось яшчэ ніколі не карыстаўся хлусьбою.

— А мо' і ня дойдзе да таго,—разважаў ён, увайшоўшы ў Ермалаеў двор:—няўжо такі Ермалай будзе распытваць ды ўпэўніцца, нашто мне грошы? Або не паверыць? Не павінна таго быць, усё ж свой чалавек.

Гэта самаразвага падвяслялі Антося, і ён цьвёрдым крокам прайшоў у хату.

У хаце Ермалая якраз абедалі. Невялічкая сям'я, з чатырох душ, сядзела наўкол стала, увіхаючыся над міскаю.

Антось парушыў абед: усе адварнуліся ад стала і паглядзелі на яго, крыху здзівіўшыся яго наведваннем.

— Го-о, чагосьці заблудзіў, Антось?—пераняў Антоса Ермалай.

— Дзень добры... Так... заблудзіў... Бываюць выпадкі... і вось, пэўна, не дагадаецца, чаго прышоў,—адказаў Антось, прысядаючы на лаве.

— Кажы...—прамовіла жонка Ермалая.

— Аж брыдка казаць,—замяўся Антось.

— Нічога. Няма чаго царамоніцца: можна будзе—выпаўнім, не—прабачыш,—разважыў Ермалай.

— Я, ведаеце,—сущішаным голасам праказаў Антось:—зайшоў папрасіць, каб вы мне на які тыдзень грошай рублёў два пазычылі. Так прышёрла, што нельга вылузацца. Спадзяваўся на іцку, а той, гад, як назнарок, не дае. Я, бач, раблю ў яго гэтыя дні, зарабіў, усё, а вось не дае, гад. А прышёрла, хоць ты гвалту крычы. Тады я й надумаў вас патрывожыць. Што вы скажаце на гэта?

Ермалай, кончыўшы есьці, падняўся з-за стала і надыйшоў к прыпечку, каб звярцець папіросу. Пры гэтым ён маўчаў, як бы раздумваючы над адказам Антосю.

— Ведаеш, браце,—нарэшце сказаў Ермалай, звярцеўшы і прыпаліўшы папіросу:—хоць і няёмка, але прыходзіцца адказаць: няма. Сыскаў заўчора ў Азіка, што муку вазіў у Крыжы, і ўсё распусьціў на сьвята. Ты-ж павінен ведаць, што грашам у нашым становішчы ніякай меры няма. Тут каб тысячы—то разыйдуцца, а то... прабачай, браце Антось...

— А можа як-колечы...—паспрабаваў Антось яшчэ папрасіць і зразу-ж супыніўся, пачуўшы нейкую няёмкасьць:—Так, ды яно-ж вядома, адкуль тыя грошы. Я так, проста, сабе думаю, давай зайду на кожны выпадак...—паправіўся ён:—А няма—то, што-ж зробіш—трэба яшчэ дзе-кольвечы пашукаць. Бывайце здаровы...

Антось выйшаў з хаты зусім расстроеным і прыгнечаным. З адказам Ермалая не аставалася больш нічога, як згадзіцца з думкаю кінуць далейшыя клопаты па адшуканьню

грошай і быць, як ёсьць. Праўда, цяжка гэта перацярапець, але нічога не парадзіш.

Каб не расстройваць жонкі, Антось рашыў ня йсьці абедаль, а вярнуўся на работу не абедальшы.

III

У красную суботу Антось быў дома: з прычыны шабасу Ёцка адмовіў яму ў рабоце. Праз цэлы дзень, кармаючыся ў хаце пры сім пры тым, Антось мусіў супакойваць дзяцей угаворамі, што ён яшчэ сумее для іх прыгатаваць каробку. Але чым бліжэй падыходзіў вечар, тым дзеткі рабіліся неспакойней і падазронай: яны ўсё нагальней лезлі да Антося і назойлівей вымагалі ў яго хутчэй дастаць мукі, ячак і купіць парася. Выбягаючы на вуліцу, яны бачылі, як другія дзеткі бегалі з яечкамі ды кавалачкамі сьвежых булак, а ў іх нічога гэтага ня было. Забягалі Сёма і Прузя ў суседнія хаты і завідна сачылі, як там ішла клапатлівая падгатоўка да сьвят. Пакрыўджаныя, яны прыбягалі дамоў і плакалі, ня бачачы гэтага нічога. Юстына, скрапіўшы сэрца, таксама маўчала праз увесь дзень, як-бы сваім маўчаньнем пасылала папрок Антося, Антось адчуваў гэта і сузнаваў, што віна за труднае становішча ў вялікай долі падае на яго. І яму цяжка рабілася, што ён ня можа згладзіць вострасьці гэтага становішча. «А можа я мала старэннасьці прылажыў, каб дастаць грошай?»—правяраў ён сам сябе, не перастаючы вынаходзіць розныя іншыя спосабы.

У цяжкіх супярэчках думак прайшоў дзень. Вечарам разувераныя ў бацькавых абяцанках дзеткі ўлягліся спаць. Антось нэрваваўся і непакоіўся—з яго роздумаў нічога ня выходзіла. Нарэшце яму зрабілася зусім нявыносным сядзець у хаце, і ён на 10 гадзіне ўвечары вышаў на двор.

Зорная вясенняя ноч крыху асьвяжыла яго. Ува ўсіх хатах сьвяціліся агоньчыкі. У паветры чуўся пах булак і мяса. Ён прысеў на сваёй прызьбе і тутка, зьнябыўшыся, задрамаў. А палове дванацатай ночы яго абудзіў звон да ўсяночнай.

Антось хутка падняўся з прызбы і, не заходзячы ў хату, пайшоў у бок царквы.

На вуліцы стала людна: мяшчане выходзілі з хат і з запаленымі сьвечкамі сьпяшылі на ўсяночную. З чужых вёсак ехалі фурманкі, вязучы пасьвячаць каробкі. Вакол чулася нейкая ўрачыстасьць. Але на душы Антося было брыдка: ён ішоў на звон, пакінуўшы ў дому засмучаную жонку й пакрыўджаных дзетак. Уся ўрачыстасьць была для яго ня толькі чужою, а нават і варожай. Гэта адчуваў Антось з таго моманту, калі выясьнілася, што яму надышоўшае сьвята прынесла многа дарэмных клопотаў і парушыла ўложаную хаду жыцьця. Чуючы звон і бачачы сьвяточны рух, ён даходзіў да злосьці і праклінаў сваё жыцьцё і грамадзянскі лад. Антось дзівіла ўся забытанасьць і супярэчнасьць яго, якая выглядала перад ім ва ўсёй сваёй прыкрасьці. Вялікае сьвята для адных—другім цяжкая мука й клопат. Чаму яно так?

Падышоўшы да варотцаў на цьвінтар, Антось толькі зірнуў праз іх, што робіцца за парканам, і павярнуў назад.—Не пайду. Там не для мяне,—рашыў ён і прайшоў між паркану да паповага дзядзінца.

За брамаю, пры плоце саду стаяла некалькі фурманак. Распрэжаныя коні хрумсталі сена. Пры вазох—ні душы. У папавых пакоях, за дрэвамі, віднелася сьвятло. Антось спынуўся ля брамы і прыгледзеўся на дзядзінец. Прыгледзеўся і раптам падумаў: «А што, каб прайсьці на дзядзінец і ўзяць адну каробку з возу!» Гэта думка зразу паказалася і прывабнай і няпрыемнай. Антось ажно засароміўся яе і аглядзеўся, каб ніхто не падслухаў яго намераў. Пасьля адыйшоў крыху ўбок, к плоту.

Непадалёчку прайшлі два чалавекі, мужчына й кабета. Антось прыгледзеўся і ўбачыў, што мужчына нёс у кошыку да пасьвячэньня.

— У кошыку—мабыць цяжка было сабраць на каробку! Пэўна, у гэтага ўзяць—ніколі,—падумаў Антось і скалануўся ўсім целам ад няпрыемнага пачуцьця... Ня мог стаяць на адным месцы і прайшоў каля ганоў далей ад паповага двара.

Тымчасам у царкве затрызвонілі. Розназычны гуд званаю выводзіў нейкі царкоўны перапеў, разносячы яго вакола ў ціхім паветры.

Да Антося даходзілі вясёлыя галасы дзяцей, якія гулялі на цвінтары, бегаючы вакол царквы з агоньчыкамі.

Антося засьвідравала думка аб сваіх дзецях. Ён пакінуў іх дома раздражненымі, расьсерджанымі. А што яшчэ запяюць яны заўтра, калі прачнуцца і замест абяцанай каробкі знойдуць кавалачак чорстага чорнага хлеба? Антось дрыжаў ад жаласьці да Сёмкі і Прузі, і жаданьне пацешыць іх, павясляць, абурыла яго.

— Я пайду і вазьму... пагляджу, хто багацей. Што яму значыцьме? А я столькі шчасьця прынясу сям'і! Пайду і хутчэй-жа зраблю. Пакуль там, у царкве, ісьціме маленьне, я тут усё абгледжу і зраблю...

Раптам Антось адарваўся з месца і ўпадбег кінуўся да папоўскага дзядзінца. Усё яго пачуцьцё сабралася ў адным намеры, вострым і рашучым, які цягнуў Антося саматугам.

Каля брамы Антось спыніўся і яшчэ раз праверыў сябе: «А мо' я іду насупроць усякім даказам? Чалавек патраціўся, з пачуцьцём радасьці прыехаў на ўсяночную, прывёзшы з сабою каробку, а я раптам вазьму яе... Чалавек выйдзе з царквы, падыйдзе к возу, каб унясьці каробку на цвінтар, і ня нойдзе. Падумаць адно, што зробіцца з ім? Усё нутро яго перавернецца, мігам згіне радасьць, агорне смутак і помста, чорная, як смутак, на мяне. Я заб'ю прасьветласьць і яшчэ больш растрывожу самога сябе».

Але гэтыя думкі снавалі як-бы самі сабою: Антосева істота захоплівалася другім: каробка стаяла ў яго ваччу, затуманьвала розум і нястрыманаю сілаю цягнула да сябе. Антось мімавольна правёў рукою па галу брамы, шукаючы клямкі. Не знайшоў. Яго разабрала, і ён з пяць колаў вывеў рукою на гладзі дошак. На шостым хапіўся халоднага жалеза, абмацаў і паціснуў: пачуўся стук. Антось адскочыў і

хутка пайшоў да ўходу на цвiнтар, перасек яго да выйсця ў папоў дзядзiнец. Без затрымкi апынуўся на iм, сярод рахманых коняй, якiя паважна стаялi ля вазоў, i, у чэсьць вялiкадня, умiналi корм. Ад здавальненьня фыркалi, тупалi нагамi, чапляючы аглоблi. Нейкi асабiсты iмпэт, зьмешаны пах парагоў i парасяцiны з смуродам конскага гною, напаўняў папоўскi дзядзiнец, разносячыся далёка за яго.

Антось прыгледзеўся памiж вазоў i зрабiў некалькi крокаў убок. Хапiўся за бiла i пастаяў.

Потым яшчэ мiнуў адзiн воз i прысеў: яму здалася, што на трэцiм возе хтось сядзiць. У прысядкi дайшоў да брамы i адшукаў клямку. Думаў, што замок павешан, але яго ня было. Значыць—засунута. Антось абмацаў засаўку i, затаiўшы дух, абедзьвума рукамі хапiўся за яе. Леваю прыцiскаючы адзiн канец засаўкi, праваю ён нацiскаў другi. I бяз зыку адвёў. Пасьля, згорбiўшыся, абышоў колькi падводаў, часта забываючы, для чаго ён да iх падходзiць, i, нарэшце, спынiўся ля брычкi, якая стаяла ў самым кутку, мiж сыцяною паповай хаты i плотам. У перадку брычкi тырчала вялiкая паўвасьмiна, з коптурам напiкаваная пiрагамi i iншай ежай, прывезенай да царквы ня так для пасьвячэньня, як напаказ. Паўвасьмiна была абкрыта белаю сурвэтаю—Антось пазнаў, дакрануўшыся.

Дакрануўся i не знайшоў сiлы адняць рукi—нiбы прыляпiлася яна да каробкi. «Гэтую, гэтую, гэтую!» як стук малатка па касе, калi яе адбiвае касец, прастукала думка ў Антосевым нутры. I ён з неапiсанай пасьпешнасьцю замятусiўся каля каробкi. Ступiў на калодку каляса—i саскаўзнуўся. Некалькi раз стукнуў паўвасьмiнаю аб руб брычкi—але не заўважыў, а плiшчыў, каб паставiць на бiла.

Нарэшце панатужыўся як мага, i, штосьцi зламаўшы, выцягнуў.

Паставiў якраз, каб узяць на плечы, i ўжо намерыўся стаць, як раптам зазванiлi на абхаджэньне. Антосю пачулася, нiбы хтось стукнуў ззаду ў пасудзiну, i ў яго ад спугу

аслабелі рукі; выскаўзнутая каробка папала на калясо і зрабіла рэзкі трэск.

Конь рвануўся ўбок, пацягнуўшы брычку і стукнуўшы ёю ў плот. Гучны стук разьнёсся па дзядзінцы і аддаўся рэхам за цьвінтаром.

Антось адскочыў убок і перш памкнуўся бегчы, але раптам перадумаў і прытаіўся на месцы.

— Каб ты згарэла! Як назнарок!—вылаяўся ён у дзікім адчаю і праз хвіліну зноў хапіўся за каробку.

У гэты момант зусім недалечка пачуўся лопат бегатні і зычны вокрык:

—Хто-о там? Сто-ой! Стой!

Антось адскочыў ад каробкі, і, зачэпіўшыся за аглоблю, грузна паваліўся на зямлю.

БАЙСТРУК

I

— Ведаеш; Гапа,—пачала Тацьцяна, стрэўшыся з Гапаю, ідучы па ваду:—А ў пасэсара гэтага, Макара Клумкі, прыгожая дзяўчына—няўжо то яго дачка? На погляд, як быццам яны замаладыя для яе і тварам ніводнае неспадобны. То, бадай, якая-небудзь сваячка іх, у госьці прыехала; або служка... Толькі, каб служанкаю была, ня так-бы адзявалася багата. Прынамсі ўчора я бачыла яе ў сьвяточным адзенні, дык, паверыш, не наглядзецца дзяўчына... Ты, нябось, бачыла ўжо яе?

— А як-жа, бачыла—заўчора з поля ехала, пэўна скародзіла ў выганах. Сапраўды прыгожая дзяўчына. Я першая загаварыла з ёю, пазналіся мы і, ведаеш, я нават запрашала яе прыйсьці на нашу зборню. Усё ёй расказала, як і што ў нас адбываецца гульня. У суботу прыдзе. Як, ці то добра я зрабіла?—папэўнілася Гапа.

— Вунь што кажа! Вядома, што добра! Гэта-ж цяпер наша зборня адаб'е ўсіх хлопцаў ад гэтых менітых!—здавольнена выказалася Тацьцяна!—Цяпер у нас станецца гэтка зборня, што толькі падзвіцца. Нас зьбярэцца душ шэсьць: ты, я, Карпусянка, Грызюха, пасэсарчанка... Ня вельмі ўстрашылі, што аддзяліліся; яшчэ лепі... Як, бок, завецца яна, ты ня пытала часамі?

— Чаму не,—палішчаная тым, што першай запрасіла да сьбе пасэсарчанку, хвалілася далей Гапа:—Людвіся завецца... Гіраўда, пекнае імя?

— Пекнае, галубка, вельмі пекнае: Людвіська—каталічка, пэўна? Ну, а хто яна Макару, ня пытала часамі?

— І гэта вызнала... Вызнала... Толькі нікому не кажы...— Гапа аглядзелася вакола:— Яна прымачка пасэсарава. За дачку ўзялі... Але гэта выведала бокам...

Тацьцяна перш як-бы здзівілася, выказаўшы на твары лёгкае незадавальненне, пасля матнула рукой і сказала:

— Трохі ніякавата! Як дазнаюцца тыя, скажучь,— збіраюць усякае... Але, нічога! Ну, што-ж, няхай кажучь! Бяда вялікая! Хоць прымачка, абы добрая і прыгожая дзяўчына. Гэта ня ганьба! Вунь, паглядзі, Віктося Аўдзеева ў якой славе... Кожная менітка можа пазайздросьціць... Ды да гэтага, бач, шляхотная якая, далікатная... Вось яшчэ цікава, ці надоўга яны прыехалі сюды?

— Гэтага, Тацьцянка, то ўжо не скажу: хто іх ведае! Але, памойму, ня менш году... Заўсёды пасэсарства ладзіцца самае меншае—на год... А год—часу досыць, до-осьць, каб падружыцца... Нябось, ня скажучь цяпер, што мы адны, ды ў завідзе ім, не-э...

Дзяўчаты падышлі да студні, начэрапілі вады і вярнуліся назад.

— Цяпер толькі адно—дзе-бы нам ямчэй асесьціся? Каб то ў вас, дык вельмі латва было-б, але наўрад ці твая маці згодзіцца! І так цэлую зімку пратаўкліся ў хаце. Улася тваёй мацеры ў косьці. Каб яно ў нас былі сені гэткія, і то, ліхо яго ведае, цякуць, неабіты папераю, ложка няма, пограб пасярэдзіне... У іх там—дык на дзіва памяшканьне для зборні. Як абозьня—хата! Сям'і часта няма ў дому, і тая кручаная Адарка гаспадаруе адна, як хоча... Гэтым яны й бяруць... Што-ж, хлопцы там штохоць робяць, мудруюцца, лазяць усюды, і ніхто не перакорыць... Слухай, Тацьцяна, а мо'б, часамі, твая маці й дазволіла-бы, га?

Тацьцяна дабрадушна ўсьміхнулася, зазірнула таварышцы ў вочы і адказала:

— А чаму табе здаецца, што мая маці ня хоча зборні? Хто табе набаяў? Яна ніколі й не заікалася аб тым, што не

дазволіць у нас гуляць. Наадварот: яшчэ вась учора, калі я ўспомніла аб Людвісе пасэсарчанцы—дык мне маці сама й кажа: «Згуртуйце зборню і гуляйце ў нас. І сенцы, і прыгумень, і прызда ў поўным вашым распараджэньні». Го-о! Ёсьць аб чым клапаціцца! У суботу бяры і проста да нас! Я лямпу ўбяру, паднаўлю паперу і... і ня ўступіць памяшканьне іхняму...

Каля хаты Тацьцяны абедзьве спыніліся:

— А прыгумень я таксама падмятаю штодня. Вунь, глядзі, як руніць, як коўдра,—паказала Тацьцяна на зялёную пляму травы ў канцы двара.

Гапа паглядзела і шчыра ўсьміхнулася.

— Добра! ой, добра, Тацьцянка.

— Хаця няхай хлопцы супакояцца, а то часта пытаюць, калі-ж мы адкрыем сваю зборню... Бач, яно сапраўды, кожны раз прыходзіцца абы-дзе туляцца, а ня то, дык і лавіць адно другога.

— Лепш хай пэўнае месца знаюць... А калі твая маці згодна, дык я ўжо, спаткаўшыся, запрашу хлопцаў, на суботу... Ты таксама, Тацьцянка,—паведай, каго ўбачыш. Нябось, падзвіацца й на Людвісю, ці няпраўда, мо'?

Гапа прыйшла ў радасны настрой: нарэшце яе думка ажыцьцяўлялася! Цэлы месяц яна насілася з пытаньнем аб заснаваньні асобнай ад Адарчынай зборні.

Цэлы месяц яна абдумоўвала пляны, як яе наладзіць, каб і весела было на ёй хлопцам гуляць і каб заможніцам паказаць, што можна заўжды абыйсьціся бяз іх. «Нябось—пераканаюцца скоры, што сьвет не на іх адных трымаецца! Толькі захачець—і можна абыйсьціся. Вось нам яшчэ будучь завідаваць», думала Гапа між гутаркі і пасьміхоўвалася. Тацьцяна таксама была здаволена тым, што знайшлася новая таварышка, якая абагаціла іх кампанію і падштырхнула іх да скарэйшага адчынення зборні.

— Дык у суботу да нас,—рашуча сказала яна Гапе і пайшла.

Гапа, ня чуючы пад сабою ног і не прымячаючы цяжару двух поўных вёдзер вады, перабегла двор і апынулася ў сенцах, дзе ўжо яе чакала маці.

— Ведаеце, мама, а Людвіся Клумка будзе гуляць з намі. Мы, вось, згаварыліся з Тацьцянаю адчыніць у іх зборню,—пахвалілася мацеры Гапа.

— А то й што! Ня йсьці-ж вам прасіцца ў Адаркі, каб прыняла да сябе. Няхай свае гонары паказваюць асабіста. Ведаем ужо іх рызыку...—адказала маці.

— Ды хлопцы адцураюцца іх. Гэта што ня было ў нас прыпынку, дык яны міналі; а цяпер, нябось, з радасьцю хадзіцьмуць да нас.

— Пэўна! Не цягацца-ж ім блізкі сьвет у Засьценне, калі пад бокам будзе зборня.

Гутарка з мацераю яшчэ больш падвесьліла Гапу. Сваё зборня, гульня, скокі, якіх яна так доўга ня бачыла, пала нілі бадзёрасьцю яе істоту, песьцілі пачуцьцё і спляталі салодкія мары. Быў чацьвер, адвячорак, а Гапе хацелася прачнуцца ў суботу. Пятніца, якая ўрэзалася клінам між гэтых двух дзён, так была непажадана Гапе, што яна не хацела гадзіцца з праўдзівасьцю й нямінчасьцю гэтага.

Вайшоўшы ў хату, яна аддалася разважаньням і разьмеркаваньню суботняе гульні: ладзіла ў думках танцы, выўляла тое ўражаньне, якое, як яна думала, Людвіся зробіць на хлопцаў з другіх вуліц, і здавальнялася душою. У гэтым здавальненьні Гапе не хацелася думаць аб заўтрашнім дні, аб яго пляне працы. Усё гэта да прыкрасьці прыелася ёй. Ня ўсё роўна, папраўдзе, ці трэ' будзе ёй лён палюць, ці зябліць папар, ці ехаць у лес за ламаччом. Лепей бы беспарушна мінуць усё гэта!

— Што ты так задумалася, Гапка?—запытала дачку маці, калі ўсёй сям'ёю сабраліся да вячэры.

Гапа нічога не адказала мацеры і моўчкі прасядзела ўсю вячэру; і таксама моўчкі ўляглася спаць.

Гапа думала пра зборню, пра Людвісю, пра тую вясёласьць і рэзвасьць, якія вернуцца да яе ў суботу—а ў асяродку яе думак і мар насілася адно, чаго яна не хацела выяўляць, а што было ёй вядома, знана і зразумела само сабою—гэта Кар'ён. За апошнія некалькі тыдняў Гапа вельмі рэдка спатыкалася з ім, урыўкамі гаварыла і толькі тры-чатыры разы правяла з ім па некалькі шчасных гадзін на адзіноце. Кар'ён разам з хлопцамі-таварышамі хадзіў на зборню да Адаркі ў Засьценьне, дзе кожны сьвяты вечар зьбіралася шмат моладзі і куды Гапе нельга было хадзіць з-за сваркі. Гуляючы на Адарчынай зборні, Кар'ён часта забываў аб Гапе, а праводзіў час з другімі дзяўчатамі. Ня йсьці-ж шукаць Гапы, калі другія тут-жа, пад бокам! А Гапа ўсё гэта ведала і балела душою: Кар'ён патрошку, але час-ад-часу ўсё болей чужыўся яе. Нават апошніх дзён з дзесяць яна й ня бачыла яго. А, бач, можна гэтага не дапусьціць! Гапа адчувала гэта добра і ўвесь час старалася знайсці тую ці іншую раду. Асабістая ад Адарчанай зборні—то быў найпэўнейшы сродак затрымаць Кар'ёна каля сябе і разам з гэтым паперашкодзіць сваім непрыяцелькам. Праз гэта субота мела быць першым уступам да новае паласы любашчаў Гапы з Кар'ёнам. Адчыненые зборні—то верная сустрэча з ім. Ня трэ' будзе з затоенаю трывогаю, з нейкай няёмкасьцю стаяць аднэй ці з Тацьцянай каля шула вешніц і настарожана, з мучэльным чаканьнем пазіраць усьцяж вуліцы, каб угледзіць яго і пераняць да сябе; ня трэба будзе з кіпучаю зайздрасьцю праходжваць у бок Засьценьня і балюча хвалявацца, спаткаючы Кар'ёна з іншаю дзяўчынаю; ня трэба будзе з абурэньнем выслухоўваць плёткі заможніц з Адарчынай зборні, што яны дашчэнтну задзічаць Гапу з Тацьцянаю і адаб'юць ад іх усіх хлопцаў, нават каханкаў. Усё гэта адпадзе, толькі зьбяруцца яны ў сенцах Тацьцянінага будынку, запаліць лямпу, і хто-хто, а Кар'ён не абміне—Гапа была ўпэўнена.

У гэтым запэўненні сябе Гапа працудлася ў суботу зранку. На дварэ йшоў буйны спорны дождж. Дзярэўцы ў саду і руны ў полі, што віднелася ў вакно, блішчэлі разьлітаю па іх цёплаю вадзіцаю і пад чорнымі хмарамі каляраваліся ў цмяна-зялёны выгляд. Гапа паглядзела на вуліцу, абмерыла вачыма поле і кінула погляд угору, да хмар.

— Сёньня, пэўна, нельга будзе нічога рабіць у полі,— выказала яна да мацеры.

— А якая там работа: вось бацька ўжо пасе каня—хай пасе. А мы тут хоць трохі паабмывайма ў хаце. А то прыдзе прыпар—тады йзноў дыхнуць нельга будзе.

— Вядома што,—згадзілася Гапа.

Застацца ў доме, а ня ехаць у поле, спадабалася Гапе. Можна будзе спакволя ўсё зрабіць і прыбрацца, як сьлед, на зборню. Але з другога боку, Гапу непакоіла пагода: што, калі і ўвечары будзе дождж? Нельга будзе выйсьці на вуліцу, каб прайсьціся і палюбавацца чарамі ночы. Ніякавата будзе сядзець з Кар'ёнам дзе-кольвечы на прызьбе пад капляжом і чуць нуднае лапатаньне дажджу. Праўда, у сенцах дождж не дастане, ды мо' яшчэ лепш паспрыяе на цэльнасьць гульні ўсёй зборні, толькі... Гапе цікава гульня не на зборні, а пасьля зборні, калі, разыходзячыся да хаты, хлопцы праводзяць дзяўчат і, за праводамі, праседжваюць з імі па пары аж да самага сьвітання. Гапа лучыла адчыненне зборні з усяночнаю гульнію на адзіноце з Кар'ёнам. І ў чацьвер вечарам і праз цэлы дзень пятніцы, а выразней усяго ў суботу зранку, пляны сустрэчы з Кар'ёнам неадходна набіваліся на думкі Гапе і вымагалі ад яе найдрабнейшай распрацоўкі. Гапа перабірала ў выябражэньні розныя моманты з ранейшай гульні з Кар'ёнам, вышуквала ў памяці найцікавейшыя хвілі салодкіх перажываньняў, вынаходзіла мясыціны, якія-б больш спрыялі ўздыму гэтага пацуцьця.

Пасьнедаўшы і прыбраўшы хату, Гапа адарвала кавалак часу на падрыхтоўку да вечара: дастала з куфра тарыновую спадніцу, фартух з брыжамі, маркізэтавую белую кашульку і ўсё гэта палажыла напачаток у хаце за ложкамі.

пасьяла маліла чыгунчык вады і паставіла ў печ, каб сагрэлася к вечару; яшчэ да гэтага прыправіла модаю косы, прывіўшы пальцамі з абудвых бакоў па дзьева закруткі каля вуха.

І робячы ўсё гэта, Гапа нясьціханна напявала розныя мелёды. А бегала з сянец у хату, як памяло, швыдка, з подскакамі, адно мігалі белыя пяткі ног. Раз-ад-разу яна кідалася ў вакно і ўзіралася ў надворак, абглядаючы неба, ці няма дзе якога знаку на пагоду. Калі глядзела—то не магла знайсці,—вакол гусьціліся хмары, пашарэўшыя, зьлітныя па ўсім небасхіле, алавяныя. Выгляд іх, іх характар разгону сьведчылі аб непагодзе да самага вечару—Гапа гэта азнавала; але яна ўсё-ж не хацела гадзіцца са сваім азнаньнем і моцна жадала ачышчэньня неба...

Ужо па абедзе, калі яны з мацераю прыняліся перапалоскваць розныя анучы, выправіўшы наведарушага хату бацьку йзноў на поле, Гапа нечакана падмеціла праз вакно праясьненне надворку. Яна тут-жа, як утралёная, з закасанымі за локаць рукамі, падбегла да вакна, прычыніла яго і выглянула на вуліцу. На небе, з паўднёвага боку, вынікла шырокая расколіна ў хмарах, праз якую зіхацела лазурковая пляміна. Гапа шырокаю ўхмылкаю на твары адказала на праясьненне неба і ўся шчаслівая, нібы дасягла заповеднага шчасся, адышла да начоў, каб няпрыметна скараць дзень.

III

К вечару на небе саўсім распагодзілася; як акінуць вачмі, ня відаць было ні хмурынкі; сіняе, з чырванью на захадзе і з глыбокім водцемам на поўначы, яно пярэсьцілася серабрыстымі зоркамі, якія ўступалі перад надыходзячым з усходняга боку сьвятлом поўнага месяца. Ні вецярка. Чыстае паветра, мяккае ад доўгае прамыўкі дажджом і чыстае ад таго-ж, прапускала малейшы зык, робячы яго галосным і звонкім. За будынкамі ў гарадах цвіркалі скакунцы, а з

поля даносіўся стройны жабін хор. Пахла багатым густым
водырам расквітшага лета, п'янючага й завучага да безгра-
нічнай асалоды жыцьцём і яго красою.

Гапа вышла на вуліцу зусім назмроку, калі ўжо клапат-
лівае жыцьцё мяшчан заціхла. Яна спынілася каля вешніц,
напоўненая радасьцю наступных перажываньняў. Пры гэ-
тым Гапа дваілася ў сваёй істоце: адна палова яе цягнула
хутчэй да Тацьцяны, каб у свой час быць там і ня даць
прычыны позна распачаць гульнію; другая палова трымала
на месцы ногі, накіроўваючы вушы слухаць і ўбіраць у ся-
бе пявучую музыку ночы.

У гэтым супярэччы Гапа прастаяла каля поўгадзіны:
не заўважыла, як прайшлі каля яе дзьве дзяўчыны, якія,
адышоўшыся, уголас зарагаталі.

— Гэта ўжо тыя заразы пацягнуліся да Адаркі,—выла-
ялася Гапа і намерылася сама падыйсьці да Тацьцяны.

Толькі яна кранулася з месца, як раптам, зусім неспа-
дзявана, пачула ззаду.

— Куды, Гапа?

Гапа, схямянуўшыся, азірнулася назад і неўпапад ад-
казала:

— Да Тацьцяны-ж!

— Пачакай!—супыніла Тацьцяна.

То была яна.

— Ах!—Гэта-ж ты, Тацьцяна? Пэўна, па мяне? Чакаеце
ўжо?—кінула Гапа некалькі пытаньняў да Тацьцяны.

— Чакай адно... Сягонья, пакуль, з нашае зборні пэўна
нічога ня выйдзе... Зусім пайшло не панашаму...

— Як? Чаму?—пужліва хапілася Гапа. У яе нутры ўсё
раптам перавярнулася, у галаве заварушыліся неспакойныя
думкі.

— Ша-а!—скмеціўшы затрывожанасьць таварышкі, су-
цяшала Тацьцяна:—давай пасядзімо крыху, і я табе скажу,
у чым справа.

Яны падышлі к прызьбе і паселі.

— Вось, галубка,—пачала Тацьцяна, абярнуўшыся да Гапы:—Я толькі што ад Насты. Думала, што пайшла ўжо дзесьці... Я тады па дарозе да Людвісі і—тае няма...

Тацьцяна спынілася і колькі хвілін прамаўчала.

— А гэта, вось, ішла да цябе і сустрэла яе, Людвісію, з Кар'ёнам, цішэй дадала Тацьцяна.

Гапа прыметна здрыганулася ўсім целам, адняла ад Тацьцяны твар і перш памкнулася падняцца з месца, але замест таго адхілілася да сьценкі і моўчкі прасядзела хвілін з пяць—ня маючы сілы падняць язык, каб спусьціць з яго шэраг злосных слоў-лаянак. Пасьля, як-бы ўвайшоўшы ў сябе, яна запытала.

— Дзе ты іх бачыла?

— Сядзяць на лаўцы каля Клумкавай хаты, прытуліўшыся адно да другога. Я знрок прывіталася, каб праканацца... Вось табе і Кар'ён!..

Гапа зноў змаўчала: яна сядзела і чула, як у яе ў сярэдзіне гасьлі нядаўнія проблескі квітучых жаданьяў. Сэрца моцна стукала, і кожны яго ўдар, здавалася, заганяў новы гвозд у яе душу. Гапа зусім не чакала гэтага і, дзякуючы якраз гэтай нечаканасьці, да таго моцна кранулася, што ўся калацілася ад ахапіўшай яе дрыготкі. Праўда, побач з вялікаю колкаю крыўдлівасьцю, у Гапы ўзьнялося і вострае, пякуче абурэньне злосьці да Кар'ёна і Людвісі. Яны ўдваіх раптам выраслі ў яе ваччу ў страшэннае чужышча, якое загароджвала ўвесь сьвет і адцягвала ўсю Гапіну ўвагу на сябе. Толькі перад ёю адчыняліся ружовыя правіды на шляху да ажыцьцяўленьня салодкіх мар, як тут—на табе—высокая крэпкая сьцяна загарадзіла гэты шлях і доўгім густым ценем затуліла яснасьць небасхілу. Ці-ж можна спакойна згадзіцца з гэтым? Гапа не дапускала й думкі. Яе сумленьне не дазваляла дараваць гэтага. Апусьціцца і зьмірыцца—то адказацца ад сябе. Ня дзеля гэтага-ж Гапа загубіла столькі натхненьня, столькі радасьці перагартавала ў сваім нутры!

— Тацьцяна, сястрыца, хадзем туды... хадзем да іх, я хачу толькі... Я хачу праканацца, ці ўпраўду то Кар'ён—дрыжачым, як ад спугу, голасам папрасіла Гапа таварышку.

— Чаго табе, Гапка, ісьці; я бачыла, што то яны... Сьмяяцьмуцца, як угледзяць,—думала адгаварыць Тацьцяна.

Але Гапа ня ўнімалася: яе ахапіла нейкая прага падысьці да Кар'ёна і ўласнымі вачыма падлавіць яго на здардзе к ёй. Гапа ня мела сілы ўтрымацца, не знаходзіла думак, каб высветліць мажлівыя skutкі сваіх намераў. Яна хапіла Тацьцяну за руку і ўмольным голасам пачала настайваць на сваім рашэньні. У яе голасе зычэлі ноткі душэўнага болю, які ня мог не крануць Тацьцяны. І яна, нарэшце, паслухала таварышку ды пайшла з ёю ўсьцяж вуліцы, налева ад Галінай хаты.

Зрабіўшы некалькі крокаў, Гапа падшапнула Тацьцяне, каб ня выходзіць на сярэдзіну вуліцы, а йсьці між хатаў і гародаў. На выпадковы трэск ці стук ног яна адказвала чутлым уздрыгам усяе постаці і падозрана аглядалася вакол. «Цішэй, цішэй, Тацьцянка», пераказвала да Тацьцяны.

Белы круг месяца, узшыоўшы досыць высока, пускаў доўгія цені ад кожнае рэчы; але па адным баку вуліцы яго сьвятло паласкала ўвесь надворны выгляд будынкаў, так што можна было на адгоне дзесяткаў сажняў убачыць седзячага на прызьбе. Затое трудней рабілася разглядзець што кольвек па цёмным баку вуліцы.

Гапа з Тацьцянаю, ідучы цёмным бокам, мінулі некалькі будынкаў і гародаў. Прыслухваліся і пільнавалі адна другой. Мінаючы чацьверты двор, абое раптам спыніліся. Кожная пачула ціхую, рэдкую гутарку, якая йшла з-за платоў пасэсаравага двара. Гапа хапіла Тацьцяну за руку, сыціснула яе, даючы гэтым знак, каб тая спынілася на месцы, а сама падышла шчыльна к платом і прыслухалася. Рэдкія словы выразна даходзілі да яе з глыбіні двара. Кожнае з іх, як малатом стукнула ў грудзі Гапе і, стукаючы, распаліяла яе злосьць, зайздрасць і прагу да помсты. «Я-ж табе, здрайца, адрыгнуся-а!»—выбіла ў яе галаве надыхтаваная пом-

стаю сіберная думка. І тут-жа, як працяг гэтае думкі, нейкая сіла піхнула Гапу хапіцца за кол у частаколе і ў міг выламаць яго з рэзкім трэскам. Рэха ад злому гулка разляцелася ва ўсе бакі і ажно напалохала Тацьцяну. Тая хутка кінулася к плоту, ня ведаючы, што зрабіць з таварышкаю. Нашарохаў трэск і гутарыўшых у дварэ, якія раптам заціхлі. І тое зацішша, якое, здавалася, запанавала сьледам за трэскам калка вакол і ўсюды, яшчэ больш разьярыла Гапу, і яна рашуча, няпрытомна выбегла з-за платоў, парайнялася з вешніцамі ў двор Клумкі і з усяго размаху кінула ў яго калок. Кінула і ў момант пусьцілася ўбежкі назад, забыўшы і пра Тацьцяну. Стук, які зрабіў калок, выцяўшы ні-то ў дзьверы, ні-то ў якісь цэбар, здалося Гапе, нібы пагнаўся за ёю. Пераляцеўшы некалькі хат, Гапа яшчэ шпарчэй замітусіла нагамі.

Азіраючыся, не зварочваючы ўвагі на Тацьцяну, яна хутка прыбегла да свае хаты, спрытна адчыніла вешніцы і ўскочыла ў двор. Ускочыла і раптам апамяталася:—стала, каб аглядзецца.

Хутка прыбегла й Тацьцяна.

— Гапа, Гапа!—моцным шэптам падала яна,—чаго ты так памчалася. Ніхто-ж ня тоніцца.

Гапа прачыніла вешніцы і ўпусьціла ў двор Тацьцяну.

— Калі й не пацэліла ні ў аднаго, затое напалохала. Памятацьмуць, паганцы!—здавольна пахвалілася Гапа.

— Але ты й мяне перапалохала. Я зусім не чакала, што ты так зробіш, хай цябе паралюш...

— А мо' ня варта, скажаш?—сумелася Гапа.

Тацьцяна нічога не адказала, каб ня смуціць таварышку.

— Хай-бы ведалі, што гэта я,—казала Гапа.

— Ды даведаюцца. Забачыш, ужо заўтра будзе ўсё ведана. Даведаюцца і скемяць, у чым сэнс... Нічога, варты абое...

Гапа здаволена засьмяялася.

Пачакаўшы яшчэ крыху, яны разышліся.

Гапа не пайшла ў хату, а лягла спаць у сенцах. Лягла і перш задрамала, забыўшыся праз усё. Але праз хвілін дваццаць яна абудзілася і зусім згубіла сон. У голаў хлынулі соткі розных думак і запаланілі яе нашчэнт. Гапа мімаволі, цалкам, нырнула ў іх, перабіраючы адну за другою. Усе гэтыя думкі, як калясо, пачыналіся з надуманай зборні, краталіся розных момантаў яе перажываньняў і канчаліся пусканьнем калка на Людвісію з Кар'ёнам. Спыняючыся на гэтым, Гапа правярала сябе, ці ў праве была зрабіць тое, што зрабіла. «Можа й ня варта было чапаць?» уставала перад ёю пытаньне і чапляла яе за жывое. «Не, гэтага яшчэ мала. Мала таму, што яны згарок насьмяхаюцца з мяне. Я не магу дараваць, каб яна, валацуга гэтая, так нецырымонна, так сьмела пайшла на гэта. Байструк-жа... Байструк!.. Га-а! Так!».

Успомніўшы гэту асабістасьць Людвісінага пахаджэньня, Гапа зразу зарадавалася, як быццам-бы знайшла вернае выйсьце з свайго няпрыймнага становішча. Скучанья ў адзін клубок цяжкія думкі глыбокай няверы кудысьці адсунуліся, парадзелі; у галаве Гапы стала лягчэй і бадзёрай. Яна перамяніла позу, расцягнуўшыся ва ўсю доўж, адплюшчыла вочы і сама сабе ўхмыльнулася. «Байструк! Кар'ён таго ня ведае! Бедны, ён пагнаўся за яе пекнатою... А тое, што яна байструк—і ня ведае. Пакаецца—толькі давясці яго. Заўтра гэта трэ' будзе зрабіць... Заўтра... Але як? Спыніць і сказаць? Ці паверыць? Думацьме, што я па завідзе наракаю—адвернецца... Ах!». Гапа ўсю ўвагу пакіравала на роздум, як і што ёй будзе зрабіць, каб расказаць Кар'ёну аб Людвісі, хто і што яна. «А вось,—захапіўшыся думкамі, уголас размаўляла яна сама з сабою,—папрашу Тацьцяну, няхай папробуе яна. Ёй ямчэй гэта зрабіць. Заўтра-ж папрашу спаткаць яго і ўсё-ўсенькае расказаць... Цікава, якое ўражаньне гэта зробіць на яго. Заплюецца, пэўна... Ах, цудны які Кар'ён. Папасьмяюся я з цябе, браце, уволю... А ка-

лі нічога не паможа? Што тады? Мо' зусім ня варта пачынаць гэтага? Можа, проста вылаяць яе і годзе? Вядома, гэта нездарма цэлы тыдзень не паказвацца. Мабыць, нешта»...

Гапа кінула размаўляць і хапілася за ўспамін, каб адшукаць у сваіх адносінах з Кар'ёнам тых ці іншых вады, знайсці якое няпуцёвае слова, што можа як калі неабдуманая выказала, але ні на чым ня спынялася яе думка. Увесь праведзены з ім час—выглядаў сьветлаю паласою яе жыцця. «Пэўна адно—што Людвіся прыгажэйшая за мяне», адкульсці вынікла суменная думка. Вынікла ціхай, таемнай да таго, што сьпярыша Гапа не зьвярнула на яе ўвагі, і прапусціла разам з іншымі думкамі; але разам яна, як-бы незнарок, затрымалася ў яе сузнаньні, вырасла ў самую вялікую і заваладала ўсёю яе істотаю. Гапа глыбока жахнулася ад ахапіўшае яе цяжкае балючае крыўды на самую сябе, на сваю долю, на жыцьцё.

Ёй стала моташна, душна і няпрыемна. Не магла спакойна ўлежаць і некалькі разоў засаб перавярнулася; нарэшце лягла ніцма, утуліла голаў у падушку, сыціснула зубы й балюча заплакала здаўленым нутраным плачам...

А на дварэ ўжо паднімаўся золак, і лёгкі белы водсьвет яго прабіваўся ў вузкае акенца сянец.

РАСПУСЬНІЦА

— Злодзей ты, злодзей! Шэльма, ты шэльма! Да чаго ты мяне давёў! Ах, закліты!

І Аўдоцьця палажыла на стол асадку, падперла рукою бараду й пачала думаць. Бляды, змучаны яе твар выказваў сабою тья мукі яе душы, якія Аўдоцьця перажывала за астатнія два гады: бач, з таго часу, калі яе гаспадар, Хірысон, пакінуў ёй пісаць з Амэрыкі, адрокея ад яе і, як перадавалі, сышоўся там з нейкаю другою кабетаю... З упалых вачэй Аўдоцьці каціліся па яе блядых шчоках адна за аднэю, зьліваючыся, буйныя, як каралі, чыстыя сьлёзы, росячы сваёю цёплаю вільгацьцю яе кашульку.

Алеська, васьмёхгадовая дачушка Аўдоцьці, замораная, пакрыўджанай сіроткаю сядзела супроць мацеры, сачыла ўвесь час за ёю ды ўсё мерылася плакаць.

— Сьціхні, дачунька мая, сьцешся, любка,—супакойвала Аўдоцьця дзяўчынку,—пайдзі лепш, родненькая, паглядзі, дзе нашы Сёмачка з Еўкаю. Пайдзі, котка мая.

Але Алеська не адыходзіла ад маткі, мэрам-бы баючыся яе адну пакінуць.

— Ах, ах, што мне болей яшчэ яму напісаць?—папытала сама ў сябе Аўдоцьця, гледзячы на дачушку.

Алеська пацягнула плечыкамі й адразу-ж адказала:

— Напішы, матулька, што я лічу яго нашым згубіцелем, катам нашым.

Аўдоцьця, нярадасна ўсьміхнуўшыся, мэрам-бы згадзілася з дачушкаю, і трасучаю рукою вывела на бруднай паперы высокімі, крывымі літарамі прадыктованья Алеськаю

словы. Вывела іх, паглядзела на паперу, падумала крыху і паднялася з месца.

— Што, ці ўжо скончыла пісаць, мама?—запыталася Алеська.

— Не, дачушка, я яшчэ ня скончыла, я так адхілілася,—адказала Аўдоцьця дзіцяці.

У гэты момант пачуўся бразг дзвьярыма, Аўдоцьця хутчэй хапіла са стала недапісаны ліст і сунула яго за пазуху; пасля адварнулася, села на ўслоне й стала чакаць.

Хвіліны праз дзэве ў хату ўвайшла Паруля, Аўдоцьціна маці, старэнькая, маршчлівая, але яшчэ рухавая бабуля.

— Добры вечар, дачушка!—прывіталася яна.

— Вечар добры! — адказала Аўдоцьця, — прысядзьце, вось,—падаючы зэдлік, папрасіла яна,—вы так замарыліся, няблізкі сьвет ідучы сюды.

— Але, дачушка, такі дужа стамілася. Вядома, старасьць сваё бярэ,—охаючы й крэкчучы казала Паруля і прытым ня дужна прысела на зэдлік.

Села й глыбока ўздыхнула.

— Ну, што добрага чуваць у цябе, Аўдоцьця?—запытала Паруля.—Мо' часамі Хірысон піша што?

— Не, мамачка, нічога ня піша; хай яго горліца зарэжа—прападаць мне даводзіцца з-за яго.

У ваччу маладзіцы паказаліся сьлёзы.

— Мама, ня плачце,—папрасіла мацеру маленькая Алеська і сама заплакала.

— Сьціхні, мая котка,—суцшыла яе Паруля.

— Калі бо наш татка вельмі брыдкі. Мы з мамаю пісалі яму ліст, і я дапісала, што ён—згубіцель наш.

— Ліст пісала? Аб чым-жа хаця?—з цікавасьцю запытала Паруля ў Аўдоцьці.

— Ой, мамачка, я ўжо і сама ня ведаю, што яму пісаць. Няхай ён там голаў сабе падверне, гадзіна заклятая! Гэта-ж ня жартачкі, да чаго ён давёў нас... Хоць з голаду прападай. Навошта падобны сталі дзеці... Людзі сьмяюцца, гавораць усяк, калі ты стараешся здабыць кавалак хлеба

тым ці іншым спосабам... Людзям няма жалю, а баўтаць языкамі,—дык з любасьцю.

Заламаўшы рукі, Аўдоцьця заплакала. Паруля, гледзячы на дачку, таксама засьлязілася і выцерла падолам каравага хвартуха запалыя вочы.

Тымчасам на дварэ цямнела. Апошні промень сонца зьнік з хаты, дзе па куткох пачаў туліцца шэры змрок.

— Алеська, Алеська,—абярнулася Аўдоцьця да дачушкі,—пайдзі, мая котка, пашукай дзяцей, а то яны, небаракі, цэлы дзень ня еўшы. Пайдзі, дачушка.

— Добра, добра, мамачка,—пралепятала дзяўчынка і хутка выкацілася з хаты, моцна стукнуўшы дзвярыма.

— Аўдоцька, Аўдоцька!—праз плач вымавіла матка, азірнуўшыся па хаце;—скажы-ж мне, дачушка, ці то праўда, што аб табе людзі балхвяць, нібы-та ты... дачушка, мужчын да сябе прымаеш? Скажы мне, дачушка, ці ня злыя языкі распускаюць пра цябе гэтыя чуткі? Ах, напускаюцца бог і людзі!

Аўдоцьця ўздрыганулася ўсім целам, рухава захадзіла па хаце і ня ведала, што адказаць мацеры: сазнацца—не казалася сумленьне, а стаіцца—таксама балюча. Памаўчаўшы нейкі час, Аўдоцьця рашыла ўсё-ткі схлусіць і сказала мацеры:

— Мамачка, усё—адна брахня. Плюньце ў вочы таму, хто будзе брахаць вам аб гэтым. Гой, ды якія-ж заразы ёсьць у нашым мястэчку! Вочы-б павыколвалі табе, каменнямі-б закідалі, каб прымелі. І завошта яны на мяне накідаюцца? Што я ім дрэннага зрабіла? Ці я мяшаю каму, ці стаю папярок дарогі?

— Ды яно-ж так, Аўдоцька; ужо сьвет такі. Сочаць за табою, як за злодзеям... Трэба, дачушка, так жыць, каб ніхто й падкалупіць ня мог нічым...

Аўдоцьця не магла далей нічога сказаць: яна паківала галавою, моцна і глыбока ўздыхнула і паглядзела ў вакно.

— Што, няма дзяцей?—запытала яе Паруля.

— Няма. Прыдуць зараз... Яны і ўпоцемку патрапяць... Пэўна й вам, мама, прыдзеца йсьці, пакуль яшчэ зусім не сьцямнела. Пакуль заклыпаеце памаленьку...

Паруля мэрам-бы й забыла, аб чым толькі што размаўляла з дачкою і рухава паднялася з месца.

— Але, але, Аўдоцька, я пайду такі,—вымавіла яна і зазірнула ў вакно.—Ой, ды ўжо-ж зусім цёмна на дварэ,—дабавіла яна й рухава вышла з хаты.

Аўдоцьця правяла мацеру на вуліцу, папрасіла яе наведання ў нядзелю і, узяўшы на рукі кльпаўшага да хаты разам з Алеськаю Сёмачку, вярнулася з дзяцьмі ў хату.

У хаце было зусім цёмна. Аўдоцьця засьвяціла газынічку. Маркотным, смуглым сьвятлом асьвяціла яна хату, пусціўшы па сьценах морныя лахматыя цені.

— Вось і сьвятло, вось і сьвятло, мае вы маленькія дзеткі,—ні то прапяляла, ні то прамовіла да дзяцей Аўдоцьця.—На, пазабаўляйся з Сёмачкаю,—абярнулася яна да Алеські,—а я пашукаю што-кольвечы зьесьці вам.

Аўдоцьця падышла к печы, адчыніла засланку й вынула два маленькія гаршочки.

— Вось, наце, ежце!—выказала яна, падаючы дзецям адзін гаршчок з трыма лыжкамі ў ім і па кавалачку хлеба.

Згрудзіўшыся каля прыпеку, дзеткі прагна пачалі ўвіхацца з гаршчком, мэрам яны тыдзень нічога ня бачылі ў вочы.

Праз некалькі хвілін гаршчок апусьцеў, а ад хлеба асталіся макавыя крошкі.

Сама Аўдоцьця нічога ня ела.

— Ну, укладайцеся, дзеткі,—прыказала яна, узяўшы меншае й палажыўшы яго ў запечку ў нейкіх брудных пыльных лахманах. Старшыя паслухмяна паўскоквалі на пол і спакойна ўлягліся абпал свайго браткі... Аўдоцьця абцерла лаву, прысела тварам да газыніцы і, дастаўшы з-за пазухі недакончаны ліст, прыладзілася на прыпечку яго дапісваць.

— Як-жа яму кагчаць? Якое слова ўставіць, каб яго там, заклятага, яно праняло наскрэзь?.. Але-ж ці кране ўжо тую прадажную душу хоць што!—падумала яна сама сабе і зараз-жа прынялася адшукваць у памяці тых ці іншых слоў. Адно за другім, цэлаю чарадою завіліся яны ў Аўдоцьцінай галаве, мэрам просячыся кожнае адбіцца на паперы. Аўдоцьця вылучыла некаторыя і ўжо прыгнулася над прыпечкам, каб пісаць, як раптам у вакно хтось застукаў. Аўдоцьця міжвольна схаянулася, але хутка супакойлася й падбегла да вакна.

— Хто там?—запытала яна.

— Я... я... Лукаш... Пусьці, Аўдоцьця, пусьці-ы!

— Табе чаго?.. Ці-ж ня сорамна, з вечара...—упікнула яна прыцішаным голасам.

— Пусьці, пусьці Аўдоцьця, я... з грашыма. Я... я тры рублі прынёс... і за старое расплачуся...— данёсся з двара просячы голас.

Аўдоцьця адхілілася ад вакна і ўзрадавана прагаварыла: «Тры-і-ы! рублі-ы! Тры рублі! Гэта-ж на два тыдні жыць з дзяцьмі!» і рухава, ня думаючы больш нічога ні аб чым, кінулася ў сенцы, адчыніла дзьверы і пазвала:

— Ну, ідзі! Ідзі, ну, Лукаш...

П'янаваты, але цьвёрды на нагах, хутка апынуўся ў сенцах здаровы, грубы чалавек.

— Аўдоцьця, дзе ты?—запытаў ён, ня бачачы Аўдоцьці. Яна не адказала, але стукнула засаўкаю.

Лукаш, разьняўшы рукі, зрабіў колькі крокаў на стук і абмацаў Аўдоцьцю.

— Пачакай, чаго ты...—хацела штось выказаць яна, але Лукаш аберуч прыцёг яе да сябе, пераняўшы гутарку, пачаў заблутана, адрыўна прасіць...

А ў яго кішэні зьвінела серабро.

„ДОЙДЗЕМ, СЫНОК“

Паабапал гасьцінца, вузкага, заросшага зялёнай мяккаю мураўкай, ляжала неагляднае поле залацістага жыта. Высокія тоўстыя дубцы яго згіналіся да нізу пад цяжарам ядраных важкіх каласоў.

Вузкія высокія межы, густа адзетыя застарэлым дзяцельнікам, засохшым рамонкам і павяўшым цюцюпанам ды падушачкамі, разрэзвалі на доўгія стужкі, здавалася збоку, суцэльную непадзельную роўнасьць.

Далёка ад гасьцінцу, на цэлыя вёрсты вакол, прабягаў узрок людзкі, губляючы зялёныя ніткі межаў у гушчы нахіленых каласоў жыта.

У снім, празрыстым, як шкло, паветры, у нярухомай і спакойнай цішы паўднёвай пары насіліся над палатном ніў, неўгамонна пяючы, рэзвыя жаўранкі. З гушчару жыта ім адклікаліся крыклівыя перапёўкі ды рэдкія, палахлівыя драчы.

Дзесьці там далёка, у правым канцы гасьцінцу, чулася п'яньне жней. Знаёмыя мёледыйныя гукі песень жніва вынікалі з пахучых каласоў жыта, гайдаліся над золатам ніў і, нарэшце, напіўшыся паху, змаўкалі ў чыстым паветры, у праменьнях сонца.

Іх зьмянялі новыя, яшчэ болей п'явучыя, яшчэ болей звонкія ды радасныя.

Цэлых дзёве гадзіны ўжо прайшла паміж сыценаў жыта роўным выхілястым гасьцінцам Маланка Груд з шасьціх-гадовым сваім сынкам Міхалкам.

Яна была стомлена часткаю ад хады, часткаю ад таго гора, якое гнала яе гэтым гасьцінцам у чужую краіну, далёкую ад роднага месца, знаёмых людзей, да няведамае справы, да няяснага жыцця.

За плячыма яе вісеў зашчытнага колеру невялічкі ворацкак, напоўнены сякімі-такімі рэчамі; у вадняй руцэ яна трымала сукаваты аблузаны яловы кій, другою-ж вяла за руку свайго сынка Міхалку. Хлопчык стараўся трухаць побач з маткаю, але адставаў, зрываючы між жыта розныя кветачкі. Маланка яго падцягала, азіраючыся раз-по-разу на сынка. Міхалка ўвесь час ня сьціхаў лепятаць, закідаючы мацэру рознымі пытаньнямі.

Маланка неахвотна адказвала сынку, а толькі час-ад-часу пытала ад сябе:

— А можа ты есьці хочаш, Міхалка?

Але Міхалка пра яду нібы забыў, а гаварыў зусім аб другім.

— Стаміўся, пэўна, нябожа мой?

І сказаўшы, спогадна азіралася на сваё дзіця, шэпчучы сабе: «Ці дойдзем мы да якое мэты?»

— Адпачынем, сыноч,—праказала Маланка да сынка, парайняўшыся з невяліччай, густа-заросшай паплавінкай, якая ўдавалася шырокім паўкругам у густое жыта.

Хлопчык нічога не адказаў, як-бы ня чуючы мацэрынага запытаньня.

Тады Маланка моўчкі зьвярнула з гасьцінца, узышла на паплавінку і прысела. Міхалка спакойна спыніўся каля яе. Маланка зьняла з плеч ворака, расьцягнула зашмарг, дастала акрайчык хлеба і два куска сыру, разлажыла гэта на траве і абярнула да хлопчыка:

— На, еж, Міхалка!

Міхалка прагна прыняўся есьці. Маланка ела марудна, раздумваючы: «Колькі хлеба! Які ўраджай у гэтым годзе! Нівы і нівы—бясконца! Спакойнае, стомленае ад цяжару, жыта міла ўсьміхаецца тваім вачам. А там ужо, глядзі, і жніво

пачалося... Жнуць і пяюць... А вечарам пойдучь да хаты, шчаслівыя, здаволеныя ўраджаем... А я? Што ж я буду ў гэты год жаць?»

Маланка спынілася есці; на яе вачох заблішчэлі сьлёзы.

«Нашу палоску сажнуць праклятыя паны... Сажнуць, або выпаляць, або вытапчучь... Ды ня толькі палоску зглумяць, а й дом увесь зруйнуюць, спаляць ды, чаго добрага, над бацькамі насмяюцца. Эх, паганцы, чаго ім трэба ад нашага краю, ад нас?»

Апошнія думкі Маланка выказала ўчуткі.

Міхалка, дасюль заняты ядою, хутка павярнуўся да мацеры і запытаў:

— Мама, што ты кажаш?

— Наша поле, сынку, вось з гэткім самым пекным жытам сажнуць польскія паны; сажнуць і забяруць сабе на хлеб. Ужо ня будзеш ты, каханы, хадзіць з бацькам на малацьбу.

Маланка прасьлязілася.

— А дзе-ж, бок, наш татка, мама?

— У Чырвонай арміі, сынку.

— Што ён там робіць?

— Ваюе з панамі, сыноч. Праганяе іх, разбойнікаў, з нашае старонкі, ня пускае іх сюды за намі гнацца.

— А можа ўжо ён дома?

— Не, мілы, ён ня вернецца дамоў, пакуль не прагоніць паноў. Паны загарадзілі нам дарогу да дому—трэба зламаць іх загарадзь.

— А куды-ж мы ідзем?

— Мы ў чужыну едзем, сыноч; ідзем шукаць сабе часовага скутку.

Міхалка, пэўна, здаволіўся адказам мацеры, бо супакоіўся і адварнуўся да кветак, якія тут-жа збоку паглядалі яму ў вочы.

Змоўкла і Маланка; змоўкла і, забыўшыся аб хлебе ў руках і аб голадзе, які вымусіў дастаць гэты хлеб з ворка, зноў адышла ў думкі і ў нарысы тых абразоў, якія так глы-

бока адбіліся на яе істоце. Цугам, зьвязна ўсталі перад ёю: падход палякоў к мястэчку, трэск стрэлаў, грукат гармат, промень пажараў, агульныярэпалах; далей—уцёкі камуністых і злыбедна-здавальняючая радасьць багацеяў-гаспадароў... Выразна, нібы ўяў, устаў перад Маланкаю гэткае вобраз: насоўваецца цёмная дажджлівая ноч; гудзе па-за вокнамі сярдзіты вецер; сьвішчуць галінамі плакучыя бярозы. Яна, Маланка, у хаце, сядзіць пры стала і, аддаўшыся ўсёю ўвагаю, піша ліст да мілага мужа, Нічыпара, які ваюе на фронце з панамі. Старыя бацькі яе сьпяць, сьпіць і Міхалка. Сьціша ў хаце. Пёрка выводзіць на паперы няроўныя радкі. Словы ліюцца, ліюцца, ліюцца—няма ім канца, няма стрыму. Яе абурае палкае, маладое натхненьне, якое салодкім туманам абдымае Маланчыну істоту... Маланка забываецца, цішэй водзіць асадкаю, адцягае ўвагу ад паперы і накіроўвае прагны ўзрок крыху ўправа, наўскос, дзе спатыкае мілы твар Нічыпара... Нават чуе цёплы подых яго вуснаў... Маланка ўся дрыжыць, але быццам заварожаная, ня можа паварушыць ніводным суставам... Некалькі доўгіх хвілін яна знаходзіцца ў салодкай напрузе. Далей—ня ўтрымлівае і, сабраўшы сілу, хоча падняцца, як раптам яе аглушае страшэнны гук. Маланка ўздрыгвае, як асінавы ліст у дзікі парыў ветру... Зьвіняць у вокнах шыбы... Разам устаюць усе страхі панскіх гвалтаў, аб якіх ёй пісаў Нічыпар. Ёйкі, плач мацярок, кроў... Яна азіраецца ў вакно і бачыць вагromнысты промень, усё неба ў вагні. «Не, я не застануся дома, не! Ня дамся на глум паном. Уцяку, уцяку з мілым Міхалкам. Уцяку! Мне не здабравець, як прыдуць паны»... Яна паведамляе бацьком сваё рашэньне і сьледам жа хапаецца за дзіця. Бацькі пачынаюць угаварваць яе, плакаць, самі не даючы сабе адліку, што пагражае іх Маланцы ад паноў.— Астанься, дачушка,—моліць маці.—Куды ты ў сьвет з дзіцём?—упікае бацька. Але яна ня слухае, пасьпешна будзіць Міхалку, адзяе яго і, захапіўшы ворацка, прыпасены на ўсякі выпадак, кідаецца з хаты ў цемру ночы. На вуліцы яе

падхапляе агульная хваля ўцекачоў і, як трэску, нясе з сабою... Куды? Дзе прыпынак?..

— Мама, ідзем далей, ужо супачылі,—катурхнуў мацэру Міхалка.

Маланка ўсхапілася, як са сну, парваўшы нітку думак, і аглядзелася вакол; пасля, адчуўшы ў руцэ хлеб, са смакам укусіла яго.

— Хадзем!—настаяў Міхалка, першым выбегшы на гасьцінец.

Маланка паднялася, закінула за плечы ворак і пайшла за сынам.

Жоўтыя сьцены жыта зноў абнялі іх з бакоў. Таксама стаяла гарачыня; таксама сьпявалі жаўранкі ды перапёлкі; не заціхалі песьні жнеяк.

— Ці далёка нам яшчэ ісьці, мама?—запытаў Міхалка, адышоўшыся крыху.

— Ня так ужо далёка, даражэнькі. Дойдзем сыноч, крапіся крыху,—адказала Маланка, кінуўшы погляд усцяж гасьцінца.

ШУКАЮЧЫ ПРАЦЫ

Падыходзіў вечар. Сонца спускалася за лес, і з-пад зялёных куп ялін і хвой выглядала доўгімі, тонкімі космамі праменьняў няшырокае гала, перакроенае дарожкаю, якая вілася выкрутасамі праз гала к лесу. З аднаго боку дарожкі ўпярэжку—то калдобістай, гразкай, то сухой, па калені пяску,—гэта гала было з поплаву ў куп'ю, вытаптанага гавядаю, а з другога—з іржышча, дробнага й нізкага.

Дарожка выходзіла з-за пяшчанае горкі і, верцячыся, у другім канцы гала хавалася ў лесе. На гранічцы гэтага лесу, якраз у тым самым месцы, дзе дарожка пахільвала за першыя хвой, тырчалі два пянчукі,—відаць было, што з нядаўна сьсечаных ялін.

— Ну, вось, гэтак мы й спачынем!—прысядаючы на адным пні, сказаў Цімох да таварыша Ігната.

Ігнат спыніўся і старэнна адсупваўся, азіраючыся вакол і на сонца.

— Ня раджу садзіцца, а то спозьнімся! можа ўжо пароход прыйшоў... Лепш хадзем на прыстань, а то яшчэ пакуль зойдзем...—не згаджаўся Ігнат.

— А ласьне ты не ўтаміўся?

— Што-ж зробіш! Утаміўся-не-ўтаміўся, а трэба йсьці... А ты-б хацеў неўшманкі ўбраць сорак вярстоў! Не-э, браце! Да гэтага мы яшчэ цэлы дзень нічога ня елі, а галоднаму прайдзі па гэтых пяшчышчах!.. Пэўна ўтомішся... Але нічога не парадзіш—трэба працы шукаць і гэтакімі сьцежкамі... Бачыш!..

Цімох балюча ўсьміхнуўся.

— Затое памяць астанецца на ўсё жыцьцё... Некалі, вось, цікава будзе ўспомніць...

— Але ўсё-ткі садзіся ды пасядзем,—тузнуўшы Цімоха за крысу, папрасіў Ігнат.—Што некалі будзе—то будучына, а пакуль мы жывем цяперашнім; не пагоршым становішча—садзіся. Прыстань недалёка; пачуем гудок і дабяжым.

Цімох пярэчыў, але нядоўга—зьнямога перасільвала й цягнула прысесьці пасядзец: балелі ногі, калала ў пяткі, даваў аб сабе знаць голад. Цімох здаўся й прысеў на суседнім пянчуку.

— Ага, такі на маім стала,—пакпіў Ігнат.

— Здаўся, як бачыш. Паняволі здасіся, калі жывот падцягвае,—адказаў Цімох і пры гэтым пасьпешна азірнуўся ўбок, на лес.

З гушчы лесу даносіўся к хлопцам стук калёс і выразны гоман людзей. Хлопцы прыслухаліся.

— Ах, глядзі ты, як сёньнека запазыніўся параход! Гэта-ж падумаць. Цэлую пору амаль прастаялі на прыстані,—казаў грубы голас.

— А чародны, бадай, толькі заўтра йсьціме,—адказваў другі, ня менш зычны.

Грукат калёс, блізячыся да хлопцаў, рабіўся гучнейшым ды гучнейшым.

— Ну, цяпер можна будзе ўсё распытаць у падводчыкаў,—сказаў Цімох.

— Як быццам табе лягчэй стане ад гэтага,—папярэчыў Ігнат.

— А ўсё-ж, ведаць мем, як і што расплянаваць наступнае.

— Ды хопіць яшчэ, браток, памардавацца.

— Не навіна. Выберамся. Дастанем тое, чаго шукаем. Ці варта сумаваць!—пабадзёрыў таварыша Цімох.

— А я ня вельмі і журбую. Толькі ўсяго, што неяк не па сабе робіцца так доўга бадзяцца. Бачыш, на вуліцы во-сень, самы сэзон у нашых мясцох, а мы ўсё шукаем.

Пакуль яны перагаварваліся, фурманкі праехалі залом дарогі і апынуліся перад імі. Фурманак было з дзесятка; маленькія драбінкі, апалукошаныя, былі завалены мяшкамі мукі. Мізэрныя, дробныя конікі, упінаючыся на ўсю сілу, паціху цягнулі па калянінстай, пабітай карэньнямі дарозе паклажу. Падводчыкі йшлі падвое, патрое і, матаючы нясьціханна пугамі, вялі гутаркі на звычайныя буднічныя тэмы. Колькі яе ў іх знаходзіцца! Сорак вярстоў дарогі ад Бражак да Альшанін—кожныя два-тры дні праходзіцца імі з тэю-ж шэраю спакойліваю гаворкаю. Па пяць, па шэсьць разоў пераказваюцца многія зьявішчы й здарэньні і не надаюць.

— Дзядзькі,—абярнуўся да падводчыкаў Цімох,—ці далёка адсюль да Бражак?

Некалькі чалавек акінулі яго з ног да галавы падазронам поглядам і з хітраю ўсьмешкаю на тварах адказалі ў адзін голас:

— А вам як-бы хацелася? Нічога, можаце аддыхаць, к цёмнаму зойдзеце.

— А параход на Кіеў, ня ведаеце, скоро йсьціме?—падаў другое запытаньне Ігнат.

Падводчыкі, як згаварыўшыся, пакруцілі галовамі і крыху памаўчалі. Пасьля адзін старэнькі, з рэдкаю, шэраю бародкаю адказаў за ўсіх:

— Вось гэтага, браточкі, дык ня можам сказаць... Уверх, на Лоеў, толечкі што адышоў... А ўніз, штосьці казалі, нібы ўночы пойдзе...

— А на прыстані, скажэце, ці можна чаго дастаць зьесьці?

Падводчыкі весела зарагаталі.

— Наўрад, сынкі,—адказаў той-жа стары.—Тут і прыстань уся з двух-трох хатак. Глуш... Самім прыходзіцца ў Лоеў езьдзіць за прыпасамі.

— А вы-ж куды, хлопцы, едзеце?—запытаў ад сябе падводчык.

— Ды едзем, куды вочы глядзяць. Працы шукаем... Вось пяты тыдзень у дарозе: просім работы, а яе няма,—весела адказаў Цімох.

— Якое-ж вы работы шукаеце?—зацікавіліся падводчыкі.

— Якое! якое хоць! Самі мы—гарбары, а цяпер нам абышто рабіць.

— Так, цяпер цяжка дастаць службу... Папрабуйце трапіць у Кіеў,—парадзіў стары...

— Мужчы-ы-ны-ы!—пачуўся вокліч з поля, куды ад'ехалі фурманкі.—Чаго-о вы та-ам!

Падводчыкі пакінулі Цімоха з Ігнатам і пасьпешна пайшлі на голас.

— Кепскія паперы, брат! Аддаляецца ад нас Кіеў. Параходу няма, а мо' і ўначы ня будзе, а есьці—таксама канчаем... Прыдзецца на куфэрачках плысьці ў Кіеў...—жартаваў Ігнат.

— Я, бо, табе казаў, што гэты плян найгоршы... Залезлі ў нейкую глуш і бадземся, як сьвет бяз вума... А ў Кіеве—што ты там знойдзеш?.. Давай, калі ёсьць што, перакусім.

— А вось, маеш акрайчык хлеба і крыху сала. Сьпячы, калі хочаш,—дастаючы з торбачкі, сказаў Ігнат.

— Чакай, я перадумаў,—спыніў Цімох, ухаліўшыся за руку таварыша,—я думаю тэтак зрабіць: пойдзем раней на прыстань і выпытаем, як і што з параходам. Ня пойдзе сёння—будзем старацца спажывы... А то мы тут разложымся з агнём, а там параход—шусь і кончана.

— Давай, пойдзем!—згадзіўся Ігнат.

Яны падняліся, закінулі за плечы клумкі і выйшлі на дарогу.

На дварэ патрошку сцямнела. Між кустоў і дрэў гусьціўся змрок. Разам з цемраю спадала на землю й асеньняя вільгаць. Пахла густым п'яным водырам ападаўшага лісьця.

Цімох з Ігнатам, разглядаючы па бакох, ішлі да прыстані. Кусок дарогі, які ім асталася прайсьці, здаваўся без кан-

ца-краю. Стомлєнасьць, змора, мітрэнжыла іх рухавасьці. Хацелася сесьці сярод дарогі, каб адпачыць, нарэшце, адкараскацца ад назойлівага, балючага пытання: дзе-ж канец іх дарозе? Цэлых пяць тыдняў, як яны сарваліся з месца, апынуўшыся без работы, і калясяць прасторы палёў, пераходзячы з месца на месца ў адшуканьні працы. Праелі заробленныя грошы, распрадаліся, многа разоў жабракамі заходзілі ў хаты, каб выпрасіць хлеба... Дакуль-жа гэта будзе? Не хапае магі чакаць. Выпетрала ўсякая вера, высахла надзея.

— Нарэшце, мяне абурае ўсё гэта... Выходзіць, што мы лішнія на зямлі...—выказаў Ігнат да Цімоха.

— Паганы лад—агню просіць,—адказаў Цімох.—Каб гэта прымеў, дык, ведаеш, зьнішчыў-бы дарэшты...

— Пачакай, брат, некалі ўспомнім і зараз адплацім.

— Успомніш ты. Ці ўтрымаешся на нагах да таго часу калі...

— А што? Зацягаемся, думаеш? Кінь! Усё-ж—маеш рукі!—працягнуўшы ўперад руку з сашчэпленым кулаком, папрозіўся Ігнат.

— Мала хто ўважае твой кулак... А сунь лепш ты яго ў кішэню ды падлічы грошы, ці хопіць на месцы хоць на палубе?—пасьмяяўся Цімох.

— Напавер паедзем. У Кіеве заплацім.

Ігнат засунуў руку ў кішэню, пакалупаўся ў ёй, дастаў адтуль некалькі манэт.

— Лічы! Авось вырасьлі ў дарозе.

Ігнат спыніўся, рашчэпіў кулак і пералічыў грошы.

— Сем рублёў, крапіся!—гукнуў ён удагон Цімоху.

— Сем? Го-о! Тут ня толькі да Кіева, а й да Адэсы хопіць.

— А калі, вось, прыдаць яшчэ маю жакетку, як ты думаеш, вёрст на трыста хопіць?

Абое расьсьмяяліся, ажно рэха аддалося ў лясной нетры.

— А ўсё-ж дачыльгікалі! Вунь канец лесу.

Яны ўскорылі хаду і хутка выйшлі з лесу. Хоць быў вечар, але стала шмат відней, чымся ў лесе. Хлопцы адначасна абвялі поглядам разьлёгшае перад імі гала, якое мо' на вярсту цягнулася раўнінай, а далей абрывалася да спуску. Управа, недалеч ад лесу, стаяў маёнтак. Некалькі вялікіх стадолаў, пакрытых новымі гонтамі, абкружалі белы двухпавярховы палац. З бакоў палацу, як вартаўнікі, стаялі разгацістыя, у жоўтым уборы, клёны. У вокнах, глядзеўшых на дарогу, кудэю йшлі Цімох з Ігнатам, блішчала сьвятло. Чуліся мэлёды вясёлае музыкі, якую справодзілі рэзвыя, жыцьцёрадасныя жаночыя галасы. Маніла спакоем, вясёласьцю і бесклапотнасьцю.

Хлопцам не хацелася адрываць вачэй ад маёнтку, але, крыху адышоўшыся ад лесу, дарога заламала ўлева і затуліла палоскаю арэхавага маладняка белы палац. А ўперадзе, ганоў за трое-чэцьвера, раптам вынік шырокі, зьвілісты Дняпро. Хлопцы ўпіліся ў яго сваімі поглядамі. Туды, к захаду, дзе яшчэ смутна дагарала пабляднеўшае праменьне зайшоўшага сонца, Дняпро блішчэў алавянаю фарбаю, а чым бліжэй, тым алавянасьць, цямнела, тусьцілася й злівалася з афарбоўкаю берагоў. То бліжэй к Дняпровым хвалям, то адышоўшыся ад іх на сажні і гоны, стаялі пажаўцелыя дзярэўцы... У адным месцы яны згушчаліся ў шчыльную грамаду і напіралі на стромкі бераг рэчкі цёмнаю сьцяною гайку. Па другі бок Дняпра слаўся нязьмераны паглядам абшар лугу. Між рэдкага хмызьняка высоўваліся стагі перудзелага сена.

Дняпром ішлі платы. Да хлопцаў дасягалі галосныя выкрыкі плытнікаў, якія нясьціхана бегалі то ўзад, то ўперад даўгіх, паламаных плытоў. Блішчэлі агоньчыкі і на плытох і на беразе.

Цімох з Ігнатам падходзілі да Дняпра з правага боку. Каля прыстані бераг паступова спускаўся к рацэ. Невялічкая, зьбітая з дошчак і пафарбованая жоўтаю фарбаю прыстань плавала на вадзе, будучы прычэпленай да жалезных

калоў, убітых наводдаль ад берагу жалезнымі ланцюгамі. Вузкая ўсходняя звязвала бераг з прыстанню.

З левага боку ад прыстані, прытуліўшыся да ўзгорку, стаялі тры старэнькіх хацінкі. Некалькі падводаў паражняком чагосьці чакалі. Падводчыкі раз-у-раз паглядалі на прыгнанья да берагу барліны й лайбы.

Хлопцы спусьціліся з пакатасьці, агледзеліся вакола і, не заходзячы ў будынак прыстані, прыселі на ляжаўшым каля прыстані бярвене.

— Вось і прышлі,—сказаў Цімох,—цяпер можна супацьць. Штосьці ціха на прыстані, не спадзявайся на параход.

— А ведаеш,—ідзі, браток, запытай у каго-кольвечы,—парадзіў Ігнат.

— Калі йсьці, дык давай абудва пойдзем. Чаго-ж сядзецьмем тут.

Хлопцы падняліся і пайшлі ў прыстань. У дзвяхрох багажнага аддзяленьня стаяў служачы прыстані, пільна разглядаўшы якуюсьці паперку.

— Скажэце, калі ласка, калі йсьціме параход на Кіеў?—запытаў служачага Цімох.

— Ня ведаю,—коратка й нялюдзка адказаў служачы.

— А хто ведае?—кінуў упічна Ігнат.

Служачы крыху памаўчаў, нэрвова павярцеўшы ў руках паперку, пасья спакайнейшым тонам адказаў:

— Чакаем ноччу... А здарыцца, што заўтра вечарам. Цяпер няма пэўнага расьпісанья. Можэце спакойна спаць...

Хлопцы маўкліва паціснулі плячыма, паківалі галовамі й пайшлі ў пасажырнае аддзяленьне.

— На, вась, якая добрая хата,—жартаўліва праказаў Ігнат, уваходзячы ў маленькую, абстаўленую дзвюма заслонамі й сталом каморку. Малюпаценькае вакенца пускала ў яе шэры змрок.

У каморцы ўжо сядзела чалавек пяць пасажыраў. Кожны з іх быў заняты сваімі думкамі і ніхто не звярнуў увагі на Цімоха і Ігната.

— Можна асядаць!—пасьмяяўся Ігнат.—Вось, пэўна, і гэтыя людзі ў наш бок едуць...

— А вы куды?—паглядзеўшы на Цімоха, запытаў малады здаровы пасажыр.

— На Кіеў!—адказаў Цімох.

— Туды-ж і мы... Але, кажуць, ня скоро будзе йсці параход. Заўтра к вечару. Вы пыталіся?

— Пыталіся. Тое самае й нам казалі... Будзем чакаць...

— А скуль вы едзеце?—пацікавіўся здаровы хлопец далей.

— Работы шукаем. Больш месяца ўжо ездзім і ходзім і нічога няма. А вы адкуль едзеце?—запытаў Ігнат.

— А мы якраз з работы. На барлінах працавалі, а цяпер едем дадому. Вось толечкі з Лоева пехам прышлі.

Цімох з Ігнатам прыселі каля размоўніка.

— Што-ж, зарабілі трохі грошай?—пацікавіўся Ігнат.

— Эг, зарабілі! Не вялікая мацыя. Праца занадта цяжкая. Але рублёў па трыццаць возьмем дамоў. Будзе крыху пададзецца.

Хлопец паглядзеў на свае порткі, у некалькіх мясцох лапленыя, усміхнуўся сам сабе і сказаў да Ігната:

— Вось як ходзім—у сьвята і ў будні. Трэба-ж прыкрыць цела. Вось і прыходзіцца згаджацца на ўсякую работу, без разбору... Вы...—хлопец агледзеў Цімоха і Ігната,—вы ўсё-ткі яшчэ маеце ў што адзецца. Каб на мяне, я-б і ня тужыў аб рабоце. Хадзіць ёсьць у чым,—а яды можна дастаць.

— Адкуль?—запытаў Ігнат.

— Адкуль? Ды хоць-бы тых самых картопель напёк—і хопіць. Чаго там перабіраць многа... Жывуць-жа людзі пры рабоце і на картоплях...

Усе ўтраіх засьмяяліся. Паглядзеўшы на іх, ухмыльнуліся і яшчэ трое пасажыраў, з якіх адзін пажылы, з абросшым тварам, выглядаючы мурынам, а двое маладых белакурых хлопцаў.

— А добра кажаце,—падхапіў Цімох,—картоплі ня дрэнная рэч. Аднак у нас няма чаго есьці—вось трэба пабегчы пашукаць дзе-кольвечы картопель.

— Там, на горцы, здаецца, я бачыў,—прыпомніў Ігнат,—пэўна панскія. Скокні накапай, калі маеш ахвоту. Мне то, прызнацца, ня хочацца. Лепш тут пасяджу.

— А я пайду. Толькі ўжо ты, Ігнат, ня квапся на картоплі, а то дарма. Не дастанеш ад мяне.

Цімох устаў з заслону і паглядзеў у ваконца.

— Пайду!

— Жадаю посьпеху,—пашлаў удагон таварышу Ігнат,—добра парадзілі,—дадаў ён, адвярнуўшыся да суседа.—А то, вось, выпатрашылі ўсе торбачкі, а цяпер хоць язык на паліцу кладзі. Пакуль там яшчэ да Кіева—ня вытрымаем. У Кіеве-ж жакетку з плеч і побаку, а тут...

— Вы прадасьці жакетку?—ухапіўся за Ігнатавы словы яго размоўнік.

— Прадам, абы грошы.

— Я купляю, дайце прымерыць...

Ігнат зьдзеў з плеч жакетку і падаў яе размоўніку. Той хутка распрануў падраны суконны паўхалатак і адзеў Ігнатаву адзежыну. Жакетка прышлася па меры і на многа пахарашвала хлопца, робячы яго роўным і стройным дзяцюком. Гэту асабістасьць крамнае вопраткі хлопец сам скмеціў і чуўся, што яму яна пасуе. Пахаджваючы па каморцы, ён пільна паглядаў на крысы; працягваў рукі, саджаў іх у кішэні і аглядаўся назад.

— Ну, Фомка, падыходзіць?—абярнуўся ён да чорнага мужчыны.

— Як на цябе шыта,—адказаў Фомка.—Сьмела купляй. Прыедзеш дадому—Тэкля не пазнае. Купляй, Піліп, купляй.

— Слухайце,—абярнуўся Піліп да Ігната,—навошта вам вязьці яе ў Кіеў, калі я тут магу купіць. Восем рублёў выкладаю.

Ігнат засьмяяўся.

— Параход завязе. Затое ў Кіеве цэлых дванаццаць вазьму, калі ня больш. Паглядзі, якая работа, які тавар, ды няношаная зусім.

— Дам дзевяць і хай сядзіць на мне. Прагадаеце на Кіеве. Там вас абдураць, а гэта даю чыстыя, запрацаваныя шчыраю працаю дзевяць паперачак. Слухайце... На гэты грошы ў Кіеве лепшую купіце,—упрашваў Ігната Піліп.

Але Ігнат рашуча настаяў на сваім. Хлопец неахвотліва зьняў з сябе жакетку, яшчэ паварочаў яе некалькі хвілін у руках і, аддаючы Ігнату, сказаў:

— Успомніце, ды позна будзе. Дзевяць рублёў пры дарозе не валяецца... Бярэце, кажу...

Пакуль яны таргаваліся, Цімох пасьпеў нарваць картопель і разлажыць агонь. Промень раптам лінуў у вакенца пасажырнай і зьвярнуў на сябе іх увагу.

— Вунь ваш таварыш ужо агонь расклаў,—падаў першым чорны пасажыр.—Глядзецце, як шугае, ажно іскры сыплюцца ў Дняпро.

Ігнат падышоў да вакенца і паглядзеў. Яго пацягнула на двор. Але толькі ён падышоў да дзвярэй, як яны знадворку адчыніліся, і ў пасажырную ўвайшоў Цімох.

— У цябе, Ігнат, пэўна, сала крыху засталося! Пашукай, устроім добрую вячэру. Картоплі ўжо загорнуты ў попел. Ня толькі ў памешчыка баль—зробім і мы тое самае. Вытрасай торбы.

Абое ўзялі клункі й пачалі іх патрашыць. Павымалі начыньне, бялізну, парваныя хвартухі і кніжкі. Усё гэта разлажылі на ўслонах. Пасажыры паўступалі ім месцы, глядзячы на іх.

— Няма нічога,—вывернуўшы торбачку, сказаў Цімох.

— Няма, бо зьелі. Я табе кажу, што ўсё кончылі; табе здаецца, што асталося,—адказаў Ігнат, перабіраючы свае рэчы на ўслоне.

— А вось, глядзі—весела выкрыкнуў Цімох, паказваючы на маленькі кусочак сала, запаўшы між лістоў кніжкі.

Ігнат, а за ім для цікавасьці трое пасажыраў, падыйшлі да Цімоха, нахіліліся к услоны й пачалі ўзірацца на сала, як на якое дзіва.

— Маладзец, затое табе больш трэ' ўдзяліць,—пажартаваў Ігнат.

— Хопіць картоплі спрыснуць па каплі,—дадаў чорны пасажыр і засьмяяўся.

— Толькі-б яны ў мяне не пагарэлі там,—схамянуўся Цімоха і, кінуўшы з рук торбачку й бялізну, пайшоў у дзьверы.

— Прыходзь, Ігнат, да агню,—пазваў ён з-за дзьвярэй.

— Прыду,—згадзіўся Ігнат, сьпяшаючы ўкладаць у торбы ўсё вынутае з іх.

— Работы больш, як сала,—пасьмяяўся ён.

Пасьля, уклаўшы ўсё чын-чынам у торбачкі, Ігнат звязаў іх і разам з адзежаю Цімоха ды сваёй палажыў каміямком у кутку каморкі на ўслончыку.

У гэты час у пасажырную зайшоў вартаўнік прыстані з маленькаю лямпачкаю ў руцэ. Праз чыста выцёртае шкло глядзеў на голыя жоўтыя сыцены каморкі маленькі куравы агоньчык, ад якога не рабілася ні сьвятлей, ні весялей.

— Гэта нам асьвятленьне?—запытаў вартаўніка чорны пасажыр.

— А то-ж каму? Ці ня хопіць, думаеш?—адказаў вартаўнік прыстані, вешаючы лямпачку над дзьвярыма:—спаць можна і ўпоцемку; гэта толькі для далікацтва.

— А калі параход пойдзе на Кіеў?—задаў пытаньне Ігнат.

— Пойдзе, ня будзеце ў нас зімаваць,—пасьмяяўся вартаўнік і вышаў.

— Ліха іх ведае,—адазваўся чорны пасажыр, агідна плонуўшы,—дапытацца ў людзей нельга. Ты к яму пачалавечаму, а ён да цябе, як сьвіньня: або мармыне сабе пад нос што-кольвечы, або й зусім нічога ня скажа. Як-бы злы на каго, а спаганяе злосьць на табе. Дапытайся ў гэтых толкам, каб іх халера ўзяла...

— Бо надаядае і ім,—адказаў увесь час маўчаўшы пасажыр у крамным панашаным паўхалаце ды ў новай шапцы, з сівою раскладзістаю на шырокім твары барадою,—кожны пытае, кожны косьніцца яму ў вочы, а таго ня ведае, што ім самім нічога невядома...

— А каму павінна быць вядома, як ня ім?—падняў голас чорны.—На тое яны й служаць па гэтай справе. Нябось, не зьверадзіўся-б, каб сказаў. Але чалавеку дзела ніякага няма да цябе: ён дома, а ты хоць захлыніся тут. Вось, бачыце, ласьне добра гэтым хлопцам, калі ўжо прылёрла да картопель і да жукеткі... Пэўна, ім хочацца ведаць, калі пойдзе параход, дык мусіць...

Пакуль ішла гэта гутарка, Ігнат крыху паслухаў, пасья, нібы дапомніўшы, што яго чакае Цімох, вышаў з пасажырнай.

На дварэ было цёмна. З ціхае пагоды пачаўся халаднаваты паўночны вецер, які гнаў з-над луку за Дняпром шырокую палосу палавых хмар. Дняпро ўжо быў разгойданы і катаў усьцяж свайго цячэння шарэнгі хваль, якія на сваіх хібах неслі белую брыжастую пену. Краі хваль беглі к берагу і роўным аднагучным плескам змывалі жоўценькі пясоцчак, гайдаючы ўсьцягнутую на яго зялёную лодачку. Чуць прыметна, але ўвачавідкі больш ды больш пачынала раскалыхвацца будыніна прыстані. Галасы плитнікаў несліся з ветрам на пыхаючы промень раскладзенага Цімохам агню.

Ігнат паціху, узіраючыся ў твар Дняпра і кідаючы вачыма даверху, абыйшоў вакол прыстані, прайшоў сходні і падышоў да Цімоха.

— Ну, як вячэра?—запытаў Ігнат.

— Можаш спробаваць. Вось гэтыя картоплі,—падаючы таварышу некалькі штук картопель, малюсенькіх ды пагарэлых, адказаў Цімох.

— Штосьці няўдачны яны ў цябе,—заўважыў Ігнат.

— Прыску, бачыш, няма: дровы паскудныя; прыходзіцца на жару—таму і пражацца...

Усё-ж Ігнат старанна абскроб з картопель прыгаркі, па-студзіў іх і ўсмак зьеў.

— Ведаеш што, Цімох,—абярнуўся ён да Цімоха.

— Што-о?

— Я думаю, што мы як-кольвечы выкруцімся з нашага становішча. Пакуль цеплавата, ды чым далей на поўдзень—тым усё цяплей,—а ў нас ёсьць лішнія рэчы. У мяне васеньня жукетка, а ў цябе камізэлька, дзеве кашулькі... Цягаць іх з сабою—толькі лішні цяжар... А вось прыедзем у Кіеў і... побаку. Заробім пасья і справім... Як ты думаеш?

— Я нічога сказаць не магу—жукетка твая... У мяне, бачыш, зімняга нічога. Калі не шкадуеш...

— Шкадуеш—не шкадуеш, а калі чаго-якога, ды ў Кіеве ня знойдзем працы, то іншага выйсьця ня будзе, як толькі жукетку на рынак... Я перш думаў расквітацца з ёю тут... Адзін пасажыр як прычэпіўся—прадай ды прадай—дык я ўжо хацеў...

— А колькі ён суліў?—пацікавіўся Цімох.

— Колькі! Дзевяць даваў,—адказаў Ігнат.

— А гэта добра... Наўрад ці можна за яе больш атрымаць.

— Мне здаецца, што ў Кіеве прадаўшы, і дванаццаць возьмеш? Ды к гэтаму, разумеш, шкадавата пакуль. А мо' часамі і ня прыдзецца прадаваць... Успадом на работу і абыйдземся сяк-так. Бо зарабіць, брат, ня так лёгка...

— На, вось, яшчэ пару картопель,—разварушыўшы прысак, ажно пук іскраў рвануўся кверху, запрапанаваў Цімох.

— А ты-ж чаму не ясі?—падалікаціўся Ігнат, усё-ж маючы ахвоту на картоплі.

— Я ўжо здаволіўся—да цябе штук дзесятка зьеў... Так... Наконт жукеткі, пэўна, лепі пачакаць. Гатовы, чаго добрага, халады ўдарыць—тады згінай лапаткі...

Цімох не даказаў: зычны сьвіст параходу, раптам прарэзаўшы цёмнату ночы, спыніў яго словы на языку.

Хлопцы мігам паўзвынімаліся на ногі і бегма пусьціліся к прыстані. Калі яны апынуліся каля ўсходняў, паўторны гудок, зусім блізка, яшчэ больш нашарахаў іх: яны мігам узьяцелі на прыстань.

— Які то параход?—запыталі разам удваіх у напатканага багажніка.—Не на Кіеў?

— Ды не, не! То буксір ідзе з запалкамі. Можаце супакоіцца,—адказаў той.

Але хлопцы, не давяраючы, паспяшылі ў пасажырную, каб забраць рэчы і быць напaгaтoвe.

Убегшы ў каморку пасажырнай, яны засталі ў ёй замест пяцёх чалавек, толькі двух, якія мятусіліся ў цемнаце, збіраючыся бегчы к пасаднай.

— Ну, як? На Кіеў?—пытаў барадаты пасажыр Цімоха.

— Хто яго ведае. Кажуць, што з запалкамі буксір прышоў. Ня пусьцяць садзіцца,—адказаў Цімох, шукаючы рэчаў.

— Нічога, рубель капітану ў рукі—і можна ехаць за мілую душу.

Гэта абнадзеіла хлопцаў і яны пільней заварушыліся.

— Дзе-ж мае манаткі?—раптам запытаў Цімох.

— Вось тут... вось... запалі адну сьпічку...—абмацаўшы клункі і хочучы праверыць іх цэласць, папрасіў Цімоха Ігнат.

Цімох незамарудна дастаў запалкі, засьвяціў агонь і падышоў да Ігната.

— Глядзі!

Ігнат трохі памаўчаў, адчуўшы нядобрае, пасля зацяжым спрывожаным голасам праказаў:

— Жукеткі няма... Няма... Сьцягнулі... Эх, жулікі, абармоты!.. Гэта тыя, што былі тут... Няма... Гмм... Вось і дзела...

— Няўжо? хто такі? як? ці ня тыя толькі? Вы ня бачылі іх?—абярнуўся Цімох да барадатага пасажыра.

— Пайшлі... ужо з паўгадзіны таму... Бяжэце, мо' яны каля параходу дзе... ён спыніцца ля барак... Бяжэце... Бачце іх—укралі ў безработных... абармоты...

Хлопцы перш ня ведалі, як быць, куды кінуцца і што пачаць; запальваючы сярнічкі, яны далей шукалі страчанае, прыглядаліся пад стол і ў куткі каморкі.

— Ды не, няма! Дарэмна! Трэба бегчы!—рашыў Цімох і хутка кінуўся ў дзьверы.

Ігнат некалькі хвілін затрымаўся, каб захапіць рэчы. Перавязаўшы сям-так клункі, ён закінуў іх на плечы і выбег з пасажырнае.

— Бяжэце к буксіру!—кінуў у след Ігнату барадаты пасажыр.

Яго голас пераняў новы рэзкі гудок параходу.

Абураны Цімох з Ігнатам пабеглі яму настрэчу.

СЫМОНКА-ІНЖЫНЭР

I

Сымонку Кеплю было дзесяць гадоў ад роду; ён быў старшым дзіцём у сваіх бедных бацькоў, гарбара Андрэя і Луцэі Кепляў. Апроч Сымонкі, яны мелі яшчэ дзевяць дзяўчатак: Параску—старшую і Марыльку—малодшую. Як пяршука, Сымонку любілі і бацька і маці дужа шчыра й крэпка; ды было завошта яго любіць. Сымонка быў хлопчык рэзвы, дасьціпны, заўсёды вясёлы і, галоўнае, паслухмяны да сваіх бацькоў. Ніколі ён не адказваўся выпаўніць бацькава ці матчына даручэньне і ні словам не пярэчыў іх прыказаньям. Ці пашлюць Сымонку ў краму купіць што, ці да суседзяў—што колечы пазычыць; ці прыкажуць вартаваць хату, пашоўшы самі ў заробкі—Сымонка да дробязі выпаўняў наложаную на яго павіннасць.

Да ўсіх іншых якасцяў меў ён і розум ды здольнасць не па падох.

За гэта Сымонку бацькі ставілі ў прыклад, калі заходзіла ў іх гутарка аб дзецях. «Наш Сымонка, будзь ён здароў, удаўся хлапчук», казалі яны.

А між сабой у вольны час разважалі Андрэй і Луцэя Кеплі так:

— Ведаеш, Луцэя, мы свайго Сымонку вучыцьмем і вучыцьмем. Аж пакуль сілы нашае хопіць. Скончыць ніжэйшую школу, аддамо вышэй, а там яшчэ вышэй і да канца...

— Вядома, што так было-б вельмі добра, каб выстарчыла нашых сіл. Але тое блага, што гэта гатова стацца нам не пад сілу. Заработкі нашы невялікія—толькі што пражыць сяк-так хапае. Ды то, бачыш во, на зыняпад ідзе тваё рамяство. Умяшалася гэта рэволюцыя і як ёсьць, усё ўверх дном паставіла. Чакалася аднаго, а напаткала другое. Тымчасам сілы твае пакрысе растаюць... Няведама, Андрэй, як яно выйдзе.

Луцэя судзіла пасвойму, як і заўсёды, а ўнутры сваім думала: «будзем старацца з усіх сіл».

— Кінь ты, дурная, сваю няверу,—перабіваў Луцэю Андрэй,—ну, хай пакуль і цяжэй чуюцца, але гэта часова так... Гэтая цяжкасьць мінецца, праройдзе, і нашаму брату-рамесьніку куды лягчэй заживецца. Мала што бывае... Паглядзі, колькі ўсякіх труднасьцяй прышлося спаткаць рэволюцыі на сваім шляху: тут і немцы, тут і палякі... Апошнія ўжо болей паўгода, як топчуцца і дратуюць нашу зямлю. А прагонам іх—іначай пойдзе. Будзе навука нашай—і сродкаў ня так шмат патрабуецца на Сымонку, каб яго вучыць... Навучым, за інжынэра вывучым...

Калі так казалася пры Сымонку, то ён пільна слухаў бацькоў, здавальняюча ўсьміхаўся і падростаў на некалькі каргоў. «Буду інжынэрам! Буду інжынэрам!»—пераказваў ён на некалькі разоў сам да сябе, а бацьком хваліўся:

— Мяне, татачка, мяне, мамачка, вельмі любіў настаўнік: заўсёды казаў, што я старэнны і здольны яго вучань, паслухмяны хлопчык, што з мяне могуць выйсці людзі.

— Ай, ды ты мой разумнік,—гладзіў Андрэй па галоўцы свайго сына,—выйдуць, выйдуць з цябе людзі!—і цалаваў.

А Луцэя дадала ўсьлед:

— Трэба, Сымонка, быць чалавекам, трэба. Выйдзеш сам у людзі і сваіх сястрыц выведзеш.

Параска й Марылька згодна й рашуча заключалі бацькаўскія гутаркі па свайму разуменьню і дапаміналі бацьком:

— Як Сымонка паедзе вучыцца за інжынэра, хай нам лялек прышле.

Мястэчка Ступа, у якім жыў Сымонка з бацькамі й сестрамі, стаяла пры рэчцы Плаўні. Пачынаючы з пятнаццатага году, яно ўвайшло ў вадакрут вайны і не пазбаўлялася яе ажно да прыходу на Беларусь бальшавікоў. Праз чатыры гады ўсякія страхі абыймалі Ступу і ступаўцаў жалезным колам страляніны, чырвоным полагам пажараў. Забываліся падлічыць, колькі разоў пераходзіла мястэчка з рук у рукі: адны прыходзілі—бралі, выдавалі свае законы, пасля аднекуль зьяўляліся другія—адбіралі ад першых, адмянялі іх законы й парадкі. І кожны раз у гэтых выпадках ішла страляніна, валяліся па вуліцах раненыя і забітыя людзі, стаяў шум, траскатня. Міжвольна ступаўцы прымірыліся да гэткай сваёй долі. Найбліжэй зрадніліся з неспакоем дзеці. Іх цікаваму задзёру хапала досыць яды, а на дзіцячую чулую душу было чаму ўплысці.

Захапіла ваеннае паветра і Сымонку. Ён часта-густа становіўся правадніком у дзіцячых гульнях у вайну. Гэта да таго падабалася Сымонку, што ён і слухаць не хацеў бацькаўскай гутаркі аб інжынэрстве. «Зрабеце з мяне лепш афіцэра, і я буду з палякамі ваяваць»,—адказваў бацьком Сымонка. Тым болей яго падбівала вайсковасьць, калі бацькі, гутарачы аб забраўшых Ступы і ваколіцы палякох, пракліналі іх і чакалі скорога збаўленьня.

Сымонкаў бацька больш сямі месяцаў пры паляках ня меў работы і два разы быў заарыштаваны за лаянку польскіх парадкаў. З вялікімі труднасьцямі прышлося ўсадзіць Сымонку ў школу. «Кепля—бальшавік», казалі палякі й рабілі яму ўсякія злачынствы. За гэта Сымонкавы бацькі і клялі і лаялі палякоў. Ды не адны бацькі! Сымонка бегаў да таварышаў і чуў, што таварышавы бацькі таксама точаць зубы на «паноў-захопнікаў». Запала і ў яго чулую дзіцячую душу гарачае пачуцьцё крыўды і помсты да агульнага ворага. І з гэтага часу ў сваіх гульнях з дзяцьмі Сымонка перамяніў характар і выразнасьць дзеяў, ахрысьціўшы немцаў—паля-

камі, а расійцаў—чырвонаармейцамі. Кожны раз ішла бойка ў іх між двума гэтымі станамі. Сымонка заўсёды быў начальнікам чырвонаармейцаў. Ён чуў, як бацька цішком паведваў мацеры аб хуткім іх прыходзе ў Ступы і сам з нецярплівасьцю чакаў. Абы раніца—выходзіў з хаты на вуліцу, узлазіў на шула і глядзеў на ўсход, за рэчку, ці ня йдуць чырвонаармейцы. Сымонка чакаў, што яны прынясуць яго бацьку работу, а дзеля ўсіх вызваленьне—штосьці вялікае і каштоўнае, бо вельмі ўсімі пажаданае.

— Татачка, ці-ж скоро прыдуць чырвонаармейцы?— часта пытаўся Сымонка ў бацькі.

— Скура, скоро, сыноч. Ты толькі маўчы, нябож, не плявузгай дзе ня трэба,—перасьцерагаў бацька.

Сымонка слухаў бацькі—баяўся каму-кольвечы казаць пачутае ад яго. Але затое сам-на-сам ні на хвілю ня мог звольніцца ад думкі аб чырвонаармейцах; яны здаваліся яму на кожным кроку. А далей сталі сьніцца. Абы лёг на пасьцель, заплюшчыў вочы і сумеўся, як адразу цэлыя грамады людзей перад ім з песьнямі, са сьцягамі, з падарункамі для ступаўцаў. Уваходзяць у Ступы, праганяюць палікоў, надзяляюць імі яго бацькоў, бацькоў Якава, Грышкі і Мікіты і ўсіх-усіх.

Раніца ў раніцу прачынаўся Сымонка вясёлы і здаволены, падбягаў да бацькоў і пераказваў ім свае сны; а скончыўшы расказваць, дадаваў:

— Хай толькі сапраўды прыдуць чырвонаармейцы ў Ступы, дык я разам з імі пайду біць паноў.

Андрэй усьміхаўся, гладзіў Сымонку па галаве і казаў:

— Ваяка мой залаты, рэволюцыянэр мой адважны!

А вы пойдзеце?—пытаўся Сымонка ў бацькі

III

Аднэй раніцай, якраз у сярэдку лета, разбудзіў Сымонку гучны стук гармат. Ён сумеўся ад страху і выгукнуў на хату.

— Тата! Мама! Што гэта?

Але ў хаце нікога, апроч сястрыц, ня было. Тады Сымонка хутка начапіў на сябе порткі і кашульку і пабег з хаты. Выбег у двор і жажнуўся: была поўна вуліца войска. Ішлі, ехалі вярхом на конях і на вазох. А дзесь за местам, ля магілак, на адгоне двух-трох вярстоў ад іх хаты, ішла частая страляніна. Па мястэчку стаяў шолам, як у лесе, як у дні вялікіх кірмашоў. Усё гэта ўзьюшыла Сымонку, прыдало яму бадзёрасьці, імпэту, пацягнула з двара на вуліцу.

— Сымонка-а, куды-ы ты прэсься?—супыніла хлапчука маці, запрывеціўшы, куды той бяжыць,—ці ты ашалеў, ці якое ліха? Бачыш, страляніна гэткая, што не давядзі госпад...

— А дзе наш тата?—запытаў Сымонка ў мацеры.

— Тата? Не глядзі на тату... Ён пайшоў з цёмнага, дык і цяпер няма. Можна таксама дзе-кольвечы кулю атрымаў...

Пачуўшы гэта ад мацеры, Сымонка больш нічога не сказаў, а як уюн порстка шыггануў з двара і захаваўся ў гущы чырвонаармейцаў, падводаў.

— Куды-і ты, абармоціна-а! Сто-ой!—выгукнула ўсьлед Луцэя і кінулася к вешніцам, каб супыніць хлапчука. Але, выбегшы на вуліцу і акінуўшы ўзрокам шэрагі чырвонаармейцаў, якія непарарыўнаю чарадою выходзілі з аднаго канца вуліцы і накіроўвалі ў другі, яна ня ўгледзела Сымонкі. Маладзіца ажно садрыгнулася ад прырэпалаху, але ня ведала, што зрабіць, і ў нерашучасьці прастаяла хвілін з дзесяць на адным месцы, а пасья вярнулася зноў у двор.

Сымонка-ж апукаю каціўся ўздоўж вуліцы к рынку. Яму вайшло ў голаў, што яго бацька павінен быць там, дзе адбываецца бойка з палякамі. Ён успомніў бацькавы словы, якія бліснулі яму чырвонымі іскрамі. Дзіцячае нутро, запаленае ад іх помстаю да паноў, да праціўных паноў, якія праз цэлы год так ліхамысна здзекваліся над яго бацькамі, сьвідравала Сымонку, пхала яго бегчы на тое месца, дзе чынілася ім адплата.

— Куды ты, пастралёнак?—перапынялі Сымонку чырвонаармейцы, хапаючы яго за руку:—там цябе застрэляць, варочайся.

Сымонка вырываўся і праныраў далей ды далей. Ужо каля рынку ён спыніўся. Стреляніна падалася ўлева, за касьцелішча. Каб бегчы да яе, трэба было зьвярнуць з вуліцы, пакіраваць на гароды, а далей—у луг к могілкам. Сымонка задумаўся, памеркаваў і раптам мерзькануў у бліжэйшы двор. Не азірнуўся ні разу на чырвонаармейцаў.

IV

Праз некалькі хвілін ён ужо быў у лагу, у густой мяккай траве, на адгоне вёрст паўтары ад могілак.

Між кустоў і ўзгоркаў, дзе хаваліся крыжы, ня сьціхалі раздавацца то частыя, то аднаразовыя стрэлы. Паміж імі чуліся людзкія выгукі. Сымонку памарылася, што ў агульным голасе «гура» адмецен голас яго бацькі. Ён узоруўся ў адну прагаліну між нізкага густага куста арэшніку і стромага покату ўзгрудку. Прытуліўшыся шчыльна да зямлі, ляжаў там чалавек і мерыўся з стрэльбы наўскасяк. Палкае выбражэньне Сымонкі стварыла з чалавека яго бацьку: рудаватая шапка на галаве, кароткі чорны курцік— акурат. Хлапчук нязьмігутна ўзіраўся і ўсё паўней і выразьней адзначаў бацькавы рысы. Сэрца трапятала вострым жаданьнем хутчэй апынуцца каля яго, каб хоць раз стрэліць у пана. Жаданьне гнала Сымонку ўбежкі. Адно мігцелі белыя ножкі ў высокай мятліцы, путаючыся ў дзяцельніку і сьвірэпе. Сагнуўшы ручкі на востры вугал і падняўшы іх роўна з плячыма, ён рытміча, як на гімнастыцы, пасоўваў іх то ўзад, то ўперад. Часта сапучы, Сымонка ціха шаптаў адны й тыя словы: «хутчэй-бы дабегчы! хутчэй-бы дабегчы!»

Праз паўгадзіны ён ужо быў на грудку, за якім ляжалі могілкі. У вочкі кінуліся крыжы, жоўты пясок на могілках, бегатня людзей.

— Тата-а! тата, дзе ты?— гукнуў Сымонка.

Зусім недалечка, як-бы над самым яго вухам, раздаўся гулкі залп: аглушыў Сымонку, ажно зьбіў з ног. Хлапчук упаў, але раптам падняўся і кінуўся ўбок. Знаёмая прагалінка нібы вынікла з зямлі перад яго вачыма і нявызнанаю сілаю пацягнула Сымонку да сябе.

— Та-та-а!—выгукнуў ён, бягучы, і з радасьці разьняў рукі. Той-жа чалавек, якога ён бачыў здалі ў прагаліне, і які выдаваўся Сымонку за бацьку, глядзеў яму насустрач, выставіўшы вінтоўку.

— Тата-а!—пераказаў выгук Сымонка, прабегшы яшчэ некалькі крокаў. І не пасьпеў адсапнуцца, як штосьці грукнула і адначасна моцна стукнула яму ў пах, паваліўшы яго ніцма на зялёную мураўку. У вушох зазьвінелі кусочкі рас-трусчанага шкла, а па ўсяму целу расплылася цяплыня і санлівая ўтома. У паясьніцы да таго моцна закалола, што Сымонка хапіўся рукою, думаючы, нібы яго хто рэжа. Вочы заплюшчыліся самі, і як ні тужыўся ён адчыніць іх—ня мог. У вушох стаяў працяжны бразг...

V

Праз нейкі час Сымонка пачуў над сабою чыйсьці голас, які пытаў:

- Хто ты, малы?
- Я... я Андрэяў...
- Чаго ты сюды папаў?
- Тут бацька мой...

Пяцера чалавек з вінтоўкамі—два паўстанцы з мястэчка Ступы, а тры чырвонаармейцы—стаялі над хлапчуком, які ад болю шоргаўся па зямлі, і з бацькаўскаю спагадаю сучышалі яго. Але Сымонка ўжо ня чуў іх слоў—памяць пакідала яго.

Ня маючы адказу на свае словы, двое стаяўшых каля яго паўстанцаў паднялі Сымонку на рукі і пайшлі з ім да

бліжэйшых кусьцікаў, дзе асьцярожна палажылі яго на зялёную мураўку.

— Ты пабудзь з ім, Сідар, а я пабягу к курганом, пазаву Андрэя; павінен быць з левага флангу,—сказаў адзін паўстанец да другога.

Сідар згодліва кінуў галавою, узяў на плячо вінтоўку і паціху затупаў каля Сымонкі; другі хутка, бягом кінуўся праз могількі да курганоў. Сідар чуў, як ён, адбегшыся мо' на гоні, гукнуў: Андрэ-эй! Андрэй!—і пахіліўся да хлопчыка, каб зазірнуць яму ў вочы.

Сымонка спакойна ляжаў, як-бы бяз дыху, паблядзеўшы, схудаўшы. Чырвоная, запечаная кроў малюнковым нарысам засушаных пацёкаў пярэсьціла радняныя замурзаныя порткі. Правая рука, зложаная ў жменю, як-бы ня пускала скатвацца на траву новым каплям крыві.

— Дарма хлапчук прапаў!—парашыў сам з сабою Сідар.—Каб карысьць якую зрабіў!? Бацьком гора набыў...

Ён адварнуўся ўбок курганоў і пільна паглядзеў, зрабіўшы пальцамі казырок над вачыма.

— Ня відаць нікога! Дзе ён дзеўся? Пакінуў тут аднаго...

Сідар зрабіў некалькі крокаў узад і ўперад, адцягнуўшыся ў думках зусім на другія рэчы і выпусьціўшы з галавы Сымонку.

— Сідар, га, Сідар!—раптам перабіў яго раздум нейчы вокліч.

Сідар азірнуўся—то аклікаў яго таварыш.

— Няма, брат, і Андрэя!—матнуў той рукою з нейкім азлабленьнем:—ляжыць вунь пад курганом. Кінуўся, кажуць, пярэднім на польскі разьезд і адразу-ж атрымаў кулю. Толькі-толькі я паспеў дабегчы. Можна чуў, як стралялі?

— Ды ўвесь час страляюць... Вось скажы, што з малым рабіць?

— Давай панясем да бацькі!—парадзіў Сідар.

Пачапіўшы вінтоўкі цераз плечы, паўстанцы схіліліся над Сымонкам і асьцярожна ўзялі яго на рукі.

— А мо' ён яшчэ не дайшоў?

Сідар крануў рукою Сымонкавага ілбу, пасля прылажыў вуха да грудзей.

— Ды ўжо па ўсім. Вечны пакой... Удваіх ляглі за сьвятую справу... Хадзем, брат Сымонка, да бацькі...

Паўстанцы сьпешна панясьлі няжывога Сымонку к курганом.

БЯГУНЕЦ

I

Была цёмная-цёмная ноч, хоць вока выкалі. І ціхая пры гэтым. Неба нясьціхана слязілася ні то драбнюсенькім дожджыкам, ні то буйнаю вільгацьцю. Было пранозавата-халодна, нібы вецер калоў іголкамі. Выбітыя сотнямі ног сьцяжынкі праз збожжа і між лесу, гладкія і цвёрдыя нядаўна, зрабіліся гразкімі і сьлізкімі. Мокрае вецьце дрэў і густая зелень травы ды збожжа, нахіліўшыся над сьцяжынкамі, зьлівалі ваду.

Франусь Доўбня, здаравенны, высокага росту чырво-наармеец, адзеты ня блага, у чорны, яшчэ мала пацёрты шынэль, порткі бразэнтавыя з галіфом і цэлыя рыжыя чаравікі, пасьпешна йшоў з лесу між густога, ужо красуючага жыта. Раз-по-разу ён азіраўся назад і ў бакі, хоць нельга было нічагуткі ўгледзець перад сабою, і ўсё прыгінаўся як найніжэй. Азіраючыся, ён спатыкаўся, трапляў у лужыны каля межаў, на межы і хрустаў зламанымі камлямі жыта. Некалькі разоў, яшчэ каля лесу, Франусь хлюпнуў у нейкую канаву, поўную вадою, і захапіў чаравікамі вады, якая, здавалася, ня мела сабе меры. Абы спатыкаўся, дык ногі выціскалі пырскі, якія ляцелі пад порткі й студзілі разпарачанае цела.

Франусь Доўбня злаваўся, ажно скрыгатаў зубамі, праклінаючы то чаравікі, то сьцежку, то жыта, то клунак, што раз-по-разу штоўхаў яго ў плечы, у бок, па руках.

Усяго прайшоў каля трох вёрст, а паганая дарога да таго яго стаміла, што чуўся цяжар на ўсім целе; пад пахамі і ў поясе папрэла, а з ілба цурком каціліся фасоліны поту.

Франусь падымаў казырок шапкі, перакладаў лепі рэвольвэр у кішэні і ў думках лаіўся:

— Каб ты згарэла, каб ты! Замучыць, ды годзе. Гэта-ж за ноч не ўбярэш гэтых пятнаццаць вёрст... Чаго добрага, каб не нагналі адно, а то...

Страх хапіў яго за горла і не даваў дасказаць выразу. З дрыгатам, які ахопліваў усю яго постаць, Франусь азіраўся назад, у бакі, угору.

Посьвіст ветру здаваўся гутаркаю многіх галасоў, якія нясьліся да яго, к яму навывперадкі.

Франусь падбягаў, сьціскаючы зубы і сэрца.

— Няўжо-такі ўспадучь на сьлед? Ці ліха ім!—суцяшаў ён сябе, нібы расьціскаючы жалезныя абручы сполаху і даючы целу выпрастацца, разгарнуцца.

— Ня трапяць, дарэмна!—разгортваў ён самаўцеху далей.—Не на таго напалі. Тут мне кожная мясьціна знаёма; кожны кусцік свой—ня выдадуць... Мы згавораны з маленства... Ваяваць!.. Ваюйце, калі ахвоту маеце, а я...

Пасьля гэтакіх думак Франусю рабілася весялей; браў вадзёр пасьмяяцца з дурнога камрота, з політрука, з цэлае роты чырвонаармейцаў, з савецкае ўлады... Сполах, які пхнуў яго на ўцёкі, падпраўляўся нялюбасьцю да новага ладу; зашавельваў гаспадарка-шляхецкім пачуцьцём.

— Удалося, як лепш ня трэба! Шыта-крыта! Канец усім мукам. Хай іх лярун спаліць!.. Вось прыду дамоў, спачыну крыху, а там, глядзі, праз дзень-другі й палякі прыдуць—і жыві спакойна.

Франусь патрошку забываўся, як і што з ім, адкуль і куды йдзе, з якою мэтаю. У цемры ночы малявалася хата, абставіны дому, сям'я, спакой... і ногі зацішалі хаду, прыліпалі да глейкае зямлі ды прытрымліваліся ёю...

Пасьля пацягло прысесьці, перасапціся. Франусь Доўбня напружыў пагляд і пачаў мацаць нагамі ці камень, ці грудок—ня пытаючыся, ёсьць ён тут ці няма.

Пад нагамі хлюпала вада, трашчэла жыта.

— Ня буду садзіцца... Гой, што я?.. Гэта спакуса,—парашыў Франусь Доўбня, пратаптаўшыся з паўгадзіны.— Пайду, а то наляціць дзень і тады...

З посьвістам ветру рассыпаліся знаёмыя галасы; прабеглі сьлінаю мурашкі, сьціснулася сэрца. Зачасьцілі самі ногі.

Раптам—каўдобіна. З разгону апынуўся ў вадзе па пояс.

— Што за трасца!—вылаяўся Франусь Доўбня і хутчэй выскачыў на дарожку...

Яшчэ праз гадзіну нясупыннай хады—і ён прымеціў у цемры ночы якіясьці будынкі. «Нарэшце і Драбінкі», мігнула думка ў галаве, і прыемная цёплата разьбеглася па ўсім целе.

Франусь Доўбня, прыпамінаючы плян вёскі, падаўся ўправа і вышаў да платоў гародаў. Прыгледзеўся—то быў Вінцэнтаў капусьнік.

— Дзякуй госпаду,—прашаптаў ён,—я дома!

Цішком, між платоў, дайшоў да гумна.

У суседнім двары забрахала сабака. Франусь Доўбня прысеў збоку кастра дроў.

Сабака ня ўнімаўся брахаць. Паўзком, стараючыся ня шамаць, Франусь Доўбня мінуў два другія гумны і апынуўся пры сваім двары.

Густы садок усьцяж пляцу калыхаўся над дваром, дзяручы галінамі дрэўцаў салому на страсе.

— Не чакаюць! Пэўна старыя й надзею ўсякую згубілі мяне дачакацца. Вось ім—неўспадзеўкі, прымхаю. Як з мёртвых...

Франусь Доўбня з загуменьня пералез у двор, паўз сьцену падыйшоў да дзьвярэй і паспрабаваў адчыніць. Дзьверы былі замкнуты. Тады ён падыйшоў к вакну і дробным ціхім стукам прайшоў па шыбе.

— Хто там?—пачулася з-за вакна.

— Я, Франусь... адчынеце-э...—зычным шэптам падаў ён з двара.

II

Украдкаю, перашэптваючыся з бацькам, Франусь увайшоў у хату. Панясло цяплом і спакоем. Захацелася сесці.

— Як-жа ты, сыноч, умудрыўся так? Цёмнаю ночкай!—пытаў бацька.

З ляжанкі злезла маці. Старэйшы брат, Платон, зашавяліўся на лаве. Пайшлі запытанні.

Франусь прысеў на лаве між двух вакон, і, седзячы, расказваў, як і што ён рабіў, каб уцячы з палка. «Падгаварыў камандзіра ўзводу, каб той дазволіў мне адлучыцца на нейкі час, а ўсё ўжо было раней сабрана. Камандзір даў дазвол, і я паціху, як-бы за справаю, пакіраваў у лес. Клунак-жа, гэты вось, яшчэ заўчасу прыхаваў у надзейным месцы. Пайшоў і—пайшоў»... што слова, то гучней, выказваў Франусь.

Бацька прыняў ад яго клунак, шынель і боты і ўсё гэта разлажыў кожнае паасобку, што на лаве, што на ляжанцы. Маці пільна ўглядалася ў твар сына, хочучы выглядзець яго рысы ў цёмным хатнім змроку.

— Я захапіў нават з адзежы што-кольвек,—казаў далей Франусь,—і пару чаравік для бацькі. Прадаваў таварыш, а я пераняў. Цяжка да таго, што хлопцы апошнія прадаюць... Нямерна цягло ўцячы, і цяпер я так здаволен, што...

— Цішэй вы троха,—пераняў Платон, не паднімаючыся з лавы,—можа ў двары хто слухае...

Франуся запалохала братняя перасьцярога. Раптам вярнулася нядаўнае пачуцьцё страху. Ён павярнуўся да вакна, каб паглядзець у двор, але тут-жа апамятаўся і адхіліўся назад. Чаго добрага—угледзяць знадворку і тады... Раптам цяпло, хатняя тасьціннасьць—адыйшлі дзесьці назад. У вачох, у гушчы змроку замігалі цудоўныя нарысы нейкіх падазронных вобразаў. З вакан, якія стаялі супроць вачэй,

нібыта хтось падглядаў. Брат не падымаўся з лавы, дзе спаў, і гэта непакоіла Франуся. А мо' Платон асьцерагаецца?

— Што-ж у Драбінках чуваць?—запытаў ён цішжом.— Чакаюць палякоў ці не?

— Пэўна скоры прыдуць—бо бальшавікі вывозяцца. Усё-ўсё пазабіралі з рэўкому ды з маэнтку. Некалькі падводаў выправілі,—растлумачыў бацька.

— І яшчэ ўсё зьбіраюцца браць,—дадала маці.

— А самі як? Выехалі, ці засталіся яшчэ?—дапаўняўся Франусь.

— Не, дзеткі,—яшчэ процьма іх тут. Нядаўна найшло, што ў маэнтку памясьціцца ня могуць. Каравулаў—поўна вёска...

— Лажэцеся ўжо вы,—недавольным голасам падаў Платон,—найшлі час гэткую гутарку вясці.

Якраз на вуліцы пачуўся сьвіст. У адказ забрахала некалькі сабак. Франусь мігам прылёт на лаве, дрыжучы ўсім целам. Бацька адыйшоў к печы, а маці прыгнулася к зямлі.

— Вось кожны раз нешта бунтуюць ды бунтуюць,—шэптам выказалася яна,—няма ім зводу, гэтым паганым бальшавіком. Хай-бы ўжо хутчэй яны ўцякалі...

Між хаты прабегла некалькі чалавек. Дэсьці, ля рэўкому, два разы стрэльнулі. Як быццам-бы нехта крычаў; стукалі калёсы фурманак.

Франусь калаціўся, як у трасцы. Колькі было мажлівасьці, ён туліўся да сьцяны. Бегатню каля хаты ён прыняў за самую страшную адзнаку. Хаця-б не пагоня за ім? Уцячы-б з хаты? І хацелася і баяўся. А калі хто стаіць каля хаты? Што тады? Не, лепш заставацца ў хаце.

Жадалася мець раду ад бацькоў, ды нешта трымала язык. Нельга гутарыць ні ў якім разе.

У хаце стаяла ціш, нібы нікога ня было ў жывых. Можна было бзынканыне мух прыняць за посьвіст ветру.

Так працягнулася каля гадзіны. На вуліцы даўно заціхла трывога. Вёска мэрам замерла ў спакоі, а ў хаце Доўбняў ніхто не падаваў жыцьця.

Золкам на вёсцы трывога аднавілася. Часты стрэл абняў яе жалезным паясом з усіх канцоў. Стукатня й крыкі напоўнілі паветра.

Нельга было спакойліва сядзець у хаце. Трэба было шукаць якое рады.

Уся сям'я Доўбняў узварушылася й зарухала па хаце. Ніхто ня ведаў, што пачаць, хоць чулі аднакава ўсе, якая прыгода напаткала іх вёску.

Старая Доўбніха намерылася выскачыць на двор, але гаспадар, хапіўшы яе за рукаў, супыніў.

— Куды ты, саматугам на ражон?!—вылаяўся ён.—Кладзіся лепш на землю ды моўчкі чакай канца.

Гэта рада падала знак усім: сталі хавацца хто куды. Франусь, не даючы сабе адчоту ад спалоху, кінуўся к падпечку, але нешта затрымаўся і падлез пад пол. Старэйшы брат схаваўся ў куце пад сталом; дзеці асталіся на печы.

— Сьвяты божа, перагані ты гэту навалу хутчэй!—малілася ў шэпт старая Доўбніха.

Гаспадар яе спыняў:

— Маўчы ты ўжо... ша-а... Ці ня чуеш, што бегаюць паўз хату.

Старая змоўкла, але нейкая балючая цікавасьць заставіла яе падняць вочы і паглядзець у вакно.

Чырвоны пук сьвятла кінуўся ёй у вочы і тут-жа як прыбіў на месцы. Старое цела ахапіў паралюш.

— Гарымо-о!—адзічэлым піскам, сабраўшы ўсе сілы, выгукнула Доўбніха.

Зразу ўсё ачуліся ў вокнах.

Вуліцаю вёскі йшла купа польскіх салдат, як-бы вядучы за сабою адзнак свайго нападу—шырокую палатніну агню, які зьыдаў будынак рэўкому.

Дзесь, у процілежным ад іх канцы, чуваць было па зыку, што за алегнікам адбывалася частая ажыўленая перастрэлка.

У Доўбняў закоўзала па тварах здавальняючая ўхмылка. У нядаўна дрыготных нагах пачуўся ўстой, нібы хтось падлажыў пад іх знарочыстыя падстаўкі.

— Глядзі, Франусь, як добра ты трапіў! Цяпер будзь смелым!—пацешыў сына стары Доўбня.

Франусь маўчліва парадаваўся.

— Перабыў... так...

— Ото-ж, дзякаваць богу, добра. Як-бы спрыязна нябесная падышла.

З многіх хат, асьмеліўшыся, вышлі на вуліцу кабеты й дзеці. За імі паказалася некалькі старых.

— Хаця парадак які будзе!—паважна выказаўся стары Доўбня.

IV

К паўдню, калі страх крыху прайшоў, у хаце Доўбняў канчаткова супаколіся. Пасьля перажытага ня верылася, што ўсё добра абыйшлося. Тым болей цешыла ўсіх за Франуся, што ён вылузаўся ад бальшавікоў і не астаўся адрэзаным ад бацькоў. Цяпер, калі прыйшлі палякі, яны разьлічвалі на поўны спакой. Водлуг гэтага разьлічэньня Доўбні і строілі пляны на будучае, радзячыся ўсёю сям'ёю. Франусь меў першую скрыпку і ў сямейнай радзе настайваў рабіць па ягонаму разуменьню.

— Ты ўжо не спрачайся, Даніла,—перабівала гаспадарка Франусёва маці,—Франусь не абмыляецца, калі так кажа. Бацька згаджаўся, згаджаўся й Платон.

— Франусь сьвецкі чалавек!

Па гутарцы, у якой не прамінулі ніводнага хатняга пытаньня, нацешыўшыся ўволю нечаканым прыбыцьцем Франуся, Доўбні прыбраліся да полудню.

Зарухалі па хаце, заклапаціліся.

Франусь з аблягчэньнем на сэрцы, разважным тонам у друці раз пачаў апавядаць аб сваім «паходзе на пабыўку», як ён ахрысьціў свае ўцёкі з Чырвонае арміі.

Хітрасьць і сьмікалка, чаго не шкадаваў для сябе Франусь, цешылі бацькоў да сьмеху.

— Ды ты ў нас ведамы,—прыгаварвала маці,—абы з якім розумам не ашукаць цэлае роты бальшавікоў. Сядайце-ж за полудзень,—звала яна ўсіх.

Але ня ўсьпелі засесьці за стол, як на двары за вакном пачулася польская гутарка. Чуваць было, што палякі робяць нейкі абход па хатах.

— Пэўна рэгістрацыю вядуць,—заспакоена сказаў Франусь, прымаючыся за міску.

— Так скоро? Мо' хіба на пастой?—недаверна дадаў Франусёў брат.

Ніхто не паглядзеў у вакно.

А Доўбніха пайшла к дзьвярам, каб адчыніць і сустрэць палякаў.

— Тут чья кватэра будзе?—пераступаючы парог, запытаў адзін з траіх палякоў.

— Гэта хата Данілы Доўбні, проша пану,—адказала старая.

Трое ўвайшоўшых аглядзелі хату і раптам спыніліся на Франусю.

— А то што за салдат?—робячы крок да стала, запытаў адзін.

Франусь міжвольна ўстаў з-за лавы і, не знайшоўшыся што адказаць, палахліва запыкаў:

— Я... учора я вярнуўся-а... з чырвонае...

— Як, як, як!!!—падхапілі ўсе трое палякоў і, абураныя да злосьці, кінуліся на Франуся, крычучы:

— Бяры да офэнзывы!

— Страляй яго!

— Бальшэвік паганы!

— Шпег!

Запалоханыя Доўбні згрудзіліся ў кучу і наперабой пугаючы словы і іх сэнс, пачалі разважаць абураных палякоў.

— Паночки-ы,—казала Доўбніха,—Франуська мой толькі ўчора ноччу прыбег ад большавікоў... Ён іх ненавідзіць сам... Не чапайце яго, паночки-ы...

— Ён будзе вам служыць... ён...—прасіў бацька.

Але палякі не ўважалі на нічога: схапіўшы Франуся, яны моцнымі таўхачамі папхнулі яго да дзвярэй.

Старыя бацькі кінуліся цалаваць рукі палякам—тыя іх сярдзіта адпіхнулі, зачыніўшы дзверы.

— Страляй яго! Да офэнзывы!—ня сціхалі крычаць яны ў сенцах і вывеўшы Франуся на двор.

К хаце Доўбняў зьбеглася грамада вязкоўцаў. Многія пачалі закідаць за Франуся словы. Але яны былі гарохам у сцену: палякі, не звараčajuчы ні на кога ўвагі, павялі Франуся на расправу.

ШТРЭЙКБРЭХЭР *)

I

— Анупрэй, га, Анупрэй, уставай! Уставай, ужо абед хутка. Валяецца ў пасьцелі цэлымі днямі й нібыта той! Бяз клопату, бяздумна. Уставай, уставай! Можна ўжо дагэтуль вылежацца! Нябось—лёг учора з вечара і праз усенькую ноч праляжаў. Анупрэй, га, Анупрэй, ці чуеш ты? Уставай—ды пойдзеш праведаеш, як парашылі там...

Луцэя злосна паківала галавою, уздыхнула і паглядзела ў вакно. Пасьля йзноў абярнулася да гаспадара і пачала яго катурхаць, прыгаварваючы:

— Ці чуеш ты, ці не, Анупрэй? Разаспаўся вельмі! Нагараваўся задужа небарака... Гуляеш, бач, другі тыдзень, дык можна выпасца ўволю. Людзі вунь калі ўжо на поле пайшлі, а гэта... Эх, няшчасная я!..

Луцэя йзноў адхілілася ад полу й скрывіла жаласьлівую міну.

А Анупрэй, чуючы праз сон прычытаньне жонкі, знарок нічога не адказваў ёй, толькі хвілінамі расплюшчваў вочы й балюча пакрэктаў.

— Бок адлежаў, небарака. Уста-ва-ай!—са злосьцю пракрычала Луцэя над самым вухам мужа.

Анупрэй і на гэта нічога не адказаў, а, нібы наперакор, адварнуўся да сьцяны і маўчаў.

*) *Штрэйкбрэхэр*—той, хто парушае таварыскую пастанову баставаць і, наперакор таварышам, ідзе працаваць. *Увага аўтара.*

— Ды ўстанеш ты сёння, ці мо' ўжо да вечара будзеш тухнуць?—папракнула ўголос Луцэя.

— Ну, чаго ты прыстала да мяне сёньнека?—ня выцерпеў нарэшце Анупрэй, паднімаючыся з падушкі.—Чаго цябе ліха здрочыць, чаго? Кожны дзень гаўкае бязупынку. Не падабаецца, што я гуляю? Хацела-б, каб нясьціханна працаваў—ведаю! Не, галубка, п'атвойму ня будзе...

Луцэя ажно збляднела ад злосьці: ёй нямерна стала крыўдна на мужа за яго агрызаныне на яе справядлівыя словы.

Вось ужо хутка два тыдні міне, як у іх хаце цягнуцца спрэчкі і сваркі. Два тыдні, як у хаце згінуў сямейны лад і спакой. А хто і што таму віною? Луцэя колькі разоў запэўняла мужа, што яна ня злуе на яго і ня вініць яго за ўдзел у забастоўцы; яна запэўняла Анупрэя, што ёй вядома ўсё, як і што павінна весьбіся змаганьне з гаспадарамі за паляпшэньне становішча працаўнікоў. Яна добра ведала, што будзе шмат лепш і ёй тады, калі разам з другімі яе Анупрэй будзе менш працаваць, а больш зарабляць. Ведала ўсё гэта Луцэя і памятала, толькі ўжо занадта цяжка складалася іх жыцьцё; недастаткі ў хаце, якія прышлі з забастоўкаю, самотугам застаўлялі яе забываць усё і абурвацца на Анупрэя з упікамі і са злосьцю. Калі муж працаваў—стачалі канцы з канцамі і жылі, а цяпер—так туга! Луцэі думалася, што мужу самому заўважна хатняе становішча, але ён бяз моцы, каб памагчы, тады яна спусьціла тон і пачала разважаць спакойлівей.

— Анупрэйка, ну ты-ж сам толькі, здароў, падумаі, як-жа мы будзем жыць далей? Запасаў-жа ў нас ніякіх няма, ты сам добра ведаеш—не назьбіралі—ня з нашых заробткаў іх зьбіраць. А есьці, нябось, штодня трэба. Ні Стэпка, ні Сыдэпка ня пытаюць, ёсьцека яда ці не, а ім давай. Чыя-ж галава баліць—толькі мая, бо найперш яны кідаюцца да мяне: «Мама, дай хлеба, мама, дай к хлебу!» Дзе хочаш бяры, а адказаць—не адкажаш дзецям. Дый самі духам сьвятым не пражывём. А цэлых-жа два тыдні ні капейкі ў

хату ня прыбавілася... як жа ня крычаць, як не ўзлавацца часамі?

— Алеж не ачамераю лезьці ў вочы,—паднімаў голас Анупрэй,—каб добра ды ціха, дык яно зусім іначай, а то ўвесь час тое й робіш, што точыш мяне нясупынна. Кажаш, усё добра ведаеш, а, нябось, тычаш пальцам. А ласьне тут я вінаваты? Разыгралася забастоўка і захапіла ў сваё кола і мяне. Трыццаць чалавек разам—не папрэч супроціў. Як змапацца, дык усім разам. Хто ідзе супроціў—той здраднік... І ты, пэўна, ня ведаеш, што з гэкімі бывае.

Анупрэй злез з полу, пацягнуўся некалькі разоў, апрагнуўся ў стары будзённы, увесь зашмальцованы дзэгцем парнітур і, ня думаючы ўмывацца, з брудным вуграстым тварам, з тлустымі ад шмальцу рукамі падышоў да вакна і ўтапоіўся поглядам на вуліцу. Да жонкі не казаў нічога.

Гэта скрыўдзіла Луцэю, і яна адыйшла да запечку. Але доўга не магла стаяць спакойліва, і, паглядзеўшы ўбок мужа, загаварыла:

— Бастуюць! Добра ім баставаць! Нежанатыя, а многія й хлеб свой маюць. Якаво ім адходзіць—хоць бы Міколу Капачу, ці Антосю Скубу, ці Андрэю Гляку? Гэта ж усё гаспадарскія сынкі, якім ня страшна і месяц цэлы прабаставаць. Ці ж табе зраўняцца з імі! У цябе, восьцэлая сям'я на руках, а для яе зараз і крошкі хлеба-а ня будзе. Вазьмі ты гэта ўцям!

Анупрэя гэта йзноў раздражніла.

— Кінь балабоніць ліха ведае што,—перабіў ён жонку, адварнуўшыся на хату,—вось калі ваб'е сабе ў голаў, дык і дыхнуць не дае... Няўжо ты зразумець ня можаш, што... Ужо ж ня раз, здаецца, казаў я табе, што тут справа не аднаго мая, а агульная, хаўрусная, таварыская справа. Вось яна і вымушае кожнага трымацца ўсім разам. Тут, галубка, зусім не гадзіцца твая дзяльба на жанатых і нежанатых, або на гаспадароў і беззямельных. Перад абіраньнем і здэкамі гаспадароў—усе работнікі мусяць быць роўнымі. Мусяць быць еднасьць між імі.

— Добра, еднасьць! Я ж сваё кажу, ці магчыма табе з Мікалаем раўняцца? Сам, нябось, адчуваеш, што не. Вось, калі ўсе так налягаеце на еднасьць, дык хай бы адзін другога й падтрымоўвалі. Дык гэтага штосьці ня відаць.

Анупрэі моўчкі адышоў ад факна і прысеў на ўслоне. Спрацацца больш з жонкаю яму не хацелася, бо ён добра ведаў, што гэтым спрэчкам ня будзе канца да таго часу, пакуль ён нанова не пачне ўспорвацца з цёмнага і сьпяшыць, часта ня сьнедаўшы, у майстэрню. Пераканаць жа жонку ў патрэбнасьці агулам, усім разам, падтрымліваць забастоўку, каб выйграць яе і палепшыць умовы працы—Анупрэі ня мог: ён ведаў, што гэта пытаньне разьбіваецца аб іх сямейнае становішча.

Анупрэі бачыў, што гутарка жонкі ня блазная баўтаўня, што яе рыхтуюць тыя цяжкія ўмовы, у якія ўпіхнула яго й яго сям'ю двухтыднёвая забастоўка. Што раз, хоць і злаваўшыя Анупрэя, размовы жонкі рабіліся больш балючымі і бліжэй краталі яго бацькава і гаспадарова сэрца.

Вось, прысеўшы на ўслоне, Анупрэі міжвольна паддаўся роздуму над сваім становішчам: «Праўда, яно-та мне зусім цяжка пераносіць гэту забастоўку. Дужа цяжка. І я ведаю, што гэты цяжар гняе і Луцэю. Але ж што зрабіць? Нельга ж ісьці супроць усіх—нічога ня выйдзе, трэ' як-кольвечы канца чакаць»... Анупрэі кінуў вачыма на жонку: «А які яшчэ канец будзе, таксама пытаньне? Можна прабастуем яшчэ тыдзень-другі ці больш і нічога ня выйграем, а болей бяды наклічам. Ці раз ужо так траплялася; баставалі-баставалі—а пасля на старых умовах назад да работы... Чаго добрага і цяпер можна так быць... Вось тады будзе-э!..

Анупрэі падняўся з услону і пачаў тупаць па хаце.

Луцэя ўвесь час сядзела мэрам прыбітая да лаўкі і ня зьмігутна сачыла паглядам у вадну кропку на вулічнай сьцяне. Спакойлівы выгляд яе твару, відаць было, стрымоўваў выраз глыбокага болю ў яе сэрцы.

Анупрэй некалькі разоў паглядзеў на жонку і за кожным разам усё бліжэй адчуваў на сабе яе перажыванні. Нарэшце ня вытрываў і пачаў казаць.

— Слухай, Луцэя, усё-ткі ты не гаруй так. Я пастараюся трохі грошы—мне Мэндаль Крупнік абяцаў пазычыць рублёў пяць. Ліха яго бяры—аддамо калі-кольвечы... Але ж ты сама павінна ведаць, што пратрымацца да канца трэба. Пратрымаемся дружна—то выйграем, а выйграем—дык я буду зарабляць у тыдзень сем рублёў. Падумай толькі—чуць ня ў два разы болей, ніж цяпер... Усё зможам спагнаць за адзін месяц... Трэба дацярпець... Бачыш, я ж не адзін такі: Пра-нук, Лейзар—таксама ня ў лепшых умовах.

Луцэя падняла голаў і паглядзела на мужа. Перад ёю прамігнула яскраваю палоскаю надзея; змякла сэрца і сьвяжысты подых прайшоў яе нутром.

— А ці хутка ты возьмеш у Мэндаля гэтыя пяць рублёў?—запытала яна мужа.

— Пэўна сённяя вечарам... а мо' заўтра,—адказаў Анупрэй.

Луцэя яшчэ больш прасьвятлела.

— Я таму, Анупрэйка, пытаю, што на заўтра ў хаце ні капейкі не засталася; хлеба купіць незашта.

Анупрэй, як тупаў, так зразу і спыніўся сярод хаты: дагэтуль ён неяк ня верыў, што ў хаце дайшло да ніткі, а думаў, што Луцэя папераджае яго заўчасна, каб не дапусьціць да крайняга, пакуль цягнецца сьжак-так.

— І хлеба, кажаш, няма?—спалохана прамовіў ён.

— Ня хлушу, Анупрэйка.

Нічога ня кажучы, Анупрэй надзеў шапку, ускінуў напашкі жукету і павярнуў да дзьвярэй.

— Куды ж ты?—спыніла яго Луцэя.

— Да Мэндаля пайду,—адказаў Анупрэй.

— Пастой! Я надумалася зрабіць вось што: ці ты з Лейбам не сварыўся, як пакідаў работу?

Анупрэй задумана памаўчаў.

— Не. Чаму?

— Як не, дык, паймойму, пайшоўбы да яго і пазычыўбы якіх рублёў з пяць. Мне здаецца, што табе ўсё роўна прыдзеца вярнуцца на работу да яго, так ці сяк. А з Мэндалем... хопіць і таго разу: успомні, як ачамярэў ён нам тады... Слухай, Анупрэй, сапраўды, пайдзі лепш да Лейбы і... вось хай толькі зьмеркне крыху. Надоечы дык ён сам, спаткаўшыся, напрошваўся ў мяне: «Хай прыдзе, кажа, Анупрэй да мяне, і я яму грошай дам, а то мо' ў вас іх няма». Пайдзі да Лейбы, пайдзі. Паслухай мяне.

Анупрэй пастаяў крыху моўчкі, пасля адказаў.

— Падумаю, ведаеш... Вельміж ніякавата будзе, як таварышы праведаюць аб гэтым.

— Чаго ніякавата? У першых, хтож дазнаецца, калі ты ціха зробіш, а другое, калі й даведаюцца—то што? Няўжож з голаду ўміраць? Нябось, ніхто не прынясе з сваіх, каб падтрымаць... Нечага баяцца.

— Можна будзе ўзяць рублёў два з камітэту... Я думаю, што ёсьць там грошай...

— Ёсьць-ёсьць... Дык чамуж дасюль не дагадаўся ўзяць? Сарамяжы вельмі. Вось глядзі, каб і камітэту раней цябе не абабралі.

Анупрэй нічога не адказаў і моўчкі вышаў з хаты.

II

Праз колькі хвілін, пасля выхаду Анупрэя, у хату ўбег Сьцёпка,—старэйшы хлопчык Анупрэя і й Луцэі, гадкоў васьмі-дзесяці, блядзенькі, замораны, запэцканы ў гразь і ў парваным адзенні.

— Мама,—звярнуўся ён да Луцэі,—кудыж то наш татка пайшоў? Дазволь мне за ім пайсьці, дазволь, мамачка?

Луцэя ў злосьці агрызнулася на сынка:

— Чаго табе за бацькам? Я табе пакажу, распусьнік! Сядзі вось у хаце.

Сьцёпка паслухна схіліў галоўку, закапыліў губкі і, уса-
дзіўшы ў рот пальчык, ціхутка стаў каля стала, спадлоб'я па-
зіраючы на мацэру.

— То дайце мне хлеба лустачку на вуліцу,—асьмеліўся
ён вымавіць, спусьціўшы з паўгадзіны.

— Хлеба! хлеба! Розак табе, а ня хлеба! Яшчэ што ўша-
лопаеш! Хлеб на вуліцу цягаць! Расьцяглі ўжо ўвесь. Цягаеш
два тыдні, а ў хату ніхто ня прыцягне. Няма ў мяне хлеба.
Вось вернецца бацька—у яго папросіш.

Сьцёпка скрывіўся і заплакаў. Перш зацягнуў ён уголас,
а пасля, смеціўшы злосны пагляд мацэры, прыцішыў голас;
з яго вачэй кідаліся на стол буйныя празрыстыя сьлёзы, якія
хлопчык часта пераймаў каравым рукавом кашулі. Луцэя ані
не зважала гэтага і задуменна пазірала ў вакно. Але няўвага
мацэры крыўдзіла Сьцёпку, і ён хутка зноў падняў голас. Лу-
цэя не сьцярпела, адхілілася ад вакна і закрычала на сынка:

— Ну, а гэта што? Чаго хліпіш? Пугі, нябось, захацеў!
Сьціхні, кажу табе! Маўчы!

Луцэя прытупнула нагою і паківала пальцам. Яна нават
намерылася падыйсьці да Сьцёпкі, каб рукамі спыніць яго
плач, але стук у дзьверы яе перапыніў. Луцэя адварнула
да дзьвярэй.

— Мамачка, га, мамачка, дай мне хлеба! Усе дзеткі на
вуліцы ядуць хлеб і мне хочацца,—убегшы ў хату, пралепя-
тала Стэпка.

— Ах на іх усяліхое!—вылаялася Луцэя.—Якраз тады на
іх прорва напала, калі нічога няма.

Не зважаючы на воражнасьць з боку мацэры, дзяўчынка
яшчэ раз пераказала просьбу і пачала чакаць ад мацэры
хлеба.

— Атруты вам, на вас прогляя, а ня хлеба!—яшчэ зыч-
ней вырачылася на дзяўчынку Луцэя.

Абураная гэтым, Стэпка сагнулася ў кручок і перабегла
да стала ды прытулілася да братка.

— Чаму ж вась Янку маці дала хлеба, а вы мне шкадуеце,—папракнуў Сьцёпка мацэру.

— Мне хлеба мамка ніколі не шкадуе,—пахваліўся Янка.

— Твая маці багатая, у вас хлеба процьма,—спыніла яго Луцэя і, каб адвязацца ад дзяцей, дадала:

— Ёдзеце, вась, гуляйце! Чаго вы таўчэцеся ў хаце ў пагоду? Марш, вон!

Янка, сьмяючыся, выбег з хаты, моцна бразнуўшы дзвярыма. Сьцёпка з Стэпкаю асталіся. Луцэя вылаялася на дзяцей і зноў адварнулася ў вакно.

Але стаяць спакойна не магла. Праз хвіліну яна вылезла з вакна, прайшла колькі разоў па хаце, пасьля прысела каля стала і пачала ўголас думаць: «Не, усё ж крыку мала! Крыкам ды лаянкаю дзяцей не накорміш. І так цяжка глядзець на іх: сухія, блядыя, мізэрныя. Паглядзець на чужых, дык як пурэчаккі, ружовыя. А гэта—заморышы... А ўсё ж ад таго, што вась гэтакія сцэны. На добры лад, то гэта б трэ' было ім і малака, і мяса, і яшчэ сякіх-такіх лагод, але—адкуль узяць? Зарабляў вась рублёў па чатыры ў тыдзень, то ці ж магло старчыць іх на ўсё-ўсенькае для чатырох душ сям'і? Свайго-ж ні каліва, ні кастрычынкі няма... Усё ж пражывалася сяк-так, працягалася ~~со-дня-на-дзень~~. І мо' б цягнулася так далей, каб яно аднакава роўна ішло, а то—час ад часу, глядзіш, і перабой, і перабой: то няма работы, то захварэе, то яшчэ якая-кольвечы прымха. А плаціць—ніхто ня плаціць. Хай-жа бы ўлічаў гэта—дык не. Баставаць! Добра вельмі, што ня трэба рабіць... Чалавек не заглядае ўперад, ня рупіцца... Каб меў жаласць да сям'і, не пільнаваўся б так шчыра ўсякіх там пастаноў. Добра таму гэта рабіць, хто мае з чым і як вывернуцца, або хто вольны, не зьвязаны сям'ёю... Ох, бяда, бяда! Цяжка мне жыць!...»

Ад натужных думак Луцэя стамілася і, бязвольна апусьціўшыся на стол, задрамала.

Дзеці цішком панырпалілі ў мыцельніку і пад прыпечкам, пакруціліся каля стала і бяз нічога выйшлі на вуліцу.

Луцэя спакойна спала.

Праз паўгадзіны, ня болей, яе разбудзіў стук у дзверы. Луцэя хутка ўсхапілася, працерла вочы і прыгатовілася стрэціць, хто ўвойдзе ў хату. «Пэўна, Анупрэй»,—парашыла яна, не дачакаўшыся, і незадзвальняюча адварнула ад дзвярэй.

Услед гэтаму прачыніліся дзверы, і Анупрэй увайшоў у хату.

— Дзе ты цягаешся нясупынна?—упічліва запытала Луцэя.

Анупрэя хапіла за сэрца, і ён перш сурова паглядзеў на жонку, крутнуў незадавольна галавою і прайшоў к вулічнаму вакну; пасля павярнуўся да яе і сказаў:

— Ці ты звар'яцела? Сама пасылала...—вырачыўся ён і зразу ж перамяніў тон.—Я да гаспадара заходзіў... Грошы прасіў пазычыць у лік будучае працы... Я сам бачу, што нельга далей так быць... Што-ж, няхай прабачаюць таварышы. Я не самахоць...

— То ці ж бачыў хто?—з надышоўшай палёгкай на сэрца, запытала Луцэя і прысела супроціў мужа.

Той апусьціў пагляд і спагадліва адказаў:

— Бачылі... Вядома, што бачылі... Каб і ня бачылі, то дазналіся б. Ласьне захаваешся?.. Ахрэмава жонка бачыла...

— Як ты йшоў, ці як выходзіў?

— Як выходзіў... Што-ж, усё роўна... Я ўжо гэтым запляміў сябе... Прадаў таварыскасьць і справу...

— Ну, а што ж Лейба? Даў табе грошы ці не?—пераняла Луцэя, каб ведаць, як ацаніць мужаў паступак.

— Даў дзесяць рублёў... дзесяць срэбранікаў, нібы...

Анупрэй ня мог супакойцца ад нутраных папрокаў і затупаў па хаце.

— Кінь ты плявузгаць, ліха ведае што,—расьцяжна заўважыла Луцэя.—Што ты прадаў? Наадварот, ты выратаваў трое душ ад голаду. Не дастаў бы грошы—заўтра сядзелі б

бяз крошкі хлеба. Бедныя дзеці, і сёння ўжо амаль нічога ня елі. Ды калі пазычыў, то ці ж гэта значыць, што і прадаў? Гэта ж не на работу пайшоў... Пакінь лепш дратаваць сябе...

Анупрэў нейкі час памаўчаў.

— Маўчы лепш, Луцэя, калі не разьбіраешся ні ў чым. Забастоўка—гэта вайна... А ў вайну нельга аднаму супроціў усіх вясці перамовы з ворагам. Гэта ёсць здрада... Глядзі, два тыдні ідзе змаганьне, і гэтыя паганцы-гаспадары не здаюцца. Думаюць прымусіць нас пайсці на міравую. Хітрыкамі, зморам, завабамі—думаюць... Не падавацца, трымацца, як мага—вось чым можна перамагчы... А я... бачыш...

Анупрэў міжвольна скочыў к вакну, за якім вуліцаю прайшло двое мужчын: яму паказалася, нібы то ідуць да яго Мікола Капач і Антось Скуба...

— Я штрэйкбрэхерам цяпер лічуся... Першым пайшоў за гаспадарскай ласкаю,—дадаў Анупрэў, як бы хочучы пакараць сябе за заход да Лейбы.

— За гэта? Не разумею цябе, Анупрэў.

— Кінь... Бяры, лепш, павячэраем, што ёсць. Заві дзяцей.

Луцэя самапэўнасьцю пайшла ў мыцельнік і стала ўвіхацца каля начынья. Анупрэў задуменна прачыніў вакно і пазваў дзяцей.

Хутка ўсёю сям'ёю ўселіся за стол, нагнуўшыся над міскай варанае крапівы.

А тымчасам у хаце цямнела.

IV

Праз усю ноч Анупрэў ня мог супакоіцца і заснуць як слід. Толькі надыходзіў сон, плюшчыліся вочы і мярцьвела цела, як раптам унутры штосьці адрывалася, прабягала па ўсёй постаці калючая дрыготка—і сон прападаў. Чарадою віліся чорныя думкі-сумненні, і натужна працавалі мазгі над пытаньнем, як жа абыдзецца яго праступак?

Анупрэў і находзіў і не находзіў сабе апраўданні. Пасудзіць з боку галавы сям'і, з боку бацькі,—то ён зусім ня

збравіў. Луцэя, як шчырая маці-гаспадыня—была права. Але з погляду таварыскасці—зусім няма апраўданьня. Анупрэі згаджаўся, што ён віноўнік перад таварышамі, што ён зрабіў цяжкую абмылку. Раз-ад-разу адзнаньне свае віны ён адчуваў усё больш і прыкрэй; раз-ад-разу яе здань выразней насувалася на яго.

Хацелася скарэй ведаць, чым усё гэта скончыцца. Маляваліся розныя skutкі, якія дасць вырашэньне пытаньня. І ўжо зараней ні ў адным з іх ня бачыў Анупрэі сябе правым. Яму здавалася, лежачы, нібы хтось побач яго сьцеражэ. Шамаў вецер за сьцяною, шоргала мыш у запечку, скрыпеў шашаль у шалёўках вакон—а паказвалася, што хтосьці гаворыць пра яго справу. Анупрэі паднімаў голаў і кідаў вачыма ў шэры змрок хаты, прыслухоўваючыся, ці сьпіць Луцэя з дзяцьмі.

Тыя спакойліва храплі. І Анупрэі міжвольна кратавіся думкамі аб сям'і. «Луцэя здаволена, што я ёй прынёс дзесяць рублёў, перабіраў ён у думках. Ды, сапраўды, якое ёй дзела да ўсякіх там салідарнасьцяў і іншае, калі ў хаце ні капейкі грошы, ці скарынкі хлеба. Двое дзетак, сапраўды, абадранных, бледых, ці ж замарыць іх голадам? Дзедзі».

Толькі чапала гэта слова Анупрэя, як ён хапаўся за іх, загладжваючы свой неспакой і сваю трывогу.

Анупрэі ужо на сьвітаныні спыніўся на гэтакім пляне адказу таварышам, калі тыя паставяць аб ім пытаньне рубам: «Я ратаваў сям'ю». Няўжо ж такі й гэта іх ня ўрэзоніць?

І, вось, назаўтра, з самага раньня, калі жонка пайшла на рынак, Анупрэі неспакойліва пазіраў у вакно, чакаючы каго-кольвечы да сябе. Ніводнага праходжага не перапускаў, каб не аглядзець. Брала падазронасьць, каб на рынку, чаго добрага, не прагаварылася каму Луцэя. Ён верыў у яе стрыманасьць, але штось падточвала гэту веру. Хацелася, каб Луцэя хутчэй вярнулася дамоў. А мо' хто што казаў пра яго ды яна чула? Расказала б мне.

Анупрэі прачыніў вакно, каб паглядзець, ці ня йдзе, часамі, Луцэя. Паглядзеў управа—няма. Штось падштырхнула

павярнуць голаў улева. Анупрэі раптам схамянуўся: недалечка, хат праз дэве, ішоў Ахрэм Клін. Ня трэба было сумнявацца—да яго. Анупрэю зрабілася млосна: так рана—то пэўна знарок. Яго жонка ня змоўчала, бо гэткая язычніца. Нашчабытала, нябось, багата. Ужо ўсякія чуткі пойдуць... Чаго ня было—дададуць... У людзей языкі свярбячыя—адно крані—мянташкамі пойдуць.

Каб Ахрэм не падмеціў, Анупрэі выняў голаў з вакна, зачыніў яго на кручок і адыйшоў на хату.

Задумаўся, як і што гаварыць з таварышам. Трэба-ж апраўдацца! Ды на гэта ёсьць важкія прычыны.

Анупрэі паглядзеў на пол, дзе варушыліся разбуджаныя дзеткі. Бацькаў погляд, праведзены спадлоб'я, сур'ёзны, паказаўся дзеткам за нейкую пагрозу на іх з боку бацькі; яны прысьмірэлі і захуталіся ў акрывала.

Анупрэі скмеціў прычыну дзяцінага манэўру і спагадліва ўсьміхнуўся. «Бедныя дзеткі, усё з-за вас», прапусьціў ён у думках; і ад гэтых думак, як ад выходнага пункту да далейшых роздумаў, ён накідаў рысы наступнай гутаркі...

Так і так. Ці ж ёсьць праступак?

Увайшоў Ахрэм, і Анупрэі перарваў думкі: віноўна стаў найпрост перад увайшоўшым таварышам.

— Ты, пэўна, не чакаў мяне, Анупрэі?—пацікавіўся Ахрэм.

— Н-не-э—раптам адказаў Анупрэі.

— А вось я зайшоў, каб табе...

Анупрэі перабіў таварыша, ня даўшы таму дасказаць...

— Я ведаю, дзеля чаго ты прышоў... Тут ужо адкрытая справа, ясна. Але слухай, братка, я іначай ня мог. Ня мог, даю табе таварыскае слова... Вось дзецi, — Андрэй паказаў пальцам на пол, — так прыпёрла, што бяз хлеба, бяз... і хапіла за горла пытаць, як быць? Дапушчаць, каб уміралі, ці пайсьці на папрошную... Мучыла, паверыш, адзаныне віны перад агульнай справай, але...

Ахрэм паслухаў Анупрэя, увесь час гледзячы яму ў твар і ловячы ў ім трывогу ды раскаяныне, пачакаў крыху і сущешна адказаў:

— Я сазнаю ўсё... Ласьне, думаеш, мне невядома тваё становішча? Тут цяжка ўстаяць... Я ўчора казаў сваёй жонцы: маўчы, тут не злачынства і ня здрада, а вымус жыцця...

Анупрэі павесялеў, крыху сьцешыўся і задаволена дадаў:

— Я іх ведаў, што ты справядліва рассудзіш. Але прасіцьму цябе, пераканай, браток, і другіх, калі яны паднімуць на мяне лаянку... Ёсьць-жа ўсякія людзі!..

— Я ня веру, каб хто што нядобрае падумаў на цябе... Ды ніхто іх ведаць не павінен... Я, вось, і сам прыйшоў да цябе зусім не па гэтым... Я, ведаеш, хачу запытаць у цябе, ці нельга было б дастаць у цябе пілкі? Думаю пайсьці ў лес паставіць якую шурку дроў, пакуль гуляю... А ў цябе, здаецца, была пілка..

— Так, ёсьць недзе... я выскачу ў сенцы...

Анупрэі намерыўся ісьці, але знадворку стукнулі дзьверы, і ён спыніўся.

Пачакаў: у хату ўвайшла Луцэя.

— Дзень добры!—прывіталіся з Ахрэмам, падазрона кінуўшы на яго порсткі пагляд.

— Адкуль так рана?—запытаў Анупрэі.

— На места бегала... Хлеба ня было ў хаце,—сухім голасам, не азіраючыся на Ахрэма, адказала Луцэя.

І, спусьціўшы хвілінку, дадала:

— Але, здаецца, рана, а людзі ўжо пасьпелі даняць.

Мужчыны настарожана паглядзелі ў бок Луцэі.

— У чым справа?—разам запыталі.

— Усё ў тваім паступку... штрэйкбрэхэрам завуць. Сустрэла Кастуся Вілку і Боруха... Абудва з пенаю ў роце накінуліся на мяне...

Анупрэі збялеў ні-то ад сполаху, ні-то ад злосьці і, як бы шукаючы падмогі, павярнуўся да Ахрэма.

— Чуеш, брат?

Ахрэму стала няёмка: Анупрэвы словы адначасова былі і глыбокім укорам яму за павядзенне яго жонкі.

— То, пэўна, яна пасьпела распусьціць чуткі па мястэчку. Ахрэм пачырванеў ад няёмкасці. І, каб выйсці з гэтага становішча, рашуча падняўся з месца, матнуў рукою і чуць ня крыкам выказаў:

— Яна не павінна была казаць! Я ўчора ёй рашуча забараніў. То чорт ведама што! Брахунцы! Самі маюць усё бацькава, а лаюцца.

Прайшоў сюды-туды па хаце, паглядзеў у вакно і адварнуўся да Луцэі.

— Ні думай!—уважліва загаварыў да яе,—ні думай, суседка, што то знарок... Я запэўняю цябе, што не паздаровіцца жонцы, калі то яна разбрахала.

Луцэя адварнулася на Ахрэма, змякчыла суровасць выгляду і адказала:

— Ахрэмка, братка, ты сам ведаеш, як балюча гэта слушаць... То ж крыў чаго, пойдучь супроціў яго, што ён рабіцьме? Віна ўся мая, бо я Анупрэя выправіла да гаспадара за грашыма... Ён сам нізашто не хацеў... Не карайце ж за мяне дзяцей...

Анупрэі маўчліва стаяў на адным месцы, сочачы за Ахрэмам.

А слова «штрэйкбрэхэр», як малатком, стукала яму па галаве, разліваючы ўнутры балючую трывогу.

НА РУІНАХ

I

Цягнік падыходзіў к станцыі Зябы; ход яго памаленьку сьціхаў.

Несьцер Грэбень ляжаў на верхняй лаўцы ў вагоне і думаў. У галаве зьбіраліся розныя думкі і ўспаміны аб тым, што ён бачыў і перажываў, пачынаючы ад дзіцячых гадоў і да апошняга часу. Выразней усяго ўставалі перад ім вобразы перажытага за доўгія гады вайсковае службы: спачатку ў царскай арміі, а потым у Чырвонай. Перад ім прамігнулі: царская вайна з усімі сваімі страхамі, першая і другая рэволюцыі, паўстанцкія атрады, вайна з Калчаком, Дзянікіным, Юдзенічам і, урэшце, з Врангелем. Усяк здаралася. Шмат разоў жыцьцё вісела на валаску. Тухла вера ўбачыць бацькоў, брата, сястру. Што рабілася там, у яго краіне, Несьцер толькі дагадваўся з тых кароткіх і няпэўных чутак, якія вычытваў з газэт ці даставаў выпадкова ад таварышоў. Весткі гэтыя адрыўна, патрошку далятаўшыся да яго, казалі, што там далёка, на бацькаўшчыне, дзеецца нешта страшнае, што нямаведама, ці застануцца жывымі бацькі, сваякі.

Кожны раз, дастаўшы сьвежую вестку з Беларусі, Несьцера ахапляла жаданьне вырвацца на які час з войска і наведаць сваю краіну, але ён не хацеў дзеля гэтага выкарыстаць нячэсны спосаб,—прыкінуцца хворым, ці стаць дзэртырам. Не! Несьцер быў чэсным чалавекам і чэсна адданым справе рэволюцыі салдатам. Думаючы аб доме і бацькох, ён

чакаў гэткага выпадку, калі можна будзе бяз усякай шкоды для свае часьці выпрасіцца дамоў. Такі выпадак падышоў у той час, як Чырвоная армія аслабіла Крым ад Врангеля і іх полк супыніўся ў Сэвастопалю, каб далей нясьці мірнае жыцьцё. У вадзін дзень Несьцер напісаў заяву політкому й копію камандзіру і праз некалькі дзён дастаў паўтарамесячны водпуск. З якою радасьцю ён сабраўся ў дарогу! Яго не палохалі ўсе клопаты далёкага пераезду, не задумоўваўся ён і над тым, ці ўдасца яму наогул дастаць удому тую душэўную суцеху, да якой ён так доўга прагся...

Зьвязаўшы клункі, Несьцер ушчапіў іх на плечы і пайшоў на вакзал. І як толькі сеў у вагон, зараз-жа пачаў выбражаць сабе ўсе падрабязгі свае наступнае стрэчы з бацькамі, братам, знаёмымі. У яго галаве мімавольна паўсталі пытаньні: а што там удому? Як живуць бацькі? Мо' ўжо забылі мяне... А мо' ўжо іх няма? Столькі часу ня быў ён там! А колькі розных дзеяў начаўлося там за гэтыя гады! Гэта-ж сьвет мог перакруціцца ўверх галавою...

II

Чым бліжэй Несьцер пад'яжджаў да роднага месца, тым болей і болей забірала яго нейкая трывожнасьць, перамешаная з салодкасьцю ўцехі, з адчуваньнем цеплаты спатканья, з прыемнасьцю пабачыць родную глебу пасья доўгай разлукі. Бацка й маці, мабыць, старэнькія цяпер—нявыказна абрадуюцца і з абсьлезенымі вачыма кінуцца цалаваць, абнімаць, будуць уміляцца. Бо ня жарты,—цэлых сем-гадоў іх ня бачыў—усё служыў ды служыў у войску. Праўда, у першыя гады службы Несьцер шмат пасылаў лістоў дадому: стараўся паведаляць бацькоў аб сабе, суцяшаць іх весткамі. Але, мяркуючыся з тым, што яму толькі разоў тры ўдалося дастаць на іх адказ, ён вылічваў, што яго лісты не даходзяць дадому, ці дома, мабыць, нешта нядобрае здарылася. Далей, прычыну таго, што бацькі не адпісвалі на яго лісты, Несьцер бачыў у тэй агульнай завірусе, якая ўзьнялася з пачаткам царскае

вайны. Гэта яго непакоіла й наводзіла на розныя думкі. «Хто яго знае, што магло стацца з бацькамі, жывучы каля фронту», думаў Несьцер: «немцы наступаюць, тысячы й дзесяткі тысячаў уцекачоў бягуць з краю, куды вочы глядзяць. Сотнямі мруць штодня. Ці-ж не магло стацца, што й мае бацькі рушылі з месца і па дарозе дзе-небудзь згінулі? А калі ня сталася так, то ці мала іншых здарэнняў траплялася за гэты час? І немцы, і паны, і балахоўцы... Разбоі, зьдзекі. Чаго добрага—і бацькі папалі ў лік гэтых ахвяр. Столькі часу такога буйнага, неспакойнага і трывожнага жыцця! Што найду я цяпер дома? Хто з родных яшчэ жывы, а хто памёр? Калі жывы, то ці ёсьць у іх які-небудзь прытулак, і ці там ён стаіць, дзе яго калісьці я пакінуў?».

Скрозь радасны настрой і вясёлае пачуццё, якія ахапілі Несьцера, упарта прабіваліся ўсё гэтыя сумныя пытаньні. Ахоплены імі, Несьцер пачуваў сябе ў нейкім надзвычайна маркотным становішчы, нудзеў і нявыразна глядзеў на ўсё тое, чым жыў да гэтага часу і да чаго імкнуўся.

— Таварышы, якая станцыя?—запытаў ён бяз адрасу, калі машына спынілася.

— Зябы! Зябы!—адказала разам некалькі галасоў.

Несьцер хутчэй падняўся і пасьпешна пачаў зьбірацца: адзеў шынэль, падперазаўся, узлажыў шапку і старанна завязаў два клункі; потым праверыў на лаўцы, ці не забыўся чаго, і, разьвітаўшыся з суседзямі, хутка выйшаў з вагона.

III

На станцыі перад вачамі Несьцера паказаўся цяжкі малюнак. Калісьці, ён помніць, гэта станцыя была шумнай і бойкай. Новы, з чырвонае цэглы, мастацка зложаны будынак станцыі цешыў сваім прыгожым выглядам. Высока паднімалася, як вежа, вадакачка. Народу заўсёды так кішэла. А цяпер... Ох-ха! Як нейкі забыты вортаўнік, стаіць пабітаю, пашарпаная, з паваленай страхою тая-ж вадакачка, а ад будын-

ку станцыі—адны разьбітыя падмуры. Для прыпынку праяжджаючых зьбіты насыпех дашчаны барак. У вагонах месціца і білетная, і комэндант, і начальнік станцыі. Зусім выпадкова засталіся няпрыметныя лямпавыя ліхтары, якія маркотна сьвіраць то там, та сям на пушчэльным абшары. Несьцер, акінуўшы вачмі гэты абшар, жахнуўся. Праўда, ён скеміў, што гэта плён вайны, але хацеў праведаць, чыіх рук гэта праца: немцаў ці палякаў. Ён падыйшоў к двум чыгуначнікам, якія гупарылі паміж сабою, і запытаў:

— Скажэце, дзядзькі, хто так пастараўся?

Адзін з чыгуначнікаў, рыжы дзядуля, ухмыльнуўся і адказаў:

— А, ласьне, ты, нябожа, нічога ня ведаеш?

— Не, дзедку, я здалёку вяртаюся і нічога ня ведаю,— адказаў Несьцер.

— Польскія паны, нябожа, усё гэта нарабілі. Ня толькі адны Зябы, а іскрозь усе станцыі ў нашым краі дашчэнтку зьнішчаны і зруйнаваны імі. Вось хоць-бы паехаць к Менску і далей—дык быццам ток навокал. Ня толькі станцыі, а ўся наша Беларусь цяпер—гэтыя-ж самыя Зябы—пустыр, руіны, ток. Паны, нябожа, пастараліся. Ой, як! Пакінулі аб сабе добрую памятку ў нашым народзе...

— Ах, погань ліхая!—абурана праказаў Несьцер.

Тымчасам на дварэ пачынала расьсьвітаць. Смуглыя ліхтары пачалі сумець і тухнуць адзін за другім. Цягнік, прама-рудзіўшы хвілін з трыццаць, няспешна рушыў далей.

Несьцер некалькі часу прастаяў на адным месцы каля пахіленага ліхтара, потым пахіліў у бок.

Зрэдку снавалі па цялятформе пасажыры. Бегалі клапатліва служачыя станцыі.

— Куды-ж ісьці?—запытаў ён сам сябе,—няўжо пусціцца пешкі сорак вёрст да Верацён?..

І не паспеў вырашыць, як да яго падыйшоў нейкі мужчына, з вялікай чорнай барадою, з адраслымі лахматымі бакамі на яшчэ нестарым, але змучаным твары. Адзеты ён быў

у паношаную вопратку напалову цывільную, напалову вайсковую. На руцэ ў яго вісеў паўпусты мяшок, а з боку торбачка.

— Ці няма закурыць,—запытаў ён Несьцера.

— Няма, браточку,—адказаў той.

— А куды едзеш?

Несьцер пільна аглядзеў падышоўшага з ног да галавы, крыху памаўчаў, потым адказаў.

— Нашто табе?.. А сам куды едзеш?

— Я прыехаў сюды, а адсюль трэба сыцягаць вярстоў со-рак да Верацён.

— Да Верацён? за Хрэпы?

— Але.

Несьцер пільна ўставіўся ў незнаёмага, паглядзеў на яго, і тут-жа падмеціў: незнаёмы выгледзеў знаёмым чалавекам, якога Несьцер дзесьці і калісьці бачыў.

— Я таксама йду ў Верацёны,—адказаў Несьцер,—а ты адкуль прыехаў?

— Я... я...

І гэты, з свайго боку, штосьці знаёмае запымеціў у Несьцера.

— Слухай, таварыш, як тваё прозьвішча? Мне здаецца, што я цябе дзесьці бачыў?—запытаў Несьцер.

— Я—Гарасім Грэбень,—рашуча адказаў незнаёмы.

Перад Несьцерам як-бы адчынілася неба.

— Братка мой, родны мой, дык гэта-ж ты! Як-жа ты зьмяніўся! Ажно й не пазнаць цябе... Я... твой брат Несьцер. Якое нечаканае спатканьне!—растрывожана праказаў Несьцер.

— Ці можа-ж то быць?—са сьлязьмі ў вачох прыказаў Гарасім.

Далей ніводзін з іх ня мог гаварыць, і яны міжвольна, ахопленыя радасьцю, кінуліся адзін аднаму на шыю і моцна ды шчыра пацалаваліся. Выпадковыя падарожныя кідалі на іх свае погляды.

— Ну, дык ідем, брат,—пасья некаторага часу запрапа-
наваў Несьцер.

Гарасім нічога не адказаў: ён быў згодзен.

IV

Узрушаныя нечаканаю стрэчаю, браты Грэбені моўчкі крануліся з месца і, ідучы, доўга не знаходзілі слоў да аднаўленьня гутаркі. А тымчасам кожнаму здавалася, што ён-бы бясьціханьня гутарыў з братам, апавядаючы яму ўсе здарэньні жыцця ў часы разлукі; думкі нястрымным роем націскалі ў галовы, словы заміралі на языках.

Браты перайшлі рэйкі і выбраліся на дарогу, якая ад станцыі вяла на павятовы горад.

Рэдкія будынкі станцыйных служачых, раскіданыя паабпал шашы, сумна глядзелі на іх цёмнымі закрэпленымі шэранем вокнамі.

У некаторых вокнах яшчэ свіврэлі агоньчыкі; траха не ва ўсіх доміках палілася ў печы, і з комінаў гнаў слупамі дым.

Між будынкамі віднеліся вогнішчы з высокімі комінамі і чорнабелымі камлямі дрэў.

Пры шашы наўскосяк валяліся пакіданыя драцяныя загаградзі, вывернутыя слупы з тэлеграфу, пападаліся зламаныя вайсковыя драбіны-вазы, кукі колаў.

Грэбеняў гэта ня цікавіла: знаёмыя вобразы, такія надаедныя, такія агідныя...

Яны ішлі далей, уталопіўшы наперад свае празрыстыя вочы, якія зьзялі нявыразнай радасьцю, і маўчалі..

Доўга ніводзін ня мог, ці мо' не асьмеліваўся першым пачаць гамонку, нібы баючыся зварушыць тую ўрачыстасьць іх раптоўнай стрэчы, якая вятала над імі.

Але скоро, як у Несьцера, так і ў Гарасіма, усё іншае адышло на задні плян, а вынікла гострая патрэбнасьць гутарыць, казаць, сьпяваць.

К таму-ж акалічная абшарнасьць, якая ўставала са зморку, пачала ў іх абуджаць старыя ўспаміны. Колькі разоў ім

абодвым траплялася йсьці гэтым гасьцінцам, глядзець і любавацца прыгожасьцю родных вобразаў. Праўда, цяпер, пасьля вялікіх перамен, звязаных з перажытым, многа чаго ў вобразах зьмянілася. Дубраўкі й гайкі высечаны, толькі зрэдку сіротамі стаяць адзінокія дубкі ды бярозы. Здаецца нават, што й шмат якія вёскі згінулі, а якія засталіся ляжаць ціха, спакойна, прытуліўшыся да зямлі, каб ня быць прымечанымі. Аднак смутак акалічнай мясцовасьці не перашкодзіў Грэбням перайсьці да ажыўленае гутаркі.

— Гарасім, браток, скажы-ж ты мне, адкуль ты трапіў сюды?—неяк нерашуча пачаў Несьцер.

Гарасім зрабіў мяккую міну на твары, паглядзеў на брата і адказаў:

— А як ты думаеш?

— Як думаеш? Як ты цяпер будзеш думаць! Усё шыварат-навыварат цяпер робіцца. Столькі ўсякае прымхі, столькі выпадковасьці, што губішся ў іх дашчэнту. Хацеў-бы думаць так, хацеў-бы гэтак дагадвацца, а глядзіш, яно зусім іначай складаецца. Так і гэта. Як я магу думаць? Я баюся думаць...

— Праўду, браце, кажаш; зусім праўду. Ніколі табе не дагадацца, як і што са мною траплялася апошнімі гадамі, і якім выпадкам я папаў сюды, каб сустрэцца з табою. А цікавага так многа, што табе ня лішне будзе паслухаць.

Несьцера забрала цікавасьць. Ён крыху памаўчаў. Потым сьцішыў хаду і сказаў брату:

— Гарасім, давай перакусім чаго-небудзь, а тады ты мне ўсё раскажаш аб сабе і аб сваім жыцьці.

— Вось трэ' пашукаць на чым сесьці.

Яны ўваходзілі ў лясок. Шугаўшы зьлёгка ветрык заціх. Высокія абеленыя шэраняй, хвоі і густыя, лахматыя елкі стаялі ціхутка, нібы прытаіўшыся, нібы зачараваныя.

Абодва хадакі кінулі навокал вачыма і разам угледзелі з левага боку дарогі тоўстую бураломіну.

— Давай прысядзем,—сказаў Гарасім.

Яны зьвярнулі з дарогі, падышлі к лежаку, зьмялі з яго сьнег і паселі.

Несьцер зняў клунак, развязаў яго, дастаў акраец хлеба і невялікі кусок сала.

— Хахлацкае, брат, еж!—падаючы брату сала, сказаў Несьцер.

Гарасім быў галодны і прагна хапіўся за страву. Гледзячы на яго, не адставаў і Несьцер. Хутка адзеленая порцыя была кончана.

— Давай цяпер пойдзем цішэй і па дарозе пагутарым аб нашым жыцці,—сказаў Гарасім.

Яны падняліся, вышлі на шашу, зірнулі на неба і пайшлі.

Тымчасам неба стала праясьняцца, і праз рэдкую хмару ўхмыльнулася сонца.

— Весела будзе йсьці,—сказаў Гарасім.

— Так,—адказаў Несьцер.

V

Грэбені прайшлі моўчкі яшчэ сажняў з дзесяць. І толькі на граніцы ляску Гарасім рашыў пачаць сваё апавяданьне.

— Цяпер, браточку, то яно і цікаўна ўсё ўспомніць ды расказаць, а перажываць было ня так лёгка. Проста дзіўлюся я, як так удалося выхаяцца і вось цяпер ісьці з табою.

— Ну, ну, кажы спачатку,—прасіў Несьцер.

— А спачатку было так. Праз два гады, як цябе здалі, вайна выцягнула з дому і мяне. Як другаразраднік, я быў забраны ў пятнаццатым годзе, якраз перад наступам немцаў. Пакінуў жонку сваю і трое дзетак, і як вышаў з Верацён,—дык два з паловай гады неадлучна сядзеў то на фронце, то ў тылу, то зноў на фронце. Тры разы быў ранены і выцерпеў пекла мук. Думаў, што ня быць мне й жывому, але акрыяў і пасля Акцябрскае рэвалюцыі вярнуўся дадому. Быў вельмі рад гэтаму, бо ўбачыўся з бацькамі, з жонкаю, дзеткамі... толькі з двума з іх, бо трэцяе памёрла ў маю адсутнасць. Ой, Несьцерка, колькі яны за тых два гады працярпелі бяды! Перш сабраліся выехаць, як і іншыя, частку добра распрадалі, частку павязьлі. Потым стары раздумаў, упаварыў жанок і

засталіся. Пад вёскаю і ў самых Верацёнах была бітва. Палавіна вёскі згарэла, але наш будынак неяк уцалеў.

— Ну, скажы-ж, Гарасім, а ты ня пытаўся бацькоў,—ад мяне лісты яны даставалі, ці не?—перабіў Несьцер.

— Не, брат, ніякіх лістоў. Лічылі цябе прапаўшым. Маці плакала, бацька нудзеў. Я іх суцяшаў, хоць і сам ня верыў... Але слухай, брат. Пражыў я дома каля трох месяцаў. Думаў перш аставацца і надалей, а мо' і назаўсёды. Але якраз нашым месцам пачаў наступаць немец. Напалохаўшыся яго, я, доўга ня думаючы, прылучыўся да нашых атрадаў і з імі адступіў. Бацька крычаў на мяне за гэта, кляла жонка, але нянавісьць да немцаў і ваяўнічы запал узялі верх. Такім чынам, я адступіў да Смаленску. А ў Смаленску я захварэў на тыфус. Праляжаў блізка два месяцы і ледзь жывы, адзін шкілет, устаў пасья вялікадня. Служыць больш я ня мог, пайшоў да начальства і кажу: «Пускайце дадому, а то ня выжыву»... «А як-жа ты дабярэшся?»—пытаюць.—«Дабяруся»,—кажу. Вось мне далі водпуск на тры месяцы. Узяў я лахі пад пахі, сеў на цягнік, прыехаў да Воршы, а там рознымі выхільсамі, праз вёскі ды праз ляскі і—дабраўся дамоў. Прыходжу, а там ужо мяне чакаюць, чакаюць ня толькі бацькі, а й немцы... Ух, нагаварылі на мяне ўсе гэтыя Цьвіркі, Ласы, Цьмені, што я ня толькі бальшавік-камісар, але й самы старшэйшы з бальшавікоў. А немцам было гэта на руку; ды яны ўжо да майго звароту забралі ў бацькі карову, дзьве авечкі, дзесяць пудоў збожжа і яшчэ гразіліся далей «падчышчаць». Дык вось, не пасьпеў я ўвайсьці ў Верацёны, як мяне, раба божага, так і абламзалі. Замест дому, я мусіў першую-ж ночку начаваць у комэнданцкай. А далей... Пайшлі дапыткі, адпраўка ў лягер, жыцьцё у лягеры чуць ня цэлы месяц. Ай-яй!—Гарасім за палаву хопіўся,—колькі мукі перанёс... А потым, не знайшоўшы віны, узялі і выпусьцілі. І я жыў пасья гэтага ажно да наступу палякаў. Гаралі з бацкам два гады поле, кармілі жывёлу і—толькі. Немцы мала чапалі, а прыйшла Савецкая ўлада, мы ўзялі яшчэ панскіх пяць дзесяцін засеялі. Так-бы яно мо' і йшло-б, ды на бяду—гэ-

тыя паны. Якраз у самае жніва так і пайшлі яны наступам. Усе ўцякаюць, савецкія работнікі выбіраюцца. Ня ехаць мне страшна, бо да гэтага і ў савет, ведаеш, мяне выбралі, і камісарам Зьліхоцкага маёнтку назначылі, ды ў дадатак, як казаў ужо, пяць дзесяцін панскае зямлі я для сябе падрэзаў, і дрэва на гумно навазіў. Як-жа тут застацца?

— Вядома, вядома,—падакваў Несьцер.

— І я выехаў разам з іспалкомам. Прыехалі зноў у Смаленск, дзе я пражыў з месяц, а потым рашыў пайсьці ў Чырвоную армію, на фронт, каб біцца з палякамі. Ведаеш, братка, неяк абуяла мною помста к паном за іх напад на наш край, і я ажно цэлы год быў у войску. Заўсёды меркаваў быць у першых радох. Хадзіў часта ў разведку, ніколі не адставаў, каб не пайсьці ў наступ, з нейкай, ведаеш, нязведнай ахвотай пёрся на паноў. Стреляў з асобнай уцехай. Бывала, у разведцы напаткаеш паноў, і ўжо хіба, на іх шчасьце, куля праміне або пасьпеюць схвацца. Заўсёды, як ішоў у наступ, прыпамінаў дзедавы сказы, як паны былі прыгоншчыкамі і здзекваліся над нашымі сялянамі. Эх, толькі гарыць, бывала, помста, чэшудца рукі! Ніякага страху ня маеш, ідзеш. Пазнаў я ўсе мясцовасьці і каля Барысава, і каля Ігуменя, і каля Бабруйска. Часамі пройдзе тыдзень-другі бяз чыннасьці, і сам ня ведаеш, дзе дзецця ад нуды. Падыдзеш к камандзіру і дурьш яму галаву: «Таварыш камандзір! ці-ж ужо вайна скончылася, што мы так доўга аддыхаем? Ці мо' мы рашылі аддаць паном да Барысава і толькі далей ня пускаць іх, чакаючы, пакуль яны пачнуць наступаць?» Так скажаш камандзіру, а ён толькі ўхмыльнецца і адкажа: «Пачакай, Грэбень, яшчэ панюхаеш пораху. Вось ідзе вясна, пачнецца дзела». Мне то было вялікай уцехай. З нецярплівасьцю чакалі вясны. І... дачакалі. Праўда, то ўжо было ў маі ды чэрвені. Як пачалася гарачка—дык толькі трымайся. К гэтаму часу я папаў пад Полацак, адкуль нашы наступалі. Вось як ударылі раз на палякоў—дык к Маладэчну загналі зразу. Потым яны, гады,

аправіліся і нас назад к Полацку адапхнулі. Затое ў другі раз, як пайшлі мы, дык толькі трымайся. Ня спыніцца. І я ў першых радох дакаціўся ажно да Варшавы, дзе й быў перахвачаны панамі. Ледзьве ўцяклі к немцам.

Гарасім закашляўся і сплюнуў. Несьцер азірнуўся навакол.

Яны йшлі цяпер шляхам, які замыславата вярцеўся то сюды, то туды, нібы шукаючы лепшых мясцоў для сябе. Наўкруг ляжала белае поле, перасечанае ўзгоркамі. То сям, то там віднеліся засыценкі, фальваркі і сівяцёмныя плямы невялікіх ляскоў. Шляхам, на дзіва, ніхто ня йшоў і ня ехаў. Зрэдку праляталі вароны і перабягалі ім дарогу па адным, мабыць, заблудшым сабакі.

— А скажы, браток Гарасім, ты не запісаны ў партыю комуністых?—запытаў чамусьці Несьцер.

— Не,—адказаў Гарасім,—але ўсё роўна я комуністы. Мо' нават лепшы яшчэ за тых, якія й запісаны. Ведаеш, братка, я вельмі спачуваю цяперашняму ладу, бо бачу, што толькі ён дае магчымасьць нашаму брату-мужыку стаць сапраўдным чалавекам, і калі мы гэтага не патрапім выкарыстаць для сябе—дык мы нічога ня варты. Савецкая ўлада нас прызвала к дзяржаўнаму экзамену, дала нам, як кажуць, матэрыял у рукі і сказала: рабі. Вось мы й павінны паказаць, што мы рабіць умеем, што мы такія самыя людзі, як і нашы абірацелі—сябе ў крыўду не дамо...

Несьцер паддаваўся братнім словам і цешыўся, што брат яго дайшоў да разуменьня ўсяго таго, аб чым яму тлумачыць. У яго сэрцы расла ўцеха, што ён мае сабе гэтакага слаўнага і разумнага брата.

— Я таксама, браце, стаю жыцьцём за цяперашні лад,—пасыпяшыў і Несьцер выказаць сваю думку,—і таксама, дарагі мой, шмат панёс за ахову свабоды. Дасталося ўсяго, усяго, што й казаць... Толькі мне вельмі добра, я вельмі рад, Гарасім, што і ты маіх думак. Пацярпелі многа, ну толькі-ж ёсьць завашта...

— Дык слухай, Несьцер, я дакажу табе да канца, што пачаў,—перапыніў брат Гарасім.

— Кажы, кажы.

Яны абмінулі яміну, якая раптам устала перад імі, адначасова азірнуліся назад і па бакох, і Гарасім загутарыў.

— Вось, калі мы папалі на нямецкую зямлю, і немцы нас раззброілі ды парассыталі па лягерах, я, ведаеш, заняпаў духам. Як тут сядзець бязьдзейна ў цяжкіх варунках, галоднаму і толькі чуць, як там на ўсходзе йдзе змаганьне за край і свабоду. Дзеравянаму трэба быць чалавеку, бяздушнаму... Стала браць мяне нецярплівасьць. Зарухалі думкі ў галаве, забудаваліся розныя пляны. «Уцяку»,—парашыў і стаў чакаць удачнага выпадку. Праўда, ён хутка сам мяне знайшоў... Не аднаго мяне, а нас некалькіх. На шчасьце, у нас якраз змянілі варту. Папаўся немец—свой чалавек. Пазналіся з ім, пагутарылі раз-другі, а на трэці—«бяжэце», кажа. І мы ўтраіх сярод дня ўлучылі хвіліну й далі ходу. Праз дзень з лішнім былі ў Літве, а яшчэ, спусьціўшы дзён тры, я апынуўся, як бачыш, вась дзе. У штабе арміі мне далі пропуск дамоў, і я з гэтым пропускам еду. Глядзі, навошта я падобен: валацуга ды й годзе. Вось парашыў наведаць дом і сям'ю, супачыць крыху і зноў на фронт...

— Так, так... Здрава дасталася, браце. Ну, цяпер ужо патрэбна супачыць месяцаў колькі. Ды на фронт, бадай, мо' й не давядзецца: з Польшчаю замірэньне.

— Э! Якое там замірэньне? Ворагаў, брат, у нас гібель. Кончылі з Польшчаю—новыя нойдуцца.

VI

Тымчасам на дварэ падыходзіла к вечару. Грэбені загутаркаю ня прымецілі, колькі яны прайшлі дарогі і ці многа ім яшчэ асталася йсьці. Аднак яны абодвы пачалі адчуваць утому, крыху дзеля таго, што ўжо яны многа сягонья прайшлі, а болей таму, што доўгі дарожны час адабраў у іх сілы і зьвярэдзіў іх. Хацелася таксама абодвым есьці. Якраз яны падыходзілі к Галапечачнай карчме, якая ста-

яла ў дваццаці вярстох ад Верацён. Гаспадары карчмы калісьці былі знаёмы абодвым братам. Калі яны й цяпер там жывуць, то можна разьлічваць паесьці і супачыць. Ды хоць і іншыя гаспадары—усё роўна карчма карчмою. І Грэбені ўскорылі хаду. Вышаўшы на ўзгорак, яны ўбачылі ў вокнах старой уросшай у зямлю будыніны цямлiвы агоньчык. Зачуўшы іх набліжэньне, забрахаў асіпшым голасам карчомны сабака. Відаць было ім, як у стадоле адчыняліся вароты, і знадворку ў стадолу ўехала колькі падводаў. З коміна карчмы йшоў дым, які фарбаваўся ў чырвоны колер ад праглянуўшага на захадзе променьня. Вадалёк карчмы, вярстох у дзвёх злева, ляжаў засьценак.

— А як мы зробім, Несьцер, значуем тут, ці пойдзем дадому, спачыўшы? Яшчэ цэлых дваццаць вёрст, а тут хто яго ведае, мо' й небясьпечна?—запытаў Гарасім.

— Праўду табе сказаць, я ўжо ўтаміўся. Еду з Сэвастопалю і вось болей тыдню як не паспаў і не паеў палюдзку. Памойму, варта было-б супачыць, калі знойдзеца на чым. Гэта выгадней і таму, што мы прыдзем днём, а ня ноччу,—адказаў Несьцер.

— Нічога проці ня маю.

Яны падыйшлі к карчме. Сабака сьціх брахаць. Ля варот стадолы стаяла маладая яўрэчка і пільным поглядам аглядзела Грэбеняў. Несьцер з хвіліну ўпарта паглядзеў на яе, і ў яе твары ўгледзеў штосьці знаёмае.

— Можна зайсьці да вас?—дабрадушна запытаўся ён.

Дзяўчына ўхмыльнулася і мякка, гасьцінна адказала:

— Калі ласка!

— А мо' й пераначаваць можна будзе?

— Там пабачым,—ахвотна адказала яна.

Грэбені ўверана адчынілі дзьверы і ўвайшлі ў карчму. Ём дыхнула густым цёплым паветрам, перапоўненым дымам. Была пятніца і зайшоў шабас, так што на сталe гарэлі сьвечкі, і стары гаспадар карчмы, як пазналі яго з першага-ж погляду Гарасім і Несьцер, згорблены Шмуыла сьлібі-

заваў модлы. За сыценкаю ў каморцы крахцела яшчэ адно старое. Два хлапчукі, адзін ужо дзяцюк, і дзьве сталья дзяўчыны бегалі з каморкі ў каморку. Лазіў па хаце і віляў хвастом пярэсты сабака, той самы, што брахаў на Грэбеняў. На лаўках сядзела з пяць сялян у жоўтых кажухох, падпярэзаных саматканымі паясамі; усе яны трымалі ў зубах люлькі, маўчалі і пускалі на хату пібель дыму ад свойскага «багданчыку» і «мультаву». Раз-по-разу сяляне азіраліся ў вокны і адзін другому нашэптвалі штосьці на вуха.

— Дзень добры ў хату!..

— Добры вечар!—паправіў Гарасім.

— Добры вечар!—адказаў Шмуїла, не пакідаючы маліцца.

Месца сядзець хапала, і абодвы Грэбені ўселіся.

— Ці нельга было-б папрасіць гарбаткі?—пераняўшы дзяўчыну, запытаў Несьцер.

— Можна, зараз,—адказала тая, мякка ўхмыльнуўшыся. Несьцер пачаў разьвязваць клунак. Гарасім моўчкі сядзеў і сачыў нязмігунна за гарэньнем сьвечак.

Тымчасам Шмуїла кінуў маліцца і сеў за стол. Адна з дзяўчат падбегла к сталу, заслала абрус і пачала гатавацца к вячэры. Шмуїла адламаў кусочак хлеба і, жуючы, пачаў глядзець на хату.

Вочы старога, яшчэ зоркія і празрыстыя, шпарка бегалі па ўсіх баках, не прапускаючы самых дробных рэчаў. Потым яго погляд спыніўся на Гарасіму, аглядаючы яго постаць зьверху ўніз. Шмуїла штосьці замармытаў, павярнуўся і сказаў:

— Ці я абмыляюся, ці то так і ёсьць: здаецца, ты будзеш Янкаў, сын, Грэбеня?

Гарасім усьміхнуўся і адказаў:

— Так, Шмуїла, угадаў. Добрая ў цябе памяць.

— Але, добрая памяць,—дадаў Несьцер:—але мяне дык бадай не пазнае.

Ён пыталъна паглядзеў на Шмуйлу.

— Не, цябе ня помню. Мо' калі й ведаў, толькі выйшла з памяці,—адказаў Шмуйла.

— Ну, і дзіва няма,—умяшаўся адзін з сялян, паважна раскурваючы люльку:—наша рэч старыкоўская: што дзень—памяці меней.

— Вядома, вядома, дзядзька. Вось і таму дзіва, што Шмуйла мяне помніць. Таксама гадоў з чатыры не сустрэкаліся,—сказаў Гарасім.

— Гадоў чатыры—то глупства. Затое раней я добра знаўся з вашай раднёю. Бывала, Янка што-тыдзень у мяне, а я ў яго. У нас, дзякуй богу, шмат чаго хаўруснага рабілася. Го, твой бацька, то чалавек, якіх мала знойдзеш. Разумніца, хітры, сьмікалісты, прайдзі-сьвет, ня вам раўня. Бывала, што мы з ім не вытваралі, якіх дзялоў не вялі. Хай сам скажа!

Гарасім і Несьцер усміхаліся.

— Чаму-ж не, бываюць такія, удаюцца,—ваткнуў сваё слова той-жа селянін.

— А вось хоць-бы наш Нічыпар, чым не такі?—дадаў яго сусед.

— Старасьвецкія людзі ўсе хітрэйшыя за сучасных, няма чаго казаць,—згадзіўся трэці.

Пакуль ішла гутарка, на стала апынулася вячэра, і сям'я Шмуйлы, семера душ, сядзела за сталом. Старэйшая дачка, тая, што сустрэлася з Грэбнямі на вуліцы, была за гаспадыню і падавала на стол.

Звычайная шабасовая вячэра адзначалася багацтвам страваў. Суп, цымус, бульба, мяса, рыба, кутель, кава і інш., ня гледзячы на цяжкія часы, у той-жа порцыі, як і ў бывалашнія гады, напаўнялі стол. Недахват яды, голад, з якім добра пазналіся й Гарасім і Несьцер, тут ня чуліся. Вось, пазіраючы за зьменай страваў, абодвы Грэбені перагмядаліся між сабою, праводзячы ўзрокам на стол кожную міску. Сялянам-жа гэта было няцікаўна.

— Адкуль вас бог нясе?—пасля некаторага часу маўчанья, скончыўшы вячэру, запытаўся Шмуїла. Далей, не чакаючы адказу, ён зьвярнуўся к дачцэ:

— Вялі паставіць людзям самавар, яны замерзлі з дарогі,

— Добра, зараз, зараз!—адказала дзяўчына.

— Адкуль вас бог нясе?—перапытаў Шмуїла ў другі раз.

— Ох, з усяго сьвету!—адказаў Гарасім.

— Здалёку, кажаце?

— Дый што казаць, вядома, што здалёку,—пацъвядзіў Несьцер.

— Вось парадуйце нас, што гэта ў вас чутно?

Шмуїла пагладзіў бораду, замармытаў нешта і сумна адказаў:

— Ды ў нас ня вельмі добра. Эх...—ён матнуў рукамі.

У гэты час папасчыкі-сяляне штосьці перагутарылі між сабою і пачалі збірацца к выхаду.

— Што, едзеце, мужчыны?—пацікавіўся Шмуїла.

— Так, пара; коні досыць супачылі і папасьвіліся. А нам трэба к рانیцы быць у Сажным. Пойдзем, браткі,—адказаў адзін з сялян.

І ўсе яны вышлі з хаты. За імі ў стадолу, запаліўшы сьвірэлку, вышаў і хлапец Шмуїлы. Скрып дзьвярэй і пацягнуўшае з стадолы халоднае, пахнучае гноем паветра напоўнілі карчму.

— Зачыняйце хутчэй!—гукнуў Шмуїла,—дроў лішніх няма, павінна быць дорага цяпло.

І потым загутарыў ні то з сабою, ні то з Грэбенямі:

— Ні дроў няма, нічога няма. Зьнішчылі, агалілі край уканец. Як ток, зрабілі. Каб тут і колькі было ўсякага добра, дык выкрадуць, выхапаюць. Жарты—цэлых шэсьць гадоў нішчыць—то й зямлю можна раскрасыць ўсю. Адзін прыдзе—бярэ сабе, сыцягае, другі прыдзе—бярэ далей і вязе к сабе,—трэці і дзесяты—бяруць і бяруць... А аддаць—ніхто.

— Кепска, кажаш, Шмуїла?—перабіў Гарасім.

— Яшчэ як, браток, дрэнна, выказаць нельга. Можа прыглядаліся, ідучы дарогаю: слупы павернуты, дрот ва-

ляецца... Так і па ўсяму краю—усё павернута і ўсё валяецца... Сапраўды кажучы—валяецца толькі тое, што нікому ня трэба, як нявартае. Усё тое, што мела хоць малую цану, падабрана нашымі «прыяцелямі» немцамі, палякамі, балахоўцамі і чорт іх ведае кім. Падабрана і падчышчана, як належыць.

— Усюды гэтак, усюды адны руіны,—загаварыў Несьцер.—Вось я еду з Украіны, і, каб вы бачылі толькі, што там робіцца: масты паўзрываны, чыгункі папсаваны, вёскі папалены...

— Так, вядома... Але-ж у нас гэта зроблена куды мудрай. Там прайшлі раз-два й толькі. А ў нас тут—нясьціхана шэсьць гадоў тое й рабілі, што бралі, шукалі, даставалі й звозілі. Проста сэрца рвецца на кавалачкі, калі паглядзіш на край, якім ён стаўся...

— І якім-бы мог стаць, каб яго пакінулі ў спакою і аддалі людзям на адбудову,— уставіў Гарасім.

— Во-во, і я хацеў гэта сказаць,—падхапіў Шмуїла.

— А я бачу, што гаспадар карчмы ненарокам любіць наш край, хоць, здаецца, і няродны ён яму,—нясьмела праказаў Несьцер, баючыся, каб гэтым не пакрыўдзіць Шмуїлу.

Але той нават і намёку ня даў на крыўду: наадварот, гэта яго вызвала на выказ тых думак, якія, бадай, ці былі-б ім выказаны бяз Несьцеравых слоў.

— Братка ты мой,—поўным шчырасьці голасам завёў Шмуїла,—ці-ж можна наш край ня любіць? Дзе-ж ты найдзеш лепшых, спакайнейшых і працавіцейшых людзей? Дзе ты сустрэнеш выгляд лепшы, дабрату большую? Праўда, я родам ня згэтуль, але, дзякуй богу, жыву тут болей трыццаці гадоў. Ці-ж нельга прывыкнуць і парадніцца? Я ўжо пасяля першага азнаямленьня з людзьмі стаў яго сынам. Каму ці льга зжыцца, а чалавек нязлосьлівы, памяркоўны, ужыўчывы—хутка жываецца. Так, я скоро парадніўся і з краем, і з людзьмі. Скора й палюбіў іх.

Несьцер пільна выслухаў Шмуїлу, крыху памаўчаў, а потым звярнуўся к брату з гэтакімі словамі:

— Вось чуеш, Гарасім, як людзі кажуць. Што-ж за наўда, калі я праз увесь час так моцна смуткаваў па бацькаўшчыне. Так, браце, смуткаваў і жалеў, што й выказаць нельга. Ні грукат гармат, ні жар змаганьня, ні страх перад сьмерцю не маглі заглушыць ва мне гэтага болю. Ідзеш у наступ, вакол сыплюцца кулі, разрываюцца снарады, сьмерць глядзіць у вочы, а сэрца так і ные, так і ные—дадому ймкнецца: хоць-бы паглядзецц на сваіх людзей, пагутарыць на сваёй мове, пабываць у лясох, на палёх... Хоць-бы сабе й сьмерць—але пасья пабыўкі дома... І гэтак праз увесь час, праз цэлых чатыры-пяць гадоў. Ссох, спятрэў у журбе па дому...

У гэты час дзяўчына прынясла самавар.

— Працакаліся, мужчыны,—сказала яна, ставячы яго на стол.

— Нічога, нічога,—адказаў далікатна Несьцер, якому сапраўды дакучыла чакаць.

Абодва Грэбені пасьпешна распрануліся, дасталі з клункаў яду, вылажылі яе на стол. Потым уселіся за вячэру.

Шмуїла вылез з-за стала й пачаў маліцца.

На нейкі час у хаце стала ціха. Толькі крэкёт бабулі ў запечку казаў, што ў карчме ёсьць жывыя людзі. За вакном сьвістаў вецер. Зачыненыя вакяніцы хавалі панадворак... Аднак Шмуїла пачасту ўзіраўся ў вулічнае вакно, выбіраючы шчылінку. Нагнецца, прыгледзіцца, потым зноў адыдзе.

— Цямноцьце на дварэ,—праказаў пад канец Шмуїла.

— Мы думаем начаваць у вас,—сказаў Гарасім.

— Чаму не, зрабеце ласку, месца хопіць,—адказаў Шмуїла.—Куды-ж ісьці гэтай цемрай? Ды, нябось, здарожыліся?

— Так, патаміліся, ня спаўшы колькі ночак... Хоць яно й вельмі хочацца скарэй папасьці дамоў, праведаць-бы, што і як там, але...

— Пасьпеце й заўтра,—угаварваў Шмуїла.—Невялікае шчасьце вы дома знойдзеце, дзень раней ці дзень пазьней.

— Ну, а скажы, Шмуїла, ты часамі ня чуў пра Верацёны нічога? Ці ціха ўсё там, ці мо' што й нядобрае траплялася?—пацікавіўся Гарасім.

— Праўду скажу: ня ведаю. Штосьці баялі аб Верацёнах, але я, прызнацца, не прыслухоўваўся. А самому, вось, не здаралася быць... Хто яго ведае, тут усякай усячыны было, розных здарэньняў... І пагромы, і прабествы, і забойствы, і пажары. Вядома—як на вайне... Магло ўсё стацца і з вашымі.

Словы Шмуїлы занепакоілі Грэбеньяў. У іх абодвух зашчымела гострае хаценьне забыць і спачынак, і начлег, і сьпяшаць дамоў. Але ўтома й санлівацьць моцна сьціснулі іх.

Дрымота сплюшчвала іх вочы, балючая вяласць расплывалася па ўсёй істоце, моцна шчымела боль у нагах і ў паясьніцы.

— У нас ноччу хадзіць мала бясъпечна,—чыстасадрэчна прамовіў Шмуїла.—Усякіх людзей на гасьцінцы трапляецца: і балахоўцы нейкія, як кажуць, і дэзэртыры, і проста жулікі-бандыты. Калі ўжо нельга ні ў якім разе адлажыць—тады мусіцьмеш ісьці. Дый то можна як-кольвечы скруціць... Не... ляпей зробіце, калі пераначуеце...—Хая!—пазваў ён дачку,—пасьцялі, мужчынам.

— Добра,—пачулася з суседняе каморкі.

Хутка дзяўчына паслала дзьве пасьцелі—адну на тапчане, другую на канапе.

Шмуїла сам убавіў у лямпе агонь, і Грэбеньяў пакінулі адных. Як Несьцер, гэтак і Гарасім разьдзеліся, бы дома, і паляглі.

Палёгшы, яны папрабавалі яшчэ аб сім аб тым перагута-
тарыць, але з таго нічога ня выйшла: словы ў горле гразлі.
І яны, сыдзішы, хутка паснулі.

VIII

Назаўтра, чуць сьвет, Гарасім прагнуўся і пабудзіў бра-
та. Шмуїла ўжо таксама ня спаў: ён чагосьці клапатліва ха-
дзіў па каморцы і мармытаў сабе пад нос.

— Будзем зьбірацца ў дарогу,—сказаў Несьцер.

— Гарбаты пап'еце,—параіў Шмуїла.

— Куды ўжо там: няхай дома,—адказаў Гарасім.

Яны хутка ўсталі, адзеліся, памыліся і сталі зьбірацца.

— Дваццаць вярстоў лёгка ўбярэм,—пахваліўся Несьцер.

— Так, адпачылі крыху,—згадзіўся Гарасім,—гадзін з
восем паспалі.

— Толькі перакусіць ня шкодзіла-б,—раіў Шмуїла.

Аднак Грэбені гэтага ня думалі: ім рымсьціла як найхут-
чай пасьпець дадому і праведаць аб дамашніх. Сабраўшыся
акуратна, надзеўшы клункі і падперазаўшыся, яны падзяка-
валі Шмуїле за начлег, расплаціліся і выйшлі з карчмы.

На вуліцы было ціха. Браў добры мароз, і за ноч выпа-
ла багата шэраню. Кусцікі лазьняку і ядлоўцу, аскабалачкі,
кускі дроту і рэдкія платы былі пекна ўбраны белымі, пух-
кімі анталяжамі. Чыстае паветра сьвяжыла й бадзёрыла.
Лёгкі туман, заўсёды справодзячы шэрань, гусьціўся па ба-
кох, робячы навакол Грэбеняў неразрыўнае кольца. Уверсе,
якраз над іх галавамі, віднелася прагаліна сіняга неба
з рэдкім налётам туману, а на ўсходзе ад праменьняў узы-
ходзячага сонца туман быў чырвоным. Убітая дарога аб-
лягчала пціну, і Грэбені лёгка, з новымі сіламі, маршыра-
валі па ёй.

— Хаця-бы сапраўды чаго кепскага там ня сталася,—
сумняваўся Несьцер.—Усе мукі чаканьняў і хаценняў—раз-
ляцяцца дымам...

— Кінь думаць дрэнна,—суцяшаў Гарасім,—чаму ты думаеш, што нядобрае трапіла к нашым?

— Ой, дзіўны ты, а хто разьбіраўся? Прыяцеляў такіх досыць маецца, якія ахвотна-б падказалі, нацкавалі ці палякоў, ці балахоўцаў. Стараста Ёрш, сальнік Сёмка, ці яшчэ які гад—ад іх доўга не чакаць. «Іх два сына балышавікі, распраўдзеця з імі першымі». Напэўна, брат, там магло стацца штосьці ліхое,—неяк занадта ўжо трывожыцца маё сэрца.

Несьцер кідаў смутны пагляд на твар брата і нібы перадаваў таму мукі сумленьня й трывогі.

— Магло стацца, гэткія ўжо часы,—з няпэўнасьцю загаварыў Гарасім.—А сталася—што зробіш, не паправіш. Тады аб іншым прыдзецца думаць: кідай усё і ўсіх—і на памшчэньне.

— Толькі так. Усё жыцьцё пасьвяціць непазбыўнаму змаганьню за свабоду і бязьмернай помсьце за здзекі і глум над краем і людзьмі.

— Так-то яно, мо' й так. Толькі ўсё роўна, браце, ня вернеш таго, што табе дарога і што цягне цябе за тысячы вярстоў, бы магнэсам... Вось у чым хаваецца сэнс,—разважаў Несьцер.

Тымчасам яны ўвайшлі ў лес. Гэта пачынаўся ў сямі вярстох ад Верацён вядомы ў тых мясцох лес, быўшы Кісьлячага, вялікага багацця і маэнтніка. Калісь, помняць абодва Грэбені, у Кісьлячынскім лесе вадзіліся мядзьведзі, ласі і гібель ваўкоў. Ня раз на ваўкоў рабіліся аблавы, і тады зганяліся на іх сяляне ўсіх ваколільных вёсак. Верацёнаўцы хадзілі разам з іншымі. Даводзілася некалькі разоў прымаць удзел у аблавах Несьцеру і Гарасіму. Пасьля, у 1905 годзе верацёнаўцы разам з іншымі езьдзілі самачынна ў Кісьлячынскі лес сячы дровы. Многа ў тыя часы высеклі сяляне памешчыцкага лесу. Затое многа й караў прышлося панесьці. Каля дзесяці чалавек адсядзелі па два гады ў вастрозе, а траха ня ўсе разам з сялянамі суседніх вёсак мусілі плаціць пану Кісьлячаму стратныя. Казакі й жандары часта наведвалі Верацёны і

добра даліся ім у знакі. Далей, яшчэ помніць і Несьцер, памешчык Кісьлячы памёр, лес яго застаўся ў спадчыну далёкім родзічам, якія хутка прыняліся яго распрадаваць. Надышоўшая вайна перашкодзіла ўканец спляжыць Кісьляцкі лес, але нямецкая окупацыя, а потым польская—многа выцерабіла гэтага багацтва; і цяпер прадаўжалі работу палякоў зноў тыя-ж сяляне ваколічных вёсак. Аднак, ня гледзячы на ўсе гэтыя стараньні, лесу яшчэ было досыць. Паабапал гасцінцу, хоць і рэдка, але многа яшчэ паднімалася ўгору тоўстых, многавечных хвояў і елак. Між іх, пасяброўску, блізка і наводдаль стаялі тоўстыя разьвіслыя дубы, ясені, высокія, стройныя, белыя бярозы і шэрыя алешыны. Ёх кароны, сплятаючыся ўверсе чуць не пад самым небам, рабілі густую сетку, хаваючы неба і сонца... Ніжэй, між рэдкіх устояў старога лесу, гушчэў маладняк. Падгалістыя, роўныя елкі, галіністыя дубцы арэшніку і альшаньніку толькі й пачулі сабе разгарненьне, калі людзі пастараліся над высечкаю старога лесу. Затое дасталася маладняку: падаючыя-ж дрэвы няшчадна яго ламалі і ўсьцілалі ім свае магілы; секлі яго таксама й сяляне—на калы, а то й так, каб праляжыць дарожкі.

Грэбені нейкі час моўчкі йшлі лесам, пазіраючы абапал дарогі. Урачыстая ціша, зрэдку зварушваная стукам дзятлаў у дуплістыя дубы й патрэсківаньнем ад марозу сучкоў і галінак, наводзіла іх на спакойны раздум і ўспаміны. Зрэдку ўставалі зусім чужыя перажыванаму пачуцьцю думкі і згладжвалі гострасьць бягучага перажытку. Ёшлося дарогаю міжвольна, бязмэтна...

Але гэтка настрой нядоўга ўладаў братамі. Выходзячы з лесу, яны ўбачылі поле і гал. Зусім ужо блізка ад іх заставаліся Верацёны. Мэта іх дарогі з рэзкай выяўнасьцю адбілася ў думках, а далей захапіла сабою і пачуцьцё, расплыўшыся па ўсёй ітоце. Нейкая дрыготка нецярплівасьці падганяла Грэбеняў, каб яны паспяшней ішлі.

— Ну, як ты адчуваеш, Гарасім, добра будзе, ці не?— першы зварушыў маўклівасьць Несьцер.

— Ведаеш, браце, я неяк супакоіўся: як будзе, так няхай будзе. Вось ідзі і толькі,—адказаў Гарасім.

— А я страшэнна непакоюся.

— Дарэмна, Несьцер. Калі што сталася—дык мне болей і дастанецца, бо ў мяне жонка і дзеці ў дадатак да бацькоў.

Несьцер нічога не адпавёў.

Яны вышлі з лесу. Ранешні туман намнога парадзеў. Сіняе, пацягнутае бялесым палотнішчам неба было заліта праменьнем халоднага, нізка-сядзячага сонца. Нібы ад таго, што яму было разгарненне асьвятляць зямлю, Грэбені пачулі большую цеплату. Зьмененае гэтым пачуцьцём яшчэ болей прымала новыя ўплывы, калі іх вачом ухмыльнулася белая цэркаўка, што стройна стаяла на ўзгорку, за якім ляжалі Верацёны. Грэбені мімавольна ўскорылі хаду, ня спускаючы вочы з царквы. Роўная лажбіна наабапал гасьцінцу, пачынаючы ад граніцы Кісьляцкага лесу, пекная сваёю зеляністаю коўдраю ўлетку, цяпер ня цікавіла нічыйго вока. Укрытая сьнегам, запярэчаная рэдкімі кусьцікамі, яна засмучвала сваёю аднакасьцю і мярцьвечынай.

— А цэркаў, бачыш, Гарасім, стаіць, як вартаўнік, ня зьменная, так, нібы яе ўчора паставілі,—сказаў Несьцер.

— Калі ўсё ў такім становішчы, тады й добра,—адказаў Гарасім.

Але, падыходзячы к грудку, на якім стаяла цэрква, яны не маглі ня прымеціць, як гэты грудок навокал быў акапаны ровам і агароджаны рэдкімі каламі, пераплеценымі калючым дротам. Загарадзь-жа вакол цэрквы была зламана, і ў самай цэркве кінуліся ім у вочы пабітыя і застаўленыя дошчачкамі вокны. На бярозках і лазінках вісеў дрот тэлефону, у некаторых мясцох перарэзаны.

— Відаць сьляды завірухі,—сказаў Гарасім.

— І яшчэ якой!—падмацаваў Несьцер.

Далей гутарыць яны не маглі. Выглянуўшыя Верацёны аднялі ў іх гэту мажлівасьць. Ды й сапраўды, навошта ім было дагадвацца, перадсказаць і гэтым толькі раздражняць

у сабе боль няпэўнасьці, калі яшчэ хвіля, яшчэ момант, і яны ўсё пачуюць ад жывых сьведак. Вось-жа, як рукой падаць, і дом. Старыя, а дзе й новыя хаткі родных Верацён, закінутых у лагчыну вялікай Беларусі, пастарому стаялі на сваіх мясцох. Летам яны абрасталі дзірваном, з кожным годам гусьцеючы, і садамі ўнізу, а мохам на стрэхах, цяпер-жа былі акрыты сьнежным прасьцірадлам...

IX

Яшчэ была раніца. Грэбені ўвабралі дваццаць вярстоў блізка што за тры гадзіны. Але Верацёны ўжо жылі поўным жыцьцём. З комінаў хат нёсься празрысты сівы дымок; у гумнах чуўся стукат цапоў, скрыпелі вочапы калодзезяў, рыпалі вароты ў дварох і дзьверы ў хатах. Праўда, звычайнасьць вобразу нарушылі пажарышчы з левага краю, акурат у тым месцы, дзе стаяла калісь і хата Грэбеняў. Кожнаму, хто падыходзіў к Верацёнам, выразна кідаліся ў вочы голыя печы з пахіленымі комінамі, чорныя абсмаленыя шулы і раскіданыя па зямлі абгарэлыя галавешкі.

Гарасім і Несьцер спыніліся сваімі поглядамі на пажарышчах, і відаць было па кожнаму з іх, што сэрцы іхнія балюча забіліся: ногі затрасьліся і ўсьцішылі хаду. Ніводзін з іх ня мог выказаць і слова, ажно пакуль не ўвайшлі ў самую вёску.

Параўняўшыся з крайняю хатаю, іх стрэў сам дзядуля Сук, стоячы ў дварэ ля вешніц, нібы чакаючы іх.

— Го-о-о! Гарасімка, Несьцерка!—завёў ён:—Адкуль-жавы, небажаткі, зьявіліся, ды ўдваіх разам?

Дзядуля падбег к Грэбням і па чарзе пацалаваўся з імі. Сукі заўсёды жылі з Грэбнямі ў ласцы і памяркоўна. Лічачыся далёкімі сваякамі, яны даражылі гэтым сваяцтвам і ставілі яго ў прыклад другім. Вайна, немцы, а потым палякі, якія прынесьлі столькі бяды краю і іх родным Верацёнам, шмат гастрэй датыркалі Сукоў яшчэ й таму, што забралі з дому Грэбеняў, ад старых бацькоў і дзяцей, двух мужчын. Доў-

гія гады няведанья аб іх, і ў асобку аб Несьцера, трывожыла разам з старымі Грэбеньмі і сям'ю Сукоў. Шчаслівым тым, што іх сям'я блізка-што ўся складалася з дзяўчат і з гэтае прычыны незачэплена была вайною, Сукі вялікую ўвагу аддавалі Грэбеньям. Часта хадзілі яны к старым, суцяшалі іх, памагалі, чым маглі. Вось ня дзіва, што стары Сымон так радасна спаткаў Гарасіма і Несьцера. Абрадаваліся гэтаму і абодва Грэбені. Спыніўшыся з дзядулем Сукам, яны на момант забылі пра сваіх, пачуўшы прывітальную гутарку і зьвязаныя з ёю роспыты аб тым і аб другім. А пакуль кончылася гэта цэрэмонія, да іх зьбеглася яшчэ колькі мужчын, жанок і дзяцей. Кожны прывітваў Грэбенью, але ніхто не казаў ім аб іх дамашніх справах.

— Пойдзем у хату, дзеткі,—пазваў іх стары Сымон.

Гарасім і Несьцер пайшлі за ім, а ўсе іншыя пачалі расходзіцца па хатах.

— Вось што, небажаткі,—сказаў Сымон, ідучы ў хату:—невясёлыя весткі вас стрэцілі дома.

— Што-о-о?—у вадзін голас трывожна запыталі Несьцер і Гарасім.

— Захадзеце ў хату, там скажу аба ўсім.

Грэбені раптам пасумнелі і прыгатаваліся к горшаму. Гарасім мала нэрваваўся і выглядаў спакайней, Несьцер-жа вельмі блізка прыняў вестку Сука да сэрца і ажно зьмяніўся ў твары.

Тымчасам яны ўвайшлі ў хату.

Хата была прасторная, але траха не палавіна яе была застаўлена цэбрамі, бочкамі, карытамі і рознымі паршкамі ды чыгунамі.

На стале ляжала некалькі баханоў хлеба.

Гарасім і Несьцер прыселі на лаве і пачалі азіраць хату. Кінуўшы вачамі ў запек, яны адначасна ўгледзілі на палку ляжаўшую матку і раптам схамянуліся.

— М-м-а...—хацелі пазваць Грэбені, але Сымон іх перабіў.

— Яна вельмі нядужая. Няхай сьпіць. Вось сёньня ранкам ёй стала лягчэй. Увесь час толькі й думала аб вас, толькі й марыла. І ноччу і ўдзень нясьціхана заве: Гарасімка, Несьцерка...

Грэбні супакоіліся.

— Чаго-ж яна ў вас?—запытаў Гарасім.

— А бацька дзе?—дадаў Несьцер.

— Чакайце. Перш усяго разьдзеньцеся. Хутка Паруля зготовіць абед...

Аднак Грэбні незварушна сядзелі.

— Будзьце рады, небажаты, што хоць маці можа вас угледзець. Куды там думаць аб большым?..

X

У час размовы ўбеглі ў хату зараз трое дачок Сымона. За імі ўвайшла жонка, старая Юзя. Усе яны чынна падыйшлі перш к Гарасіму, потым к Несьцеру, пацалаваліся, перакінуліся пытаньнямі і адыйшлі к мыцельніку. Бабуля-ж села на ўслоне й пачала пільна азіраць гасьцей. Сымон падагнаў Парулю, каб яна хутчэй запаліла ў печы й гатавала абед.

— Дык слухайце, небажаты,—прадаўжаў Сымон, раз-по-разу вымаючы з роту люльку і пазіраючы ў запечак,—такоўскія справы. Як бачыце, думаю, што вы прымецілі—хата ваша згарэла разам з другімі. Насілу выбавілі мацэру—усё зьнішчылася. Яшчэ толькі твае Васіль ды Саламея сумелі Матруны пакойніцы куфэрак выцягнуць з агню.

— Мае? Васіль і Саламея?—зьдзіўлена запытаў Гарасім.

— Так, сыноч, яны цяпер у школе ў Сыяпанічах,—уставіла Юзя:—заўтра нядзелька, і яны прыбягуць дадому.

— Ну, а Матрунка дзе?—прывожна запытаўся Гарасім.

— Ох!—сашчапіла рукі Юзя:—няма чаго й казаць... Ведаеш, Гарасімка, замучылі паны. Так-такі й замучылі: жьўцом загналі ў магілу. Наказалі, вядома, ім вашы прыцелі, і ноччу за месяц да адходу іх увалілася ў хату дзесьцёра ле-

гіянэраў. Глуміліся, зьдзекаваліся з Матруны, ажно й выказаць нельга... Напаўжывую зрабілі. Пасьля гэтага яна ледзьве пражыла тыдзень. У муках цяжкіх умерла, небарака...

— А дзе пахавалі?—з каменным спакоем запытаўся Гарасім.

— У Сьцяпанічах. Прасіла гэтага,—адказала Юзя.

— Ну што-ж зрабіць, вечны пакой ёй,—поўны адчаю праказаў Гарасім.

Сымон яго пераняў:

— Так, толькі так, небажаты. Ня думайце, што з вамі аднымі гэткае няшчасьце... Не. Гэткая доля сустрэла шмат каго. У кожным сяле, ува ўсёй губэрні, у цэлым краі... Польская навала йшла з агнём і мячом, грабавала, паліла, забівала, руйнавала... Знарок было пастаўлена панамі—зьнішчыць дашчэнтку край, зруйнаваць яго ў канец... Але, вы думаеце, паны гэтым многа выйгралі? Нізваньня, ні беднага. Увесь народ страшэнна на іх абураны. Нядарам многа хто кідалі дом, сям'ю, бралі зброю, якая пападалася, і йшлі на фронт. Старыя, малыя, сталыя, здаровыя і хворыя...

Сымон крыху спыніўся.

— Пашоў і ваш бацька,—іншым голасам праказаў ён.— «Сыны», кажа, «па некалькі гадоў змагаюцца за свабоду, можа ўжо іх абодвых і ў жывых няма. А чым я горшы ад іх? Ці-ж менш іх пацярпеў на сваім вяку зьдзеку і прыгнэту? Ці мала перанёс усякае крыўды за сваё мужыцтва, за паднявольнасьць чорных працоўных людзей? Ці мала выбалеў няволі?»—разважаў ён; паблагаславіў вашу матку, унучкаў, папрасіў у выпадку вашага прыходу—перадаць вам ад яго благаславеньне і... пашоў...

— Няўжо?—ні то ўзрадаваўся, ні то спалохаўся Несьцер.

— Так... маці ўпрашвала астацца, я ня раіў пакідаць яе адну, а ён як намогся—ні рады. «Больш не магу чакаць. Можна, кажа, затым і дастаецца краю і яго людзям, што яны вельмі падатлівы, пакорлівы і маўчалівы. Можна, кажа, затым і бяды столькі на яго валіцца, што няма ў нас ахвоты і храбрасьці яго абараняць». Узяў і пашоў з атрадам чырвонаар-

мейцаў... Вось ужо больш двух месяцаў... Расказвалі надоечы, што хтосьці яго бачыў пад Калыгамі: біўся побач з чырвонаармейцамі. Адважны, кажа, усіх заахвочвае й толькі. Няведама цяпер, жыве ён, ці не...

— Бачыш ты!—ні то здавана, ні то здзіўлена праказаў Гарасім Несьцеру.

— А што вы думаеце? Чым гэтак жыць, дык лепей слаўна ўмерці,—сказаў Сымон.—Нам, старым, дзела такоўскае, а вам тое й рабіць, што шукаць лепшага й шчасліўшага жыцця. На вашым месцы не сядзеў-бы я спакойна... Хто-ж за вас пастараецца? Шукайце, дабівайцеся самі...

У запечку пачуўся крэк і стогны хвораі.

Гарасім і Несьцер адначасна падняліся з месца і падышлі к мацеры. Юзя разгорнілася й заплакала.

— Го-о-спад мой! Сы-ын-кі-ы вы-і мае-э-э!—пачуўся яе голас.

— Дзе ты, Янка, чаму ня бачыш у гэты момант сваіх сыноў? Плакаў колькі па іх—вось яны...—ціхім стогнам выказала хвораі, раздымаючы схудзелья рукі.

— Нічога, яны знойдуць і бацьку,—з пэўнасьцю праказаў Сымон, гледзячы, як матка цалуецца па чарзе з Несьцерам і Гарасімам.—Яны знойдуць бацьку, знойдуць і лепшае жыццё...

— Дарагі-ыя мае дзеткі, як я шчасліва... Як рада, што хоць перад... сьмерцю ўгледзела вас... Несьцерка мой, Гарасімжа...—з перапынкамі, ахопленая глыбокім умільнем, казала хвораі Тэклі.

Празрыстае сонца ўлівалася сваімі праменьнямі ва ўсе чатыры вакны хаты, змываючы са шкла шыбаў прыгожыя ўзоры марозу.

ПОМСТА

I

Аб тым, што Ігнась Віла перад пакравамі ўвечар будзе ўдому, ведала ня больш пяцёх чалавек: Алесь Цапа, які пісаў заўсёды лісты да яго ад бацькоў, Трахім Зацірка, сябра Пуляўскай арганізацыі «Іскра» і Фэйга Шамес з мясцовай філіі Бунда. Хаценьне заехаць дамоў пасля доўгіх гадоў скрытнага жыцця—рэч зразумелая. Тут ужо чапляюцца вечна жывыя струны радавой сувязі ў людзкім жыцці. Тры гады ўпартае зацяжнае працы сярод рабочых і салдат, розныя перасьледаваньні поліцыі—знэрвавалі Ігнася дашчэнт, расстроілі яго здароўе і сілу. А ўперадзе—што ні дзень,—то горш: зусім нядаўна яшчэ, толькі месяцаў чатыры, як вынікла надзея на паўстаньне салдат з прычыны разгону думы, а потым глядзіш, усё замёрла, адышло назад. Урад ачухаўся, сабраўся з сіламі і паступова пачаў уганяць тоўсты клін у пераможаную ім рэвалюцыю. Вакол, як патухаючае попелішча, асядае хваля ўздыму: нядаўны пэнт у салдат астыў, рабочыя—без сялян—асталіся адны. Як хмары на сьветлы лазурак сіні—нацягае сеткі ліпкая ад крыві рэакцыя. Інтэлігенцыя, толькі год таму гарэўшая агнём помсты, заціхла, адышла назад... Паваяла сумам. Мясцічка, хоць і прамысловае з трыма сотнямі гарбароў ды з гэткім-жа лікам ткачоў, застаялася, як балота... Чутно і відно, што справа, над якою воскам папаліў сваю энэргію, што гэта справа прыняла іншы зварот. Як быццам-бы выбіла з каляіны, зьбянтэжыла. На душу асеў нейкі цяжар і ўтома.

Ігнась у лістох да Трахіма і Фэйгі неаднораз скардзіўся на зьмененыя варункі ў працы, апісваў свой настрой і паведамляў, што наведеа дамоў, бацькоў, каб там, пагутарыўшы з таварышамі, падумаць аб Амэрыцы. Што-ж іначай? Змагацца—звязаны рукі, спарлюшавана сіла. Можа й ніякавата ўцякаць з поля бойкі, але-ж ці ён адзін вымушан на гэта? Дзесяткі яго таварышоў пакінулі край бяспраўя, край зьдзеку і глуму і падаліся ў Амэрыку. Многім нават і не пагражала тое, што яму. Узьненавідзелі царскі глум—і паехалі. А ён-жа—пад папрозаю пятлі, або лепшае—дзесяціхгадовай катаргі. Сьвежыя сьляды ад уцёку з вострогу... Публікацыя ў газэтах... Пяць месяцаў усяго...

І Трахім, і, тым болей, Фэйга, падзялялі думкі Ігнася: адпісывалі лісты і радзілі ад сябе думаць аб Амэрыцы. У гэтых радах Ігнась даставаў апору і апраўданьне. «Еду—што-ж зрабіць», у скутку сваіх частых роздумаў выказваўся ён. І, пэўна, праз сваё мястэчка. Столькі ўсяго прыемнага звязана з ім. І месца, і школа, і майстэрня, і людзі—таварышы! Дзесяць-жа гадоў, як умеў, а змагаўся у Пуляўках. Перш пяў толькі песьні разам са старэйшымі таварышамі, пасья наведамі прабіраўся ў лясы на патайныя сходкі, далей—запісаўся ў гурток іскраўцаў, а яшчэ далей—стаў сябрам арганізацыі. У пятым годзе колькі прамоў наказаў сваім мяшчанам і сялянам бліжэйшых вёсак... Усе з ахвотаю слухалі яго, усе лічылі разумным—сваім чалавекам, абстайвалі ня раз перад станавым, калі той прычэпліваўся да яго старых бацькоў...

Што-ж апасьлівага можа стацца, калі консьпірацыя не якраз вытрымаецца? Ну, угледзіць Піліп, угледзіць Тамаш—стояць, скрыноць, замаўчаць... Пэўна, лепей, каб ніхто не заўважыў. Толькі ўсяк трэба думаць, на ўсё разьлічваць.

Ігнась папераджаў намёкамі ў лістох да бацькоў, каб яны маўчалі. Ён намякаў брату Хрызю, каб той ад сябе дапамінаў старым. Гэта мела свае скуткі. Бацькі, старыя Вілы, толькі між сабой дзяліліся радасьцю й думкамі аб Ігнасю. Праўда, рупілася хоць каму сказаць—бо ці-ж утрымаць у

судешаным сэрцы гэткую радасьць? Грудзі гатовы пукнуць ад нахлынуўшага ў іх пачуцьця... Як-ні-як, столькі часу ня бачыцца, столькі бурных страшных гадзін з недапэўненай думкай аб яго цэласьці перанесьлі бацькі! Закасаня за локаць рукі, пабітыя жыламі, сінімі, напатымі, як струны, захудалыя рукі Мікіты дрыжалі ад жалю, снуючы чоўнікам направа й налева. Згорбленая сьпіна, сорак год капаўшая канавы ў балотах Палесься, а пяцьдзсят зім скручаная ў крук над пляцянінаю рыдняных мяшкоў падрадчыку, шчымела ад вострых колікаў... Як дым з люлькі, па дваццаць разоў у дзень мяняўшай тытунь, несьліся думкі то ў Менск, то ў Беласток, то дзе-ні-дзе, куды ступала нага Ігнася. Часта-часта, абы крутней рабілася сыну, спускаліся па канаўках-маршчынах васкавога твару Мікіты важкія бабавінкі-сьлёзы... А маці, Аксеньня, можа жаласьлівейшая за другіх мацярок, кахаючы Ігнася болей другіх сваіх дзяцей, гэтая маці адбівала ў сваёй душы кожны момант сынавага жыцьця. Улетку, матыжучы доўгія дні чужыя гароды, а ўзімку, сучучы дваццаць пяць пасам па дваццаць нітак суровае тонкае талькі за дзсятку штука з купленага ільну, Аксеньня палівала сьлязамі і расаду, і кудзелю—выплакваючы вочы па сыне.

А тут, нарэшце, ён явіцца перад імі. Хай сабе на момант, як лятучая зорка, адно прамігне—хай сабе прамігне—ну асьвеціць-жа сваімі вачыма іх старыя твары, кране словам прытоеныя душы...

Старым не хацелася думаць, што іх радасьць—толькі ім. Старым ня верылася, што за сьценамі іх хаты—сьвет чужы. І нізашто не маглі яны дапусьціць, каб хто знарушыў іх урачыстасьць.

— Хрызь, а Васілю Мешанцы—сказаць трэба. Хай прыдзе ён. Ён-жа, такі-та, хрышчоны бацька Ігнасю,—казалі старыя Вілы свайму сыну.

Хрызь дазволіў сказаць Васілю.

Сказалі і разоў з дзесьць перапрасілі трымаць усё шыта-крыта, пры сабе, ні за сьцены хаты, нават ні за губы.

— Васілька, родненькі, мы табе аднаму давяраем гэта. Ты ў нас адзін такі прыяцель,—дадавалі абое старых.

Больш яны не знаходзілі смеласьці, каб пашырыць тайну. Васіль-то ад іх. Можна яшчэ Трахім каму перадасьць—то іх таварыская справа.

Так судзілі Вілы між сабою, гэткае думкі трымаліся.

Ды чакалі пакроў.

Аксеньня разьлічала тайком і на спагадлівае да іх, міласьлівае заступніцтва божай маткі. Цёмнымі ночкамі, устаючы ад сну, пасылала да неба свае модлы... Ня верыла да сканала ў людзей. Мікіта, больш няверны, зямляны чалавек, разьлічаў па сабе, таварышох, па Ігнасю.

А сэрцы абоіх прагліся нямерна. Лічылі дні, пасья гадзіны, далей квадранцы. Па сонцу, па зорах... Глядзелі ў той бок, куды кацілася што-дня сонца, за бярозавую дуброву, за дзьве рагатыя купы ялінак, якія чорнымі рукамі хапалі промень сонца і тулілі яго ў сваіх іголках. Глядзелі праз двухшыбнае ваконца і час-ад-часу па адным выходзілі на вуліцу, каб абмінуць вачыма высокі шчыт Андронавага гумна. Мікіта і Аксеньня, склаўшы накрыв рукі, пахаджалі паўз хату, падцягаліся на наскох, прыкладалі да лбу рукі і варочаліся, ня ўгледзеўшы.

— Вы ня выходзьце так часта,—пераймаў нецярплівых бацькоў Хрузя.—Вось людзі ходзяць, цікавяцца гэтым, прыглядаюцца і думаюць... усё могуць думаць...

Гэта была рацыя. Людзі—праўда. А ўсё-ж сын праўду кажа.

Яны аселі ў хаце і ад змроку, калючы вачыма гусьцеўшую цем, глядзелі ў вокны датуль, аж пакуль не зашамалі крокі каля сьцяны і ня мігнулася фігура яго, доўгачаканага Ігнася.

II

Старыя Вілы не даглядзелі апаскі—ім ужо ня было чаго глядзець назад ад Ігнася: ён пайшоў і павёў бацькаў пагляд за сабою; а Ігнась ступіў у вулкі—значыць адрэзаў

усякія возірки—пайшоў сьпешным пэўным крокам. Ці-ж варацаца, калі хто стрэне, ціж палохацаца, калі сабака брэша? Ды й то нідзе нічога: вуха ня чуе, вока ня бачыць... Ня красьці-ж ён ідзе, каб трусьліва аглядацаца, каб падазрона прыслухоўвацаца там, дзе ўсё блізкае, дзе знаёмае вакол, сваё.

Запалонены натхненьнем спатканьня, на скрыдлах уляцеў Ігнась у двор, скрыпнуў вешніцамі, стукнуў удзьверы—думаў запёртыя, не заўважыў.

Мала што. Мала хто...

Але было ня так.

Марыля Рубец, жонка Гарасіма, не прапусьціла Ігнася між вачу і між увагі. Супыніўшыся адпачыць, яна прымеціла, як ён ускочыў у двор.

— Вось ён, галубчык, тут...—пацешыла сябе кабета і як мага памчалася дамоў. Мяшок лісту, што несла на плячо, з-за якога так запазьнілася, не мяшаў ёй пасьпяшаць.

Здаецца й даўняе, на добры лад і пусьцяшнае, дробнае, грашовае, але ў крыўду скручанае, атрутай прапітае дагэтуль стоена, ляжаўшае дзесьці глыбока ў нутры—устала, закруціла й затузала памятливаю, яхідную, злапомную кабету.

— Хваліліся, што я не найду для вас рады. Ха-ха-ха! Паабжыналі ўсе межы... Усе загоны пакарпаны... і год-угод—як наперакор. Загарадзі-ы! Я буду помніць гэты плявок... Ён вам омегам вылезе, калі я данясу, куды трэба... Гарасім ня ведае, вось пабягу і скажу—тады ён... Нябось, не забыўся, як закідалі гразьзю за няма-што...—надыходзіла злосьць да горла, сплятаючы сьрдзітыя, скрэпленыя ненавісьцю словы.

Марыля азіралася, каб праверыць, ці не падслухоўвае хто яе намеру, ці не праглядае ў сэрца, маючы на ўвазе перасьцярэгчы «паганых Вілаў». Цёмная вуліца з чуць прыметнымі вырысамі будынкаў таіла ў сабе намеры злапомнай раздражненай вострым жаданьнем помсты Марылі.

Цёмная вуліца маўчала, Марылі ўсё-ж думалася, марылася, адчувалася каразьлівым пачуцьцём, што нібы яе чуюць, гадаюць яе пляны.

Яна завярнула на Юркаў двор, паўз сьцяну будынкаў дайшла да платоў, пералезла іх і праз гарод, праміком, апынулася на сваім двары.

Гарасім завіхаўся каля кароў: крычаў на іх і крычаў на меншую дачку, Алену, чаму яна псуе канюшыну, даючы яе каровам.

— Гэта-ж згуба, дачушка. Ці-ж табе незразумела тое, што гэта марнатраўства. Гавяда цяпер досыць можа пад'есьці на полі. Гэтулькі травы скрозь! У калена—дзяцельнік, пырнік... Іржышча—як падушка. А ты канюшыну тычаш. А коням на зіму што? Паранку? Каб ты сьвету ня ведала, каб ты... Пане мой—шаснаццаць гадоў дзяўчыне...

Алена штось адгаварвалася з бацькам, толькі Марыля не дачувала. У Марылі ўсе думкі вярцеліся вакол аднаго—чамусьці так прыемнага ёй—вакол помсты Вілам.

— Шша-а, шш-а, ты... Пачакай,—моцным шэптам падала Марыля да мужа,—кінь ты гэта, заўсяполаў ужо гэта канюшына...

Потым зьвярнула да дачкі:

— Ідзі, Аленка, у хату... Зараз вячэрацьцем.

Гарасім змоўк.

Марыля тузнула яго за рукаў і падвяла к паветцы:

— Чуеш ты!?

— А што?

— Вілаў баяк прыехаў.

— Ці ты маеш лад?

— Упраўду! Кажу табе.

— Хто табе казаў?

— Бачыла я... вось-вось... Я так спачываю ў Піліпа на прызьбе і бачу—прэ наўскоч... Проста ў двор к Вілам... з куфэркам. Цяпер трэба... Прыпомні, як яны цябе зьняважлі летась! А межы цяпер хто паабжынаў дазваньня, а бульбу хто паглуміў? Галякі гэтыя—няйначай...

— Ды ўжо-ж, іх трэба правучыць,—самавіта адказаў Гарасім.

— Пэўна,—трэба... І я—іду да стану...

Гарасім задумаўся: жонка ашаламаніла яго сваім раптоўным намерам: ці варта, ці не залішне будзе? Успомніў выпадак, як летась на дзевятніка ён пачаў ляць старых Вілаў, запалозрываючы іх у спашы мяжы на кускох, а Хрызъ ад крыўды кінуў у яго гразьцю і папаў у твар. Мяшчане сьмяяліся, а яму намерна было горна і злосна. Кляўся адамсьціць. Доўга трымаў на сэрцы, падгарачаўся заўсёды, ідучы паўз хату Вілаў, а мінаў—забываў... Цяпер жонка дапомніла... Крыўда—але далёкая.

Задумаўся...

— Няма калі думаць!—чэрства кінула Марыля і пусцілася з двара.

Гарасім штось рашыў; хацеў выказаць жонцы рашэньне, ды не паспеў—жонка схавалася за рогам суседняга будынку.

— Неўтрапёная!—кінуў ён усьлед; нават рушыў за ёю, прайшоў на вуліцу—але не заглядзеў...

Густы змрок васеньнай ночы скрадаў усё з вачэй на двое сажняў...

Гарасім матнуў рукой і вярнуўся назад.

III

А Марыля пасьпяшала ў стан. Бегла і плянавала, як і што прайсьці да станавога, як сказаць. Сумнявалася, каб яе не затрымалі, ня верыла, ці паложца на яе данос. Трусіла, каб ніхто ня ўбачыў. З аднаго боку—нібы штосьці бадзёрыла, рабіла яе задорнай, адважнай, сьвядома даючы адлік свайму паступку, а побач вось-вось адно з адным—зусім інакшае пачуцьцё трывожыма якуюсь мясьціну яе істоты сумненьнем, сполахам, нялюдзкасьцю задуманае справы. Пер-

шае гнала Марылю ўперад, а другое адпыхала ў бакі, у месцы, дзе цем гусьцей, дзе нявыразнай абрыс кожнае рэчы...

Пры выхадзе на другую вуліцу, што вяла на рынак, Марыля запрывмеціла трое асобаў. Яны йшлі туды, адкуль яна йшла, і ціха, прытоеным голасам, шапталіся.

Марыля прытаілася каля платоў, шчыльна-шчыльна ўліпла ў міжколье, ажно балюча стала ў плячо: сук востры, як гвозд, папаў як назнарок. Яна сьціснула зубы, стаіла боль—не парухала. І пачула—не, не здалося ёй, а пачула, як адна з асобаў выказала імя Ігнася.

— Вось яно што... на прывітаньне... пачакайце—будзе вам Ігнась,—зларадна прапусьціла Марыля ў думках і пайшла далей.

На пляцы рынку, празкім і няроўным, яна не выбірала дарогі, а йшла нацянькі—проста-проста. І чуць не наткнулася на пажарную. Тады крыху падалася ўбок і тут-жа ўгледела снапок променю, пакіраваны ёй насустрачу: то сьвяціла з канцылярыі стану.

Марыля стала сьмялей. «Ня трэба стукацца, будзіць. Зайду, некалькі слоў скажу, а сама туды, каб падсачыць, як усё зробіцца».

З гэткаю думкаю падышла да стану. Чорная сьцяна брамы яе спыніла. За брамаю было ціха. Марыля задумалася: стукаць ці чакаць?

Пастукала.

— Хто там?—пачулася з-за брамы.

— Адчынеце! Сьпешная справа...

— Хто там? Цягаецца, шлюха, ноччу...

Паціху адчыніліся варотцы і праглянула галава якогась мужчыны.

— Ты чаго?

— Я да прыстава...

— Да прыстава!—А мо' да мяне, часамі? Эх, ты, выбарніца...

То быў стражнік.

Пераступіў з двара на вуліцу і закінуў руку на Марылю.

— Сьвет табе ня міл, кабеціна. Кажы!

— Я да прыстава хачу!

— Хэ-хэ-э-э! Да прыстава! А са мною брыдкнеш?

Стражнік ткнуў тоўстаю, пруткаю рукою Марылі ў грудзі. Марыля адхілілася.

— Адкасьніся... я сур'ёзна, а ён...

— Кажы, ну?

— Вілаў Ігнась прыехаў... Толечкі вось-во... я напаткала... Цяперка пойдзецца і зловіцца па сьвежых сьлядох... Прыставу скаж...

— Сарамотніца, маеш ахвоту лётаць ноччу... Пайшла-а вон!..

— Прыставу далажэце... я патрабую... Я буду жалавацца, калі вы заведмага соцыялістага абараняеце... я буду...

Марыля загукала і раптам спынілася. Зарвалася... Хапілася рукамі за голаў і мігам дала бегу ад стражніка...

— Стой! Сто-ой! Страляю!

Стражнік навёў ліхтарню ўздоўж пляцу і злавіў вачмі ў проміне часты пералёт голых кабечых ног. Хутка выхапіў рэвольвэр і стрэліў.

Зычнае рэха аддалося ў некалькіх бакох. У многіх будынках выбліснулі агоньчыкі.

Вартаўнік падаў адрыўны, з пералівамі, рэзкі посьвіст. Завыла ў розных канцох некалькі сабак...

Марыля бегла, колькі хапала сілы. І, бягучы здавалася, ёй, нібы сотня куль, як чмялі, носяцца паўз вушы, бзынкаюць, гудзяць.

Назад, як сьмерці, баялася аглядацца. Раз-по-разу стукалася пальцамі аб каменьне; як ні паднімала спадніцу—усё яна мяшала.

Думкі драбіліся—як пад каменем шкло. Не злавіць было кіруючай ніткі. «Дом»—падавала пачуцьцё інстынкту.

Ірага пабачыць вынікі свае помсты—стухла, затулілася нейкім нявыразным брыдлівым пачуцьцём...

А яна ўсё бегла...

Ужо каля дому Марылю стрэў Гарасім. Пакуль яна бегла, ён сумеў вырашыць канчаткова і цвёрда, што ня варта разводзіць задуманай жонкаю справы... Навошта?.. К чаму тая вазыніна з поліцыяй? Ці-ж ня можна йначай вылажыць крыўду? А чаго добрага, даведаюцца людзі і скажуць: вунь на што пайшлі з-пад кутка, такім спосабам... То ўмаляла людзкую вартасць, зніжала гаспадарскі гонар. Зусім ня йшло да твару іх котлішчу карыстацца гэтакімі спосабамі адамшчэння! *Странна* Ласьне ня знойдзецца сілы адкрыта, прадлюдна спагнаць крыўду? То не пяршыня й Гарасіму. Здаралася ўжо гэтакіх выпадкаў ня мала. І ён ня трусіў... Дзеля чаго-ж на гэты раз брудзіць сваё імя? «Ах, якая неўтрапёная кабе-та,—казаў Гарасім пра сваю Марылю,—проста ня ўрымсьціцца, чудная. Можна-ж словам-другім перакінуцца, а то—вось шукай яе».

Наскочыўшы спуду на задуменнага мужа, Марыля сьпярша не распазнала яго і падалася ўбок. Гарасім міжвольна выгукнуў: «стой!»

Марыля спынілася.

— Ку-у-ды-ы ты нясеся!—зычным шэптам падаў Гарасім.

— Гоняцца, гоняцца за мною! Уцякайма-а...

— Хто? Дзе?—не даверыў Гарасім, але ўслед Марылі пайшоў у двор.

— Стражнікі! Не паверылі... Думалі, што я прышла...

— Марыля, ша-а!..—перабіў жонку Гарасім.

Абое прамаўчалі.

— Навошта было табе несцьдзіся ў стан? Дзеля чаго гэта? Ці мы ня знойдем прасьцейшае рады? Га?—укорыў Марылю Гарасім.

— Я здуру... Я—дарэмна зрабіла гэта... І за ласку маю страляў у мяне... Аддзяка іхняя... Паганцы, абармоты!—няскладна казала Марыля, узьюшана топаючы вакол мужа... За гэта я мушу...

Яна спынілася на месцы і памаўчала колькі хвілін.

— Я папярэджу Вілаў... Няхай-жа ведаюць маю дабра-ту...—з пэўнасцю дадала яна.

— Стой, стой... Толькі ня ты... Пашлем Алену... Супакойся, сьцішыся...

Узяўшы Марылю за руку, Гарасім павёў яе ў хату.

IV

Толькі Ігнась крануў клямкі дзвярэй, як бацькі, Мікіта з Аксеньняю, паўскоквалі з сваіх мясцоў і клубкамі панесьліся ў сени. Аксеньня пасьпела схапіць на прыпечку газоўку, але яна тут-жа згасла. Упоцемках. Мікіта наткнуўся на гра-таўку ў мышельніку і скінуў пару місак. Некалькі хвілін, якія паказаліся доўгімі гадзінамі, старыя патаўкліся каля паро-гу, пакуль Мікіта натрапіў на клямку дзвярэй. А намацаў-шы, моцна хапіўся абаруч і націснуў, як мага. Адчыніліся дзверы.

— Сынok мой!—уголас прывіталі абое, ня ўгледзеўшы Ігнася ў цемі, а толькі пачуўшы шкрэб яго сьлядоў.

Абое разьнялі рукі на ператоч шырыні дзвярэй і за-мерлі ў салодкім чаканьні.

Ігнась трапіў у мацерыны абоймы.

Перакрыжаваліся рукамі, пацалаваліся зацяжным паца-лункам. Ад мацеры Ігнась павярнуўся да бацькі—тое самае.

— А Хрызь дзе?—запытаў Ігнась.

— Я тут, я сяджу ў вакне, пільную... Меліся надыйсьці Алесь з Трахімам ды з Фэйгаю...—адказаў Хрызь і падбег к брату.

— Лепш у сенях разьдзенься, Ігнаська,—параіў ён,—вось я засьвячу газьнічку.

Моўчкі ўсе адышлі ад парогу і зачынілі хату. Хрызь за-паліў сярнічку, адняў у мацеры газьнічку і паставіў яе на жорнах.

Сумны агоньчык разьвеяў цем, закалыхаўшы па сьцяне чатыры доўгія цені. Старыя ўперыліся вачыма ў Ігнася і пільна пачалі яго разглядаць.

Разглядалі і цешыліся кожным рухам доўгажданага госьця, прымячалі ўсякі паварот яго рукі, нагі... Але больш—сачылі за жывым, вясёлым, пахудзеўшым тварам. Углядаліся ў косы—яны падрасьлі і былі зачесаны назад, у шмак вытыркнуты нос, у прыплюснутыя шчокі, у аголеныя вусы. Ёгнась цяпер інакшым выглядаў, як быў дома. Але вобраз яго ўцалку астаўся тым-жа самым: тья рысы ўхмылкі, поўны ўміленьня; чуць адметныя маршчынкі на лбу, вастраваты падбародак, вытрыкнутыя скроні; зьлёгка сутулая фігура... Той, той, той знаёмы вобраз!

Бацькі ня мелі слоў, ці не хацелі знарушаць урачыстасьці спатканьня—і маўчалі, нярухома стоячы. Ёгнась сьпяшыў разьдзецца, аглядзецца. Хрызь бегаў то з хаты, то ў хату.

За трэцім разам, пераступаючы ў сенцы, Хрызь спакойліва праказаў

— Зараз надыдуць госьці, прыгатоўмася.

Аксеньня рушыла з месца й пабегла ў хату. Мікіта з Хрызем аднесьлі к боку дзьве бочкі і прыставілі да лаўкі яшчэ раней вынесены з хаты і засланы сурвэтаю стол.

Загутарылі ўтраіх.

— Чакалі, як бога, а разам усё-ж і ня верылі, што ты будзеш з намі. Гэткая ўжо натура людзкая... Глядзімо з мацераю ў вакно, а ты ўсё й мігаешся ў ваччу... А сэрца ня супынна б'е, трывожыцца. Чаго добрага—усё можа стацца...

Мікіта паглядзеў на дваровую сыяну сянец, дзе ў драцяным пераплёце глядзела чорным вокам малюпаткае вакенца, і азірнуўся на Ёгнася.

— І ў нас усялякія людзі ёсьць. Нельга верыць усім.

Ёгнась паглядзеў на бацьку і запытаў:

— Вы хаця нікому не казалі, што я прыеду?

Хрызь за бацьку адказаў:

— Будзь спакоен.

— Будзь спакоен,—паўтарыў Мікіта.

Аксеньня вынесла з хаты некалькі місак з патраваю і паставіла іх на стол. Ставячы, паглядзела на Ёгнася.

— Гэта ў тваю чэсьць, сыноч мой... Так мы рады, што ўгледзелі. Ці дачакаемся другі раз?

З яе вачэй выплыла засаб некалькі буйных сьлязін. Аксеньня абцерла твар прыпяразаным хвартухом.

— Будзем бачыцца, матка! Не даждаць ім разлучыць нас з табою. Дарэмна! Голаў сваю скруцяць, а ня супыняць таго руху, які нясе ім пагібель...

Хрызь дастаў з-пад полу дзэве пляшкі, абвязаныя белая хусьцінкаю, і паставіў іх між місак.

Мікіта зьняў з паліцы хлеб і прыняўся кроіць ды раскладваць па ўсяму сталу.

Ігнась тупаў па сенцах, пазіраючы то на стол, то на бацькоў і гладзячы доўгія шэрацёмныя косы. На яго заспакоеным твары раз-по-разу прабягалі раптоўныя ўздрыгі, і тады Ігнась на хвілінку прыпыняўся ды падозрана азіраўся вакол. Пасьля йзноў пускаўся ў хату, забываючы сваё становішча і ўмовы, якія яго акружалі ў бацькавым доме, у родным куце. Падступала к яму цвёрдая пэўнасьць і спакойная бяспека, якія вызывалі вострае хаценьне паказацца як найбольш каму. Асабліва рупіла хутчэй угледзець таварышаў і распытацца ў іх, як і што стаіць справа з яго ад'ездам у Амэрыку.

— Дзе-ж яны, такі, гэтыя хлопцы?—запытаў Ігнась брата, калі стол ужо быў акуратна прыгатаваны да стрэчы гасьцей.

— Зараз павінны прыйсьці!—заспакоіў Хрызь,—вось я выбегу, нагляджу,—дадаў ён.

— Куды-ы табе...—спыніў бацька і раптам змаўчаў.

Прымоўклі і Ігнась з Хрызём.

З двара данёсься ціхі, украдлівы тупат шагоў.

— Вось прагаварыліся ў добры час.

Усе чэцьвера (Аксеньня якраз вышла з хаты), як па камандзе, пастроіліся радком, абярнуўшыся тварамі да дзвярэй і пачалі чакаць.

Неўзабаве адчыніліся дзверы, і ў сенцы ўвайшло трое асобаў—Алесь Цапа, Трахім Зацірка, Фэйга Шамес.

Мікіта зачыніў за імі дзьверы.

— Ну, як жывеш?

— Здароў, браце!

— Што чутно?

Прывіталіся папарадку. Пачаліся распытаньні.

— Гэта пасьля, пасьля... Цяпер, калі ласка, вып'ем па чарцы ў адзнаку яго прыезду,—пераняў гутарку Хрызь.

Бацькі хапілі Алеся, Трахіма й Фэйгу і пацягнулі іх за стол.

— Вы-ж самыя лепшыя й самыя блізкія прыяцелі нашага Ігнаткі. Ён так чакаў вас, так хацеў убачыць... За яго здаровейка!—пераказвала Аксенья.

— Гэта наша бяседа мо' будзе замест вясельля. Хто ведае, як будзе далей, ці прыждамо мы нашага сынка... Ня пэвен чалавек, ня пэвен час... Сядайце, дзеткі! Некалі-ж разам працавалі,—казаў ад сябе Мікіта.

— Ды ўжо-ж, мы зьвязаны адзін з другім многім чым... Ёсьць што ўспомніць...

— А вось дачакаемся стрэчы, калі нашы ворагі будуць хавацца гэтак, як мы, калі...

— То ўжо ваша справа, а нам, старым, не дачакацца таго, не...

Ігнась наліў чарку й падняў яе над сталом, падаючы бацьку.

— Ну, стары...—весела выгукнуў ён і змоўк.

У дзьверы нехта стукнуў і перабіў Ігнася.

Усе навастрьліся й прыціхлі.

— Мікі-ы-та-а, Аксе-э-нья-я, хавайце сына-а... хавайце-э-э...—зацяжным шэптам праняслося ў сенцы праз ваконца.—Ідуць стражнікі, хутчэй-эй...

То быў жаночы голас, і Аксеньні паказалася, нібы суседкі Парулі.

— Гэта Паруля,—выказалася Аксенья да ўсіх.—Чакайце, я выбегу ў двор.

Яна кінулася ў дзьверы, магаючы рукою назад.

Але ўжо ня было спакою: усе павылазілі з застолья і трывожна пераглядаліся. Мікіта са сполахам у твары паглядаў на Ігнася, які настарожана глядзеў усьлед мацеры.

— Аксеньня-а, што-о ты сабе-э думаеш?—пачулася выразна скрозь шчыліну адчыненых Аксеньняю дзьвярэй.

Таксама чулі ў сенцах, як Аксеньня шэптам запытала:

— Паруля? Ці гэта ты,—і зразу-ж перамяніла голас, крыкнуўшы:

— Чаго-о цябе, зладзейка-а, няшчасьце прынясло? Вон, паганка, адгэтуль... Спакою ад вас не знайсці нідзе, жывадзёры праклятыя... Вон з двара, вон... Хрызь, Мікіта-а, сюда-а йдзеце!..

Як стаялі ў недавуме, так раптам кінуліся ў дзьверы адзін за другім і Хрызь, і Мікіта, і Алесь.

— Гэта-ж Рубчыха шалёная прыбегла страшыць. Вось яна, вось... Папруцінай яе адгэтуль.

Выбегшы ў двор, усе ўбачылі ўстрывожаную, нашароханую Марылю Рубец, якая нясьціхана ўзывала Аксеньню да перасьцярогі, ня гледзячы на яе лаянку.

— Што-о ты да нас маеш, згубіцелька наша,—яшчэ галасьней, да хрыпоты, выгукнула Аксеньня, калі падбеглі да яе Хрызь з Алесем Цапам.

— Мама, чакай... пастой, ня крычы... У чым справа?—запытаў Хрызь, узіраючыся ў абрысы Марылі

— Я прыбегла перасьцерагчы вас ад бяды...Я толькі-што праведала, што да вас маюцца прыйсьці на вобыск... Можна ўжо нават ідуць дзе... Шша-а, о, чуеце-э...

Марыля прыцішыла голас і падалася некалькі шагоў узад. Тое-ж зрабілі і другія.

Недалёка ад хаты, на вуліцы, пачуўся тупат ног.

— Хавайце-э Ігнася-а, поліцыя!—моцным шэптам праказала Марыля і раптам кінулася наўцёкі. За ёю пусьціўся Алесь, не даючы сабе адліку, чаго і што ён бяжыць.

Хрызь павярнуў у дзьверы, але не пасьпеў адчыніць іх, як з вуліцы данёсься крык:

— Стой-ой! Лаві-ы! Страляй!

Некалькі чалавек ўскорылі ў двор і накіраваліся да Аксеньні й Мікіты, другія пакіравалі на другі бок хаты.

То былі стражнікі.

— Дзе сын?—выгукнулі двое ў адзін голас, абступіўшы старых.—Кажы, а то на месцы сьмерць.

Перапужаныя да няпрытомнасьці старыя Вілы не маглі прамовіць і слова.

— Кажы-ы!—закрычаў ужо адзін стражнік і заядла хвасянуў нагайкаю па плячох старога Мікіту.

— А-ай!—застагнаў стары.

І не пасьпеў абарвацца яго крык, як з сянец пачулася некалькі рэвольвэрных стрэлаў...

Вакол аддалося гучнае рэха. А праз некалькі хвілін, калі, апамятаўшыся ад нечаканай страляніны, дзесяцёра стражнікаў на чале з прыставам варваліся ў сені Вілавых хаты і радасна выгукнулі—«здавайся», Ігнась ляжаў на ўслоне з прабітаю галавою, з акрываўленым тварам і адзежаю, а пры ім, бледныя, як сьмерць, стаялі Трахім, Хрызь і Фэйга.

„БОЛЬШ ЗА ЎСІХ“

I

Калі Платон пераступіў парог хаты, то пачуў такую гутарку бацькоў:

— Дыхнуць вольна немагчыма. Што тут чаўпецца—сам чорт ногу зломіць... Толькі збавіліся ад адных, як—на табе, другія,—паціскаючы плячыма ды ківаючы галавою, недаволіўся Юрка, Платонаў бацька.

Юзя, маці Платона і гаспадыня ў хаце, крышыла ў запечку зельдэ і раз-по-разу падмацоўвала словы мужа:—Але, але! Дай жа ты рады! Баламуціца нейкая, а ня жыццё. Дыхнуць не даюць.

І Юрка і Юзя так удаліся ў гутарку, што й не заўважылі сына; нават не паглядзелі ў дзьверы, калі Платон увайшоў і стаў каля вушака.

— Гэта ж проста хоць гвалт крычы. Падумаць, жартачкі! Кінь-рынь хату, гаспадарку і едзь нямаведама куды... На ліха нам здалася тая Варшава! Хай-бы яна згарэла там з панамі разам! Блізкі сьвет! Папробуй даехаць. Касьцей ня вернеш! Каб гэта яшчэ Платон быў вольны, то паслаў бы яго, а то і ён жа прывязаны тут...

Юрка міжвольна адварнуўся на дзьверы і нібы жахнуўся, угледзеўшы Платона:

— А-а-а... І ты ў хаце? Якім-жа чынам увайшоў, што мы й ня чулі?—запытаў ён сына.—Хіба ты, Юзя, яго прымеціла, ды мне нічога не сказала?—абярнуўся Юрка да жонкі.

— Не-э, я і сама не заўважыла. Чула, як бы нехта стукнуў, але, думаю сабе, мала што, мо' вецер дзв'ярыма... Цьфу, прымха нейкая!—здзівілася Юзя.

Платон, пасьмейваючыся, падышоў да стала і прысеў на ўслоне.

— У чым гэта рэч? Гэтак загаварыміся, што і мяне не заўважылі?—абярнуўся ён з запытаннем да бацькоў.

— Х-ха-і...—у адзін голас памкнуліся казаць абое з бацькоў, але Юрка спыніўся і пераняў жонку:

— Ты маўчы, Юзя, дай мне сказаць.

— Чаму мне маўчаць? Я таксама пакуль магу казаць... Яшчэ язык не адсох,—вырачылася Юзя на мужа.

— Не адсох, не адсох... Залапатала-а!—засердзіўся Юрка.—Высахне, калі ня высах. Уся ісохнеш... Абое пасохнем... Не адсох, не адсох.

— Ша-ша, бацька, не сварэцесь!—пераняў бацькоў Платон.—Кажэце, у чым справа?..

— У чым справа! Да ты, пэўна, ведаеш і сам. Чуў нябось, сыноч? Га?

— Што-о, што-о?

— Ліха ведае што!—Вунь толечкі-што прыходзіў Майсей і вялеў заўтра ж збірацца ў падводы... З гэтым вась палком... На Варшаву, кажа. Ці чуў тое? Гэта ж ліха ведама навошта здалося... Маеш бітку, дык мусіш і яе страціць.

— Можа б ты, Платонка, што-кольвечы зрабіў. Табе ж, мабыць, хлопцы гэтыя з чырвонае арміі знаёмы? Такі-та ж ты лічышся іхнім камуністам, праз увесь час столькі папацярпеў, папахаваўся... Няўжо-б нельга было б бацьком якое-колечы ільготы зрабіць...

Платон якую хвіліну памаўчаў, як бы дабіраючы словы да гутаркі, пасля ўстаў з заслону і паважна замовіў:

— Ведаеце што, бацькі? Я можа б і меў бы магчымасьць што-кольвек зрабіць, але—я не хачу... Едуць усе—трэба й нам ехаць. Хто можа чым-кольвек пасабіць—мусіць гэта зрабіць. Тут справа ня чья чужая, а свая. Наша сялянская, кроўная справа... Ды нельга, каб які-кольвечы Грышка ці Павал

паказвалі пальцам увесь час ды казалі: «А чаму Пічка не паехаў? Чым ён лепшы нас?» Ехаць трэба ўсім. Толькі грамадою мы адаб'ём ворага. Паны гэта ведаюць і трымаюцца дружна. Вы не паедзеце, другія не паедуць, дык як-жа тады быць? Пакінуць войска без абозу?.. Ня можна. Гэта значыць—праз тыдзень вярнуць палякаў... Гэта значыць—праз тыдзень пачуць іх крык і пугу, праз тыдзень папасыці пад іх прыгон. Трэба ехаць, тата! Едзьце!—ні слова... Хай не паказваюць на нас пальцам... Прыдзецца пацярпець—пацёртім, як і ўсе. Нам не прывыкаць... Цярпелі для другіх, трэба і для сябе.

Юрка ўважліва слухаў сына. Перш нездавальняюча ківаў галавою і разводзіў рукамі, а пасля супакоіўся, удумаўся ў кожнае слова Платона і, відаць было па твары, пераканаўся ў праўдзе Платонавых слоў. Затое Юзя ніяк не хацела згадзіцца з сынам і нэрвова, пакуль Платон казаў, пазірала на мужа, крывілася і памыкалася перабіць сына, і толькі Платон змоўк, як Юзя накінула на яго:

— Ах, які ты ўжо шчыры стаў! Так і рымсьціць, так і трасецца, каб ня сыйсці са сцяжынкі. Падумаеш, дзякуй вялікі маеш за свае старанні... Цалюткі год хаваўся, на валаску ад смерці ліпеў, а тут капейкі ў хаце ня было; бацьку даводзілася за пяцьдзесят вёрст у дарогу ездзіць, каб якую капейку зарабіць. А хіба хто ўвагу звярнуў, ды памог? Дастанеш! А гэта вось, зноў: падыйшло жніво, трэба сабраць сёе-тое з поля—дык бяры і едзь нямаведама куды... А тут—перасьпявай на коласе; гінь, прападай... Каб ужо ды сам ты хаця быў пры хаце, а то ў кожную хвілю мусіш пакінуць нас. Падумай, гэта лёгка сказаць, а паспрабуй... Ды што казаць! Ты ўжо ў нас гэтакі праведнік!.. Увесь век, толькі стаў на ногі, як усё за гэтым удараеш. Усё на кагосьці стараешся, бегаеш, ездзіш, як-бы ў цябе нічога й нікога няма. Вось-жа й Тамаш Яўсігнеў лічыцца сацыялістам, а паглядзі ты: і за палякамі спакойна жыў, і цяпер... устроіць так, што ні ў абоз не паедзе, ні, крыў чаго, з Маргоў ні ўцячэ. Бо, вядома, дбайны...

Разлаваўшыся як сьлед, Юзя не магла далей казаць і, абарваўшы гутарку, павярнулася да свае работы.

Юрка маўчаў і пазіраў у вакно.

— Не парачэсеся толькі, мама,—тым жа роўным, спакойным голасам, падышоўшы да печы, пачаў Платон,—вы мне праз дзесяць, калі ня болей, гадоў даеце свае рады. І прыпомніце, ці хоць-бы раз яны падыходзілі да ладу. Так і цяпер. Нельга так разважаць, кажу я. Не паказвайце на друпіх. Тамаш Яўсігнееў тут ні прычым. Ён адно—а я другое. Хай сабе ён робіць пасвойму.

Бачачы настойнасць сына, Юзя захацела спагнаць злосьць на мужы.

— Та ты ж чаго маўчыш?—абярнулася яна да Юркі.— Пэўна ўжо і патоў ехаць? Угаварыўся...

Юрка адварнуўся ад вакна, сур'ёзным поглядам абвёў жонку і цвёрда выказаў:

— Так. Такі я мушу ехаць... Калі трэба—то трэба. Платон праўду кажа. Не паеду я, не паедзе другі—дык што тады? Наша павіннасць памагчы ім. Можна не памагчы Ігнасьці Саўка—ім ланы лепш, а нам гэта кроўная справа.

Юрка паказаў пальцамі на Платона:

— Яны, глядзі, ня толькі для сябе робяць, а і для нас... Пан—вораг іх і вораг наш.

— Падумаеш! Добра табе нарабілі! Вось паскубаюць, толькі ў гэтым іх дабро.

— Ша-а, Юзя, маўчы,—пераняў Юрка жонку.—Ужо, сапраўды, ты вельмі вырасьціла свой язык. Раз трэба ехаць—то трэба. Паном ездзілі, чаму ж нашым адмаўляцца! Усё ж выбавілі нас. Мала мы панацярпелі? Колькі ты сама паплакала!

— Выбавяць... Выбавяць... Так выбавяць, што ворагам закажам.

— Кіньце, маці,—усур'ез пераняў мацэру Платон:—ці ня брыдка плявузгаць ліха-ведае што!

Юзя змоўкла і нервова зачасьціла стукаць сечкаю па лаве. Юрка, не зважаючы на злосьць жонкі, падышоў да

Платона і пачаў радзіцца накіонт таго, як і што заўтра збірацца ў дарогу.

— Я думаю, сыноч, нас далёка не пагоняць. Немагчыма ж, каб я, стары, да Варшавы ехаў. Вось мо' толькі да Вільні правядом і вернемся. Дык, я думаю, вазьму гэтыя старэнькія калёсы з нарадам, палажыў палукашак—і добра будзе... Як ты кажаш?

— Ды ўжо, вядома, як-кольвечы, як магчыма!.. Хто ведае, як там будзе,—адказаў Платон;—можа правядзіце да Вільні, мо' і таго бліжэй. Толькі раз выходзіцца, то трэба...

Платон не даказаў: падышоўшы да вакна Піліп Хрэн пераняў яго воклікам:

— Ці ты дома, Платон? А я ўжо каторы раз наведваю і ўсё не застаю цябе ў хаце.

— Чаго ён ужо пляецца сюды?—сказала незадаволена Юзя,—пэўна да цябе, Платон. Прыяцель вялікі знайшоўся... Ты адно, сыноч, не зважай на яго. Паддобрывацца будзе.

— Гледзячы, што будзе казаць!

— Хоцьбы што,—буркнула Юзя...

Піліп увайшоў у хату. Яго шырокі, аброслы барадою й бакамі твар, з вузкім вострым носам і сінімі вачыма, насупраць заўсюдашнэму вясёламу погляду, быў спакойна, нават крыху сур'ёзна настроены. Агледзеўшы хату і прывітаўшыся, ён адразу ня мог перайсьці да гутаркі і хвілін са дзьве прастаяў моўчкі. Але ад гэтага стала яму няёмка, бо і Платон, і Юрка, і нават Юзя здзіўлена глядзелі на яго, чакаючы, што будзе казаць.

— Я, ведаеце, суседзі, да Платона прыйшоў,—пачаў Піліп, стоячы на адным месцы,—справа гэткая, што хоцькі ты тапіся...

— Ідзі прысядзь, Піліп... А то стаў у парозе, як які незнаёмы, і стаць,—пазваў Юрка.

— Дзякую,—адказаў Піліп і прысеў на лаўцы ў мыцельніку.

— Я прышоў, ведаеце, прасіць Платона, ці ня мог бы ён як-кольвечы памагчы мне,—нерашуча замовіў Піліп.

— У чым?—запытаў Платон.

— Ай, у чым...—Піліп пачухаў бараду.—Ды ўсё ў гэтым абозе. Падумай, браток, забяруць коняй, а тут і сена прападзе і збожжа некаму з поля сабраць, як з хлопцам паеду... Дома—адна хворая жонка з двума малымі. Што ж яна магчыме зрабіць? Проста бяда! Як сказалі мне, каб назаўтра збіраўся, дык праз цэлы дзень рукі не падымаюцца... Вось давай, думаю, забягу да Платона, няўжо ж такі ён не пасобіць мне. Такі-та ж ён у начальстве. Га, Платон?—лісьлівым голасам запытаў Піліп.

Платон засьмяяўся.

— Што сьмяешся? Пэўна, здзівіўся, што да цябе звярнуўся з просьбаю. Мабыць, успомніў нашу сварку пры немцах? Забудзь, братка. Мала што тады было. Дурасьць нейкая была запала ў голаў... А каб гэта я за што іншае—павер, што не! Я ніколі на соцыялістах не даносіў знарок і цяпер бальшавікоў шаную... Гэта ж куды лепей за паганых паноў. Свае... Ты, Тамаш Яўгенаў, Хаімаў хлопец—усё ж свае. Век зьвекавалі ў суседзях...

Юрка закурыў люльку й паважна смактаў яе, пускаючы дым, як з коміна. Спакойная міна яго, здавалася, адбівала сабою гэтакі ж спакой у яго нутры. Тое, што ў вуснах Піліпа лічылася суседзтвам, калісьці добра давалася ў знак Юрку. Го-о, каб то на другога—ён бы ў хату ня пусьціў Піліпа. Юрка ж быў чалавекам мяккім і дабрадушным. Калі хто яго крыўдзіў, то ён ня больш гадзіны трымаў у сябе злосьць на крыўдзіцеля, а пасля зразу дараваў крыўду і адыходзіў сэрцам. А калі прасіў прабачэньня, то таму Юрка ня толькі дараваў, нават і шкадаваў яго. Піліп мала таго, што не перапрашаў за частыя крыўды Юрку, а як бы знарок час ад часу аднаўляў іх. Але варта было стрэцца Юрку з Піліпам на другі дзень пасля ўцёку палякаў і пачуць ад яго мяккае слова, як Юрка напалову дараваў яму сваю крыўду. Цяпер жа вось, калі Піліп зайшоў у хату і гэтакім пакорліва-лісьлі-

вым голасам пачаў сваю гутарку, Юрка сядзеў і думаў: «Усё ж Піліп—чалавек, як чалавек. Мала што калі з дуру зрабіў! Ці ж варта злаваць на яго». І Юрку захацелася, каб сын не адказаў у просьбе Піліпу. Што ён багаты, што паехаць у фурманку для Піліпа нічога няўтратна, бо й жонка яго ня так ужо хвора, і малыя дзеці ня так ужо малы,— гэта ўсё было дарма і незаўважна для Юркі. Так пакорліва ўжо просіць Піліп! Юрка з цікавасцю аглянуўся на сына, чакаючы, што ён адкажа Піліпу. Юрку лісьціла за Платона, за яго становішча і хацелася бачыць, на колькі ён мае вагу зрабіць ці не зрабіць тое ці іншае. Паказаць Піліпу дабрату,— то б сьведчыла, што ён залежыць ад Платона. Калісьці, гадоў пяць назад, Платон быў у Піліпа самым зьненавісным чалавекам. Дзе сьлед, а дзе ня сьлед, Піліп яго лаяў, выдаваў, паскудзіў і абяцаў розныя кары. Хай-жа цяпер пераканаецца, як апасьліва бывае займаздароў, бяз-дай-прычыны ганьбіць чалавека.

— Не, дзядзька, я вам нічога не пасоблю,— адазваўся Платон, калі Піліп кончыў.— Я, папершае, мушу выпраўняць прыказ старшага вайсковага начальства, а падругое, я вось і роднага бацьку выпраўляю. Я гляджу так: калі вы мусілі, а не—то й вольна памагалі палякам, то не павінны адказвацца рабіць дапамогу і нашым, тым болей, што вы гэта можаце зрабіць: маеце пару коні, маеце сына...

Юрку як-бы стала няёмка, што сын так проста й адкрыта выказаўся перад Піліпам, і ён адварнуўся ў вакно.

— Няўжо такі ты напраўду не паможаш нічога бацьку?— хітра падышоў Піліп.— Мне ўсё ж такі думаецца, што ты бацьку выбавіш...

Вунь я бачу Мікіту Брушку, той мне хваліўся, што яго сын Паўлусь, бач, зрабіў так, што не паедзе ні ён, ні яго брат. Паўлусь прыпісаў іх да рэўкому і так затрымаў. Пэўна й ты бацьку выбавіш... Што б табе за адно й мяне! Га, Платон? Я б за гэта табе аддзякаваў удвойчы. Хоць бы аднаго каня заставіць...

— Ды што ты, Піліп,—азвалася дасюль маўчаўшая Юзя,—ён у нас да таго верны служака, што й на ногаць ня хоча ў свой бок перадаць. Навошта дарэмна казаць. Другія, глядзі, вунь... зямлі набяруць і кароў, і ўсякая ўсячыня.

— Вось ты хаця маўчы,—пераняў жонку Юрка:—мала хто як вядзе сябе. У Платона сваё разуменне. Ужо б, пэўна, ён зрабіў бы што-небудзь Піліпу, а бачыш, нельга значыць...

Піліп ліхамысна скрывіў міну, пачасаў патыліцу і адказаў:

— Тут, мабыць, ні што іншае, як аддзяка мне за ранейшае. Што ж, нечага рабіць—выбачайце!

Піліп падняўся:

— Гэткі ўжо сьвет цяпер: хто дужшы—той прутшы. Прышлі большавікі—ваш верх. Але яшчэ невядома, чым кончыцца...

— Прашу не абражаць Савецкае ўлады,—перабіў раззлавана Платон,—яна прышла не прыгнятаць, а вызваляць бедных людзей і іх краіну. І ляць яе я не дазволю...—Платон знізіў голас.—Трэба вам, дзядзька, зразумець, што тут ня гандаць які вядзецца, а аддаецца павіннасць агульнай справе. Чаго ж ухіляцца ад гэтае павіннасці...

— Н-ну-у-у, як разумееш!

Піліп вышаў з хаты. За ім усьлед—Юрка.

— Вось бачыш, ніякага сораму ня мае,—адазвалася Юзя,—здавалася б, і ў вочы брыдка паказацца, а то-та-ж—прыйшоў, як нібы то той. Пасоб, памажы...

— У тым-то й рэч. Астанься бацька ўдому, дык тады пальцамі затыкаюць. І цяпер, вось, што гавораць. Думае, што я помшчуся, калі не раблю таго, чаго яму хочацца, а бацьку застаўлю дома... Хітрыя, кулаччо!..

Юзя змоўкла. Платон задуменна прайшоў некалькі разоў па хаце і пасля вышаў на двор.

На вуліцы стаяў гоман і беганіна. Каля суседняй хаты сабралася грамадка мяшчан, якія пільна й клапатліва разва-

жалі пытаньне з фурманкамі. Раптоўнасьць гэтае прыгоды вельмі занепакоіла ўсіх.

Кожны выказваў свае погляды на трапленне і намячаў высьце. Угледзеўшы Платона, некалькі чалавек з грамадкі звярнуліся да яго з запытаньнем:

— Платон, ці нельга было-б прасіць у цябе заступніцтва?

— Не, мужчынкі, тут я ўжо вам не пасаблю нічога. Прыдзецца ехаць. Пасобце чырвонай арміі. Гэта ваша павіннасьць для саміх сябе...

— Гэ, яго бацька астаецца, яму няма чаго непакоіцца,— упікнуў адзін з грамадкі.

Некалькі чалавек падмацавала яго голасным «але, але! Што-ж дзіўнага!»

Платон незадаволена махнуў рукою і вярнуўся ў хату.

II

Назаўтра Гічкава сям'я прачнулася раньняй раніцаю. Юрка пачаў збірацца ў дарогу. Платон яму пасабляў. Юзя ўвіхалася каля печы, каб згатаваць сьнеданьне. Праз ноч яна адышла ад злосьці і прымірылася з пастановаю мужа і сына—не адпрошвацца ад падводы. Ня прыходзілі ў голаў думкі, каб яшчэ паспрабаваць угаварыць сына заставіць Юрку дома. Юзя ведала нораў аднаго і другога і лічыла дарэмным пачынаць усякую тутарку: «насталі—то зробіць».

Юзю непакоіла адно—не застацца-б ёй і без Платона. Яна, як і большасьць мяшчан, ня верыла ў цвёрдасьць становішча. Што-ж будзе, калі яна застанецца аднэй? Юзі хадзлася абгаварыць гэта пытаньне пры мужу і пры сыне. Ходзячы каля печы і гатуючы сьнеданьне, яна раз-по-разу пазірала ў вакно, каб упэўніцца, ці ў двары мужчыны. На вуліцы чуўся крык і суетня. Хаця-б не пагналі раптоўна, ня даўшы якраз сабрацца? Каб гэтага ня здарылася, Юзя рашыла мужчын зазваць у хату.

— Юрка, Платон, дакуль вы там ня ўходзіцеся? Ідзеце ў хату, зараз сьнеданьне будзе,—пагукала яна.

Мужчыны ўвайшлі.

— Вось што, родныя мае,—абярнулася да іх Юзя,—час ідзе, а мы ж яшчэ не парадзіліся, нават, як будзе хата? Адзін едзе зараз, а другі—у кожную хвіліну таксама можна пакінуць мяне. Дайце абгаворым, што прыдзецца мне рабіць?

Юрка прысеў каля стала і, падумаўшы, адказаў:

— Што ж я!—я нічога! Няхай Платон кажа. Калі я паеду—пэўна ён тут магчыме застацца... Чуеш, сыноч? Дагледзіш ты хаты й мацеры?

Платон упэўнена адказаў:

— Трэба будзе.

— Ну, а калі самога пагоняць куды?—запыталася Юзя.

— Нічога. Тады рэўком пасобіць... не бядуйце.

— Ой, глядзі, Платонка. Ты дарэмна так запэўняеш,—сумелася Юзя.—Паедзеш куды, а мне—пропадам прападай.

— Ня бойцеся, маці, я ня дам прапасьці... Ну, давайце сьнедаць, да трэба бацьку ехаць,—каб не зацягваць каразьлівае гутаркі, папрасіў Платон.

Юзя паслухна падала на стол сьнеданьне, а сама задумна вышла ў сені. Юрка з Платонам пачалі есці.

III

Пасьнедаўшы, Платон з бацькам паехалі да рэўкому. На вуліцы і на рынку пакуль ня відаць было ніводнае фурманкі. Яны пад'ехалі да будынку рэўкому і прыпыніліся. Юрка застаўся на возе, а Платон пайшоў у канцылярню.

У канцылярні рэўкому было ўжо некалькі чалавек з рэўкомцаў, у тым ліку Тамаш Яўгеняў, Сіман Хаімаў ды іншыя. Угледзеўшы Платона, Тамаш запытаў яго:

— Ну, як з фурманкамі? Зьбіраюцца?

— Пакуль ня відаць... Толькі вунь мой бацька стаіць. Яны прайшлі ў асобны пакой і паселі каля стала.

— Стараешся ты, Платон, як я бачу,— гіранічна выказаў Тамаш.

— Чаму?—здзівіўся насур'ез Платон.

— А вось, бацьку першым выпраўляеш. Пэўна, хочаш паказаць гэтым, што...

— Выбачай, браце... Я гляджу так, што тут не павінна быць ніякіх льготаў. Ня пусьціш ты свайго бацькі, ня пушчу я—тады што выйдзе? Кожны будзе пальцам паказваць на нас, кажучы: «Вось табе роўнапраўе і свабода». Не, брат, нам патрэбна другім прыклад даваць. А то, вось, ужо ўчора да мяне прыходзіў адзін сусед і прасіў, каб я пасобіў яму застацца і не паехаць. І калі я сказаў, што я і бацьку выпраўлю, дык ён, думаеш, паверыў? Хай-жа бачаць, што я ў абавязках да справы не знаходжу розніцы між бацькам і чужым.

— А ты думаеш, што гэта пасобіць? Нічога! Усё роўна будуць казаць усякія плёткі. Кулаччо—ласьне яно паверыць у тваю шчырасць? Ня думай,—адказаў Тамаш.—Куды табе раўняцца! Твой бацька стары, маці старая... яб, ведаеш, ня радзіў бы справяджаць бацьку ў фурманку. Мала што можа трапіцца ў дарозе, а ад гэтага...

Платон крыху задумаўся і памаўчаў.

— Ведаеш, Тамуля, я ўсё-ткі не магу гэтага зрабіць,— адказаў ён:—трэба пасабляць чым мага. Ілею трэба ажыццяўляць і, ажыццяўляючы, даваць прыклады другім... Вось паглядзі ты...

Платон спыніўся, ня ведаючы, выказаць ці не перад таварышам чутэ аб ім. «Скажу, што-ж дрэннага ў тым»,—парашыў ён. Але пакуль пасьпеў адчыніць рот, як Тамаш яго папярэдзіў, улавіўшы Платонаў намер.

— Ну, ну, кажы. Што ты спыніўся?

— Ды тут, бач, нічога такога няма. Я хацеў толькі сказаць, што... ужо ходзяць чуткі, нібы-то Паўлусь Брушка вызваліў ад фурманкі ня толькі бацьку, а і дзядзьку.

— Чу-ткі-ы? Ласьне гэта на карысьць справе? Чорт яго ведае, гэтага Паўлуса. Як ён ня можа нічога цішком зра-

біць. Ды, галоўнае, і дзядзьку! Вядома, што так нельга. Гэта ж запраўдны кулак,—занадаволіўся Тамаш.

— Ну, вось бачыш...

Платон не даказаў. Стук у дзверы каморкі, дзе ён сядзеў з Тамашом, перабіў іх гутарку. Платон ускочыў з месца і адчыніў дзверы. За дзвярыма стаяў яго бацька.

— Што ж ты так засядзеўся тут,—дакорліва сказаў Юрка,—я чакаю-чакаю, а цябе няма. Трэ' было б яшчэ парадзіцца аб сім аб тым перад ад'ездам, а ты тут увесь час прасядзеў...

— Дык давайце,—згадзіўся Платон.

— Куды там давайце. Ужо людзі паехалі. Я забег сказаць, што і я еду...

Яны ўдваіх, пакінуўшы Тамаша, вышлі з рэўкому на пляц. На пляцы ўжо стаяў цэлы кірмаш фурманак. Грамадкі між вазоў, паадзяватыя ў дарогу, з клумкамі стаялі мяшчане. У напрамку павятовага шляху адмячаўся руплівы рух. З-за мястэчка з боку таго ж самага шляху даносіўся заціхаючы сьпеў войска.

— Бацька,—абярнуўся Платон да бацькі,—ты далёка ня едзь. Правядзі да Слоніма і варочайся. Адпрасіся—ты ж стары...

— Ды ўжо там убачым. Буду старацца праз дзён пяць вярнуцца. А вось ты тут... Не пакінь, нябожа, мацеры; яна адна прападзе, у выпадку чаго. Не пакідай яе... Наймеце якіх пару жанцоў і сажнеце жыта, пакуль я вярнуся,—парадзіў Юрка.

Ён хацеў яшчэ дапамянуць нешта наконт гумна, але ззаду падалі крык:

— Займай чаргу, стары!

— Юрка ўзяў каня пад аброць і ўехаў у агульную чаргу.

Платон стаў на ўзгорку з боку і глядзеў усцяж шляху, па якім, мо' на дзёве вярсты працягам, шэраю вужакаю віліся падводы. Густы слуп пылу, каламуцячы паветра, паднімаўся ўгору.

Першыя два дні пасля ад'езду бацькі Платон настолькі быў захоплены работаю ў рэўкоме, што да хаты паказваўся ня больш як на дзесяць хвілін, каб перакусіць, і зноў раз-жа варочаўся ў рэўком.

Юзя гневалася на яго, злавала, што ён зусім пакінуў гаспадарку і забыў пра яе, сьвету ня бачыць за рэўкомам.

— Хай-бы ты, сыноч, хоць часіну аддаў для мяне: трэба-ж парадзіцца, трэба агледзецца. Ты ж мусіш за гаспадара ў хаце быць—бацькі няма. А табе, як чужому, няма ні мацеры, ні дому. Гэта-ж трэба так моцна ўсесьціся ў сваё гэта бальшавіцтва. То-ж сьвет мо' ня бачыў такіх шчырых і зайзятых служакаў, як ты. Няўжо табе трэба больш, як усім. Няўжо цябе царом зробіць, калі ты так будзеш старацца...

— Маці, маўчы,— на хаду закідаў Платон:—мне трэба ня больш, як усім. Мне нават зусім нічога ня трэба. Я мушу аддаць, што магу, тэй думцы, якая арудзе мною ўсё жыццё.

— Ах, які ты ўпарты, сыноч!—пускала Юзя ўдагон Платону.

Але Платон ужо ня слухаў. Трэ' было паспяшаць у рэўком і абгаварваць там пытаньне аб арганізацыі ўлады па ўсяму раёну.

Чырвоная армія праз кожную гадзіну аслабляла ўсё новыя абшары краю. У кожную вёску трэ' было пасылаць хоць па два чалавека. А іх было так мала. Шмат выдзяляла работнікаў Чырвоная армія, але трэба было кожнага намеціць, куды пасылаць, на якое месца назначыць, каб ён адпавядаў яму.

Да позьніяе ночы цягнуліся пасяджэньні, натужныя, нервовыя. Платон слабеў, таміўся і, вярнуўшыся ўночы, хутка еў і кідаўся ў пасьцель.

Толькі на чацьвёрты дзень як быццам-бы гарачка крыху спала, і Платон, пасядзеўшы ў рэўкоме да абеду, пайшоў да хаты. Ён ужо ня думаў вярнуцца ў рэўком, а рашыў дру-

гую палову дня застацца ў дому, адпачыць і разам абгаварыць з мацераю дамашнія справы. «Ды, к гэтаму», думаў ён ідучы, «павінен бацька хутка вярнуцца. Ня мусіць-жа ён ехаць бясконца... Падвязе вярстоў са сто, а там ужо зьменяць другія. Яно б хай-бы сабе ехаў і далей, толькі стары замучыцца ў доўгай дарозе. А тут яшчэ гэта жнітво... Запраўды, што-ж маці зробіць, калі мне прыдзецца куды выехаць!»

Прышоўшы дадому, Платон мацеры не застаў: яна незадоўга перад абедам пайшла ў жытні палетак паглядзець, у якім становішчы жыта. Платон сам знайшоў яду, паабедаў і сабраўся прылегчы. Але толькі ён пасьпеў разуцца, як надворку пачуў гутарку. Ён барджэй назад усьцягнуў боты на ногі і пабег да вакна. У сенцы якраз уходзіла маці і стораж рэўкому, Яўхім.

— Навошта ён вам? Дайце хаця паабедаць вольна,—казала расьсерджаным голасам Юзя.

— Я ня ведаю нічога. Мяне паслалі, і я прышоў. Пільна патрабуюць,—адказаў Яўхім.

«Што за ліха! Навошта я ім?» падумаў Платон, абярнуўшыся да дзвярэй і чакаючы ўваходу Яўхіма. «Нядаўна нікога ня было, а гэта вось насьпела: дыхнуць ня могуць без мяне. Галава трашчыць—а й гадзіны нельга супачыць...»

— На, вось ты мо' даўно ня бачыўся, дык маеш,—пераступаючы парог і паказваючы на Яўхіма, які йшоў сьледам, злосна выказала Юзя.—Чаго такі табе так пільна патрэбна там быць? Ласьне ты даўно ўжо ўдому?

— Чакайце-э... толькі, маці...

Платон узяў ад Яўхіма запіску, прачытаў і ўголос выказаў:

— Што за прымха! Надало яму прыехаць. Тут ужо нечым пахне. Пэўна якое-кольвечы экстранае здарэнне.

— Ну, ідзеце, дзядзька, скажэце, што я зараз прыду,—прамовіў ён да Яўхіма.

Яўхім павярнуўся і вышаў з хаты.

— Што гэта там? Якая такая справа, што ажно падасла-лі?—пацікавілася Юзя і, пакруціўшы незадаволена галавою, дадала:

— Вунь, людзі ўжо жнуць. І наша жыта ажно шам-ціць—сьпелае. Трэба жаць, а то колькі яго ёсьць і тое гато-ва прапасці.

Яна з хвіліну памаўчала.

— А ў мяне на бяду штосьці так пачало калоць у баку, што сагнуцца нельга... Платонка, няхай бы ты як-кольвечы выпрасіўся на дзень да справіўся з жанцамі... Няўжо там не абыйдуцца й дня без цябе. Га?.. Ты ж і так...

— Добра, добра... Я гэта пастараюся зрабіць... можа заў-тра ўранку...

— Заўтра?! Чаму ж ты так кажаш? Чаму заўтра? Жан-цоў сягоньня трэба заладзіць, каб заўтра ўжо ўпэўненым быць... А то яшчэ дзень-другі—і жыта перастаіць, пало-міцца, асыплецца... Ты зайдзі вось зараз да Міхаліны й да Алены і папрасі іх...

— Не, не. Цяпер я не магу. Я вечарам толькі вярнуся з рэўкому...

— З рэўкому... Ай, гэты мне твой рэўком омегам вы-лазіць,—чуць ня ўкрык вымавіла Юзя і хутка кінулася ў се-ні, сярдзіта стукнуўшы дзэвярыма:—Ты й бацьку выправіў, як у пекла... Паўлусь, нябось, хоць таксама рэўкомец, а гля-дзі, вунь, бацьку дома затрымаў... Тамаш таксама,—крычала яна ў сенцах.

Платон моўчкі абышоў мацерын крык і пасьпешна па-нёсься ў рэўком.

V

— Таварыш Гічка, вы ня шчыра адносіцеся да справы, дазвольце вам сказаць,—сустрэў Платона прыезджы з па-вету таварыш:—мы ўжо вас чакаем болей паўгадзіны. Ве-даеце, што справы не чакаюць.

Платон ускіпеў ад злосьці і перш хацеў падаць адпаведную спрэчку за незаслужаную вымову, але ў рашучую хвіліну стрымаўся і змаўчаў.

— Ужо ўсе?—запытаў у Тамаша той-жа таварыш з павету.— Можна можна пачынаць?

— Яшчэ няма Паўлуся Брушкі,—адказаў Тамаш,—але ён павінен скора прысьці, так што чакаць далей ня варта.

Усе—было каля дзесяці чалавек—перамясьціліся да стала, паціснуліся шчыльна адзін к другому і настаражыміся слухаць, што скажа прыезджы таварыш. Платон, абражаны раней, сеў скраю і штосьці думаў асабістае.

— Таварышы!—пачаў прыезджы таварыш,—мяне прыслалі з павету да вас, каб я тут зрабіў мобілізацыю таварышоў. У вас на мястэчка многа сілаў не патрабуецца, між тым вакола вялікая патрэба ў людзях. Не хватае людзей у павятовыя рэўкомы і рэўкомы многіх мястэчак і гарадкоў. З цэнтру націскаюць, каб давалі людзей... Вось на пасяджэньні павятовага камітэту і рашано забраць ад вас хоць-бы двух чалавек. Ну, што вы скажаце на гэта?

Нейкі час ніхто не адазваўся. Толькі падазрона адзін на другога паглядзелі. Пасьля, каб згладзіць няёмкасць, Тамаш спакойлівым голасам падаў:

— Калі, то аднаго таварыша; дваіх ніяк няможна. У нас таксама шмат работы.

— У вас жа, вось, цэлая капэля людзей!—выказаўся прыезджы таварыш,—што вам тут усім рабіць? Вы забываеце, таварыш, што Беларусь ня месціцца ў вадным вашым мястэчку. Тут вы трымаеце столькі лішніх людзей, што трэба дзіву давацца, ды яшчэ супярэчыце мобілізацыі двух таварышаў. І гутаркі не павінна быць—двух таварышаў я мушу ўзяць з сабою абавязкова.

Рашучасьць з якою казаў прыезджы таварыш, ясна сьведчыла, што рашэньне ўзяць з мястэчка Маргі двух чалавек было цьвёрдым. Было дарэмна адгаварвацца й супярэчыць. Тут ішла рэч аб пастанове камітэту, аб справах рэвалюцыі. Гэта адчулі ўсе, як адзін, і моўчкі выказвалі сваю

згоду адпусьціць дваіх. Але каго? Прапанаваць другога, таго ці іншага, ніводзін не хацеў. Усе чакалі пропозыцыі з боку прыезджага таварыша...

— Дык вось, таварышы!—не дачакаўшыся адказу, выказаў павятовы таварыш,—нам сёньнека патрэбна выехаць. Каб ня траціць часу, намячайце кандыдатаў. Пакуль яшчэ яны зьбяруцца... Хто ў вас менш заняты і без каго можна было б абыйсьціся пакуль што?

Рэўкомцы пераглянуліся і зноў ня ведалі, што сказаць.

— Вы ж павінны ведаць, таварыш,—абярнуўся прыезджы таварыш да Тамаша.

Тамаш сумеўся і, каб мінуць нерашучасьць, сказаў:

— Платон Гічка і Лукаш Цяё бадай-што лепш другіх падходзяць.

Тамаш пыталым поглядам кінуў у вочы супроціў яго сядзячаму таварышу Аўсею. Той паціснуў плячыма і змаўчаў.

— Чаму няйначай Платону?—раптам запытаў Платон,—ласьне я менш заняты за цябе? Хай скажуць таварышы. Ды да гэтага яшчэ—маё дамашняе становішча, як табе ведама... Бацька адправіўся ў абоз, а дома адна старая маці... Жнітво падасьпела...

Прыезджы таварыш чэрства паглядзеў на Платона, кіўнуў галавою і сказаў:

— Таварыш! Нам няма чаго чапляцца за розныя прычыны. Сям'я, дамашняе становішча—гэта буржуйныя забабоны, з якімі нам не належыць лічыцца. Рэволюцыя вышэй усяго. Калі вы шчыры рэволюцыянэр, вы не павінны былі б...

— Так, я шчыры рэволюцыянэр!—узнятым ад крыўды голасам выгукнуў Платон, перарваўшы дакорлівы монолог прыезджага таварыша;—маю шчырасьць можа кожны з таварышаў засьведчыць. Я цэлы год працаваў падпольна, соткі разоў быў на валаску ад сьмерці. А ў гэты час бацькі бяз хлеба сядзелі. І сам я ня меў каліва дапамогі. А другія ў той час лаўнікамі служылі ў палякоў... Вы абмыляецеся, таварыш, калі кажаце так...

Ніхто нічога ня мог адказаць Платону на яго словы. «Другія лаўнікамі служылі»—то адносілася да Тамаша, які пачырванеў на твары ад Платонавых слоў. А прыезджы таварыш бачыў па мінах многіх, што яны хоць маўчаць, але спагадаюць Платону. За свой няўтрыманы выказ ён адчуваў нейкую няёмкасць. Яму ўжо хацелася выкупіць сваю віну адказам мобілізаваць Платона, замяніўшы яго другім. І ён задумаўся, як ямчэй зрабіць адыход ад сваіх слоў.

— Ды ўжо, калі гэтак, я патоў,—пасля некаторай маўчанкі праказаў Платон, перабіўшы думку прыезджыга таварыша.—Я ніколі ня здраджваў тэй справе, якой больш дзесяці гадоў шчыра служу, і ня здра-а-джу-у. Патрэбен ёй—бярэце. І думаць нават нікому не дазволу гэтага. Я згодзен ехаць! Думаю, што і Лукаш Цяё зробіць тое самае.

Каб змякчыць настрой, таварыш з павету сказаў:

— Таварыш Гічка! Пэўна, калі ваша гэткае становішча—бязумоўна вам трэба застацца на месцы. Вас могуць замяніць другія. Я тут мала знаю ваша становішча.

— Нне-э! Ужо няма чаго далей зацягваць: я еду! Вось пайду зьбяруся й прыду.

Дэманстрацыя Платона перабіла далейшыя гутаркі. Так ужо склалася становішча, што нельга было ні пярэчыць рашэнню Платона, ні адмяняць мобілізацыю. Трэ' было спыніцца на тым, што ёсць—і нарада на тым спынілася.

Платон з Лукашом пакінулі рэўком і паспяшылі да хаты.

На вуліцы цямнела.

VI

Платон не заўважыў, як апынуўся каля хаты. Аб тым, што абяцаў мацеры заладзіць на заўтра жанцоў, ён забыў суйздром. Яго непакоіла за мацеры. «А што, калі бацька прабудзе там яшчэ тыдняў са два? А што, калі, крый чаго, ды няшчасьце якое здарыцца?»—разважаў Платон, міжвольна

прыпыніўшыся ў сваім двары. «Добра́ было, каб мне скоро
варнуцца. А то ўсяк можа быць. Увойдзеш у працу—і ніяк
нельга будзе яе кінуць... Не паехацьбы? Не—гэтага нельга
даводзіць. Немажліва пакінуць бязлюдным месца, дзе па-
трэбна замацоўваць уладу. Запраўды, нас тут досыць і пяці
чалавек. Адчыняюцца новыя абшары, сьвежыя, якія патра-
буюць многа сіл і працы. Не паехалібы знарок за людзьмі,
каб ня экстраная патрэбнасць у іх. Так! Трэба ехаць! Я мушу
ехаць! Не паеду я, другі—як жа тады быць?»

Платон рашуча ўвайшоў у хату. Маці ляжала на палку ў
запечку/й паціху стагнала. На прыпечку сьвірэла газьнічка.

— Што з вамі, маці?—палахліва запытаў Платон.

Юзя енкнула мацней і зацяжным, перарыўным голасам
адказала:

— О-ох, сыноч! Вельмі моцна ў баку закалола. Якраз
назміроку пачула; перш ціха, злёгка, а пасля ўсё горай і
горай, а зараз—слова сказаць трудна... Скажы-ы, Платонка,—
перайшла яна на другое,—ты ня стрэўся з Макаром Плеў-
каю? То-о-лечкі вышаў. Ізноў прыходзіў па справе з ага-
родамі... Прасіў перадаць табе, што ён аддзякуе, калі толь-
кі ты зробіш што-кольвечы, каб ён мог яго на палову зжаць...

— Ах, як ён мне надаеў гэты Макар!—злосна вымаяў-
ся Платон.—Што ён думае, пэўна, што я гандлюю савецкім
правам! Бессаромны-ы! Лай-дак! Абабраў беднага чалавека
і думае, што па галоўцы яго буду гладзіць...

— Казаў, ведаеш, Макар, бач,—асьведамляла Юзя сына,
енчачы,—што ён ужо перагаварваў з Ладымерам Цэўкаю...
Той, кажа, згадзіўся...

— Усе-э яны гэткія... Цэўкі, Брушкі-ы... Назо-ала. Мо-
мантам карыстаюцца—ня болей! А яшчэ дым пускаюць у
вочы аб сваёй рэвалюцыйнасьці...

Платон падышоў да вакна, паглядзеў на двор, памаў-
чаўшы крыху, пасля спакойлівым голасам зьвярнуўся да
мацеры:

— Матка. Ведаеце што? Я мушу сёньня ехаць у павет.
Няйначай. Пастаноўлена. Вы ўжо тут як-небудзь дайце знаць

гэтым жанком, каб прышлі жаць, хоць пазаўтра. А я буду прасіць Тамаша—хай пасобіць зьвязаці. Ён павінен гэта зрабіць... Ды, я думаю, бацька прыедзе хутка...

Выслухаўшы сына, Юзя разгорнілася, завойкала часцей і пачала наракаць на Платона:

— Як табе ня сорамна, сыноч... пакідаць мяне адну ды хворую... Што ты сабе думаш... Няўжо-б ты ня вытрываў на гэты раз?.. Няхай-бы цябе абмінулі... А каб то ня было цябе, што-б тады рабілі? Эх, Платонка, і ня сорам табе рабіць так? Гэта ж людзям на пасьмешышча будзе. Скажучь: мацэру адну пакінуў уміраць, а сам усё з гэтай рэвалюцыяй... Адумайся, апамятайся...

Апошнія словы Юзі перайшлі ў балючы зацяжны энк. Платон, слухаючы яе, ня меў мажлівасці ўсядзець на месцы і пачаў тупаць па хаце. Ён ня ведаў, чым сущыць маці, чым даць ёй зразумець пераважнасьць спраў рэвалюцыі над справамі сям'і. Побач з гэтым перад ім мігнула думка, ці не ўзваліць віну на ўвесь рэўком, які на прыняў на ўвагу яго сямейнае становішча, але тут Платон баяўся зысьці з рэвалюцыянага разуменьня пытаньняў. Яму здавалася, што рэвалюцыянэр не павінен мець жаднае спагады. Усё, што побач рэвалюцыі, то бязуюна ніжэй яе па значнасьці. Так Платон думаў праз доўгі час свайго сьвядомага жыцьця. Дзеля рэвалюцыі ён афяраваў пачуцьцём каханьня, пакінуўшы без адказу просьбу каханай дзяўчыны не выяжджаць на падпольную працу пры немцах. Дзеля ідэі рэвалюцыі ён забываў бацькоў, ня ведаючы, як і што яны жывуць, як іх становішча пад палякамі. З гэтым жа пачуцьцём Платон падаў сваё рашэньне ў рэўкоме ехаць яму першаму. Але цяпер, калі прышоў дамоў, каб сабрацца ў дарогу, і застаў хворую маці адну-адзінотку ў хаце; цяпер, калі ў муках болю старая застаецца бяз нікога, хто-б правёў яе можа на сьмерць,— цяпер Платон мусіў крануцца ў непарушнасьці сваіх думак. Набягалі навеі сумненьня, зьявілася хаценьне знайсці тую ці іншую аслабнасьць у пазывах свайго рашэньня ехаць. «А мо' й назаўтра застацца? Няўжо нельга прапусьціць і адной

ночы? Часта ж бывае, што пры зборах трацяцца цэлыя дні. А ўсё ж становішча вытрымоўвае, як бы чакае. Ніхто ня кажа, што так добра; гэта вада, гэта недастача. Але бяз гэтага ня мінае. Ну, дазвольць, што я загадзя адзнаў гэта і не павінен бы быў папускаць сьвядома. Ды бываюць увагі на ўсё. Бываюць сур'ёзныя ўвагі. Вось гэткая ўвага стала й перада мною. Хто можа сказаць, што мною кіруюць буржуйныя забабоны? Хто асьмеліцца западозрыць мяне ў няшчырай адданасьці справе рэволюцыі?»

Усё гусьцей і гусьцей апляталі Платона гэтыя думкі. Зацягвалі ў сябе, як дрыгва, зачынялі яснасьць сузнаньня.

Маці ня сьціхала балюча, а ўсё зацяжней ды зацяжней войкаць і ўздыхаць; штосьці неразборна выказвала да яго, а Платон ня чуў. Яго сьвідравала пытаньне: што сказаць мацеры, чым яе сусьшыць і як апраўдаць свой ад'езд.

— Платон-он!—раптам пачуў ён у дваровым вакне.

То быў Лукаш Цяё...

Платон раптам азірнуўся да вакна і, забыўшыся аба ўсім, што думаў, адказаў:

— Я! Іду вась!

І тут жа адзеўся ды намерыўся ісьці. Але, зрабіўшы колькі крокаў да дзвярэй, Платон вярнуўся, падышоў да мацеры, зазірнуў ёй у твар і, бачачы, што яна нібы сусьшылася крыху, падумаў: «Авось, можа ды ёй лягчэй стане. Заскочу да Глытваў і папрашу каго-кольвечы зайсьці пераначаваць». Падумаў так і вышаў з хаты. Газьніцу аставіў парэць.

— Лукаш,—пазваў ён таварыша.

— Я тут!—азваўся Лукаш.

— Пачакай толькі крыху, я яшчэ...—папрасіў Платон і стаўшы на прызьбе, прытуліўся вухам да вакна.

— Чаго ты прыслухоўваешся?—запытаў Платона Лукаш.

— Маці, брат, мая моцна заняджалат; я, вась, слухаю, ці...

— Як! Калі?—пацікавіўся Лукаш.

— Сёньнека... Я прышоў з рэўкому і застаў яе лежачы... А тут яшчэ бацькі няма ўдому і я ня ведаю...

— Дык чаму ж ты так настайваў, каб ехаць? Як жа ты кінеш мацэру адну? Ці ж бы Тамаш або Паўлусь, або Бэрка не паехалі?

Платон памаўчаў, стоячы на месцы: штосьці трымала яго ў двары, як прыкаваўшы да зямлі.

— Я і сам ня ведаю, што рабіць,—спусьціўшы колькі часу, сказаў Платон.—Не паехаць—здрэўніш рэвалюцыю, на-рушыш дысцыпліну і... бачыш, як думаюць другія. А па-ехаць—можаш мацэру пахаваць... Каб то ведаў, што ня так сьпешна—пераначаваў бы і заўтра...

— А мо' ёсьць каго папрасіць, каб пасядзелі каля маце-ры?—спагадваў далей Лукаш Платону.

— Няма такіх... Вось хіба адны Глытвы; я ўжо думаў зайсьці да іх... Хадзем...

Яны вышлі з двара і павярнулі направа. На вуліцы было ціха. Толькі ў рэдкіх хатах сьвірэў агоньчык; большасьць мяшчан спалі, каб заўтра з раницы йсьці на жнітво. Дзесь у канцы вуліцы брашчэла варта і сьвістаў сьвісьцёл патруля.

Платон з Лукашом моўчкі прайшлі невялічкі кусок, мі-нуўшы хат са тры.

— Чакай, Лукаш, я зайду да Глытваў: яшчэ ня сыяць,—папрасіў Платон таварыша, супыніўшыся ля чацьвёртае хаты.

Лукаш прысеў на прызьбе, а Платон пайшоў у двор.

— Я скоры,—падаў з двара Платон і стукнуў дзвярыма.

Лукаш падняўся з прызьбы і адышоў на вуліцу.

«Цікавы, усё ж, гэты Платон»,—разважаў ён, уваходзячы ў становішча таварыша.—«Гэткае заблытанае становінча ў хаце, а рвецца, першым пражэцца адгукнуцца на прызыў. Вось дык натура! Пашукаць! Не раўня гэтым... Каб гэтых ды больш! Го... Тады б можна было сьвет перавярнуць. Столькі пэнту, адвагі! Мне—дык проста пазавідаць»...

Лукаш прайшоў некалькі разоў каля хаты Глытваў і зноў намерыўся прысьці на прызьбе, як раптам пачуў.

— Лукаш?

— Я!—адгукнуўся Лукаш, рушыўшы йсьці.

— Дык, едзем, брат. Прузына Глытвіха згадзілася даглядзець мацэру,—заспакоеным тонам выказаў Платон.— Добрыя, ведаеш, людзі, гэтыя Глытвы. Ніякія сваякі—а заўсёды адгукнуцца, калі трэба.

Яны сьпешным крокам найшлі ўздоўж вуліцы.

Якраз каля рэўкому Платон з Лукашом спаткалі Яўхіма. У цемнаце ночы ён пазнаў іх і абазваў:

— Таварыш Платон! Таварыш Лукаш! Гэты вы?

— Мы,—адказаў Лукаш,—а ў чым справа?

— Я сьпяшу па вас. Ужо прачакаліся. З паўгадзіны як коні гатовы...

— Прачкакаліся-а! Пасьпеюць,—адказаў Платон.

Усе ўтраіх пайшлі ў рэўком. Слабее сьвятло ў вокнах быўшай мяшчанскай управы, а цяпер рэволюцыйнага кутка мястэчка, клала сьвятляны нарыс вакна на паламаныя платы гародчыку. Раз-по-разу мігалася між вакна чалавечая цень.

— Падводчык ужо нарыхтаваўся якраз,—выказаўся Яўхім, калі яны падышлі да рэўкому,—і ў канцылярыю ня хоча зайсьці; неадступна стаіць ля кая ды вас чакае.

Яны прайшлі між нявысокага росту ў зімовай шапцы й паўшубку, з пугаю ў руках, чалавека, які штосьці парадкаваў на возе.

— Ці ня вы паедзеце са мною?—запытаў ён, калі яны прайшлі ў двор і сталі паднімацца на ганак.

— Зараз, зараз,—адазваўся Яўхім і прачыніў у рэўком дзьверы.

У рэўкоме Платон з Лукашом засталі толькі прыедджага таварыша з Тамашом. Прыеджджы сядзеў пры стале на эдліку, а Тамаш тупаў па хаце. Чутно было знадворку, як яны вялі аб нечым гарачую гутарку, але перарвалі яе ў тую хвілю, калі прачыніліся дзьверы.

— Ну, вось і гатова. Зараз можна ехаць,—сустрэў увайшоўшых Платона, Лукаша і Яўхіма Тамаш.

— А мы ўжо тут пракакаліся; думалі, што вы ня прыдзеце,—дадаў ён.

— Дарэмна думалі,—адказаў Платон.

— Ды не бяз рацыі,—уставіў Лукаш.—Платону зусім нельга ехаць.

— Чаму?—зацікавіўся прыезджы таварыш.

— А таму, што яго маці зусім хвора. На добры лад яго трэ' было б замяніць другім. Я ня ведаю, чаму гэта ён так упарта...

— Выбачай, Лукаш,—пераняў Лукаша Платон:—раз ужо ўсё вырашана—значыць годзе. Рэвалюцыя не павінна цярпець ад таго, што ў мяне баліць што, або ў сям'і якое няшчасце; мы мусім аддавацца ёй да апошняй мажлівасці.

— Я ведаю, толькі... у нас можна абысціся. Каб то які раптоўны выпадак, калі ўсім трэба станавіцца пад ружжо, тады, я разумею, не павінна быць ніякіх адгаворак... А ў нас справа ідзе ўсяго аб двух таварышоў, каторых якраз ёсць мажлівасць выбраць апрача цябе...

— Не, годзе, Лукаш,—настойчыва прамовіў Платон,—ты не разумееш становішча. Тут патрэбны людзі, не як людзі, а найболей сталыя, цвёрдыя і шчырыя рэвалюцыянеры. Хто ня можа расставіцца з самотным жыццём, з яго патрэбамі, той не патрэбен на адказным месцы. Кожны момант ён можа здрадзіць і ад гэтага пацерпіць агульная справа. Вось што, таварышы!—абярнуўся Платон да ўсіх,—я толькі аднаго прашу: няхай рэўком дапаможа маёй мацеры, калі з ёю будзе кепска. Хоць лакуль бацька вернецца з абозу.

— Тамаш, гэта я даручаю табе!—абярнуўся прыезджы таварыш да Тамаша.—Рэўком павінен узяць апеку над мацераю таварыша Гічкі. Таксама павінны пасобіць і бацьком таварыша Лукаша. На тваю, Тамаш, адпаведнасць... А цяпер—пойдем, хлопцы. Ужо позна, а нам трэба ранаіцаю быць у павеце.

Усе разам рушылі ў дзверы.

У павеце Платон дастаў назначэнне ў Горадню. Некалькі разоў камітэт партыі абгаварваў яго кандыдатуру, то мерачыся даць працу ў валасным размаху, то ў павятовым. Перш пастанавіў паслаць Платона ў Слонім, разам з Лукашом, а пасля гэта перарашыў і спыніўся на Горадні. Недастача работнікаў і вялікая патрэба ў іх заставілі камітэт пашкадаваць Платона для савету. Ды к гэтаму яшчэ прывёзшы яго таварыш даў пахвальны водзёў аб Платоне як разумным чалавеку і, галоўнае, як шчырым рэвалюцыянерам, падданым камунізму таварышу.

Атрымаўшы гэта назначэнне на другі дзень па прыездзе ў савет, Платон быў вельмі палішчаны гэтым высокім давер'ем да сябе з боку вышэйшае ўстановы партыі. Думкі й клопат аб хворай мацеры, з якімі ён выяжджаў і аб чым няспынна паведваў ехаўшым з ім таварышом, разрэдзіліся, аслабелі ў сваёй натужнасці і пачалі згладжвацца. Платону сталі малявацца розныя пляны яго наступнай работы, заразіліся вялікія казачныя самазаданні. Горадня, з губэрскім размахам работы, новая, амаль непачатая глеба для рэвалюцыйнага будаўніцтва, самы характар яго ў гарадзкіх абставінах—узнімалі Платона да натхнення. Ужо ня было ніякага сумнення ў сваіх сілах і здольнасці. Широкае поле абяцала выявіцца ўсёй яго шчырасці, усяму пэнту й гарачнасці, для якіх малы быў раз'мер месачковае працы. Платон з усёй палкасцю хапіўся за сваё назначэнне, цешыўся і разам баяўся, каб якія-колечы староннія выпадкі не перашкодзілі яму яго ажыццёвіць.

З гэтае прычыны Платон на другі дзень пасля пастановы камітэту ня дбаў ні аб чым, толькі-б хутчэй выбраць усе належныя паперы і рушыцца ў дарогу. Ня сьнедаўшы, пасля маласоннай, патрачанай на разважанне й плянаванне прадстаячае працы але памятнай для яго ночы, Платон пабег у камітэт за мандатам. Каля дзвюх гадзін прамарудзіў там, пакуль сабраў патрэбныя подпісы. Пасля з мандатам

пайшоў за харчамі й грашамі на дарогу. Дзеля гэтага таксама змарнаваў каля трох гадзін. Утаміўся, аслаб, пазлаваў на многіх і з многімі паагрызаўся.

Пасьля свайго назначэння Платон яшчэ шчырэй пачаў глядзець на абавязкі рэвалюцыянера і каразьлівай адносіцца да іх. Калі раніцай ён і мог дапусьціць некаторую няспешнасьць, то цяпер яму кожная хвіліна, кожны міг важыліся на кошт золата. Чакаючы подпісу мандату ў канцылярыі камітэту ці просячы выдачы харчоў, гневаўся на кожнага таварыша, хто не паягонаму варушыўся за работаю. Дынамічнасьць, рухавасьць, якія даходзілі ў яго да нервовасьці, Платон хацеў-бы перадаць кожнаму, з кім даводзілася яму мець справу. Ён разьлічваў ноччу, што яму прыдзецца патраціць на выбарку дакументаў і ўсяго іншага для камандзіроўкі, ну, гадзін дзьве—ня болей. А тут аказалася страта цэлага дня! Гэта вельмі яго абурыла. Платон не хацеў супакоіцца і казаў сам сабе: «Ну, я ня так наладжу работу ў сябе! Яна пойдзе ў маім ведамстве, як машына. Дзе што намерыцца мітрэнжыць яе ход—тое выпеку агнём. Тут мусіць быць рэволюцыйная рашучасьць»...

Гэту сваю самаўцеху Платон пераліў у настойную рашучасьць, калі выведаў на станцыі чыгункі, што прапусьціў цягнік, з якім меўся ехаць. Ён адышоў з эшалонам чырвонаармейцаў якраз у той час, калі Платон тырчэў за харчамі. «Навошта яны мне былі»—наракнуў Платон сам на сябе. «Гэта-ж—ах!—шкурніцтвам пахне! Нельга мне гэтага... дараваць... Сказаць сорамна! Там кожная хвіліна дзiesiąткі жыцьцяў каштуе, а я тут за кавалак хлеба й фунт цукру дні трачу. Навошта ўсё гэта? Нашто тая валакіта? два дні чакаць! Два дні—гэта-ж вечнасьць... Ці-ж магчыма іх так карысна ўжыць, як то-б я зрабіў у Горадні?»

Ад ахапіўшай яго зласьлівасьці Платон ня мог крануцца з месца і з гадзіну стаяў на станцыі. Глядзеў то ў адзін, то ў другі канец чыгункі, кідаў узрокі за лес, за горы, зьмяраў запасныя пуці—усё шукаючы цягніка, ці хоць-бы дыму, які-б сьведчыў, што гэты цягнік дзе-кольвечы га-

туецца да адходу. Некалькі разоў дапаўняўся ў камэнданта станцыі, ці праўда, што чародны выйдзе толькі праз дзень. Зьмяраў у думках адлегласць да Горадні, думаючы пра коні... У гэтым неспакойлівым, парушаючым настроі Платон адышоў ад усяго на сьвеце: як-бы ўвесь сьвет жыў для яго ў Горадні—ня тэй, бач, што была на соткі вёрст ад яго, а ў тэй, дзе будзе ён наладжваць сваю рэволюцыйную працу. Каб у гэты момант хто асьмеліўся сказаць Платону, што адна асоба наогул мала пасобіць у справе супольнай творчасьці, то ён знарок, насупроціў філёзофіі марксызму, крычаў-бы настойна, што яго асоба, як шчырага рэволюцыянэра, ня роўна другім. Сказаў-бы і падмацаваў гэта многімі прыкладамі з свайго багатага жыцьця...

К вечару, спусьціўшы гадзіны тры пасья звароту са станцыі, Платон патрошку супакоіўся. Усё роўна яго абурэньні траціліся задарма, як гаснуць іскры ў паветры. Колькі ні злуй, колькі ні нэрвуй—цягнік пойдзе толькі на другі дзень. «Як-жа быць з гэтым часам?» выявіў сабе Платон пасьпелую ўнутры, падбіваўшую яго на абурэньне, думку. І толькі крануўся таго, як яму будзе правясьці вольным да ад'езду час, як раптам, быццам хтось жывасілам яму паднёс гэта, Платон аханіўся ўспамінамі аб хворай мацеры. Ён здрыгануўся ад гэтае балючае раптоўнасьці, ханіўся рукамі за голаў і чуць ня ўскрыкнуў—ні-то ад сполаху за лёс мацеры, ні-то ад радасьці, што ў яго асталося столькі вольнага часу, каб можна было й наведць яе. Як і што сталася з мацераю за гэтыя два дні? Ці выздаравела яна, ці яшчэ ляжыць хвораю? Калі ляжыць, то як там са жнівом? Пэўна, жыта перасьпела, паклалася ды травіцца гавядаю? Каб-жа бацька вярнуўся, то яшчэ-б поўбяды, а то можа і яго няма. Што-ж тады яна будзе рабіць? Ні аставацца ўдому, ні ехаць?

Гэтыя трывожныя пытаньні вострымі мячамі праразалі Платонаву душу, як расплаўленае жалеза, капелькамі падалі ў яго сэрца. Хвіля ад хвілі ён трапятаўся ўсёй істотаю ад нейкага балючага ўздрыгу, натужваў думкі кідаючы іх праз дваццацьпяцівярстовую адлегласць у сваё мястэчка і ло-

вячы выбражэньнем выгляд вобразу свае мацеры. А поруч з гэтым настойная, неўкантактоўная прага, як найхутчэй апынуцца каля яе, гнала яго ў дарогу. Платону ня йшло ў голаў ні аб ядзе, ні аб некаторых яшчэ невырашаных справах, зьвязаных з яго назначэньнем. Пасыпяшаючы, як перад трывогаю якою, ён аднёс паёк, атрыманы на дарогу, да Лукаша і, ня хочучы пытацца падводы, пехам пусьціўся да хаты.

VIII

Платон ня йшоў, а бег усю дарогу. Не аглядаўся назад, ня лічыў слупоў ад тэлеграфу. Уваходзіў у ляскі й пералескі, не прымячаў ні цену, ні дрэўцаў. Спатыкаў фурманкі ці пешаходаў, бадай іх не заўважваў. Вёскі, якія стаялі пры гасьцінцы, не прыкмячаліся ім. Праз увесь час, пачынаючы з павету, Платон бачыў перад сабою жоўты пясочак ці засохшую гліну гасьцінцы. Апусьціўшы вочы, ён выбіраў гладчэйшыя мясьціны і, як заведзены калаўротак, мянціў нагамі. Тулавам падаваўся ўперад і матаў праваю рукою, як-бы разганяючы паветра, каб лягчэй было йсьці, каб скараціць дарогу. Часта дыхаў, але ўсё яшчэ недаволіўся скорасьцю хады. Платон глядзеў на час, і яму кожная хвіліна здавалася днём, а то й больш.

Прайшоўшы палову дарогі, ён страціў каля дзвюх гадзін, а яму здавалася, што дарога адняла ў яго больш за паўдня. А чым бліжэй падыходзіў да свайго мястэчка, тым час здаваўся даўжэйшым, і руплівасьць узмацоўвалася. Пачала паколваць у баку, і тысячамі іголак парола ў пяткі ног; па скронях твару беглі рагі поту, убіраючы ў сябе пыл і робячы брудныя пасачкі на шчоках. Але Платон не зважаў, ды ня мог ён зважаць, бо ўсе думкі прыбрала да сябе хада, і ім ня было мажлівасьці адварнуцца на другое. Уперадзе яго, як маглі захапіць апушчаныя пад простым кутом вочы, стаяў вобраз мацеры, цёмны, невыразны, які бег ад яго, уцякаў і, уцякаючы, цягнуў яго за сабою.

Толькі на краі свайго мястэчка, пры карчме Міселя, а шэрай гадзіне Платон адняў ад зямлі вочы і аглядзеўся, дзе ён што ён. Тое, што нарэшце ён быў дома, зусім недалёчка ад хаты, усё ж не завесяліла яго і ня спыніла ў разгоне. Платон сьпяшыў роўным тэмпам, дзівячы стрэчных мяшчан.

У пяць хвілін ён перайшоў Прадоўжную вуліцу і апынуўся каля хаты. Павярнуў у двор, акінуў яго поглядам, шукаючы адзнакаў бацькавага прыезду, і, не знайшоўшы іх, зразу ж спусьціў гэта з думак і кінуўся ў дзьверы.

Ужо ў сенцах Платон пачуў ажыўленую гутарку ў хаце. Яго сэрца забілася мацней і балючай; ахапіў жар; зараіліся страшныя мысьлі. «Ці не якое няшчасьце з мацерай?»—мігам устала перад ім вострае жудаснае запытаньне. Ён ня чуў, як адчыніў дзьверы ў хату і пераступіў парог.

— Вось і Платон! Якраз у пору!—сустрэў яго голас Кандрата Плата.—А маці ўжо думала, што ты ён не наведаш. Некалькі жаночых галасоў падмацавалі яго словы.

— Чаму, што?—запытаў Платон, шукаючы вачыма маці.

Юзя, якая сядзела на палку ўзапечку, раптам загаласіла наўзрыд.

— Мама, мама, чаго вы? У чым рэч? Вам цяжка? Вы... Даруйце, што не застаўся, я мусіў ехаць, я павінен быў ехаць...—кінуўся яе суцяшаць Платон.

— Платонка-а мой, сыноч мой. Мне мо' і нічога, я буду жыва... Але... На-ашага бацькі-ы няма ўжо-о. Памёр пад Ваўкавыскам ад тыфусу... Вось Кандрат сам бачыў... Што ж я цяпер буду адна рабіць?.. Хоць ты ня едзь, хоць ты... Нашто табе больш за ўсіх...

Юзя не магла выгаварыць і апусьцілася на пол, стукнуўшыся моцна локцем аб печ.

Платон ня мог падтрымаць яе. Цяжкая жаласць раптам спараліжавала ўсе яго сілы. Ён апусьціў моўчкі голаў і спагдліва праказаў:

— Вось табе ён раз!

ТРЭСКІ НА ХВАЛЯХ

1

У канцылярыі Вікурскага іспалкому, падзеленай на дзеве палавінкі, таўклося процьма людзей. Адны забеглі выясніць справу з падаткам, другія зашлі папрасіць у прадсядацеля дроў, трэція наведваліся за дапамогаю, а некаторыя так, проста сабе, зашлі. Гамонка дзелавітая, просьбы са сьлязамі на вачох, спрэчкі, выкрыкі ўмольныя, ласкавыя словы знарочыста «прыніжаных» напаўнялі дзеве невялікія каморкі, брудныя, з разьбітымі вокнамі, неапаленыя, з пашарпанымі, замурзанымі абоямі. Некаторыя з прышоўшых выказвалі сябе сьмелымі і вялі гутаркі са служачымі іспалкому разьвязна, за панібрата, другія-ж, па старому звычайу, чулі сябе ў іспалкоме, як-бы ў якой канцылярыі царскае воласьці або станавога, і падыходзілі да сталоў дзелавода ці загадчыка аддзелу з нейкай палахліваю асьцярогаю, з аглядкамі навакол і назад, з падазронасьцю.

У дзевёх каморках, якія складалі канцылярыю іспалкому і разам чуць ня ўсе аддзелы, за вылучэньнем «габінэту» прадсядацеля і «габінэту» ваянкому, стаяла па куткох каля шасьці сталоў. На кожным стале ляжала па некалькі «спраў» у сініх і жоўтых вокладках, вылуپленых у памёршых канцылярыях старога ладу. У суседзтве з справамі стаялі разнаколерныя чарнільніцы з невялічкім запасам вадзяністага чарніла. Добрая колькасьць гэтага чарніла апынулася напаверсе сталоў, размаляваўшы іх большымі й меншымі плямкамі. Але й таго запасу, які меўся ў бутэль-

ках, для дзелавода й для загадчыкаў аддзеламі было даволі. Яны спакойна раз-по-разу мачалі асадкамі ў пляшачкі, прыгінаючы іх на бок, каб больш насыціць пёрка, і з перабоямі між гаворкаю выводзілі нямудрыя запісы на кавалачках рознага сорту й гатунку паперы. Часта, абмачыўшы пёрка, яны й не дакраналіся да паперы, а гаворачы з просьбітамі, хвілінамі трымалі асадкі напачатове да пісаньня, а потым мачалі іх зноў у чарнілы.

Ды, запраўды, куды там было да спакойлівае пісаніны, калі нельга было вольна ўздыхнуць ад людзей, якія ўсё прасілі й пыталі. Здавалася, з нецярплівасьцю можна было многіх вылаяць за назойлівасьць і ачамернае прыставаньне, можна было са многімі пасварыцца. Але гэта ня было навіною для іспалкомцаў. Штодня, праз паўтара гадзі ад часу палякоў, у іспалкоме панаваў настаяшчы кірмаш. На ўсю воласьць трэ' было раздаваць прыказы, кіраваць зямельнаю, лясною, працоўнаю справамі, судзіць, радзіць, памагаць, уладаваць, наводзіць парадак і ўмацоўваць савецкую ўладу. І з усіх канцоў воласьці, з яе мядзьведжых куткоў накіроўвалі за разьясьненьнем кожнага пытання ў іспалком.

Як толькі пачыналася раніца, ужо не зачыняліся дзьверы; мэрам на станцыі—яны хадунюм хадзілі ўзад і наперад, з прычыны чаго бясконца стаяў стук і бразганіна. У іспалком ехалі ахвотна і сьмела, а таму кожная маленькая, зусім нязначная справа адводзілася ў яго на абгавор. Чаго-ж! Свае людзі, бяз крыку, пасуседзку могуць усё абсудзіць і вырашыць. Ды ня толькі заяжджалі з простымі пытаннямі, а нават так, бяздай-рацыі, заходзілі ў іспалком штодня шмат людзей, найбольш мяшчан-вікураўцаў, якія любілі парадзіцца аб розных пытаннях свайго куту і аб навінах у сьвеце. Іспалкомцы, хоць і камуністыя ў большасьці, але свае людзі, выгадаваныя на вачох,—чаго-ж іх сароміцца ці баяцца? Ня выжануць. І кожнага дню паміж дзелавымі заезджымі было шмат проста зайшоўшых. Іх ужо можна было адмеціць па нядбайнаму, спакойліваму выгляду твару, па шырока выказванай суседзкасьці. Многа з гэтых

праз частае наведванне пазналіся з унутранымі распарадкамі іспалкому і часта падавалі тую ці іншую раду незнаёмым з нічым, рэдка ці ўпяршыню прыяжджаўшым.

Сідор Браварка, адчыніўшы дзверы, зразу трапіў на аднаго з гэтых дарадчыкаў і запытаў:

— Скажэце, дзе тут займаецца Андрэй Камель?

— А? Гэта загадчык асветы? Вунь у тым куце. Прайдзеце. Каля яго, здаецца, менш усяго людзей, ён вас выслухае.

Сідор Браварка павёў носам у дымным згушчаным і зьлёгка смуродным паветры, кіўнуў незадаволена галавою і павярнуў к паказанаму кутку. Гурток сялян, што перагароджваў дарогу, расступіўся, і ён вольна падышоў да стала, за якім сядзеў загадчык асветы, Андрэй Камель.

— Здароў, калега!—прывітаў Сідор Браварка зьнянацку.

Андрэй Камель хутка адняў вочы ад папераў, здзіўлена паглядзеў у твар Браваркі і адказаў:

— Якім гэта чынам? Вось дык не чакаў, брат! Калі прыехаў? Як надоўга? Што ў цябе новага чуваць? Як здароў?—засыпаў Камель прыцеля шэрагам запытаньняў. І, не чакаючы, пакуль той пачне адказваць, абгледзеў навакол стала, мэрамбы чаго шукаючы. Пасьля, спыніўшыся вачмі на паламаным зэдліку, праказаў да Сідора:

— Сядай і раскажвай.

— Што, брат, раскажваць! Ці варта, наогул, гаварыць?

— Чаму?

— Ды таму! Аб чым цяпер будзеш гаварыць? Ласьне можна найсьці што-кольвечы цікавае...—Сідор матнуў недаверна рукою і яхідным возіркам абвёў канцылярыю іспалкому.—Вось так, як гэта—усюды. Што ты будзеш казаць... Гніль, смурод, чад... Эх, ня тое, брат, аб чым мы калісьці марылі! Помніце, калега?

Сідор дастаў з кішэні сярэбраны партабак, спрытным замахам пальцаў адчыніў яго і працягнуў да Андрэя. Гэты

міжвольна падаўся да партабака ўсім целам і нясьмела
двума пальцамі выняў пахучую надушаную папяросу.

— Бач, яшчэ маеш... Ня тое, як мы тут... Самасейку
глумім.

— Да гэтага пакуль яшчэ не дайшло. І думаю, ня дой-
дзе. Трэба меркаваць, дарагі, каб не апынуцца пад абсацам
гэтага тыпу... Вось трымаюся сяк-так. І не скажу, каб давя-
лося цярпець, як другім...

— А цікава, бок, ты дзе цяперака ўстрэмен?—паці-
кавіўся Андрэй.

— У прадкоме ў Проўску. *2-ліней.*

— Даўно ўжо?

— Ды вось амаль не паўтары гады... Ці ж ты не атры-
маў майго ліста? Я ж паведамляў цябе аб гэтым... Як вы-
шаў з асьветы, дык зразу й паступіў у прадком... І, знаеш,
павязло: устроіўся добра. Ну, а ты тут?

— Як бачыш, усё тут. Важдваюся, брат, са шкрабамі ды
з мяшчанамаі. Па вушы працы. І, прызнацца, цікавай працы.

— Ай, кінь ужо ты з яе цікавасьцю: я ведаю яе! Пера-
нёс на сабе і трудоваыя школы, і двух-ступянёўку, і... белару-
сізацыю... Пачуў увесь смак..

— Таварыш Камель,—перабіў Браварку якісь мешчанін,
не падыходзячы блізка да стала.

— А што, дзядзька?

— Вы там, таварыш, наказвалі, каб я зашоў да вас на-
конт майго хлопца. Вось я й прышоў. Вы, калі ласка,
дазвольце вам усё разьясьніць...

— Нічога, дзядзька... Я ўжо ўсё ўладзіў: я зазываў да
сябе настаўніка й наказаў яму, каб другі раз ён без саюзу
так не рабіў. Нічога, будзьце супакойны—справа залатвена.

— Дзякую, таварыш. Вельмі дзякую, а то мне столькі
клопату падаў ён, што...

Андрэй магнуў рукою і селянін замоўк, схінуўся перад
ім і завярнуўся ад стала.

— Вось гэта табе цікава?—пасьмяяўся Сідор.—Ня ве-
даю, хіба ты зьмяніўся, а як судзіць паранейшаму—то

наўрад ці могуць цябе зацікаўляць гэтка справы... Трэба, наогул, напалову адрачыся ад самога, каб з цікавасцю аддацца гэкім справам... Я ня ведаю, як ты, ну, а я ўсё яшчэ не магу згадзіцца з усім гэтым.

— Што ты, Сідор, узапраўды? Здаецца ж ты ня горай мяне жывеш, а...—вымавіў Андрэй і супыніўся, угледзеўшы, што ў канцылярыю ўвайшлі настаўнік і настаўніца вікурскае школы.

— Я табе скажу: гэта ня тое, каб даводзілася дрэнна з матар'яльнага боку. Не! Галоўнае...

Настаўнік з настаўніцаю, пасьмейваючыся над чымсьці, падышлі да стала і запанібрацкі павіталіся з Андрэем. Настаўнік абгледзеў навокал стала, каб найсьці на чым-коледчы прысесыці, і, ня ўгледзеўшы нічога, пасьмяяўся:

— Хоць на падлозе... Патурэцкаму...

Сідор пахіліўся да настаўніка і, пазнаўшы ў ім знаёмага—нават калісьці таварыша, уставіў ад сябе:

— Цяпер не навіна: альбо пад сталом, або на стале.

Настаўнік, пакуль не зважаўшы Сідора, цяпер глянуў яму ў твар і весела-зьдзіўлена завёў:

— Га-а! А вы-ж, Сідор Гарасімыч, якім чынам да нас?—і працягнуў яму руку.

Сідор патрымаў працягнутую яму руку і адказаў:

— А вось у госьці заехаў. Няма бацькоў—пачастуюся ў сястры. Захацелася наведаць родны кут.

— Пазнайцеся: Марыля Слой, настаўніца вікураўскага вучылішча,—паказваючы рукою на настаўніцу, запрапанаваў Сідору настаўнік.

Сідор далікатна прыўстаў з зэдля, схінуўся крыху й паціснуў ужо працягнутую яму руку настаўніцы.

— Паўлюк, а ці-ж Марылі таварыш Сідор ня ведае, што ты іх знаёміш?—зьдзіўлена запытаў Андрэй, паглядаючы пазьменна на кожнага з іх.

— Штосьці я ня помню,—адказаў Сідор.

Настаўніца ні то ганорна, ні то сарамяжа прапусьціла тварам лёгкую ўхмылку.

— Дзе там іх прыпомніш!—установіў Паўлюк,—іх тут за час адсутнасці Сідора Гарасімыча з Вікур нарасло, як грыбоў. Дзявочае семя ўрадлівае.

— Ах, каб цябе, каб цябе...—настаўніца замахнула на настаўніка рукою, але той спрытна ўхіліўся і ўголас зарагатаў.

Яго рогат зьвярнуў на сябе ўвагу многіх прысутных у іспалкоме, якія павярнулі голавы ў іх бок. Андрэй з прычыны гэтага незадаволена кінуў галавою й хутка азірнуўся ў бок «габінэту» прадсядацеля. Сідор падмеціў асьцярожлівасьць таварыша і прамовіў:

— Чаго азіраешся?

— Нічога... Так сабе...—уверыў Андрэй і тут жа пачаў зьбіраць свае паперы.—Трэба зьбірацца да хаты. Заўтра будзе дзень. Усё роўна сёньня ўжо ня будзе работы.

— А начальства не баішся?—пажартаваў Паўлюк.

— Трэба на гэты раз адважыцца.

— На гэты раз можа ўважыць. Ня так многа часу засталася да канца,—дадала Марыля.

— Ах, менш-бы яго яшчэ засталася,—яхідна праказаў Сідор і паглядзеў на загарак.

— Ну, пойдзем, колегі,—пазваў Андрэй.

— А куды?—запытаў Паўлюк.

— Падумаем...

Яны вышлі з іспалкому на двор і пайшлі праз пляц напрамкам да вуліцы.

— Што-ж, Андрэй, трэба будзе адмеціць прыезд Сідора Гарасімыча,—запрапанаваў Паўлюк.

— Так, добра-б было... Але дзе і як?

— Калі ласка, да нас заходзьце,—пазвала настаўніца.

— Вось добра,—сказаў Паўлюк,—згодні, Сідор Гарасімыч? У Марылі Палікараўны зацішна й добра. Мы там заўсёды зьбіраемся. Можна й пагаварыць аб усім...

— Давайце, мне цікава разьведаць, як у вас тут жывецца, што чутно, які ваш настрой,—адказаў Сідор.

Як толькі яны вышлі на вуліцу, іх нагнаў настаўнік Плаха.

— А-а! Я дык ледзьве вас знайшоў,—выгукнуў ён, забягаючы ўсім наперад і па чарзе вітаючыся.—Мне цікава пабачыць Сідора...—Здароў, брат! Як і што ў цябе? Ці на доўга да нас?

— А вось, пагляджу, як спадабаецца... Спадабаецца больш—прабуду даўжэй, а не спадабаецца—хутка ўцяку,—адказаў Сідор.

— Гэ-э! У нас ня горай, як усюды,—падаў Плаха.

— Да горай ужо нідзе ня бывае. Усюды роўна—усюды горай. Адны парадкі—адны законы... Чаго тут лепшага шукаць.

— Пэўна! Праўду кажаш, браток,—згадзіўся Плаха, ня думаючы, да чаго кажа.

У гутарцы прыняла ўдзел уся кампанія. Але меней усіх выказваўся Андрэй. Таксама рэдка закідала словы йі Марыля, якая больш слухала Сідора. Апошні, скора яна яго ўгледзела, паказваўся ёй дужа прыемным і прыгожым, і яго словы здаваліся ёй ад пачатку да канца праўдзівымі. Калючкі і ўпінкі ў Сідоравай гутарцы, накіраваныя на савецкі лад і яго парадкі, падабаліся Марылі яшчэ й таму, што яна таксама не спагадала бальшавіком... На кожны выказ Сідора Марыля адказвала ўхмылкаю і лісьлівым зазіраньнем яму ў твар. Гэта з свайго боку заахвочвала Сідора на большую адкрытасьць у сваёй гутарцы.

Гэтак гутарачы, яны прайшлі ў канец усю вуліцу й павярнулі назад.

— Ну, хіба цяпер разыдземся, а пасья сыдземся зноў... калі не прагоняць, то ў Марылі Палікараўны,—парадзіў Сідор.

— Што вы, аброць вам на язык,—перapyніла Марыля.

— Добра, добра,—згадзіўся Паўлюк.

Параўняўшыся з перавулкам, яны разышліся, хто куды.

Сідор Браварка прышоў да сястры на кватэру і, не застаўшы нікога ў хаце, прысеў каля стала й пачаў выяўляць і пераверваць сам-на-сам першыя свае ўражанні. Выгляд мястэчка, іспалком, яго таўкатня, спатканьне з таварышамі, іх настрой сьціслым шэрагам панясьліся перад яго ваччу адно за другім. Пранясьліся перш нясустрымна, хутка, а пасля, мэрам-бы зрабілі паўкруг ублізку ад яго, павярнулі назад і зноў кранулі яго думкі. Затым, раптам зьніклі, даўшы месца мінулым адчуваньням. Перад Сідорам усталі вобразы яго студэнцкага жыцьця, гульні з паповымі і станавога дочкамі, пачосткі, балі, вечарыны. Прамігнулі палкія лятуценні, жаданні і мары, якія выглядалі перад ім якімсьці раем. Тады, прыпомніў Сідор, многае што абгаварвалі яны з Андрэем і Плахаю, будавалі шмат смелых плянаў. Вікуры ня мелі месца ў іх жыцьці. Пецярбург—вось дзе луналі іх думкі... Яны лічылі сябе вялікімі людзьмі, перад якімі ўсіх-бы вікурцаў спадалі шапкі. «Колькі часу таму? Многа, многа! Здаецца, цэлыя вякі! Ды страшнага якога часу, каторы пераламаў усе мае пляны, усе задумы перастроіў. Якія зьмены зрабіліся! Цяжка выабразіць! На ўсім і на ўсіх, як ні паглядзі»,—прашаптаў Сідор сам пра сябе.

Сідор прыўстаў з месца, паглядзеў у вакно, ці ня йдзе хто, каб не памяшаў солідкасьці і заўзятасьці яго думак, і зноў адварнуўся ад вакна, але ўжо ня прысеў, а пачаў тупаць па хаце.

«Перамена на ўсім, адно толькі я астаюся тым самым, якім і быў. Я адзін краплюся і стаю на сваім. І выстаю... Ды мала таго, што выстаю, а мушу і другіх прытрымаць на тым жа месцы. Бо што з таго, калі мне аднаму дэвядзецца займаць сваю пазыцыю? У гэтым мала радасьці і мала карысьці... Важная карысьць—другіх утрымаць... Так, важная, але ці ж хопіць сілы?.. Штосьці задалёка ўсё адышло... Дзіўлюся. Ці то мне здаецца, ці запраўды яно так: мэрам-бы і Андрэй зусім другім стаў. Відаць па-ўсяму: патайны

стаў, малагаворкі, падазроны... Няўжо і яго пераламала ўжо? За гэтыя два з лішнім гады ціж мог ён адцурацца сваіх поглядаў—гэткіх цвёрдых, здавалася, і пераконаных?.. Цікава!.. Што ён выкажа далей? Трэба пацягнуць яго на адкрытую... Бо штосьці ня верыцца, каб ён са шчырасьці казаў, што «работа цікавая»... Забачым... А шкода будзе, калі Андрэй паламаў погляды, шкода... А гэта можа стацца, бо жыцьцё ломіць... Ломіць упарта і крэпка. Паглядзець—падзівіцца! Узяцьбы і ў мяне на службе—ліха іх ведае: кожны стаў нейкім асобным і незразумелым. І чым далей, тым кожная душа становіцца нявыразнейшай... Але там—горад. Горад—то іншае: шум, рух, кіпятня... Дзіўней тое, што вось і ў гэтых куткі, як гэтыя Віжуры, так шырока ўсё пралазіць. Чагоб, здаецца, тут уважваць бальшавіцтва, а потым паглядзець—прывыкаюць. Повен іспалком мужыкоў; згодна ды спакойліва гутараць... як дома, як у суседа... А Андрэй кажа, што «работа цікавая».

Сідор не звараचाў увагі на тое, што ў хаце было цёмна; ён разьмеранымі крокамі, пакіўваючы галавою, тупаў па хаце, малючы розныя выкрутасы: то крыжы, то петлі, то ўкосныя фігуры. З вокан супроцьлежнага дому выпадалі пукі праменьняў і прабіваліся ў хату, кладучы адбітак вокан на печы. Вуліцаю праходзілі людзі, скрыпячы па сьнягу нагамі. Сідор, калі хто праходзіў, на хвілю прыпыняўся й міжвольна прыслухоўваўся, пакуль праходжы ня мінаў хаты. Пасьля ізноў пачынаў хадзіць.

Гэтак ён пратупаў каля гадзіны. Нарэшце, спыніўся, падышоў да стала і намерыўся прысесьці, але ў гэты момант пачуў стук дзвярэй.

Праз хвілін пяць у хату ўвайшла гаспадыня, яго сястра Юста.

— Ці ёсьць хто ў хаце?—запытала яна ў пацёмку.

— Я, Юста, я ў хаце!—адказаў Сідор.

— Чаму ж ты ўпацёмку сядзіш? Ласьне ня ведаеш, дзе запалкі?

— А хто іх ведае... я ж яшчэ не аглядзеўся...

Юста запаліла газіўніцу.

— Ну, а дзе ты хаця сёньня быў?—пацікавілася Юста.

— Дзе... Вось у іспалком схадзіў да Андрэя; пасядзеў там трохі, пасля прышлі настаўнікі і мы прайшліся крыху па вуліцы... Так дзень і мінуў.

— А мой Юрка часамі ня прыходзіў?

— Як я ў хаце—то не.

— Ах на яго ліха, бадзяецца цалюткі дзень. Няўжо ён яшчэ справункаў сваіх ня скончыў? І ведае, што гоцьць дома, а сам, як цюцька, лётае дзесь... пэўна, таксама, забраўся дзе ў іспалком і сядзіць,—нездаволілася Юста.

— А ён у цябе наведвае іспалком?—здзіўлена запытаў Сідор.

— Так! кожны дзень сядзіць там. Назьбіраецца іх мо з дваццаць чалавек, набяруць паўнютокія капшукі тыгуну і дурацца да поўначы. Ушалопяў, ведаеш, і не адвучыць...

— Няўжо яму так падабаецца іспалком?

— Ліха яго ведае! Бачыш, што так.

— І бальшавікоў ён любіць?—пацікавіўся Сідор.

Ня кажа выразна, але, гутарачы, заўсёды іх хваліць,—адкрылася Юста.—Я ўжо яму кажу: «Што ты людзкае ў іх бачыш—пакінуў бы іх хваліць», а ён мне: «Як-ні-як, а нам пры бальшавікох лепей. Усё можна смела сказаць, можна зямлі браць дарам, лесу дастаць можна... З усімі проста за «панібрата».

Сідор яхідна засьмяяўся і сказаў да сястры:

— Бач, зусім нечакана і ты для сябе бальшавіка знайшла.

— Тота ж, але! Ліха яго ведае! Некалі як быццам бы і ня любіў іх, а цяпер вось перамяніўся. Ды ня толькі ён адзін... Амаль не палова нашай вуліцы так... З другіх вуліц—дык ёсьць колькі чалавек, што і слухаць ня хочуць аб саветах, а гэта за бальшавікоў...

— Гм!—выказаў сабе пад нос Сідор і прайшоў раз па хаце.

— Мяннецца час і мяняюцца людзі... Што-ж, бязвольныя, слабыя...—нявыразна выказаўся ён.

Юста нічога не адказала, думаючы, што брат будзе гаварыць далей. Але, пачакаўшы хвілін колькі, яна загаварыла з другім.

— Мо' ты есці хочаш, Сідор? Мо' зьбіраешся пайсці куды, дык кажы. Павячэраем удваіх. Юркі чакаць ня будзем, горліца яго бяры...

— Так, я ўмовіўся быць у Марылі Слоевай... Там у яе зборня, ці што!

— Так, гэта-ж там зьбіраюцца ўсе вікураўскія інтэлігенты, як на іх кажучь,—паясьнілі Юста і тут-жа дабавіла:

— Ну, дык я табе выму вячэраць ды йдзі.

— Ня варта, не клапаціся,—паспрабаваў адгаварыцца Сідор, але Юста не далася далей спрацацца, а пасьпешна прыгатавала вячэру і ўбрала стол.

— Садзіся! Навошта тыя цэрамоніі!

Сідор усеўся за стол і прыняўся вячэраць.

III

Павячэраўшы, Сідор зразу адзеўся і сабраўся ісьці.

— Ты ўжо, Юста, не засоўвай дзвярэй, хоць я спаўнюся,—папрасіў ён сястры, выходзячы з хаты.

— Ня бойся, не астанешся начаваць на дварэ,—пажартавала Юста.—Вось калі й засунуты будуць дзверы, дык ты працягни ў ваконца руку, абмацай вяроўку й адчыніш.

— Добра... Адно была-б вяроўка.

Юста правяла брата ў двор і паказама яму ўсю сьмікалку з засаўкаю дзвярэй.

— Ідзі гуляй з богам,—пажычыла яна Сідору.

Адказаўшы «дзякуй», Сідор пайшоў з двара. Да Слояў дарогу ён ведаў добра, як наогул добра ведаў амаль ня кожную мясціну Вікураў. Але, пусціўшыся ісьці, ён сьпярга не выясьніў перад сабою яскравага жаданьня ня іначай рабіць гэта. Штосьці—ён пакуль ня цяміў—трохі асту-

дзіла яго тыя спадзевы, з якімі ён уяжджаў у роднае мястэчка. Чакалася ў ім знайсці часовы адпачынак пасля скрутнага, вакол варожага яму жыцця; чакалася адкапаць памятных старых моманты і супакойца на аднаўленні іх з сваімі, як ён чакаў, незачэпленымі бегамі часу, таварышамі. А тут вось! Толькі сустрэўся з лепшымі з іх, як зразу ўбачыў, што Андрэй—ня той. Ня той Андрэй і ня той Плаха. І чаго крыўдней—гэта тое, што і ў хаце сястры, як выявілася, таксама няжданая. Жарты, Юрка таксама абальшавічыўся!..

Пайсьці да Марылі Слоевой мела б рацыю для Сідора тады, каб яму сустрэць там блізкую і мілую кампанію. Але ці ўдасца гэта—брала Сідора вялікае сумненьне. Гэтае ж сумненьне і сцішала яго каду, застаўляючы праз кожныя пяць крокаў прыпыняцца і азірацца назад.

Ужо прайшоўшы ў канец усю вуліцу, Сідор, пры павароце ў завулак, супыніўся на месцы і пачаў канчаткова вырашаць сам сабе—ісці ці не? У яго нутры вынікла роўнавага доказаў за патрэбу пайсьці і супроціў гэтага, і ён ажно злаваўся на сябе, неспакоячыся.

Нарэшце, штосьці яго падтаўхнула на тое, каб ісці, і Сідор маладзецка, ганорна замахнуў уперад левую нагу, пачуўшы, мэрамбы з плеч спала колькі пудоў. «Пайду і паспрабую, у выпадку чаго, пазмагацца»,—парашыў ён і прыняўся, ідучы, пасьпешна абдумаць, як і што яму трымацца. Але не паспеў ён якраз абдумаць і адзін манёр, як ззаду пачуў вогук:

— Сідор Гарасімыч?

— Я самы!—здзіўлена адгукнуўся Сідор і прыпыніўся.

— А я ўжо бегаў па вас да вашае сястры,—падыходзячы да Сідора, паясьніў Плаха (то быў ён).

— Ласьне так? Ці ж ужо позна?

— А ўжо дзевятая гадзіна. Я думаў, што вы ня трапіце да Слояў.

— Нічога, не заблуджу.

Далей яны дайшлі да Слояў моўчкі.

— Вось куды мы вас завабілі,—пажартаваў Плаха, заварочваючы ў двор.

— Праўда, што завабілі!

Яны прайшлі ў хату.

Звычайная мяшчанская хата Слаяў выглядала чыста і акуратна прыбранай. На покуце висела блішчастая ікона, убраная белымі фіранкамі, а перад ёю лямпадка. На дваровай сцяне висела вялікая люстра, а на вулічнай—гадзіннік.

У мыцельніку на лаўцы, склаўшы на прыпол*рукі, сядзела Слоіха Агнэса, маці Марылі, і ўмільна пазірала на покуць, дзе наўкол стала сядзелі Андрэй, Паўлюк, Мірон—быўшы валасны пісар, а цяпер дзелавод у лясніцтве, і Габрусь—коопэратар, а перад люстрай вярцелася Марыля з таварышкаю, таксама настаўніцаю, Варвараю Касач.

Сідор, пераступіўшы парог, павітаўся перш нізкім укланам з Агнэсаю, пасля весела паціснуўся рукамі з Паўлюком і Андрэем.

— А вось і мая таварышка Варвара Касач і таварышы—Мірон Бізун і Габрусь Пуга,—паказала Марыля на Варвару, Мірона й Габрусё.

Марыля перш за ўсё прыскокам працягнула Сідору руку, сарамяжа ўхіліла голаў і расплылася ў адкрытую ўсьмешку... Далей Сідор пазнаўся з Міронам і Габрусём.

— Тут у вас цэлая зборня. Больш нічога й ня трэба,—падаў Сідор камплімент.

— А такі й гэтак,—пасьпяшыла згадзіца Варвара.

— Сядайце, вось, Сідор Гарасімыч,—папрасіла Марыля.

Сідор прысеў пры ражку стала, выняў партабак і зажурыў цыгарку.

— А ўсё ж, скажу вам,—пускаючы рызыкаўна дым убок ад стала, пачаў казаць Сідор,—мне падабаецца вось гэткае кампанія. Сабе зьбярэшся сваёю хэўраю, шчыра пагутарыш пра што захочаш, навесялішся ўспамінамі—і часу шмат адшвырнуў. Усё менш жыць у гэтым пекле, якім цяпер стала наша жыцьцё... Ці ж ня праўду кажу?

— Вось чыстая праўда, Сідор Гарасімыч,—падмацавага з мыцельніку Агнэса,—шчырая праўда, сыноч. Я таксама часта спрачаюся і з Андрэем і з Макарам Плахаю, што цяпер куды горай ранейшага. А яны—гаварыцца не даюць.

Сідор пры апошніх словах зірнуў у бок Андрэя і яму стала ніякавата, калі яны стрэліся сухімі сур'ёзнымі поглядамі.

— Я ня ведаю, як хто, а мне дык нудна цяпер стала жыць... І ўстроен я на добрай службе, не цяплю холаду ні голаду, маю мажлівасць адзецца—а вось чагось не хапае. Як прыпомню старыя думкі, пляны ды жаданні, дык сэрца дратуецца... А там, у нашым горадзе, скрозь чужыя людзі, якія з усім згадзіліся і, церпячы недастачы, у запой абараняюць сучаснае становішча. Слова аб іншым сказаць нельга. І я адным-адзін, як струц, увесь астатні час прабадзяўся. Чуць нуда не зарэзала... Страшэнна пацягнула сюды, у Вікуры, да старых таварышбу, далёка ад недаедлых мне сходаў і дэманстрацый... Мне думалася, што тут, у вашым кутку, жыццё не пачэпана так, як у горадзе.

Сідор сказаў гэта з нейкім запоем, гарда і ўважліва, гледзячы толькі на Агнэсу. Тая-ж з цікавасцю нязьмігутна выслухала яго і мэрэм-бы зачаравалася яго словамі, бо, калі ён кончыў, яна засталася сядзець моўчкі й нярухома.

Марыля з таварышкаю таксама ўважліва выслухалі Сідора. Спакойна выслухалі яго і Паўлюк з Міронам.

Зусім іначай паглядзелі на яго словы Андрэй, Плаха і Габрусь. У асобку Андрэй, які ня мог сустрымацца ад сьмеху, і толькі Сідор скончыў, як ён падняўся з месца і сказаў:

— Дарэмна ты, Сідор, наракаеш на сучасны лад, зусім дарэмна. Мянэ і дзівіць, чаму ты так кажаш. Паглядзець на цябе—нельга падумаць, што ты пакрыўджаны. Сам нават сазнаешся. У чым-жа рэч? Ня вышла так, як колісь мы разьлічвалі? Ня ходзім мы панамі, а перад намі шапак ня скідаюць? Ня блішчаць у нас на грудзёх масяндзовыя гузікі? Гэта—праўда. Але, падумай сам, ці-ж у гэтым сэнс жыцця? Ці гэта—устой для яго? Мне думаецца, Сідор, што мы

ашукваем сябе, калі марым аб нашых былых плянах і намерах. Запраўды—то былі толькі пустыя мары! І той, хто грунтуецца на іх, грунтуецца на пяску, на саломінцы... Памойму, пакуль вецер ня выдзьмуў канчаткова з-пад ног гэтага пяску—трэба сыйсьці з яго, каб не праваліцца ў бяздоньне...

— Паглядзі, паглядзі, Сідарка,—перабіла з нецярплівасьці Агнэса,—памядзі, што пяе Андрэй! Ці-ж можна было падумаць на тое?

Сідор прынагнуў голаў, штосьці напісаў пальцамі па стале, пасля сказаў:

— Што-ж, усякае бывае. Ёсць людзі з рознаю воляю... Памойму, зусім іначай маююцца здарэньні бягучага жыцьця і я,—ён падняў голаў,—у толк сабе не вазьму, чаму людзі таго ня бачаць! Чаму яно іх асьляпляе... Проста—губляюся разумець... Не магу згадзіцца ні за што—штосьці не дапускае мяне.

— А я скажу вам, Сідор Гарасімыч,—установіў Плаха,—і вы згодзіцеся. Нельга не згадзіцца. Толькі падумаць трэ', разабрацца дасканала ўва ўсім—і тады згодзіцеся... Нас выхоўвалі на буржуазнай моралі—таму й атруцілі нам ясны сэнс жыцьця... Запраўды—ці-ж мы не з таго дрэва, якое цяпер разраслося й пакрыла ўвесь край? Кроў у нас—кроў быўшых рабоў, але атручаная зьменаю да іх... Ведаецца, Сідор Гарасімыч, я нядаўна сам трымаўся вашых поглядаў, але пасля, калі разабраўся ў іх, разгледзеў іх па часьціне, дык пазнаў, што яны зусім неправіловыя погляды... І я з імі расстаўся назаўсёды. Расстаўся з імі і пачуў сябе новым, здравым і сьвежым. Сьвежым, бо мяне асьвяжаюць тыя дзіўныя здарэньні, якія ўскалыхнулі наша цёмнае, прыгоннае жыцьцё, зрушылі яго з мёртвае ўстойнасьці і паставілі на шлях...

— Слухай, Плаха, ты, як я бачу, таксама абмануты,—перэбіў Плаху ўважліва слухаўшы іх гутарку Мірон,—каб

ужо так можна было зацягацца сучаснымі здарэннямі, дык я не магу сказаць... Табе—ня відно... Сядзіш сабе ў школе, калупаешся ў кніжках—і толькі! Пэўна—кніга ня скажа таго, што ёсць... Хоць і вакола кнігі ня вельмі надзейна... Але ты паспрабаваў-бы шчыльна ўтыкнуцца з жыццём—іншае запеў-бы... Ты паглядзі, што робіцца навокал! Сялянства голае і яшчэ абіраюць... інтэлігенцыя загнана. Яе самотнасць—зні-што... Так і топчацца... Усе яе лятучыні знішчаны... Мэрам-бы знарок пастаўлена мэта—зацямніць народ...

— Вось з гэтага боку—я цалкам з Міронам,—уступіў у гутарку Паўлюк,—хай сабе іншае, ну з боку ж няўвагі да інтэлігенцыі, то неправілова. Яна-ж—сок краю. А тут мэрам-бы вайну ёй абвясцілі. Што-б яна ні падала ў думках—нічога ня варта. Хоць-бы з гэтай надаедлай школьнай справай. На табе і працоўную школу, на табе і беларускую мову, на табе і знішчэнне няграматнасці... Усё разам і засаб. А паспрабуй паспрачацца? Вось хоць-бы ў нас: паперка за паперкай—прыказ перайсці да беларускае мовы... Каму і нашто яна патрэбна? Які ў ёй толк? Што яна дасць?.. Дык не! Паспрабавалі мы протэставаць—ні ўвагі...

— Ха-ха-ха-а!—разьліліся сьмехам Марыля з Варвараю,—далася яна нам узнак—гэта беларуская мова... Папаявалі мы супроць яе...

— А зьмірыліся-ж,—уставіў Мірон.

— Улада гэткая—гэткая і яе мова,—падала з мыцельніку Агнэса,—мужыкі... мужыкі—больш нічога... Ласьне ім што далікатнае трэба?

Сідор уважліва выслухаў кожнага й відаць было, як хвіля ў хвілю мянялася міна на яго твары, робічыся то вясёлай, то няўвернай, то падазронай—адпаведна выказваным думкам. Казаў Мірон—Сідор здаволена ўхмыляўся, багутарыў Паўлюк—ён супыніў ухмылку, а настарожана лавіў кожнае яго слова, прага жадаючы пачуць большых скаргаў і нараканьняў на сучасны лад.

На сьмех дзяўчат і выказ Агнэсы Сідор ізноў адказаў лёгкаю ўхмылкаю. Аднак, уцалку—яго настрой падаў, брала раздум'е, ацягаў цяжар. Той дух, ад якога ён тужыўся ўцячы, вітаў вакол яго, дзе б ён ні супыніўся. Лягаў і трыў павебра. Сідору рабілася злосна; нянавісьць забірала яго. А разам з гэтым уставаў нейкі ні то задзёр, ні то ўпартасьць—настаяць на сваім. Абураны гэтым, ён вылез з-за стала і, не перастаючы курыць, затупаў па хаце.

— Я бачу, што ў нас не хапае ўстойнасьці, і мы скрозь пальцаў глядзімо на ўсё. Глумяць школу—няхай, не ўважаюць інтэлігенцыі—няхай. Праз гэтыя «няхай» мы і робімся слугамі мужыкоў ды розных там... «з бору па сосенке». І, пэўна, замест настаяшчага, атрымоўваем падробленае. Замест вялікае расійскае мовы, падсоўваюць брахню нейкую... А маўчаць мем—сабакамі завьем... Запамятайце...

— Саба-скамі... Вось папаў, брат, пальцам у неба, — абураны Сідоравай размовай, падняўся з месца Андрэй.— Гаворачы так, як ты—даруй ужо мне—запраўды, раўняецца да сабачага брэху. Я так і бачу перад сабою вобраз, як быццам... ну, брэшам мы на месяц. Брэшам, каб брахаць. Няма на вонта—дык на месяц. Я вась чую тваё нездаваленне, а скажы, што ты радзіш ад сябе? Нашы былыя мары? Балі ў станьвога ды папа? Кончана, згніло, брат! Згніло вакол і ўсюды. І дарэмна ты думаў—калі толькі думаў!—што ў Вікурах знойдзеш ня ўзьнятую цаліну... Кончана... Адно цяпер не чарзе—гэта засеяць узьнятае і атруціць дармастаў, каб не патравілі засеянага...

Андрэй строма абарваў сваю гутарку і адвярнуўся ў вакно. Сідор, якога ён ня бачыў два гады і які абрадаваў яго сьніня сваім прыходам у іспалком, цяпер выглядаў у яго ваччу зусім іншым, чужым чалавекам. Бывалашнія таварыскасьць, сумеснае плянаваньне будучыні, цесная блізкасьць, падзел самымі таемнымі перажыткамі—усё гэта, выбліснуўшы на момант, раптам заглухла, зьнябылося, і іх месца заняло новае пачуцьцё. Гэтае новае пачуцьцё дыкта-

вала Андрэю настойныя думкі, якія шапталі яму на вуха: «Закаранелы монархісты... непашраўны. Горай ранейшага. Не! Болей ён мне не таварыш... не магу цярпец—варочае»...

— Сідор Гарасімыч, вы ашукваецеся, падкрэсліваю я,— каб зглядзіць гострасьць Андрэевых слоў, мякка казаў Плаха.— Пэўна, мне ўжо вас не разуверыць, але мне здаецца, што ролю сабак насілі-б мы тады, каб ішлі супроціў цяперашняга ладу. Нас выхоўвалі для гэтае ролі і ў гарадзкіх школах, і ў сёмінар'ях, і ў інстытутах. Загналі ў нас зьвярынае пачуцьцё, і мы пад яго ўплывам знаходзімся дагэтуль. Нас пакалечылі змалку так моцна, што ажно й цяпер не апамятацца, нявыраўняцца... Скалечылі нашу душу, зглумілі нашу самогінасьць. Ня дзіва, што кожная рэч, блізкая й зразумелая нам,—цяпер не даспадобны. Трэба лячыцца, трэба лячыцца, а то без пары загінем...

— Я адно хачу дадаць,—умяшаўся ўвесь час маўчаўшы Габрусь,—гэта з пытаньнем аб школе, якое чапаў Паўлюк. Я—не настаўнік. Я—коопэратар і мо' менш Паўлюка сьвядомы, ну толькі-ж, пашойму, у школе нельга абыйсьціся бяз нашае, мужычае, простае мовы. Тут ніякім чынам ня выкруціцца... Я гэта ведаю са свае даўнейшае практыкі ў воласьці... Нашаму селяніну патрэбна даставаць адукацыю самым лёгкім парадкам; а гэты пародак ёсьць яго мова. Ня можна пераскокваць там, дзе ёсьць магчымасьць перайсьці...

— Ну, брат, ты ўжо пакінь... Твае тэорыі нам усім вядомы... Ты, я табе скажу, прасты фанатык—ня больш!—суха пераняў Габруся Паўлюк.

Пакуль ішла гэта гутарка, Марыля адышлася зд стала ў мыцельнік і колькі часу шапталіся з мацераю. Пасьля Агнэса выбегла ў сьні, пабыда там нейкі час і вярнулася ў хату з поўнымі талеркамі сыру й каўбасы. У гэты час Марыля штосьці бразгала пасудаю і ўвіхалася з самаварам. Хлопцы не зьвярталі на іх ніякае ўвагі і былі здзіўлены, калі раптам Марыля прынесла на стол талерку з каўбасою й бутэльку чарнаватае наліўкі.

— Годзе сварыцца—дайце гадзіцца,—жартліва падсказала яна да ўсіх.

І, бачачы, што хлопцы зарухалі з-за стала, дадала:

— Не палохайцеся, ша! Як сядзелі, так і заставайцеся сядзець.

Па чарзе—Андрэя, Плаху і Сідора, яна вярнула за стол.

— Навошта-а гэта, цётка?—сумеўся Андрэй, калі Агнэса прынесла на стол яшчэ адну пасудзіну з закускою.

— Вось маўчы. Я захацела пагадзіць вас. Навошта вам спрачацца? Усе—таварышы,—адказала рэзвая Агнэса.

— Го, цётка, нас ужо цяжка пагадзіць,—нясур'эзна завёў Гарбусь.

— А каб цябе халера ўзяла!.. Беларус ты заядлы... Няўжо такі ты не адкараскаешся ад свае беларушчыны няшчаснай?

— Тады, калі Сідор кіне быць яе ворагам...

Сідор пусьціў па твары лёгкую ўсьмешку і нічога не адказаў.

— Ну, расьселіся... Вось цяпер—за наша здароўе вып'ем па кілішку,—наліваючы з бутэлькі наліўку, выказала Агнэса.—Як-бы й ведала, што госьці будуць. Захавала яшчэ з восені.

— Умеце хаваць!—пажартаваў Паўлюк,—то-б то на мяне—ня выстаяла-б столькі!

— Ды ўжо ты вядомы чалавек!—уставіла Варвара.

— Не чакайце-ж, не чакайце, сынкі. Вазьмеце, калі ласка,—упрашвала Агнэса.

Паўлюк першым узяў чарку, падняў яе і сказаў да ўсіх:

— Гэта-ж цяпер—золата. Гэта—Эвіна яблычка. Чаго тут газіраць на яе?

І выпіў.

За ім апаражнілі свае чаркі і ўсе прысутныя. Агнэса, не даючы адгону, наліла па другой, а сьледам і па трэцяй. Наліўшы, яна над кожным настойвала выпіць, то ўгаварваючы, то пужаючы.

Гэткім чынам пляшка амаль без пярэдыху была апарожнена. Ангэса яе прыняла са стала й частавала госьцяў закускаю.

Наліўка падвясліла ўсіх. Але больш другіх выглядала гэта на Сідору. Ён раптам перайначыўся, адагнаў ад сябе задумлівасьць, сум і стаў непазнана рэзвым і храбрым.

— А ведаеце,—перабіваючы ўсіх, пачаў ён казаць уголас,—я ніколі ня думаў, што так выйдзе. Я не спадзяваўся, прызнаюся адкрыта, што ўсё так перайначылася й тут, у Вікурах... Дзіўна! Глуш, яма,— а глядзі ты! Не пазнаць... Не пазнаць нікога... нікога... Як быццам бы я сяджу ў тым жа Мэнску ці Гомлі...

Сідор адхіліўся да сьцяны і ня сьціхаючы курьў, старэнна размахваў рукамі, кажучы да Андрэя:

— Найбольш усяго, я не чакаў таго ад цябе, Андрэй. Не чакаў, што ты станеш тым, чым я цябе сёньня сустрэў... Ехаў і думаў: сустрэнуся з таварышамі й хоцькі душу адвяду... Пагутарым, успомнім мінулае, пацешымся і... адпачнем душою... Прызнацца, пераступаючы іспалком, тое думаў... Ча-му-ж не? Ласьне нельга быць іспалкомцам і ненавідзецц гэтую ўстанову, працу ў ёй і... усё!.. Думаў, а яно—на табе... Цяпер... выбачайце, можа я кажу гэта, а заўтра вось Андрэй ці Плаха, ці Габрусць возьмуць і прыдуць па мяне з міліцэйскім? Га? Ня можа таго стацца?..

Сідор пакорна пазіраў у бок Андрэя, мэрам бы выпрабаўваючы яго. Але Андрэй стрымна чакаў, пакуль Сідор выкажацца і змоўкне. Чакаў і чуць прыкметна ўсьміхаўся, укладаючы ў гэты сьмех усё яскравей абураўшую ім халоднасьць і чэрствасьць да Сідора.

— Ды што ты, Сідор Гарасімыч, што ты! Гаспод³⁶³з табою!—судешыла Сідора Агнэса.—Няўжо ты думаеш, што Андрэй зусім ворагам тваім зрабіўся? Што ты!

— Ворагам? Такі й ворагам!—зацяжна вымавіў Андрэй і колькі хвілін памаўчаў.—Так, Сідор, я ўжо не вялікі яго прыяцель!.. Ня вораг, але й ня прыяцель... Сідор зусім неправілова судзіць, скажу я вам. Сідор астаўся тым, які й во-

Усем гадоў таму назад пляў на клірасе «Спасі госпадзі», а ў станавога—«Божа, цара храни!»—і матыў гэтых пратухлых песьняў дагэтуль шуміць у яго вушох... Ён, пэўна, думаў, што гэты матыў шуміць і над усімі Вікурамі. Дзеля таго і трапіў сюды, але памыліўся. Мы выйшлі з-пад гэтага матыву. Нам зьвіняць новыя песьні. І паміж намі, як паміж гэтымі песьнямі, нічога агульнага няма.

Выказаўшы гэта, Андрэй змоўк. Маўчалі і ўсе. Дзяўчаты, Марыля і Варвара, незьясьнёна-ўкрадчыва перакідаліся між сабою мігамі броў, чуючы нейкую нацягнутасьць у паветры. Агнэса перш хацела штосьці папярэчыць Андрэю, але разам запрагла ў яе горле тое, што яна мелася выказаць, і яна засталася маўчаць. Сідор якбы ня сумеўся зразу ад калючых слоў Андрэя і толькі ў адказ на іх часьцей пачаў зацягацца цыгаркаю. Усе астатнія таксама ня ведалі, куды павярнуць далейшую гутарку, і хто задумана, а хто абурана чагосьці чакалі.

Гэтак прайшло каля пяціх хвілін, якія паказаліся для ўсіх чужь ня годам. Далей нельга было маўчаць, бо то-б урэшту разнэрвавала кожнага, і Плаха перарваў маўклівасьць.

— Мне здаецца, што тут ня час і ня месца вясьці нашу спрэчку. Тым болей, што мы ня вырашым адразу гэтага пытаньня. Я раджу перайсьці да іншай тэмы.

— Вось праўду кажа Макар,—пахваліла раптам знайшоўшая сябе Агнэса,—памойму, запаялі б песьню якую.

— Давайце! Запраўды, хлопцы!—рачавіта падцяла мацеры Марыля.—Варвара,—зьявнулася яна да таварышкі,—заводзь што-кольвечы. Ну, хутчэй!

— Хай без мяне хто пачне,—аднеквалася Варвара,—я не ведаю, якую пачаць.

— «За ўладу саветаў»—дужа пекны напеў,—парадзіў Плаха.

— Памойму, лепей «Не осенний мелкий дождичек»,—падаў ад сябе Паўлюк.

Варвара сарамяжа кашлянула разы два, абацёрла хустачкаю губы й нясьмела, папярхаючыся, зацягнула «Не осенний

мелкий дождичек». Ёй сталі падцінаць Агнэса, Марыля й Паўлюк. Сідор, Андрэй і іншыя сядзелі моўчкі, кожны думачуы сваё.

— А вы ж, чаго маўчыце?—пяючы запытала Агнэса,—пасабляйце паяць.

Сідор як бы гэтага й чакаў, падняўся й вышаў з-за стала. Пасьля паглядзеў праз фіранку ў вакно на вуліцу і прайшоў па хаце.

— Цікава, як позна?—абярнуўся да яго Плаха.

Сідор выняў загарак, паглядзеў і адказаў:

— Другая гадзіна.

— Го-о-о! Чуў, Андрэй? Ці не пара зьбірацца дахаты?—абярнуўся Плаха да Андрэя.

Той таксама выйшаў з-за стала на хату.

Гэты іх рух зьвярнуў на сябе ўвагу Агнэсы й дзяўчат, і тыя кінулі паяць ды зьвярнуліся да хлопцаў.

— Куды вам сьпяшыць? Яшчэ рана. Ночы вялікія. Туляйце! Андрэй, Макар, Сідор!

— Не, я ўжо не магу,—запэўніваў Андрэй,—трэ' яшчэ сёньня даклад напісаць. Дзякую, цётка, за ўсё, прабачайце! Ужо ў суботу нагонім за гэта... Абрыдаем вам.

— Ды чакай, не разладжвай кампаніі,—хапіла гаспадыня Андрэя за рукаў.

— Не, не, цётка, я мушу пайсьці...—адказаўся Андрэй.

— Ну, дык хай сабе ён ідзе,—абярнулася Агнэса да ўсіх, а вы, хлопцы, астанецца пакуль... Яму—што ж, як міністру асьветы, больш клопатаў, а вы...

— І я пайду,—падаў Плаха.

— І я,—далучыўся Габрусь.

— Што вы, чаго гэта!?—накінулася на іх Агнэса.

— А мы, Сідор, давай астанемся яшчэ!? Цётка, хай сабе яны йдуць! Можна хопіць і нас?—пажартаваў Паўлюк.

Андрэй, Плаха й Габрусь разьвіталіся з усімі за рукі, падзякавалі гаспадыню за пачостку й выйшлі з хаты.

Марыля іх правяла ажно да вешніц.

Пасьля таго, як Андрэй, Плаха й Габрусь выйшлі з хаты, што засталіся, з паўгадзіны маўчалі. Сідор пахаджваў па хаце, заснуўшы рукі ў кішэні; Мірон сьцягнуў з паліцы «Ніву» і разглядаў у ёй малюнкi. Паўлюк штосьці запісваў у кніжку; Агнэса з Марыляю прыбіралі са стала. Варвара-ж узіралася ў люстэрка. Ці ніхто ня меў жаднае гаворкі, ці мо' кожны меў, а чамусьці ня мог ці не хацеў першым адкрываць рот—няведама. У кожным разе ўсе былі мэрам згавораны і гэту паўгадзіну маўчалі, пакуль не перарвала іх маўклівасьці Агнэса.

— Што-ж вы бяз іх і гутаркі ня знойдзеце? Можна абыйсьціся і бяз іх. Ня вельмі яны пажаданы.

— Вось, бачыце, Сідор Гарасімыч, як водзіцца ў нас! Скажы што-кольвечы супроць савецкага, дык як накінуцца... І свае лічацца, а глядзеце—ужо за бальшавікамі. Ліха ведае, што робіцца. Увачавідкі... Хоць-бы гэты Плаха: яшчэ нядаўначка выступаў і супроціў працоўнае школы і супроціў беларускае мовы і... а гэта ўжо—цягне за Андрэем. Куды—і гаварыць не дае!—заспавядалася Марыля.

— Так, праўда, перайначыўся Плаха крута і, галоўнае, на вачох. Габрусь таксама шчыльна падышоў да бальшавікоў. Цягне, меле на вачох,—падмацаваў Марылін выказ Паўлюк.

— Ну, а калі гэта з Андрэем сталася?—пацікавіўся Сідор.

— Ды ўжо даўно... З год таму ці болей...

— З год?! І ня мог выстаіць... цікава! А я не паспеў у Вікуры ўехаць, як зразу да яго! Вось дык штука-а-а!

На гэту-ж тэму, на тэму аб страце ў таварыкасьці ўсё большага і большага ліку аднадумцаў—нядаўных напрыхільнікаў да савецкага ладу і ўсіх яго чыннасьцяй—у хаце Сляў ў яшчэ каля гадзіны йшла бойкая гутарка. Сідор не пераставаў дзівіцца з таго, як і што ён сустраў у Вікурах, і безнадзейна стараўся пераконваць прысутных у шкадлівасьці работніцкай улады, празываючы яе рознымі ганебнымі мянушкамі. Паўлюк і Мірон у мякчэйшых выразях скардзіліся яму на тыя

кары, якія абрынуліся з боку савецкае ўлады на вікураўскіх жыхароў наогул і на вікураўскую інтэлігенцыю ў асобку. Дзяўчаты і разам Агнэса выводзілі, што частка гэтых кар пала на іх у адплату іх нядружнай ды незьяднанай супярэчнасьці «бальшавіцкаму гвалту».

— Вось глядзеце,—казала яна,—пачакалі б год-другі, не пашлі б да іх на службу, і самі б яны пакланіліся вам: ідзеце, вучэце. А то запрашаюць рознымі абяцанкамі, а там толькі разладуюць, каб пасьля зьневажаць ды глуміцца паасобку над кожным...

Гэтых Агнэсіных даказаў было мала, каб паверыць у іх сілу і практычнасьць нават дзяўчатам, але як хлопцы, гэтак і дзяўчаты паддавалі ёй і згодна пакіўвалі галовамі. Ад абгавору сучаснага становішча яны перайшлі да ўспамінаў аб мінулых часоў. І тут Агнэса ўдоваль нагаварылася: чаго-чаго ня ўспомніла, колькі разоў спогадна ня ўздыхнула! Вывела на паверх розныя падрабязгі сваіх спатканьняў і знаёмстваў з высокімі асобамі, іх самавітасьць, гонар і далікатнасьць. Расказала аб бывалашніх знатных на ўвесь павет вечарынках і гулянках... Поп і пападзьдзя, станавы, земскі, доктар і іх жонкі скланяліся на ўсе лады.

За Агнэсаю аднавілі свае перажыткі Сідор, Мірон і Паўлюк. І яны, кожны па сабе. Толькі Марыля й Варвара, як маладзейшыя за іх і вышаўшыя «ў людзі» ў першыя часы рэволюцыі, не маглі, вядома, налагодзіцца «шчаснасьцю» старое пары і ня мелі нічым пахваліцца. Затое праз усю гутарку Агнэсы й хлопцаў яны спогадна пакіўвалі галовамі і завідвалі ім напавер.

— А потым, мне здаецца, яшчэ нельга судзіць аб усім па Андрэй і Плазе,—самасуцешна падаў Сідор, калі «ўспаміны» надаелі.—Важнае—як мужыкі ды мяшчане судзяць. Андрэй ці Плаха—то іскрачкі, выпушчаныя на вецер.

— Гой, Сідорка, на мяшчан ды мужыкоў няма чаго спадзявацца—стада, дурныя,—махнула рукою Агнэса.

— Не кажэце, цётка,—перабіў яе Паўлюк,—мужыкі—гэта патайны куток. Сярод іх мала ёсьць спагадчыкаў да ўлады.

— Вось пазаўтра маецца быць сялянская нарада, можна будзе падзвіцца,—паведаміў Мірон.

— Пазаўтра?—хапіўся Сідор.—Цікава! Няйначай трэба будзе пабыць ды паслухаць. А то яшчэ не даводзілася слухаць мужыкоў за гэтыя гады...

— Пойдзем, я да вас зайду. Сідор Гарасімыч,—запрапанавала Марыля.

— Дзякую, калі ласка! Пачакаю вас.

Пагутарыўшы яшчэ нейкі час, яны сабраліся разыходзіцца. Было чатыры гадзіны па поўначы, але Агнэса ўсё яшчэ ўгаварвала пагуляць. Але ў яе ўгаворах была адна далікатнасьць і зусім мала настойнасьці. Ды каб старчыла апошняга, ужо нельга было б далей паліць агню. У суседніх хатах—калі ўжо паклаліся спаць, а гэта чатыры гадзіны па поўначы—і агонь жукаціць.

Хлопцы й Варвара разьвіталіся з Слоевымі і пакінулі хаты.

— Прыходзьце заўтра, будзем чакаць,—папрасіла Марыля, правёўшы іх да вуліцы.

V

Прышоўшы да хаты, Сідор не хацеў засьвечваць агню і цішком разьдзеўся ды ўлёгся. Але хоць канчалася пятая гадзіна, яму ня рупіла заснуць. Ды каб рупіла—наляцеўшыя ў голаў думкі аб чутым, бачаным не дазволілі б яму супакоіцца. Цэлым шэрагам занасіліся яны перад ім і адцягалі яго ўвагу на сябе.

Сідор ляжаў адзін, а Андрэй, Плаха, Габрусь і соткі вобразаў розных камуністых і іх прыхільнікаў, з якімі даводзілася яму мець дачыненне, гамузам вярцеліся перад яго вачмі, хоць і заплюшчанымі і захаванымі пад коўдру. У вушцу гулі водгукі іх слоў, вынікалі цэлыя прамовы, чужыя, ненавісныя, але й страшныя, пагражаючыя. Сідору здавалася, што й цяпер, вось, поўна хата варожых яму людзей, якія вартуюць яго і мерацца накінуцца, каб задавіць.

Ззаду, на другім ложку хроп яго швагер, муж сястры, а Сідор трывожна прыслухоўваўся, баючыся, каб ён ня ўстаў і не далучыўся да другіх. З вялікім натугам стараўся Сідор адцягнуць думкі ў іншы бок, занядаць здань, і тады, калі гэта ўдавалася яму, ён спатыкаўся з зачарованай дзядзінай варожасьці, якая таксама прыгнятала яго душу.

Толькі на досьвітку Сідор супакоіўся ў заснуў, але сон быў трывожны, і ён не адпачнуў.

Ён прагнуўся а дзiesiąтай гадзіне. Сястра ўжо паліла ў печы, а швагер дзесь увіхаўся з гавядаю. На вуліцы было хмарна і ў хаце цёмна. Гэта горшыла Сідораў настрой. Каб гэта ня ў чужой хаце, ён-бы не падняўся сёння з пасьцелі праз цэлы дзень. Але ніякавата перад шваграм, з якім—хто яго ведае?—як яшчэ прыдзецца растацца.

— Сідор, ты ўжо ня сьпіш?—запытала сястра з мыцельніку, убачыўшы, як Сідор паварушыўся.

— А ўжо!—адказаў ён.

— Ну, ці-ж патрапіў учора адчыніць?—задала Сідору другое пытаньне сястра.

— Чаму не паграпіў.

— А як спалася?

— Дрэнна...

— Чаго?

— Проста так... Не ўпадабалася мне тут. Зусім ня тое, чаго чакаў. Трэба хутка вас пакідаць...

— Чаму?

— Ды так! Гэтае дабро я і ў сваім горадзе знайду.

— Ды кінь ты мудрыць... Чаго табе трэба асобнага?—разуважыла яго сястра.

— Мне трэба... Я проста думаў: спаткаю сваіх старых прыяцеляў, падзялюся з імі старымі думкамі, час весела правяду... А тут усе былыя прыяцелі—цяпер ворагі...

— Ня думаю, каб усе,—разуважыла йзноў Юста.

Далей Сідор не казаў, бо ў сенцах бразнулі дзьверы. Ён пасьпешна саскочыў з ложка й пачаў адзьявацца.

Хутка ў хату вайшоў Юрка.

— Адліга будзе на дварэ,—вымавіў ён, бяручыся за цыгарку.—Ну, а як у цябе са сьнеданьнем?—запытаў ён у жонкі.

— Вось, скоро можна сьнедаць, няхай Сідор памыецца.

— Ай, чаго там мыцца, можна й так,—пажартаваў Юрка.

Сідор змаўчаў і палез у свой куфэрак за ўціральнікам, каб ісьці мыцца...

Па сьнеданьні Сідор доўгі час аставаўся ў хаце. Сястра й швагер разыйшліся па справах, а ён адзін то тупаў, то прылягаў на ложак, то браўся за кніжку—творы Данілеўскага. Пачасту ён зазіраў у вакно, праводзіў вачыма праходжых. Ёсці нікуды не хацелася. Успамінаў аб іспалкоме—рабілася няпрыемна, пераносіўся да Слояў—і туды лічыў няздатным ісьці. Ды к таму чакаў сам Марылі. Выкрадалася жаданьне, каб хто да яго прыйшоў пагуляць. З гэтых «хто» Сідор разумёў Паўлюка ці Мірона. Але час ішоў, а ніхто не наведваў. І каля другое гадзіны ўдзень ён сам вышаў на вуліцу. Вышаў, пастаяў з часіну каля двара, а пасля пайшоў на рынак. Падбліжаючыся к рынку, мо' на паўгоні да яго, ён угледзеў вышаўшага з-за вугла Паўлюка, які таксама ішоў туды. Сідор яго аклікнуў. Той стаў і насустрэч Сідору запытаў:

— У іспалком?

— Не, чаму?

— А там сёньня нейкая нарада наконт школ. Значыста выклікалі і мяне,—паведаў Паўлюк.—Зойдзем, цікава! Пачуеш, як Андрэй будзе бальшавістваваць.

Сідор падумаў.

— Штож, усё роўна няма куды йсьці, давай пойдзем, паслухаем,—згадзіўся ён.

Яны павярнулі да іспалкому. Вышаўшы на ўзгрудак, што пукаціў рынкавы пляц, яны здалёк убачылі, як тудыж, у іспалком, пашла Слоева Марыля.

— Цікава, што там будзе? Пэўна, інструктар які прыехаў,—дзівіўся неспакойна Паўлюк, калі яны падыходзілі да будынку іспалкому.

— Ня бойся,—суцяшаў Сідор.

— Ды хто іх баяўся, толькі... прыстаюць...

У дзвєрах яны змоўклі і ўвайшлі ў іспалком. Ці з-за адмечанай нарады, ці праз іншыя прычыны—толькі ў іспалкоме на гэты раз сельскай публікі было шмат меней учарашняга. Затое ўсе іспалкомцы былі сабраны ў аднэй каморцы, седзячы чынна каля Андрэевага стала. У іх грамадцы стаяў гоман, сярод якога выдзяляліся й пагрозныя словы.

Сідор з Паўлюком падышлі да грамадкі і ўгледзелі ў ёй усё вікурскае настаўніцтва, некалькі пастароньніх настаўнікаў і за сталом перад імі прадсядацеля іспалкому ды сакратара. Ніхто не звярнуў на іх увагі і не адказаў на выказанае Сідорам прывітаньне. Было не да іх.

— Так быць не павінна, — начальнічым голасам казаў прадсядацель іспалкому, малады здаровы хлопец. — Паглядзеце, — ён тыркаў пальцам у газэту, — трэці раз пішуць у газэтах пра нашу вучылішчную справу. Ці ж то добра? Вы са сваёю контр-рэвалюцыйнаю ўпартасьцю не даёце мне вольна працаваць! Думаеце, што гэта жарты! Мінула тая пара, каб жартаваць. Велена так — так і мусіце рабіць! Мала, што вам не падабаецца тое ці іншае! Можна й сама рэвалюцыя многім з вас не падабаецца, дык будзеце ўпірацца супроць яе? Гэта апасьлівая рэч, грамадзяне! Хто супроціў народу пойдзе, той гатоў голаў сабе зламаць...

— Таварыш Сьліва, — пераняў яго адзін з грамадкі, — што ж, запраўды, вы раўняеце адно з другім; ласьне, да прыкладу скажам, якая-кольвечы там беларуская мова мае што агульнае з рэвалюцыяй? Навошта палку пераганіць у адзін бок?..

— Так, так, — адазваўся Макар, — павашаму, беларуская мова нічога ня мае агульнага з рэвалюцыяй, затое, мабыць, родны з ёю закон божы!.. Ведама ўжо вас... Ні працоўная школа ня мае адносін да рэвалюцыі, ні беларуская мова, ні... нават сама рэвалюцыя...

— Усё, што вам падносіць савецкая ўлада — то ёсьць ад рэвалюцыі, — дадаў Андрэй, — і супроціў яго змагацца — то змагацца супроціў працоўнага народу. Іначай судзіць

нельга... Ваш ухіл ад прыказаў наркамасьветы—гэта контр-рэволюцыя... Памятайце... Гэта наша перадапошняяе напаміненне тым, хто злосна стараецца йсьці насупроціў... *р.м.*

Андрэй замоўк, недасказаўшы, і, павярнуўшыся да прадсядацеля іспалкому, штосьці яму шапнуў. Той падаў згоду кіўком галавы, а сам вылез з-за стала і пайшоў у свой «габінэт».

— Я толькі дзеля гэтага й выклікаў вас,—суха падаў Андрэй і таксама вышаў з-за стала.

Грамадка, зацішаная й расстроеная, спакойліва распаўзлася па пакоі і пачала разыходзіцца. Сідор не адступаў ад Паўлюка і выйшаў разам з ім. Словы Андрэя, укладзеная ў іх рашучасьць, не давалі Сідору сумнявацца, што Андрэй зусім парваў з мінулым, а разам і з ім, Сідорам. І ўнутры Сідора ўзьнялося з новаю сілаю варожае пачуцьцё да свайго буйшага таварыша. Абураны гэтым пачуцьцём, Сідор адначасна і злаваўся на Андрэя і баяўся яго.

Выйшаўшы на вуліцу, Сідор заядла ўпкінуў сябе за тое, што ліха надало паслухаць Паўлюка й прыйсьці ў іспалком пасьведчыць Андрэева бальшавіцтва. Крывіўся ён за гэта й на Паўлюка, хоць і бачыў, што таму таксама мулка на сэрцы.

— Бачыце, Сідор Гарасімыч, як тут робіцца,—азірнуўшыся назад і па бакх, ці хто іх ня слухае, паскардзіўся Паўлюк, калі яны адышліся ад іспалкому.—Гаворыць, як б'е, а думаеце, амаль ня ўсе на яго баку, бо гэта ёсьць хітрая выдумка: усе пагрозы пакірованы толькі на некалькіх настаўнікаў, а ўсе пазваны на ўвагу... Бачыце—толькі адзін Язэп аказаўся...

— Я ня думаў гэтага, не спадзяваўся, каб так глыбока ўелася гэта бальшавіцтва вакол і ўсюды,—адказаў Сідор.—Пакуль ня прыехаў у Вікуры—ня верыў. А тота ж, як не паглядзі—навакола, навакола.... Скажэце, Павел Сымонавіч, заўтра прыдзеце на конфэрэнцыю сялян?—мэрам бы чакаючы сабе ўцехі ў перадстаячай конфэрэнцыі сялян, з асобнай цікавасьцю зьвярнуўся Сідор да Паўлюка.

Паўлюк ізноў падазрона паглядзеў вакол і прыцішаным голасам адказаў:

— І сялянства такое самае... Што-б ні сказала савецкая ўлада—тое й робіць... Усе павіннасьці выпаўняе, усе прыказы слухае...— Ён яшчэ прыцішыў голас.— Толькі вось летам крыху было раскалыхалася, ды то бяспуцёва... А пасья— як пляйстрык да цела, ліпне да саветаў. Спадабала, Сідор Гарасімыч, спадабала гэты лад... Чаму? Што?— толку не дабраць...

Сідору цяжка было далей што-кольвечы казаць. Яму не хацелася верыць гэі зьяве, якая яго аколiла й канчаткова труціла ўсе яго надзеі на скоры канец нялюбай яму ўлады. Месца службы, дзе ўдавалася яму прысябравацца да ўмоў, выцягаць мажлівасьці да самавітага жыцця і поруч псаваць машыну працы ці, па-ягоньму, «ужываць змаганьне з нялюбым людам», тое месца паказалася яму страшыдлам з вушамі й вачамі, з языком, які, чаго добрага, толькі ён, Сідор, прыедзе, усё выкажа, усё выявіць. «Ці варта варочацца назад, ці мае мэту зрабіць гэта? Для чаго й нашто? Якая карысьць?.. Але не вярнуцца туды—то дзе-ж дзецца?— Не астацца-ж тут вась, у Вікурах, дзе нядаўнія таварышы сталі бальшавікамі, ня хочуць з ім лічыцца, а з часам гатовы... ой... Трэ' будзе ехаць, хоць»...

— Сідор Гарасімыч!— перабіў Сідаравы думкі Паўлюк, калі яны падыйшлі да вуліцы, на якой стаяла хата Сідаравай сястры,— што-ж, можа вечарам прыдзеце да Марылі?

— Ня ведаю...

— Прыходзьце сёньня, «тыя» ня прыйдуць. Мы адны зьбяромся й пагуляем.

— Ня ведаю...

— Ці-ж цэлую ноч сядзець дома?

— Можай прыду.

— Прыходзьце.

На гэтым яны разыйшліся. Сідор пасьпешна, ня кідаючы думак, пайшоў праміком да сябе на кватэру і ўжо да заўтрага нікуды ня выходзіў.

Назаўтра а першай гадзіне, толькі Сідор пасьпеў паабедаць, да яго прышла настаўніца Марыля Слой.

— Ну, пойдзем на канфэрэнцыю, Сідор Гарасімыч,—яна пазвала яго.

— Мо'ж яшчэ рана?—запытаўся Юрка, Сідораў швагер.

— Не! Як ішла да вас, то бачыла—мужчыны ўжо йшлі.

— А! Трэба йсьці й мне,—казаў Юрка.

— І табе?!—здзівіўся Сідор.—З якое-ж ласкі табе?—запытаў ён швагра.

— Як, з якое ласкі? Наш Лагчынны раён выбраў мяне ўпаўнамоцным. Быў надоечы сход і выбраў мяне ды яшчэ двух суседзяў.

— Ого! Каб яшчэ ды ён дзе прапусьціў! Гэтаж, на яго ліха, так ударыўся ў бальшавіцтва, што няма рады... Бяду нацягае на дом. Вось прыйдуць палякі ці хто іншы, дык ліха-ведама, што рабіцьме. А, думаеш, ён шманае аб чым? Каб ён так жыў... І колькі ўжо ўшчуваю яго і колькі сваруся на яго—хоць бы што!—размахваючы рукамі і прытоптаючы нагамі, ўшчувала Юрку жонка.

А Юрка, не шманаючы на жончыну гняўлівасьць, здавольна пасьмейваўся. Каліж тая скончыла яго спавядаць, ён пакрыціў галавою, зацягнуўся папяросаю і сказаў:

— Цудная ты, зусім чудная! Гаворыш—сама ня ведаеш што. Няўжо табе галава баліць аб тым, што я раблю? Або чым табе пашкодзіла савецкая ўлада, што ты на яе гаўкаеш заўсёды? Палякбу шкадуеш? Забралі свінью, дык хачецаб, каб і карову ім убавіць!.. Эх, баб'ё, баб'ё! Многа яшчэ вас трэба вучыць...

Выказаўшы гэта, Юрка адзеў кажух і вышаў з хаты. Юста воўжыкам паглядзела ўсьлед мужу і яшчэ не дала яму выйсьці з сянец, як пачала йзноў спавядаць яго за бальшавіцтва.

Марыля, якая маўчала пры Юрку, цяпер здаволена ўхмылялася, цешачыся гаворкаю Юсты. Хвіліна ад хвіліны яна пазірала й на Сідора, які, зрабіўшы злосную міну, паглядаў у вакно ўслед за шваграм.

— Запраўды, цётка!—не сьцяrpела Марыля,—ваш дзядзька мудрэй за другіх уцягнуўся ў бальшавіцтва. Нідзе нічога іхняга не прапусьціць.

— Няхай на яго прогліца, няхай...

— Прогліца-а!—скрозь зубы вымавіў адварнуўшыся з вакна Сідор,—гэта ўжо праклёнам нічога не пасобіш, галубка. Зьвіхнуўся чалавек—і толькі!.. Зьвіхнуўся і—ведаеш, Юста,—стаў мне праціўным! Глядзець я не магу на яго. Лічу, што ты няшчаснаю стала, сястра...

Сідор выказаў гэта з цвёрдасьцю й са шчырасьцю. Тут ужо нельга было яму прарэчыць, каб хто й хацеў. Ні Марыля, ні Юста й ня думалі гэта рабіць: яны маўчалі. Нічога не хацеў больш казаць і Сідор. Ён моўчкі адзеўся, закурыў папяроску і зьвярнуўся да Марылі.

— Ну, прыйдзем, паслухаем, што сяляне казацьмуць на нарадзе. Як абмывацьмуць гэтых...

— Вы таксама ў іспалком?—запытала іх Юста.

— Так! Пойдзем паслухаем.

Юста нічога не сказала й гасьцінна прайшла за імі да вуліцы.

Сідор з Марыляю ціхім крокам напавіліся проста ў іспалком.

Ідучы, яны вялі гутарку на балючую для Сідора тэму— аб размаху ўплыву камуністых на сялянства. Марыля мала што ведала аб гэтым і не магла нічога пэўнага паведаміць Сідору. Яна ў гэтым пытаньні не разьбіралася, а заўсёды адказвала на яго чужымі словамі брахні ды зьнявагі.

Гутарачы так, яны падышлі да іспалкому. Каля будынку і ў дварэ стаяла шмат падводаў. У іспалкоме чуўся гоман, па якому можна было судзіць, што там сабралася многа дэлегатаў. Тымчасам з усіх канцоў мястэчка яны яшчэ падыходзілі й пад'яжджалі.

Сідор з Марыляю спыніліся каля двара; Сідору хацелася паслухаць, што гутараць прыежджыя і які іх настрой. Вось кожнага дэлегата ён абводзіў вачыма з ног да галавы, зазіраў яму ў твар. Сачыў і бачыў: усе яны, больш пажылыя мужчыны, выглядалі весела настроенымі і ў гутарках выказвалі зацікаўленасць нарадаю. Адзін другому расказвалі, хто што мае казаць, як і што ідзе ў іх вёсках будаўніцтва савецкага ладу, збор падатку, размеркаваньне зямлі. Неводнае скаргі на сваё становішча Сідор не пачуў.

— Ну, пойдзем у сярэдзіну, — сказаў ён да Марылі.

Яны праз некалькі часу ўвайшлі ў іспалком. Невялікае памяшканьне было бітком набіта людзьмі. Яны займалі ўсю канцылярыю й дзьве бакавыя каморкі, высвабоджаныя ад сталоў і застаўленыя лаўкамі. У «габінэце» прадсядацеля іспалкому, таксама адчыненым насцьез, стаяў стол, прыгаваны для прэзыдыуму. Вакол стала грудзілася з дзесятак чалавек, якія запісвалі свае мандаты. Было душна і пахла вёскаю, сукном і чорным хлебам. Сідор з Марыляю на момант спыніліся пры дзьвярох і абгледзелі вакол памяшканьне: нідзе ня відаць было вольнага месца. Сяк-так яны праціснуліся да задняй сьцяны й прытуліліся да вакна. Праз некалькі хвілін пачуўся званок і гоман змоўк. У іспалкоме стала ціха, ціха. Усе настаражыліся і, як адзін, узорыліся ў «габінэт» прадсядацеля. У «габінэце» за сталом сядзела два чалавекі — прадсядацель іспалкому й пісар. Яны штосьці між сабою перашэптваліся, азіраючыся на залю. Пасьля прадсядацель устаў і выказаў да дэлегатаў:

— Непартыйную сялянскую конфэрэнцыю я лічу адчыненай. Прапаную выбраць прэзыдыум.

На яго пропозыцыю выйшаў адзін з ліку дэлегатаў і прачытаў спіс прэзыдыуму, які прапанавала камуністычная фракцыя. У ліку другіх у спісу было прозьвішча Андрэя, якога мецілі ў таварышы прадсядацеля нарады. Прадсядацель іспалкому прагаласаваў спісак. Цэлы лес рук амаль ня ўсіх дэлегатаў падняўся ўгору.

— Аднагалосна,—паведаміў прадсядацель іспалкому, і тут жа яго словы заглушылі моцныя воплескі.

Сідор пільна прыслухоўваўся да кожнага слова і, калі перш пачуў імя і прозьвішча Андрэя, а пасля ўбачыў, як Андрэй разам з другімі пайшоў і сеў за сталом, ён злосна скрыгануў зубамі і адварнуўся ў бок. Вострая злосьць на Андрэя падказала яму кінуць іспалком і ўцячы дадому, але гэта было б роўна таму, што Сідор ня выпаўніў бы паложанай сабе задачы—і ён перамог узьняты настрой ды астаўся.

За выбарамі тут жа пайшлі даклады. Першы рабіў даклад прадсядацель іспалкому аб сучасным становішчы савецкае ўлады. Сідор пераменна сачыў вачмі то за прамойцам, то за сялянамі, якія ціхутка, з увагаю яго слухалі. Ніхто з іх не варушыўся, ніхто ня кашляў, а ўсе, як адзін, пільна сачылі вачмі ў «габінэт», дзе сядзеў прэзыдыум. У словах дакладчыка часта зычэлі гострыя лаянкі на кулакоў, пагрозы за іх шкодную працу. Дакладчык таксама адмячаў клопаты савецкай ўлады аб сялянстве і заклікаў яго нясыціхання працаваць па адбудаваньню краю.

Сідор на гэтых мясьцінах дакладу яшчэ ўважней настарожваўся і нясупынна абводзіў усіх прысутных. Яму ня верылася, каб ніхто з дэлегатаў ня выгукнуў якое-кольвечы лаянкі на савецкую уладу ці не падаў спрэчкі прамойцу. Хвіліна ад хвіліны да яго падыходзіла нейкая ні то радасьць, ні то самаўцеха, што вось-вось паднімецца протэст мужыкоў і ўся нарада пойдзе ўверх дном.

Але дакладчык пераказваў усю прамову і ніхто не прараніў і слова. Калі ж скончыў, то зычны гул воплескаў быў пасланы ў аддзяку за даклад. Пасля дэлегаты, як пчолы, рэзва загаманілі паміж сабою, весела настроіліся і адзін за адным уголос падавалі выказы: «О, і маладзец наш Сьліва!» «Вось, праўду сказаў!» «Ёсьць чаго паслухаць!» Каля дваццаціх чалавек сарваліся з месцаў і панясліся да стала, каб узяць слова ў спрэчках.

А калі спрэчкі пачаліся, дык толькі й чуўся з вуснаў кожнага прамоўцы жывы, гарачы водгук на воклік дакладчыка. У кароткіх, няскладных прамовах цэлы шэраг сівых барадатых сялян засьведчылі сваю ўвагу, сваю спагаду да савецкага ладу ды яго парадкаў. Атрымоўвалася ўражаньне, мэрамбы ўся нарада сабралася ў іспалком, каб урачыста прывітаць тую гадзіну, якая прынесла ім жаданую волю.

Гэты настрой кідаў Сідора то ў жар, то ў холад. Штосьці цягнула яго хутчэй уцякаць, а разам другая сіла прыкоўвала яго к месцу. Марыля некалькі разоў звала яго выйсці, але ён аднекваўся і ня пускаў.

— Вось хай скончаць гэта пытаньне—няпраўда, прарвецца! Вось мо' хоць адзін прамоўца знойдзеца,—папрасіў Сідор Марылі, калі яна пагрозілася пайсці адна.

— Ну, добра! Толькі адзін,—згадзілася яна,—усё роўна нічога новага ня скажа.

Якраз гэтым адным папаў Юрка. Сідор ня прымеціў, як той апынуўся ля стала, але толькі прымеціў швагра, як моцна скалануўся ад гневу і азірнуўся на Марылю:

— Бачылі гэта?

— Юрка!—прашаптала тая.—Пачуем, што скажа!

— Не, годзе! Ідзем!—папрасіў Сідор Марылю.

Таўхаючыся між людзей, яны пайшлі да дзвярэй, а ўсьлед ім нясьліся гучныя словы Юркі: «Мы павінны помніць адно: што нам далі польскія паны і што зрабілі нам бальшавікі. А памятаць паноў кожны мае завошта—з іх імем зьвязана наша няволя, зьвязана разбурэньне краю, геалты, пажары. Толькі бальшавікі нам далі волю, толькі ад саветаў—наша свабода й сьветлая будучына».

VII

На конфэрэнцыі ў іспалкоме былі таксама Паўлюк, Мірон ды Варвара. Яны прыйшлі шмат раней Сідора з Марылю й занялі месца ў бакавым пакоі за сьценкаю, так што іх ня было відна з канцылярыі. Стоячы там, яны не маглі

сачыць за ўсімі, хто заходзіў у іспалком і хто з яго выходзіў. Праўда, Сідора з Марыляю яны чакалі з часу на час, пазіралі ў вакно, думаючы ўгледзець ідучымі, але прапусьцілі й ня прымецілі, калі Сідор з Марыляю зайшлі ў іспалком. Вось усе ўтраіх так і пастанавілі, калі распачалася канфэрэнцыя, што Сідор, мабыць, магнуў на яе рукою й ня прыдзе паслухаць. На гэтым і спыніліся, каб выпадкова Паўлюк не азірнуўся ў вакно якраз у той момант, калі Сідор з Марыляю выйшлі з двара іспалкому.

— А во, бачыце! Сідор з Марыляю пайшлі! Усе ж былі тут,—ціха падаў Мірону й суседзям Паўлюк.

Тыя паглядзелі ў вакно.

— Так, так! Пэўна, што тут быў. Давайце дагонім,—запрапанавала Варвара.

— Давайце, чаго далей слухаць!—згадзіўся Паўлюк. Пяцёра іх—Паўлюк, Мірон, Варвара і двое з дэлегатаў: настаўнік з вёскі Шула і ляснічы з Шулаўскага лясніцтва—таўхаючыся, праціснуліся да дэвярэй і выйшлі з іспалкому. Сідор з Марыляю ўжо падыходзілі да ўзгорку на рынку.

— Гукні!—падаў Мірон Паўлюку.

Той стуліў пры губах рукі й гукнуў:

— Сі-ы-до-ор-р!!

Сідор з Марыляю абярнуліся й пасталі.

Праз пяць ці шэсьць хвілін да іх падышлі Паўлюк з кампаніяй.

— Ну, дзе ж былі, Сідор Гарасімыч?—запытаў Паўлюк Сідора, вітаючыся з ім і знаёмячы яго з шулаўцамі.

— Дзе быў? Пэўна там, дзе й вы...

— А вы ў іспалкоме былі?—перабіла Марыля.

— Вядома што! Вось угледзелі вас праз вакно і выйшлі... Чакалі-чакалі і думалі, што вас там ня будзе,—рэзва адмовіла Варвара.

Гаворачы, яны ўсе разам кранулі йсьці.

— Куды ж цяпер, Сідор Гарасімыч?—крыху прайшоўшы, запытаў Паўлюк.

— Трэба на кватэру,—адказаў Сідор.

— А вечарам ня думаеце нікуды?

— Ня ведаю...

Прайшоўшы яшчэ з гоні ўсе разам, далей яны разьбіліся на двое і пайшлі паасобку ў розныя бакі: Мірон з дзяўчатамі, а Сідор з Паўлюком і шулаўцамі.

— Ну, як вам? Бачыце, вось якія мужыкі! Як адзін, у далоні б'юць: хваляць парадкі... Во, нават, Юрка... Не казаў я?—выказаў Паўлюк.

— Так! Дзівіць мяне... Я ніколі ня думаў, што яно так, што так глыбока ўелася бальшавіцтва... Ня думаў... А та-та-ж...—Сідор незадаволена пакруціў галавою і ня мог даказаць.

— Сідор Гарасімыч! а ўсё ж яно не якраз так, як мы бачылі. Ёсць шмат і праціўнікаў бальшавікоў. Вось каля нас стаяла з дзесятак мяшчан—дык сьмяяліся з усяе цер-моніі, толькі ім нельга выказвацца...

— Так, нельга выказвацца...—шэптам падмацавалі шулаўцы.

— Гэ! што дзесяць, калі сотні пляскаюць у далоні, сотні... Што дзесяць! Каб наадварот...—матнуў рукою Сідор. Яны прайшлі рынак і спыніліся пры выхадзе ў вуліцу.

— Можна вечарам яшчэ наведаем у іспалком? Яшчэ шмат пытанняў абгаварвацьмуць... Цікава пачуць, як будзе абгаварвацца школьная справа!—выказаў Паўлюк да Сідора.

— Не, не пайду!—суха адказаў Сідор.

— Чаму? Мы зойдем...

— Нічога не паможам! Запраўднае гняздо бальшаві-
—коў... Усе, усе атручаны ім...

Забыўшыся разьвітацца, Сідор пайшоў на кватэру. Паўлюк з другімі вярнуліся назад.

VIII

Увайшоўшы ў хату, Сідор застаў дома сястру. Яна мяшала гавядам цёбры і, калі Сідор прачыніў дзьверы, кінула работу і звярнулася да брата з пытанням:

— З іспалкому прыйшоў, Сідорка?

— З іспалкому.

— Што-ж там чулі добрага?..

Сідор нейкі час памаўчаў, пасля сур'ёзна з прыціскам адказаў:

— Пачуеш?! Ведама ўжо, што ў іспалкомах пачуеш!.. Твайго Юрку чуў... Дастала цацку...

— Чаму?..—здыўлена запытала Юста.

— Чаму?.. Вунь расьпінаецца на ўвесь іспалком. Такі арагар, што хоць ты...

— За бальшавікоў ці супроць?

— Супроць! Навучыла-ж ты яго супроць!

— Ай, ай! І чаго яму трэба лезьці... божа мой!.. На яго хвароба, на яго!—завяла Юста.—Дык ты-ж паверыш, Сідорка, я й сама ня ведаю, што з ім рабіць... Вось да таго ўкляпаўся ў бальшавіцтва, што жыцьця няма... Стары чалавек...

— Табе кінучь трэба яго!—адсек Сідор.

Гэта пропозыцыя азадачыла Юсту. «Кінучь!»—то ўжо пераходзіла ўсю яе злосьць на мужа й глядзела ёй у вочы чымся незьясьнёна-страшным. Яна разумела паўвойму шкадлівасьць таго, што Юрка ўмешваецца ў бальшавіцкія справы, але гэта шкадлівасьць не надаўміла ёй ні разу паставіць сабе рубам пытаньне аб адносінах з мужам. А тут раптам чуе гэткую раду ад брата. То, пэўна, нешта нейкае ўжо сталася з Юркам. Сідор-жа не павінен жыў-здараў яе палохаць.

— Сідорка, чаму ты так кажаш?—баязьліва запытала Юста.

— Таму, што бальшавікі—гэта разбойнікі й згубіцелі. І твой Юрка—таксама... Ён бальшавік—і ты не павінна, жы-вучы з ім, ганьбіць наша котлішча...

Сідор, выказаўшы гэта, прыстукнуў нагою, нібы павеляваючы сястры выпавіць яго раду. Юста ня ведала, што адказваць, і моўчкі пыталым поглядам сачыла на сур'ёзна выглядаўшага брата. З яе рук выпала мяшалка, стукнуўшыся аб цэбар, але Юста не заўважыла гэтага. Таксама не

заўважыла яна й таго, што на дварэ цямнела і ў хаце пакуткох пачаў туліцца змрок. Наогул, Юста была ашаламлена братавымі словамі й ня ведала, чым на іх адказваць...

Ёй памог выйсці з гэтага становішча Юрка, які з прычыны перарыву нарады наведваў хату. Няпрыметна для яе й Сідора, ён прайшоў у двор і, апынуўшыся на парозе, стукнуў сенешнімі дзвярамі. Сідор хутка перамяніў устой, а Юста, нібы ачнула, хапілася за мешалку й пачала мяшаць цэбры.

— Ты яшчэ не падала паранкі?—запытаў Юрка, увайшоўшы ў хату.

— Не падала, не падала! Муштравачь толькі любіш, а сам, як той валацуга, цалюткі дзень бадзьяецца бяз нічога... Да сэрца вельмі даліся табе гэтыя бальшавікі! Ня вылазіць з іспалкому. Ціж то ёсць лад?—скорамоўна, трымаючы мешалку ў руках, залепятала Юста.—Пакіне ўсё ў хаце, хоць захлыніся адна, а сам у аратары ходзіць... Трэба вельмі табе людзей пасьмяшаць?! І так з-за цябе жанкі вочы дзяруць... Хапіла-б і без цябе бальшавікоў... Чаго табе лезьці?

Юрка, зрабіўшы сур'ёзную міну на твары, даў выгаварыцца жонцы, а пасля спакойна, але цвёрдым голасам адказаў:

— А цябе мо' гэтыя жанкі й вучаць брахаць вось так? Ведаю я, хто гэтыя твае жанкі! Мікуліха да Дзержыха якая. Не падабаецца ім савецкі лад—вядома. І гонар апаў і павяга мінула. Сыны паўцякалі ў Польшчу, дык думалі прасіцьмуць іх зьвярнуцца, а тут яшчэ забаранілі... Не глядзі на іх—свой розум мей!

Юста ня ўнімалася.

— Ня трэба мне больш таго, што я маю... Хай ужо ў цябе занадты розум, каб ён табе высах! Аж брыдка робіцца... Вось праўду кажа Сідор, што ты род наш ганьбуеш сваім бальшавіцтвам? Навошта яно табе?..

— Сідор кажа-а? — раззлавана выгукнуў Юрка,— Ссі-ы-дор?! Я ведаю, што Сідор... Чуў ужо я пра твайго Сідора! Ходзяць ужо ўсякія чуткі па мястэчку й за мястэч-

кам... Прыехаў сюды настаўніцтва бунтаваць... Вось ужо да-
ведаліся аб ім! Толькі мне ўвага... Сідо-ор ёй кажа!

Сідор, як стаяў моўчкі, так раптам заварушыўся на месцы і ад злосьці закрычаў:

— Пляваць я хачу на ўсіх і разам н-на... Не пераарыштоўваеце ўсіх—нарвяцесья зараз... «Усе ведаюць!» Хай ведаюць! Я сам не таюся, што я кроўны вораг бальшавікоў... Ненавіджу іх, як... Гэта—барбары! Яны згумілі ўсё багацьце краю, разьбілі душу сьвядомаму чалавеку! Яны...—ён запнуўся і зрабіў колькі крокаў па хаце.—Я лічу абразана, што мая сястра мае мужам бальшавіка... Так! І я кажу ёй: кінь, каб не паскудзіць нашага роду...

— Так?—Юрка разьняў рукі й наскакам падбег да Сідора.—Вон! Вон, панскі агент! Ты што гэта? Прыехаў бячэсьціць маю хату й маё імя? Вон! Ягомацьць тут знайшоўся! Душу яго разьбілі... Голаў разьбіць мала... Вон, каб і нага твая ня была тут!

Бачачы мужа ў гэтым гнеўным настроі, Юста ня брала сабе ўгледз, што тут чаўпецца, і перш, вытарашчыўшы вочы, глядзела на абодвых, а пасля кінулася ўцішаць Юрку, крычучы:

— Што ты робіш, вар'ят? Што ты робіш? Не сарамаці людзей! Завошта-а ты наваліўся на яго?.. Ці ты маеш розум?

А Юрка крычаў:

— Вон! Абаіх вас паганю! Мне не патрэбна вашага шляхецтва... Калом яно мне вылезла за сорак гадоў Годзе!.. Прэч з дарогі! Я—бальшавік і ня выношу жаднага панства. Вон, вон! Ня выйду з хаты, пакуль гэты ягомацьць ня выправадзіцца...

Праходжыя вуліцаю застаноўліваліся перад хатаю... Крык і лямант цягнуўся з гадзіну. Юрка не здаваўся і гнаў Сідора з хаты. Юста абараняла брата, то ўпрашвала яго выйсьці на час да знаёмых. Сідор жа «прынцыпова» лаіў бальшавікоў і швагра. Але, лаючы Юрку, ён ужо ня думаў ні аб чым добрым. Гэтыя тры дні, якія ён пасьпеў пражыць

у мястэчку, зрабіліся яму годам—ды годам ня простага жыцця, а балючых мукаў разувер'я, ашаломленасьці зьмянамі таварышоў і страхам перад пагалоўным захопам жыхарства ненавісным яму балышавіцтвам. Усё гэта так яго знэрвавала, так стузала, што ён увачавідкі адзначаў, як рабілася яму цяжка й нявыносна ў вікураўскіх абставінах. Звакол і з усюды глядзелі на яго тысячы вочаў атручваючага страху, тысячаі галасоў зьвінелі ў яго вушшу. Перад ім стаяў Юрка, а Сідору здавалася, што гэта—ажыўленае балышавіцтва, якое вось-вось сьцісьне яго сваімі рукамі й задавіць. І калі ён спрачаўся і лаяўся з Юркам—то гэта толькі каб не маўчаць. Каб не маўчаць, бо гэтаму супярэчыла ўся яго істота. Трэба было шмат здарэньняў, многа самааховы ды разам каменнай цярплівасьці, каб зьнізіцца да таго, што ён бачыў і чуў. Але пракідкі й дасьціпны Сідор адчуваў сябе ваўком у засадзе, якому ўсё-ж трэ́ было зламаць сьмеласьць і пакінуць гордасьць.

— Шш-а шш-а!—пакорліва сучешыў Сідор швагра, калі той ня ўступаў, а ўпарта гнаў яго вон,—я пайду! я пайду... Я пайду, каб ня прыходзіць ужо сюды. Годзе!.. Няхай заклятай будзе тая часіна, калі я пераступіў гэты парог...

Сідор пасьпешна пачаў адзявацца. Адзяючыся, ён раз-по-разу пазіраў у вакно. Ад таго, што яму кідалася ў вочы ў згушчаным зморку вакна, Сідор то ўзвышваў, то паніжваў сваю нясьціханую лаянку, якая «злучыла іх род з родам Юркі», і тае часіны, «якая завяла яго сюды». Юста з мешалкаю ў руках тупала па хаце і то кляла мужа, то перапрашала Сідора, каб той не злаваў, каб ня слухаў «дурня Юркі» і заставаўся.

— Куды-ж, братка, пойдзеш нанач?—казала яна Сідору,—заставайся ў нас... У хару плюнь заразе гэтай—і заставайся! Гэта хата не яго... Я больш гаравала на яе. Мой пасаг паставіў цябе на ногі,—адварачвалася Юста да Юркі.—Гаспадар знайшоўся! Вось заўсёды так, як і сёньня: валочышся, мэрам сьвяты бяз вуму, цэлы дзень, а ў хаце—хоць вецер гуляй! Мая хата! Скула табе ў горла, а ня хата!

Далей ізноў хапалася за Сідора, просячы:

— Не ганарыся, Сідорка! Мала што гэты вар'ят крычыць! Не зважай.

Але можна было Юсьце казаць гэта, а здарэньне йшло іншым кірункам. Юрка настойна—што далей, тым адчайней—ней лаяў швагра, паказваючы яму на дзверы, а Сідор сьпяшыў злажыць у куфэрак свае рэчы. Калі-ж ён сабраўся, то падышоў да Юсты, суседзь, каб тая ня плакала, і, пацалаваўшы яе ў голаў, рашуча выказаў:

— Бывай здарова, Юстынка! Прашу цябе—разыйдзіся ты з гэтым вар'ятам, з бальшавіком гэным паганым. Абе-ражы сябе і нашу фамілію... Бывай!—і выйшаў з хаты.

— Вон, панскі пасылач! Вон, бяляк! Каб і нагі твае тут ня было!.. Ідзі, шукай месца, дзе тваёй ганаровай душы да-спадобы. Вон, вон! Так, так—ноччу, як сава, як кажан! Пры-ехаў тут шляхецтва сваё паказваць! Гіцаль, паскуда! Н-не. галубчык, забудзь бывалае... Ха-ха-ха! Многа ўжо гэтых, як ты, схавала ў сябе ночка... нікуды не ўцячэ-эш-ш!

Юрка пакрыкваў так, стоячы ў вакне, і здаволена слу-хаў, як Юста разьвіталася з Сідорам за парогам, клянучы і лаючы бальшавіка-мужа.

IX

Мо' з гоні ад Юркавай хаты Сідор прабег безабдумна і безаглядна. Нейкая незьясьнёная яму, але моцная і страшная сіла гнала яго ў цем ночы, як найдальш ад голасу Юркі, які здавалася яму, мэрам раздражнены чмель, гнаўся за ім і выў над вухам.

Пасьля штосьці Сідора супыніла; ён сьйшоў у бок са сьцежкі, прыслухаўся, ці за ім хто не бяжыць, і запытаў сябе: «Запраўды, куды-ж мне йсьці? На дварэ—цёмная ноч... Ды й брыдка прасіцца дзе-колечы нанач. Што могуць паду-маць! Ах, чорт надаў мне наведць гэтыя Вікуры!.. Ужо ня знойдзеш сухога месца, калі паводка разьлілася... Кругом бушуюць хвалі!»

Здалёку хтось гутарыў. Сідор кінуў думаць, выйшаў на сярэдзіну вуліцы і пайшоў насустрач гутарцы. Але, прайшоўшы колькі сажняў, ён якбы адумаўся—вярнуўся назад. Яму задрочыла прайсці паўз хату сястры й пераканацца, ці толькі й было гісторыі, каб яго выправадзіць з хаты, ці крык ды лаянка цягнеца далей. «Аб табе чуткі ходзяць»—гэтыя словы Юркі глыбока запалі Сідору ў нутро, і ён у сваім расшавеленым выябражэнні маляваў розныя прыкрыя для сябе дагадкі. «Каб, адно, Юрка ня іграў перадатачнае ролі, а то...»—і за гэтым «а то» ішлі розныя мажлівасці, якія не мілавочна глядзець на гэтых, як ён Сідор, і якія пачалі яму здавацца.

Пазіраючы ў бакі, мэрам крадучыся, крыху падрыгваючы ад холаду, Сідор ужо падбліжаўся да швагравае хаты, як раптоўна яго пазвалі:

— Сідор Гарасімыч!

Сідор спыніўся і, крыху сумеўшыся, абазваўся:

— Я!—і пачаў узірацца на двох падыходзячых.

— Сідор Гарасімыч,—цішэй загутарыла да Сідора Марыля (то была яна з Варвараю), падбегшы да яго,—вы ня ідзеце дадому начаваць!.. Хадзем да нас,—хапіла яна яго за руку.

— Чаму?—напалохана запытаў Сідор.

— Ведаеце, пра вас пусьцілі дрэнныя чуткі. Вас залічаюць агентам контр-рэвалюцыі... Вось нават і на нарадзе ўжо паднімалася гутарка пра вас. Макар, расказваў так, абгаварваючы школьную справу, нападаў на настаўніцтва за яго чорнасотніцтва і ўмяшаў туды й вас... Ды яшчэ так, што ўсіх абурыў.

— Як? Плаха?!

— Так... Кажуць, апавядаў, што нібы вы прыехалі й разводзіце тут супроціўсавецкую агітацыю. Настройваеце настаўніцтва супроціў школьнае палітыкі і наогул... Вось, на кожны выпадак, ідем да нас...

Сідор разам кінуў усе іншыя роздумы і спыніўся на тым, што паведаміла яму Марыля. Хоць у яе паведамленні

й было многа знаёмага, чаго хітры Сідор заўсёды ня спускаў з думак, але тая раптоўнасьць, з якою ўсё гэта чынілася, аглузьдзіла яго. У ваччу ажылі ўсе вакольныя рэчы, зацюкала спалохана сэрца.

— Ідзем, ідзем хутчэй!.. Паганья, як у іх усё скора робіцца! Ці бачыш ты?—паўшэптам выказаў ён ні то да дзяўчат, ні то сам да сябе і пасьпешна рушыў уперад, ухіляючыся блеску праменьня з вокан хат.

Дзяўчата падбегам пагналіся за ім, перапыняючы яго ў паўголаса:

— Сідор Гарасімыч, вы ня туды пайшлі. Чакайце! Нам трэба на другую вуліцу!.. Чакайце!

А Сідор, не патураючы іх зову, як нацкованы воўк, безаглядна бег у цемнату вуліцы.

ЧЫРВОНААРМЕЕЦ ПАНКЕЛ ЛІПА

I

Калі Панкел Ліпа вярнуўся ў казарму і прыйшоў у сваю роту, то яго таварышы ўжо спалі. У казарме было ціха: толькі й чулася глухое цюканьне старога загарка дзесьці за сцяною ў канцылярыі ды мерныя выразныя стукі вяртаўніка па калідору.

У абудвых бакох калідору, у няглыбокіх ямках-лёхах у сцяне былі ўстаўлены замураныя дымам, недагледжаныя лямпы-сьвірэлкі, якія, цьмяна гаручы, кідалі ад сябе смуглае праменьне.

Панкел пільным узрокам аглядзеў усё памяшканьне, паківаў чамусьці галавою і спакойна ўсеўся на сваёй койцы, якая трэцяю стаяла ад надворнай сьцяны.

— Эх, і абрыдла ж усё да чорта... Але няма рады, хоць ты захлыніся. Колькі часу ўсё адзін і адзін, бяз родных, без усялякае аб іх чуткі... Адзін адным—нібы саўлук, нібы бязродны... Вайна й вайна! Канчатку ёй, заклятай, ніякага няма. Толечкі вярнуўся з фронту раненым, пакалечаным... ні дадому, ні да сваіх, а ў шпіталь, халодны, брудны, бездаглядны мур... І столькі мукаў перацярпеў, столькі здароўя згубіў!.. Чужыя людзі, койкі, енкі... І вось, яшчэ нават як сьлед не ачунаў, а тут глядзіш, ізноў збірайся на фронт... згарэў бы хоць ён тамака... Гэта ж жартачкі-ы! Ці ж хопіць мяне на гэтыя новыя мукі?..

Панкел ізноў пакруціў галавою, выказаў злосную міну і заскрыгатаў зубамі... Азірнуўся вакол сябе. «Не! на гэты

раз на фронт не пайду... Хаця б ачухацца ад гэтых ранаў. Досыць! Чаму мне трэба больш за ўсіх ваяваць? Ды за вошта мне ваяваць трэба?»

І Панкел бадрыўся ад выказаных думак ды мерыўся ажно выкрыкнуць іх уголас, але надыйшоўшыя новыя роздумы яго спынілі, ахаладзілі. «А калі прымусяць?» мігнулі яны перад ім. І Панкел спалохаўся іх; крыху памаўчаў у нейкім глузбдзе. «І калі прымушацьмуць, будуць застаўляць, то й тады не пайду, не пайду і квіта... Хай што-хоць са мною робяць. Не паслухаю прыказу, ні за што. Сапраўды кажа Проў: «Будзь цвёрдым і ня гніся так лёгка пад прыказамі. Мала што табе бальшавікі пачнуць прыказваць, ці ж усё ім выпаўніць». Так: ня буду выпаўняць, стану крыху паўпарцей».

Панкел устаў з койкі, смачна зяхнуў, справядзіўшы позіх зацяжным енкам, і пачаў расьпяразваць папругу. Выняў гвоздзік спронжкі з дзіркі рамяня і спыніўся. «Ах, як добра было б пагутарыць цяпер з Провым, удваіх, наасобках. Цікава пачуць, што ён мне парадзіць зрабіць, калі ўсё ткі й прымусяць мяне пайсьці на фронт. Цікава! Вельмі цікава! Вось ня буду спаць—пачакаю яго», парашыў Панкел і аддаўся новаму наплыву думак, няцэлых, трывожных, смутна-нявыразных. І назойны рой скаваў Панкела, як ланцугамі, і прымуціў спакойна сядзець.

Вакола яго таварышы ўжо храплі. Адны ляжалі на сваіх койках спакойна і нярухома, другі варочаліся з боку на бок, бы на спрунжынах, кракталі; іншыя не маглі супакоіцца ад кашлю і охалі. Вартаўнічага хутка стала ня чуваць, нібы і ён задрамаў.

— А мо' Проў ужо і сьпіць?—мігнула ў Панкела думка, і ён азірнуўся ў бакі, нібы шукаючы яго койкі.

— Не, месца зусім пустое,—адказаў Панкел сам сабе.

Прова яшчэ ня было—значыць дзесьці ён спазьніўся ў горадзе.

«Трэба яшчэ крыху пачакаць; потым пачну распранацца, а вась, покі зьбяруся лажыцца, ён і натрапіць... Але ж і хітры, аднак, гэты Проў, нечага сказаць! Усё пранюхае, усё

дазнае—хітры, відаць, з багатага котлішча... ня мне равесьнік... Бач, як усяго багатага мае пры сабе: і кавы, і бялізны, і грошы, і ўсяго. Не шкадуе нічога. Гэтак, вядома, і служыць ня цяжка. Ды, нябось, яшчэ на фронце ні разу ня быў... Ні на фронце, і на варце... Круціцца сабе, нырпаліць па горадзе і ня знайся... Ёмкі-ы, о-го-о, казаць нечага. Купца якогась сын, няйначай... Па ўсяму відаць... Ды і ў гутарцы, ліха яму, цягне за іх... за сваіх; глядзіш—так і гне ў іх бок, заступаецца, усяляк іх абараняе.

Панкел кіўнуў галавою і ўздыхнуў: «Ну, вядома, так ужо мабыць і трэба... Гэта не вялікая ганьба, мала што... Аднак, хлопец ён усё-ткі разумны, тлумачны... Судзіць справядліва, толкам, ажню любя паслухаць... Вось я асабіста дужа люблю яго паслухаць»...

Панкел паціху, з перапынкаю разьдзяваўся, кожную рэч зьвяртаючы акуратна і кладучы—што ў ногі, а што пад падушку, іншае ж пад голаў. «Няйначай трэба дачакацца Прова,—думаў далей Панкел,—трэба вымусіць яго на гутарку. парадзіцца з ім, што рабіць... Усё-ткі два розумы, дзьве галавы—не адзін, не адна»...

Панкел абарваў думкі, пачаў ззубаць боты, крэчучы ад ныцьця сьпіны і колкі ў баку.

— Ах, так ломіць! О-ёй-ёй! Ох-хо-хо! Вось і едзь на фронт... у дарозе згінеш,—шэптам праказаў сам сабе Панкел і хапіўся рукой за плечы, потым за бок...

У гэты час пачуўся ціхі стукат дзьвярэй, а потым і шорханьне шагоў. Панкел адагнуўся ад койкі і паглядзеў у бок дзьвярэй—то прышоў Проў, які паціхенку, з асьцярогаю, каб не нарабіць грукі, на пальчыках заварочваў вузкімі праходамі к сваёй койцы. Панкел нібы не прымячаў яго і нырпаліўся над сваёю пасьцельлю.

— А ты ўсё яшчэ ня сьпіш? Нябось, нядаўна вярнуўся ў казарму?—падышоўшы, шэптам запытаў яго Проў.

Панкел паважна адагнуўся ад койкі і пільна аглядзеў Прова. З ног да галавы акінуў узрокам, з хвіліну памаўчаў, потым загутарыў:

— Ня вельмі даўно прыйшоў і я. Прыйшоў і задумаўся: гэтак хочучь ізноў адпраўляць нас на фронт, а мне так ня хочацца, так страшна... ня то, бач, каб баяўся, але ад болю, ад незажытых ранаў... Страшна, і я рашыў прычакаць вас, каб...—адрыўна, няўпэўнена, нібы намацоўваючы грунт, адказаў Панкел, павярнуўшыся к Прову і падступіўшы да яго на шаг.

— Мiane? Чаму гэтак?—нібы здзівіўся Проў і затаіў выплыўшую на твары радасць. Моўчкі абудва прысели побач на койцы Панкела і некалькі часу памаўчалі.

— Ці чулі вы, што нас ізноў на фронт думуюць пасылаць?—першым пачаў Панкел, недаверна аглянуўшыся вакол сябе...

— Так, чуў, думуюць... Штож дзіўнага ты ў гэтым знайшоў?

Панкел крыху памаўчаў, потым сказаў:

— Ня хочацца, ведаець, абрыдла вельмі... Я не паправіўся якраз... усё цела ные, ломіць... Дый падумайце—восемь год я ўсё гэтак вандрую: то на фронт, та назад у шпіталь... Пяць разоў быў ранен... Увесь час бяз вестак аб родных, дзе і што яны; ня ведаю долі ні жонкі, ні дзяцей... Знайсці-б іх, праведаць аб іх што-кольвечы, на хвілінку з імі-б угледзецца і... больш нічога... Тады-б я зноў гадзіўся на справу, маўчаў-бы, слухаў і выпаўняў-бы прыказы... Хоць яно-то й супачынку дужа хочацца, чалавек ня сталь—ня можа трываць бясконца, ну... Але то няхай сабе, вось яшчэ мо' як пратрымаўся-б... толькі сямейка, дачушка, хата... Дзе яны і што? Без капейкі грошай пакінуты... Ах, канчатку няма ні гэтай вайне-завірусе, ні гэтым фронтам паганым, ні...

Па твары Панкела беглі балючыя сударгі, мяняючы свае абрысы за кожным словам; голасна праводзіў іх востры скрыгат зубоў і адчайны выверт рук.

Проў пільна сачыў за выразам твару Панкела і, пацяшачыся ўнутры, думаў: «Вось яшчэ адзін... Гэта паказвае, што ўжо ёсць глеба, гатова... Ды чаму-ж ня быць? Стаміліся людзі, заездзілі іх у канец бальшавікі... Затое і іхнія скрэпы

пачалі трашчэць... Можна цяперка арудваць з пасьпехам... латва... Вось на заўтрашняй рахубе трэба будзе абра-дзіць усё і брацца за справу стараньней... Толькі паснуць у гэты бок... як належыць...

— Слухай, Панкел, а давай паспробуем зрабіць так, каб нам зусім ня ваяваць, добра?—асьцярожна парадзіў Проў.

— А ласьне гэта можна зрабіць?—зацікавіўся Панкел, нібы акрыяўшы ад нейкага сполаху.

Гм! як зрабіць?—Проў агледзеўся вакол па казарме; гэта зрабіў і Панкел.

— А вось...—пачаў ізноў Проў,—на фронт пойдзем ах-вотна, паслушна, а па дарозе—давай падгутарым чырвоўзар-мейцаў, і як прыдзе да бойкі—уцяком з часьці, здамося ў палон: «Бярэце нас! Здаёмся!» крыкнем і перабягом да каза-коў... усе, палком, гуртам... А там, а там у іх і адпачнем... У іх усяго ёсьць, і мы ўдостав пад'ямо... Га, Панкел, згодзен ты на гэта?

— А ці ж можна так?—перапалохана запытаў Панкел.

— Вось цудны які, а чаму ж не? Хіба ты мне ня верыш? Панкел задумаўся.

— Н-не-э, ведаеце, цяжка і... страшна здавацца ў палон. Ды й брыдка, непачэсна-а... Гэта провокатарства, здрада. Усе будуць пальцам тыкаць: «Зраднікі, прадаўцы», скажуць. А што дастанеш за гэта? Ласьне пахваляць за гэта нашы во-рагі? І дадуць якія-кольвечы прывілеі?

— Го, браток, ня думай благога... Не ашукаешся; хто да казакоў пераходзіць—даюць таму ўсякія палёгкі... Ды што казаць! Там народ—ня нашаму раўня! Далікатныя, паністыя ўсё... Ведае, што рабіць і як абыходзіцца. Усе вучоныя, ра-зумнікі... Там, у казакоў, зусім інакш нашага... Кінь, браток, верыць бальшавіком! Брэшучь яны, ня болей.

Проў цікаўліва, з падмігамі, з захаванымі ў маршчынках твару лёгкімі калючымі хітрыкамі, акідаў Панкела празры-стым поглядам, сочучы за тымі адбіткамі ўражаньня на яго твары, якія пакідала за сабою гутарка.

Панкел-жа маўчаў. Некалькі разоў, з перацягамі, нібы з пуду, прабягалі па яго смуглым задуменым твары пуглівыя, недаверныя ўхмылкі, пакідаючы за сабою сляды глыбокага суму, вострага сумнення і густое шкоды чагосьці, яму аднаму вядомага.

— Ну, як-жа?—даўшы яму падумаць, запытаў Проў, не перастаючы ўвесь час азірацца вакол сябе.—Памайму будзе ці не? Разабраўся?

— Гэта не салдаты, і не ваякі: сёньнека к нам, а заўтра ад нас,—скажуць яны. І будуць здзеквацца над намі, як і над усімі іншымі нашымі таварышамі... І шомпалы, і розгі, і расстрэлы... О, не, гэта, памайму, няцікаўна.

Проў нецярпліва даслухаў, пачасаў вісок і сказаў:

— Кінь, браток; то бальшавіцкая брахня... пераканалі цябе бальшавікі, каб застрашыць чырвонаармейцаў, адбіць у іх ахвоту... Го-о! А колькі, аднак, здаецца нашага брата-а! І добра робяць, вылузваюцца з лапаў бальшавіцкіх!—сьціскаючы ў сваёй руцэ руку Панкела, разуверваў і ўгаварваў яго Проў.—Ты вер мне, Панкел: зусім хлусьня тое, што нібы-то казакі ці дабравольцы з намі—чырвонаармейцамі—дрэнна абыходзяцца... Я табе кажу... Падумай, што-ж бы то было, каб гэта так рабілася—тады-б на чым выправалі-б ваюючыя між сабою стораны? Кожны разьлічвае на спакусу і абмац сваіх ворагаў. Ой, колькі здаецца чырвонаармейцаў казаком! І гэта казакі добра ведаюць і шануюць тых, хто ім здаецца ў палон. Ну, сумняваешся?

— Трэба крыху падумаць,—адказаў Панкел.

— Ды кінь, браць! Чаго там болей думаць? Чаго сумнявацца? Ня век-жа жыць табе на фронце, то ў казарме; ня век-жа прэзіцьме жыцьцю, ліха ведае за што і каго... Калі думаеш аб сабе, аб сям'і, то трэба-ж скончыць з гэтакімі варункамі калі-колечы і адпачыць трохі... Ці-ж аднаму табе за ўсіх адбаярвацца? Ці-ж больш табе, чым усім, трэба? Ды, галоўнае, за якую тут падзяку ўсё гэта?—горача і старанна казаў Проў.

Панкел шчыра падумаў, потым дапытліва адказаў:

— Ну, добра; а калі я й згаджуся, рашу, то як гэта будзе там, на фронце, вымеркаваць?

Проў шчыльна прытуліўся да Панкела і на вуха прашаў:

— Гэта ўсё будзе зроблена і абмяркована падрабязна... Ты зойдзеш да мяне, я буду ў штабе і пазаву цябе... Там у нас усё наладжана—цэлы гурток ёсьць, арганізацыя цэлая. Вось там мы ўсё і абладуем... На фронце ўсё відней, спрытней, а тут... нельга сказаць, як выйдзе... Галоўнае—будзь пэвен; пільнуйся мяне: я аб усім табе буду казаць, як і што рабіць. Ну, як, Панкел? Латва?

Панкел памаўчаў. «Ён ужо здаўся! Далей ня выцягне», прабегла ў думках Прова, ён падняўся з месца і пацягнуўся. Яго твар выказваў радасць перамогі яшчэ над адным чалавекам.

— А хочаш,—прыгнуўся ён к Панкелу, не даючы яму апамятавацца ад разам нахлынуўшых на яго думак і ўздыму пачуўця,—і ты можаш быць залічаным да нашай хэўры... Ты можаш смела падгаварваць і другіх сваіх таварышоў: бач, бліжэйшых да цябе і надзейнейшых... Цішком, вобмацкам, выпрабуна... Кожны чалавек—лішні гвоздь у справу. Чымсьці болей нас будзе—тым смялей і вярней... і ахватней... Папрабуй, а ну ж і ўдасца... здалёк так, з падходам...

Проў прытуліўся да яго вуха...

— У нас за гэта плацяцца грошы. Ды іншая падзяка даецца... Такі ўжо зроблен парадак... Прабуй... перш шапні, памацай, як кажуць, бяз імяў, здалёк... як нічога б сам ня ведаў, а, бач, з чутак, з перадач... вядома, нібы звычайны чырвонаармеец сярод сваіх...—асмеліўся пасуліць Проў, угадваючы падатлівасць і прыхільнасць да сябе Панкела.

— Самае важнае для мяне—гэта дамоўбы на кароткі час... тады б... тож ад фронту недалёка... Вось мо б гэта праз вас можна было б, то...—дапытліва праказаў Панкел.

Проў здаволена ўсьміхнуўся.

— Чаму ж не—будзе й гэта. Колькі хочь... Чымсьці болей ты прывабіш да сябе—тым болей дастанеш падзякі... Ня толькі дамоў пусьцяць, а й грашыма яшчэ надзеяць на дапагу... толькі пастарайся... не сумнявайся, брат, ні капелькі...

Проў не даказаў: стукат шагоў вартаўнічага, пасьпешна захадзіўшага калідорам, яго перабіў...

Проў швыдка адскочыў ад свае койкі і, прыгнуўшыся, стаў разьдзявацца.

Панкел паважна, у задуменні, паваліўся на койку і апрануўся коўдраю, захаваўшыся ў яе з галавою.

Вартаўнічы не звярнуў на іх увагі, а, прайшоўшы між іх аддзяленьнем, павярнуў налева, да дзьвярэй.

Проў скоса паглядзеў усьлед яго, жартліва падмігнуў вачыма і працягнуў голаў у бок Панкела, думаючы з ім пагутарыць яшчэ крыху, але, убачыўшы, што той ляжыць, апрануўшыся з галавою, пакінуў намер, адвярнуўся і ўлёгся сам.

II

Пасьля гутаркі з Провам Панкел доўга ня мог супакоіцца. Лёгшы спаць, ён пільна і доўга абдумваў кожнае слова як Прова, гэтак і сваё; варочаўся з боку на бок, усё ня могучы заснуць, а назаўтра дык шалюткі дзень яму нічога ня йшло ў голаў: за вошта-б ён ні браўся, чаго-б ні датыкаўся ў думках, гутарка з Провам збівала яго думкі да сябе. Панкел верыў і ня верыў Прову, згаджаўся з яго радаю і не згаджаўся. У яго сядорку, у душы, была блытавіна пачуцьцяў, так што ён ня мог ні на чым адным спыніцца, за вошта ўхапіцца, каб аглядзецца, злавіць кіраўнічую думку. Праўда, адметней і ўдатней усяго ў галаве Панкела здарачыла ўсё-ж тая, знаёмая яму аднаму неадчэпная думка—думка аб дому, аб родных; і толькі за ёю ўкрадкаю, нічога супольнага ня маючы, ганялася балючая няпрямая другая думка—ужо аб фронце; усё-ж іншыя, засмугшы, вярцеліся вакол гэтых дзвёх, то выказваючы на хвіліну свой бледы выраз, то губячы яго ў імгле бясьцікаўнасьці і няўважнасьці. «Проў

кажа,—судзіў сам з сабою некалькі разоў у дзень Панкел:—
Проў радзіць і ўгаварвае... Проў абяцае... Няўжо гэта ён
шчыра і бяз задніх думак? І няўжо-ткі яму паверыць? Няўжо
ён мне добра хоча? Значыць, паверыць яму, паслухаць яго і
йсці за ім?.. Н-не! Гэтага я ні ў якім разе не магу парашыць...
На гэта я ня-а... пайду ні за што!..»

Як-бы ў даказ гэтага Панкел матаў галавою, рабіў цвёр-
ды мах рукою і крывіўся... «Не зраблю, бо штосьці мне гэ-
тага не дазваляе, штосьці перашкодзіць гэтаму... Ды падазро-
насьць бярэ: чаго гэта Проў так шчыра ўжо захвальвае «сва-
іх казакоў ды дабравольцаў» і ганіць бальшавікоў і просты
рабочы народ... Бадай, што тут ёсьць нешта нячыстае.
«Людзі брэшучь! Бальшавікі нагаварваюць!»—кажа ён. Ня-
бось, тут не нагаворыш, калі многія сваімі вачамі ба-
чылі і на сваёй скуры перанесьлі ўсе казацка-генэральскія
даброты... О, гэта наганцы і злыдні такія, што ад іх добра не
прычакаеш... Казакі! Хто іх ня ведае? Колькі яны крыві ра-
ботнічай і сялянскай прапілі, баронячы цара! Го-о-о!» Але гэ-
тыя думкі змяняліся другімі: «А мо'... можа праз Прова і
інакш усе можна было-б зрабіць... Відаць, ён там свой, закіне
словам-другім—і я дома... Што значыць аднаго чалавека ад-
пусьціць? Хто гэта прымеціць?..»

Панкелу было не да яды: ня цікавіла і кропкі. Уся завіру-
ха пачуцьця, узбураная варункамі, усе абставіны, выпхнутыя
напаверх жыцьця скуткам яго лёсу і прапёршыся, загнаўшыя
сваю афяру ў цесны куток, зляпіліся ў нешта адно, цяжкае,
балючае, залезшае яму ў нутро і скрабаўшае за самае цень-
кае і каразьлівае месца.

Няўрымна, назойліва гняло яно Панкела, дражніла, шпі-
гавала дрыготным сьвербам: «Як тут рабіць? Куды схіліцца?
На фронт і за Провам? На фронт і таксама да забыўнасьці,
шчыра і верна нясьці сваю службу, як і ўперад? Куды пахі-
ліцца? Дзе чакае мяне лепшы лёс? Не разьбяруся—ды годзе!
Не растлумачыў сам сабе! Зайшоў у гэткі куток, хоць заду-
шыся—ды годзе... Не, трэба аддацца на волю лёсу, на хвалі
жыцьця»... Махнуў упэўнена рукою Панкел, і нібы гэта яго

крыху супакоіла. Але зараз жа ў галаве яго запанавала кіруючая думка: «На фронт!».

«На фронт!»—у гэтым сыходзілася ўся агульнасьць, злучаная з пераменаю абставін, з узбурэньнем новых думак і пачуцьця разьбітае, надарванае самотнасьці. «На фронт!»—перш няясна, украдчыва, неадметна варушылася дзесьці на задворках Панкелавай душы, а потым усё жывей, выразней, назойлівей высоўвалася наперах новае пачуцьцё, ад якога нельга было адкасьніцца.

І Панкел стаў чакаць таго моманту, калі да яго вушшу кранецца пазыў-вокліч: «Зьбірайся ў паход!»

Чаканьні заўсёды ўздоўжваюць час, робяць яго цяжкім і з гэтым козлытна-цікаўным: хочацца дачакацца хутчэй, а на краю спатканьня з дачаканым—ужо хочацца расьцягнуць час выпраўненьня чаканьняў...

Панкелу прышлося чакаць пяць дзён. Для яго гэты час здаваўся вельмі доўгім, калі ён пераносіўся думкаю да апошняга дня, а ўжо на пяты дзень Панкел мог выліць сваё пачуцьцё ў словах: «Як хутка праяцела!» І, азірнуўшыся назад, ён убачыў, што гэтыя пяць дзён перабыліся (бо куды там было да жыцьця!) на адзіноце, воддаль ад таварышоў, бяз стрэчы на т з бліжэйшымі з іх. І гэта было таму, што Панкелам валадала нейкая бясьцікаўнасьць да ўсяго, апроч фронту, з туманным яго выразам; ім валадаў такі настрой адчаю, што хацелася ўсяму сьвету гукнуць: «Для мяне цяпер ты не патрэбен!»—каб адкасьніцца і маўчаць-маўчаць...

Пры гэтым настроі зусім зразумела, што Панкел на ўсе замеры Прова пагутарыць з ім адказваў хлусьнёю, што нібы яму нямашака часу, або баліць галава, ці нядобра на сэрцы.

Але ў гэтыя дні, калі ўвесь сьвет быў чужы для Панкела, блізкі паход на фронт вызначаў многія самотныя яго інтарэсы. Так, Панкел загадзя старанна сабраў свае рэчы, раскіданыя і на гваздох у слупе, і на койцы пад падушкаю, і пад койкаю; пасартаваў іх па іх вартасьці і карыснасьці для сябе і акуратна запакаваў у куфэрак: няхай будзе напэгатове. Раз-

по-разу, усяго да дзесяці разоў, ён перамацаў кожную рэч, каб праканацца, што нічога не забыў.

То было на трэці дзень. І якраз, калі яго, Панкела, клапаціла капаніна ў маёмасці, у казарме камісарам быў склікан сход чырвонаармейцаў. На сход была сабрана амаль ня ўся казарма. На сходзе абгаварваліся бягучыя пытанні, звязаныя з наступным паходам, з цяжкім становішчам на фронце, якое вымусіла гэты іх паход; перш камісар, потым камандзір, а далей яшчэ з камуністых іх роты два таварышы, у сваіх гарачых прызыўных прамовах, чорнымі фарбамі абмалёўвалі цяжкія часы, напаткаўшыя савецкія рэспублікі, заядлыя патугі ворагаў працоўнага народу знішчыць савецкую ўладу і аднавіць свае старыя, пабудаваныя на няволі рабочых і сялян, парадкі. Усе прамоўцы адмячалі сьвятую павіннасць кожнага з чырвонаармейцаў забыць усё, што злучана з іх прыватным жыццём, і смела ды цвёрда ісьці на ворага.

Панкел сядзеў увесь працяг сходу на сваёй койцы, калупаўся няпрыметна ў сваім куфэрку, і многія словы прамоўцаў прапускаў паміж вушэй. Праўда, праз гэта ўражаньне яго ня губілася ад прызыўных слоў, сэрца не маўчала спакойна. У Панкелавым нутры ўздымаліся ваяўнічыя пазывы, рос бадзёры настрой, варушылася злосьць да ворагаў працоўнага народу... І калі пасля сходу чырвонаармейцы сталі жыва абгаварваць прамоўцаў, хто хвалячы, хто ганячы кожнага паасобку, то Панкел міжвольна адчуў, што яго жаданьне: «хутчэй на фронт!» пашырылася, вырасла ў вялікую сілу і заўладала ўсёю яго істотаю... «Фронт!»—нібы чыйсь голас шаптаў яму на вуха, і ўсе думкі, бы пчолы ля кветкі, вярцеліся вакол значнасьці гэтага слова. А з думкамі ўставалі і ўражаньні, якія мастацка-выразна, ні то малявалі, ні то выяўлялі бачаныя ім, Панкелам, мясцовасці, іх разлогі пры лясох, абапал рэчак, дзе за ўзгоркам палявы штаб прымасціўся ў балаганах. Нават выяўна чуліся стрэлы, выкрыкі камандзіраў—усё знаёмае, нядаўнае, перажытае і...

агорклае, абрыдлае. «Няхай-бы ня бачыць усяго гэтага бо-
лей!»—шавялілася спотайку нейкая адваротнасць... але
пазыў «на фронт!»—зацьміў усё.

І калі ў суботу з раніцы Панкел спрасонку пачуў знаё-
мую ўжо яму каманду: «Уставай! У паход сабірайсь!», то
раптам бадзёрасць ахапіла ўсю яго істоту: Панкел стаў жва-
вы, рачысты, рухавы; з твару ня сходзіла жывая ўхмылка.

Нібы на спрунжынах, ён хутка падняўся з пасьцелі пер-
шым, папіў гарбату, першым сабраўся і першым выбег на
дзядзінец. Увіхаўся, нібы сьпяшучы на цікаўны баль ці ў
госці да прыяцеля; чуў у сабе, як і бывала, з маладых гадоў,
вострую цікавасць да людзей, з якіх усе тыя, што мігалі
перад яго вачмі, былі па душы, здавалася яму, блізкімі і
мільмі. А Проў, дык той зусім захапіў яго сваёй таемнасцю,
так захапіў, што вымушаў яго сачыць за сваёю бегатнёю па
казарме, настарожвацца чутка да кожнага яго слова. Натыр-
каючыся на Прова, Панкел ухмыляўся прыемнаю і мяккаю
ўхмылкаю, якая казалася Прову: «А я ўсё-ткі шаную цябе».
Проў выразна вычытваў гэтыя словы, ведаў, што іх пісаў
настрой душы Панкела і, здаволены, паказваў выгляд, што
адказвае яму тым жа самым. Толькі выпадкова яны ня стрэ-
ліся ў той дзень ды душа ў душу не пагутарылі.

Панкел да таго аддаўся збору на фронт, да таго заха-
піўся цікавасцю блізкага паходу, што цалкам узай-
шоў у яго рух, клапатлівасць, у яго баявую трывож-
насць. Ён пачаў злаваць, бачачы, як многія з таварышоў-
чырвонаармейцаў нядбайна, гультаявата і марудна збіраюць;
дваіх нават упікнуў за іх знарочыстую маруднасць.

— Выж на сходзе гэтак голасна гукалі: «Памрэм ахвот-
на! Хоць сёння на фронт!»—прыпомніў ім Панкел, каб балю-
чай іх уразіць.

Затое, калі ўсе выйшлі на двор, пастроіліся ў роўную
шарэнгу, ён радасна ўздыхнуў і лёгка павярнуўся направа,
першым зрабіўшы цвёрды і ўпэўнены крок у вароты.

На фронт Панкелу са сваёю часцю прыйшлося ехаць болей пяцёх дзён. Але, ня глядзячы на гэту доўгую дарогу, ён ня нудзіўся і не стамляўся, а, наадварот, быў бадзёрым і жвавым. Усё яго востра цікавіла, ажно Панкел цешыў сябе раз-по-разу: «Ніколі, здаецца, ня было так весела». А калі глядзеў на ўсіх, то здавалася яму, што ўсе падмячаюць гэты яго настрой.

Увесь час язды стаяла мяккая, сонечная пагода: сіняе неба бяскрайным полагам вісела нярухома над зямлёю і, здаецца, адбівала ў сваёй сіні апустошанае поле і галючы лес. У чыстым паветры занадта гучнымі паказваліся крыкі варон і шпакоў.

Праз усю дарогу іх поезд спыняўся толькі на буйных станцыях. Ён ішоў ня надта сьпешна, неяк нібы гультайна, марудна, ажно Панкелу хацелася яго падапхнуць, пагнаць. На кожнай станцыі, нібы заўчасна было ўмоўлена, так акуратна і парадкам іх сустракалі рабочыя і служачыя станцый і суседніх мястэчак ці местаў, шмат дамешаных сялянамі сумежных вёсак з чырвонымі сьцягамі, пяючы песні пад медныя зыкі музыкі.

Стройна падбліжалася маніфэстацыя да вагонаў іх эшалону, спынялася і адчыняла мітынг. Чырвонаармейцы траха ня ўсе выбягалі з вагонаў і грудзіліся ў грамаду, а болей нярухомыя і гультайныя збіраліся ў дзв'ярох вагонаў і настарожваліся ўбачыць і пачуць, што будзе рабіцца і гаварыцца. І бачылі, як кожны раз з гушчы прышоўшых да іх на спатканьне выходзілі адзін-другі прадстаўнікі, якія адзяляліся з грамады і пачыналі свае прамовы. Гаварымі нядоўга, але ўсе прызыўна, завуча, бадзёрачы, настройваючы ваякаў на самаафяру ў імя рэволюцыі. Таксама па чарзе вызываліся разьвітнейшыя і разьвейшыя з чырвонаармейцаў адказваць на прывітаньні, гэтак і адказныя прамовы выказваліся ў прастай, зразумелай, ад душы шчырай мове, праводзячыся пекнымі наіграмі музыкі.

Праз усю дарогу Панкел быў у гэткім паднятым настроі, што з надзвычайнаю цікавасцю лавіў кожнае слова прамоўцаў, дапускаў іх да сэрца і салодка, ваяўніча адчуваў свае пачуццё ў іх.

На адзін з чародных мітынгаў Панкел нават сам папрасіў у камісара сказаць невялічкую, але моцную, гарачую прамову, і, дастаўшы згоду, зразу ж лачаў гатавацца. Складзенне, форма прамовы ў яго галаве злажылася паміж яго патугі, сама сабою, і на перагонне Панкел стараўся яе абгладжваць. Кожную думку, кожнае слова ён разьбіраў з усіх бакоў, перастаўляў з месца на месца, чарадаваў з другімі, падмяняў, дапасоўваў мацнейшае па ўкладзенай у яго сіле пачуцця да слабейшага. Сваю прамову Панкел кіраваў на адну мэту, намерваўся зьбіць ёю адну цель: бадзёрым і магутным пазывам заплаціць у сваіх таварышбоў смагу беспспгаднай помсты да ворагаў працоўнага народу, да нішчыцеляў волі беднага, прыгнеченага люду. Стараўся ўлажыць у душу чырвонаармейцам жалезную ўпартасць і загартаваць волю да рашучай перамогі над ворагам. Усё, што адцягвае думкі ад гэтага сьвятога дзела, што сваёю самотнаю дробязьцю засмучае сэрца, наганяе жуду і адбівае надзею, Панкел мусіў зганіць і зьвесці на нічога, задушыць. «Толькі йсьці ўперад, як ішоў я й дагэтуль».

Хутка Панкел нашчэнт быў захоплен думкамі аб сваім выступе перад таварышамі. Патрошку ўражаньні яго пачалі маляваць вобразы розных момантаў з руху грамады, які станецца пад уплывам яго слоў. Вось у адзін момант твары ўсіх зрабляцца сур'ёзнымі, парывіста ўсе замахаюць рукамі, паціснуцца ўперад, потым пасьпяшаць у вагоны і патрэбуюць хуткай адпраўкі ў бойку... Яго, Панкела, будуць насіць на руках, гайдаць, гукаць, каб ён быў іх правадыром. «Эх, даехаць бы хутчэй да ўмоўленай астанойкі!»—у тахт стуку калёс пераказваў сам сабе Панкел...

Нарэшце дачакаўся—прыехалі. Цягнік спыніўся... Панкел першым выбег на станцыю, паглядзеў ва ўсе бакі, каб злавіць камісара і адчыніць мітынг, але—прымха—ды годзе!—

камісара вызвалі на перагаворы к простаму проваду, дзе ён прабыў увесь час астаноўкі, не пасьпеўшы адказаць на прывітаньне і падарунак сьцягу прыйшоўшай на станцыю рабочай маніфэстацыі!

Панкел абурыўся, зажурыўся і хацеў ужо пасылаць праклёны і камісару, і камандзіру, і начальніку станцыі. «Як-то яны мелі права так зрабіць? Чаму разьбілі яго пляны? Гэта знарок, сумьсьля?—Але на хвілю спыніўся, падумаў і супакоіўся. «Што-ж! Нічога ня зробіш! Прыдзецца пакінуць на другі раз. Усё роўна яшчэ пасьпею сказаць!» І хоць бадзёрасьць крыху апала, усё-ткі далёка было да суму, да жуды. Ня ўплыло й гэта на Панкела і ў сэнсе пахілу яго думак да Прова.

Зусім не!

Праз два дні Панкел, седзячы ў другім вагоне, нават і не сустракаўся з ім. Калі бачыў здалёк, то спакойна прапускаў між ваччу. Неяк абуднілася ўсё й пасумнела перад нахлынуўшым пачуццём рэволюцыйнага настрою. Толькі на трэці дзень з часу ад'езду, а назаўтра пасьля таго, калі Панкелу не ўдалося сказаць прамову, Проў на адной станцыі падбег да яго, хапіў за пату шынэлі і спыніў. Проў быў задуменным і ня прымеціў незадаволенай міны Панкела, які ў гэты момант не хацеў з ім ні за што спатыкацца.

— Штосьці цябе й не злавіць, братка,—суха праказаў Проў.

Панкел крануўся йсьці.

— Чаго-ж уцякаеш так хутка?—запытаўшыся, дадаў ён.

— Сьпяшаю... Вось хіба ўбачымся з вамі і пагутарым на месцы,—нядбайна адказаў Панкел і крута, недалікатна нават павярнуў ад Прова. Гэты скрывіўся, пагрозна матнуў рукою і пабег.

Пасьля гэтага выпадку яны яшчэ пару раз спатыкаліся на станцыях, у гушчы таварышоў, але абміналі адзін другога і, нібы чужыя, разыходзіліся, не абмовіўшыся словам. Панкел не спрабаваў вызываць з нутра маўклівыя перажыткі нядаўных гутаркаў з Провам, насуленых ім плянаў і рашэньняў,

якія прынясе яму фронт, а Проў ня лічыў патрэбным пакуль што падгарачваць Панкела сваім настойным дапамінам: ён быў пераконаны, што яго агітацыя ня пройдзе дарма, што скуткі яе глыбока сядзяць у Панкелавай душы, і варта толькі ў любы час да іх дакрануцца, як яны абудзяцца. За гэта Проў быў спакоен.

І абудва з іх бачылі ў часовай чэрствасці сваіх адносін звычайнае з'явішча.

Праўда, Панкел часта-густа, адыходзячы ад месца стрэчы з Провам, міжвольна задумоўваўся, няпрыметна азіраўся і недавольна казаў:

— І напрэцца ён заўсёды на мяне, ліха на яго!

Так няпрыметна мінаў час, так няпрыметна праляцеў і ўвесь тэрмін дарогі.

І калі эшалон прабягаў апошні прагон, Панкела ахапіў нейкі трывожны настрой, яму яксьці ня верылася, што ўжо яны хутка прыедуць на месца; мігала хаценьне, каб час расцягнуўся яшчэ надалей, каб сама язда прадоўжылася.

Панкел стараўся адганяць думкі аб тым, што вось-вось яны прыедуць, спыняцца і пачнуць выгружацца; ён нярухома ляжаў на палку вагона і не звачваў ніякай увагі на рухавасць заклапочаных таварышоў.

Гэта яго паказная й натужная нядбайнасць нават з'вярнула на сябе ўвагу некаторых яго таварышоў, якія клапатліва і нэрвова забегалі па вагоне, збіраючы рэчы, скручваючы шынэлі і аглядаючы вінтоўкі.

— Ну, а ты-ж як, Панкел? Так і ня думаеш вылазіць на Быстраўцы?—здзіўлена пытаў яго сусед, азіраючыся на Панкела.

— А ён паедзе проста, праз фронт, да дэнікінцаў у тосці,—падказаў другі, усміхнуўшыся.

— Што-ж за дзіва!—дадаў трэці,—бач, Панкел і родам з дэнікіншчыны.

Панкель маўчаў, нібы не аб ім зусім і гутарка йшла. «Няхай баўтаюць, што хочуць», падумаў ён, «языка не адрэжаш або ня прывяжаш к зубам»... І сам адварнуўся да сценкі.

А таварышы ня ўнімаліся: жартавалі, падсмейваліся за яго спакой і нядбайнасць да ўсяго. Далей-болей—і чуць ня ўвесь вагон загутарыў аб Панкеле.

— Штосьці наш Панкел занурываўся сёньнека. Ці не каханую колішнюю толькі сьніў?

— Як ня журыцца—гарачая справа на носе... Тут ужо не аб каханьні ходзіць...

— Яно ё ехаць ды ехаць, а то раптам, глядзіш, і злазіць прыходзіцца.

Адзін другога вастрэй, адзін другога калючай выкідалі таварышы словы і пускалі іх у Панкела, стараючыся ажывіць і дастаць ад яго адказ. Але мэты яны не дасяглі. Панкел ляжаў і маўчаў. І толькі рэзкі сьвіст цягніка, які вяшчаў аб прыбліжэньні станцыі, заставіў Панкела падняцца і сесці.

— Ці-ж ужо прыехалі?—неахвотна праз зубы праказаў ён, зьвярнуўшыся ні то да самога сябе, ні то да таварышоў, і пачаў пазяхаць, пацягвацца і крактаць.

У гэты час некаторыя з чырвонаармейцаў, пасьпеўшы сабрацца, завіхнуліся ўзноў вакол гутаркі з Панкелам, а другія яшчэ зьбіраліся і не зьвярталі на яго ўвагі.

— Яшчэ з пару прыдзецца ехаць,—пасьмяяўся адзін.

— Бо мы ж едем без перасядкі ў Растоў,—дадаў другі.

Цэлы шэраг другіх не аставаўся ў даўгу.

Панкел не шманаў: ён пачуў, што цягнік збавіў ход, і моўчкі зьлез з палатак ды прыняўся агляджаць свой куфэрак.

IV

Многа часу не патрабавалася, каб разьмясьціцца войску ў адведзеных для яго на станцыі Быстраўцы памяшканьнях, але ўсё-ткі, пакуль гэта пасьпелі зрабіць, мінула болей пяці гадзін. Дзень быў зьмінтражаны цалкам.

Панкелу, як на тое ўжо йшло, і тут выпала месца ўблізку ад Прова (вядома—Проў пастараўся для гэтага). Толькі яны выгрузіліся з вагонаў, ён увесь час сачыў за Панкелам.

і няпрыметна для Панкела апынуўся ў іх партыі, разьмешчанай у будынку быўшай Мар'інскай гімназіі.

І, зрабіўшы гэта, Проў з першае хвілі пачаў меркаваць на тое, каб выбраць зручны выпадак пагутарыць з Панкелам, абудзіць у ім астыўшую цікавасьць да надыходзячай авантуры і ня даць яму перадумаць. Проў нават пачаў пабайвацца, бачачы зьменнасьць у Панкела, і дрэнчыў хутчэй абламзаць яго з галавою.

Але гэтае асьцярогі не патрабавалася; здарэньні шанцавалі Прову: у Панкела, на дзіва хутка, насьпела новая зьмена, якая вярнула яго да настрою часоў гутаркі з Провам на месцы. Казарменае паветра, абставіны казарменага абыходу раптам нахлынулі на яго і сагналі повеў дарожнага ўражаньня. Панкел, прымеціўшы ўблізку да сябе Прова, зарупіўся аднавіць з ім гутарку. І нават недаволіўся, калі час бег, а гэта не ўдавалася зрабіць, бо Проў перш нудзіўся з цэлою гадзіну на адзіноце, а потым, з вечара да самае поўначы, лётаў, як шалёны, з памяшканьня ў памяшканьне, чагосьці шукаючы між чырвонаармейцаў, шушукаючыся з некаторымі з іх, мабыць, сваімі хаўруснікамі, і пры гэтым заўзята матаючы галавою.

Толькі а пачатку першае гадзіны па поўначы Проў звольніўся і заявіўся на сваё месца. Панкел, вядома, гэтага не чакаўся—ня мог прасядзеццэ бяз сну якіх з пяць гадзін засаб: што рабіць пры гэтым? А без работы ды ў роздуме нялёгка. Праўда, за дарогу ён не ўтаміўся, ня мог утаміцца пры сваім настроі, аднак, толькі пераступіў парог дачаснае казармы, як ім заваладала нейкае цяжкое пачуцьцэ, вельмі блізкае да ўтомы. А калі пачало мрачэць і вечар зазірнуў у вокны будынку, Панкела пацягло да сну—нават вячэраць яму не захацелася, толькі выпіў кубак пустое гарбаты і хутчэй-жа лёг спаць. І толькі ўлёгся на койку, як ужо праз хвілін пяць храпеў, нягледзячы на тое, што вакол яго стаяў зычны шалам, крык і гоман.

Маладое зялёнае жыцьцэ заўдала цалкам маладымі жыцьцэрадаснымі чырвонаармейцамі, сярод якіх ён быў ста-

рэйшым, бадзёрыла іх упарта, адганяючы прэч усе страшныя думкі, якія пагражалі аб наступным баявым хрышчэнні. Фронт быў пад носам, усяго якіх-колечы дванаццаць-пятнаццаць вярстоў ад Быстраўкі, але—што ім было да таго! Ім дадзена мажлівасць бяспечна, спакойна правясці ноч, супачыць ад дарогі. Цалюткая ноч у іх распараджэнні! А ноч бурнакіпучаму маладому жыццю—гэта вечнасць. Як у дастач можна пажыць у гэты тэрмін! Што там, назаўтра, чакае іх, то будзе, бач, толькі заўтра, мо' зрана, мо' ў абед, а мо' і зусім вечарам! Усё залежыць ад капрызлівых здарэнняў... Ды й што там заўтра? Мала што заўтра! Ці-ж на смерць яны засуджаны, ці-ж на няшчасце прызначаны, што трэ' палохацца заўтрага? Ці-ж, наогул, ёсць нешта страшнае для маладога, прагнага і палкага ваякі? Бач, яны-ж прыехалі сюды, на фронт, не для афяр, не на загубу, а змагаць сібернага ворага свабоды, працоўных людзей, абараніць соцыялістычную савецкую краіну ад пасяганьняў на яе... Яны прыехалі спыніць прадаўнічы наступ паноў і капіталістых, якія нясуць працоўнаму народу скінутыя ім ярмо і ланцугі няволі; яны прышлі па волі паслаўшых іх братаў і бацькоў пад аховаю Чырвонага Сцягу Комунізму, поўныя натхнення, вялікай гатоўнасці і палкай адвагі скончыць з паганым цудзішчам, што працягвае рукі па сьветласці волі. І сэрцы іх поўны гатоўнасці змагацца за яе, і душа поўна бадзёрай веры ў перамогу. А іх вясёлыя твары, што пыхаюць радасцю, а іх цёплыя бесклапотны сьмех! А жарты, а гулянкi, а штукарства!..

Панкел соладка праспаў пад гоман і шолам казарменага жыцця болей чатырох гадзін. Праўда, часта ён прачынаўся і паглядаў, ці няма Прова, але зараз-жа йзноў апускаў галаву, заплюшчваў вочы, і храпеў-храпеў. І хто ведае, колькі-б гэтак Панкел прабавіў часу, каб ня зычны, нечаканы стрэл за вакном, зроблены, мабыць, па неасцярозе вартаўнічым.

Панкел раптам ускочыў з пасцелі, вылупіў вочы, сюды-туды кінуў узрок і праказаў, крыху супакоіўшыся:

— Што за трасца! Няўжо гэта вораг падыйшоў к Быстраўцы?—і каб усё-ткі праканацца, ён падбег к вакну і паглядзеў на двор. Густая цемра паўднёвай зімовай ночы ахутала яго; толькі прамень, цягнучыся доўгаю палоскаю ад вакна, рассяйкаў яе, кладучыся на брудную ад гною зямлю і дастаючы сваімі канцамі пахіленага шастаколу саду.

Панкел смела адварнуўся ад вакна на казарму, у якой з грамады жартуючых чырвонаармейцаў ніводзін на т і не звярнуў увагі на стрэл. Гэта Панкела супакоіла, і ён паважна вярнуўся да койкі, пацягнуўся над ёю соладка і зноў разлёгся...

Але ўжо заснуць ня мог: утома мінула, а сон ня меў сілы зборць вакольнага шуму ў казарме. Аднак, Панкел усё-ж не хацеў уставаць, сілячыся ляжаць нярухома, абдумоўваючы наступнае. І вось да яго з’явіўся Проў.

Скончыўшы свае справы на станцыі, Проў вярнуўся ў казарму. Ён быў вясёлы і задаволены. Аб яго задуме ведаў тут толькі Панкел, з якім Прову няйначай трэ’ было сягоння-ж пагутарыць аб прадстаячай справе. Пераступіўшы парог часовай казармы, Проў раптам пакіраваў да Панкела. Падыйшоўшы, ён перш не адважваўся яго зачапіць, думаючы, што Панкел спіць, і крыху пачакаў, ласкава гледзячы яму ў твар. Потым рашыўся і крануў Панкела за руку. Панкел мігам расплюшчыў вочы і глянуў у твар Прова.

— Ня спіш, Панкел?—запытаў Проў з лёгкаю ўсмішкаю.

— Дагэтуль спаў, ды стрэл абудзіў,—адказаў спакойна Панкел, паднімаючыся і садзячыся.

— Які стрэл?—здзівіўся Проў.

— Ды вось тут, пад вакном: мабыць, вартавы па неасцярозе стрэліў.

— Ну, і што?

— Нічога.

— Ага!..—Проў крыху падумаў.—Ведаеш, Панкел, я хацеў-бы з табою пагутарыць аб сім аб тым,—запрапанаваў ён.

— Ну, добра! Гэта не мяшае. Я таксама чакаў вас для гэтага,—згадзіўся Панкел.

Проў усеўся поруч з Панкелам, пахінуў да яго голаў і, крыху падумаўшы, сказаў:

— Ну, дык як-жа ты, Панкел, парашыў з нашаю справаю? Напэўна ўжо добра абмазгаваў? Бо штосьці, я бачу, ты зусім іначай настроен... нібы раздумаў?..

— Дальбог...—перабіў Панкель...—занадта цяжкое пытаньне: нельга парашыць сора, каб проста вам адказаць.

— А чаму?

— Сьмеласьці, бачыце, ня маю. Мне ўсё здаецца, што з гэтага нічога добрага ня выйдзе...

Крыху начакаў, нібы шукуючы слоў.

— Вось я прыпомніў якраз,—загаварыў далей Панкел,—быў такі выпадак: адзін раз мой таварыш таксама быў згадзіўся перайсьці да ворага і... што-ж вы думаеце?—казакі і белагвардзейцы насмерць замучылі яго...

Слова «белагвардзейцы» Прова чапнула за жывое, ажно ён скрывіў незадаволеную міну і зьлёгка скалатнуўся. Панкел глядзеў удал і гэтага ня прымеціў.

— Вось гэты мой таварыш,—казаў далей Панкел,—і яшчэ двое з ім перабеглі да белагвардзейцаў, а тыя ўзялі ды мучылі-мучылі іх, зьдзекваліся-здзекваліся, ажно й жыцьцё адабралі. І, слухайце, толькі за тое, што яны былі ў Чырвонай арміі і самі рабочыя. Ці-ж гэта магчыма? Якавы-ж тады лад з імі можа быць? Хто-ж можа ручацца, што з намі, бач, са мною, яны гэтага ня зрабяць?

Проў выслухаў Панкела з увагай і зразу не знайшоў, што адказаць на пастаўленае яму пытаньне. Толькі спусьціўшы мо' хвілін з дзесяць, ён неразумела для Панкела прамовіў:

— Гэтак кажуць кіраўнікі...

Панкел не ўясьніў гэтых слоў, але міжвольна адчуў, што Проў імі або зацьмявае праўду, або хавае чэснасьць. Гэта Панкела наздрачыла, і ён упічна ўхмыльнуўся ў вочы Прову.

— Ну, як? Ня верыце гэтаму?—закінуў ён у дадатак.

— Такі й ня веру, бо калі тое і было, то можа ў сьне, а не сапраўды... Многа ёсьць доўгіх языкоў, каторым трэба ча-сацца аб што-колечы... Ды на ўсё трэба рашчот палажыць... Вось, вер, браце, мне: што датыча нас, то я ручаюся галавою, што мы ў іх будзем, як у Хрыста за пазухаю... Ты мне ня верыш? Тады... вось маеш з сабою набіты сямю кулямі рэвольвер...—Проў спотайку працягнуў Панкелу руку з рэвольверам...—На, вазьмі, і ў выпадку таго, калі я хлушу табе, пус-кай у мяне ўсе кулі... Згодзен? Хочаш?

Панкел задумаўся.

— А скажэце, калі ласка,—раптам загаварыў ён,—чым жа мы, мецьмем апраўдаць такі нехарошы наш паступак?.. Бач, сумленьне будзе мяне мучыць, што я прадаю справу пра-цоўнага народу, што я зьмяняю дзелу свабоды...

Проў ня даў Панкелу дагаварыць: ён сьціснуў яго руку і перабіў на слове.

— Чым апраўдаць? Гм! Якое каму трэба даваць апраў-даньне? Перад кім? З якое прычыны?.. А калі ўжо так, перад самім сабою, дык проста сваёй уласнай карысьцю, сваёй улас-най выгадай... На сьвеце даражэй усяго чалавечае жыцьцё, яго самотнасьць... Чалавек, асоба—гэта асобны цэлы сьвет, як асобная дарагая будыніна. Вось гэту будыніну й трэба ахоўваць, сьцерагчы... Трэба, каб яна прастаяла належачы ёй тэрмін, як найбольш карысная для сябе... Разумееш, чала-век—гэта сьвятая рэч і, як сьвятую рэч, яго трэба шанаваць у імя таго жыцьця, якое яму дадзена, у імя шчасьця гэтага жыцьця... Хто-ж цябе пашануе, калі ня ты сам? Хто аб табе паклапоціцца, калі ня ты сам? Бачыш—з цябе зрабілі бескаш-тоўную рэч, якую шпурляюць усюды, як трэску... Трэска па-дае ў воду—тані; трэска пападае на агонь—гары... І ты зга-рыш загадзя, як трэска, калі ня вырвешся з цэпкіх рук, што хапіліся за тваю самоту... А сям'я? А родныя? Жыць з імі разам, стрэўшыся пасля доўгай разлукі... Жыць вольна і не-залежна, ахоўваючы сябе ад пасяганьняў на тваё шчасьце і волю... Вось, як цяпер. Ласьне ты жывеш? І ласьне, наогул, ты—ты? Вядома, што—не. Ты—нявольнік казармы, ты—раб,

ты—астрожнік. Табою распарадкуецца чужая воля. Падумай, колькі табе давялося перацяярпець гора, перанесці мук, недахваткаў і розных нягодаў? Сам ты казаў, што каля дзесяцёх разоў цябе адпраўлялі на фронт і каля дзесяцёх разоў ты вяртаўся раненым, ледзьве жывым... Болі, шпіталі, галадуха... Нуда, маркота, журба... А цяпер вось ты ўжо перад тварам сьмерці, на нажах і сярод куль. А за вошта, запытай? Што ты дастаў за гэта для сябе? Для сям'і? Нічога!.. І не дастанеш, павер... А згубіш жыцьцё дарэмна, за няма-што... Вось табе апраўданьне... Бяры, разьбірайся... Як яблыка—круглае, як сонца—яснае. Бяры—пераконвайся...

Проў пільна ўзорыўся Панкелу ў вочы і з хвіліну пранізваў іх сваім вострым, калючым і цяжкім узрокам. Ажно Панкел ня вытрымаў холаду яго вачэй і прыхмурыў свой погляд. Яму стала раптам неяк млосна, ніякавата. У душы заскрабло сумненьне, у галаве замітусіліся адрыўныя няясныя думкі, туманна-нявыразныя, але колкія; жаданьні засьвідралі прудзі.

«А, бач, многа шчырай праўды ў словах Прова,—мігнула ў галаве Панкела,—сапраўды ж, калі я пачну ўжо жыць пачалавечаму? Калі я вырвуся з гэтых балючых ланцугоў ваеншчыны? Калі я пачую сябе вольным?»

Гэтыя яго думкі Проў перабіў запытаньнем.

— Ну, дык што ты скажаш? Нябось, усё яшчэ думаеш сумнявацца і надалей?

Панкел адказаў ня зразу, нібы ня маючы магчымасьці выявіць тое становішча свае душы, якое апанавала яе пасля пракольваючых слоў Прова. Ён мусіў пачакаць, падумаць... і толькі праз хвілін пяць адказаў:

— Але, сумняваюся.

Проў падняўся, недавольна зарухаўся, адварнуўся ўбок, потым выразна паглядзеў на Панкела і сказаў:

— Дарэмна, браце... Мыляешся... з-пад рук выпушчаеш волю... я табе кажу! Адгані прэч сумненьне... Бяры, калі ляжыць каля рук. Будзь чалавекам цьвёрдым, упэўненым,

рашучым, а не анучай, мачулай. Ну... Згодзен ці не? А то ўжо трэба лажыцца спаць і... канчаць... Кажы, Панкел, згодзен?

Панкел увесь сьціснуўся, нібы ўвайшоў у думкі, на-
тужыўся ў разгадках гэтых думак, зачэпіўся за перамогшую
з іх і, трымаючыся яе, запытаў:

— А які ваш плян?

Проў прысеў, зьмяніў міну й дабрадушна адказаў:

— Памайму, навошта табе заўчасу ведаць... Ты ж усё
яшчэ не рашыўся... І толькі новых сумненняў нажывеш.

А думка напірала на Панкела.

— Мне трэба ведаць усё, каб я мог ноччу абдумаць, вы-
рашыць і тады...—настойна сказаў ён.

Проў спусціў тон.

— Скажу табе праўду, Панкел: ніякага вырабленага пля-
ну няма... Ды навошта той плян? Усё ў маіх руках... Вось па
згаворанаму знаку зьбярэмся і...

— Чаму вы так цудна кажаце: няма! Ня так жа гэта
проста—узяў і пайшоў.

— А амаль ня так: зьбярэмся і пойдзем... Пойдзем сьмела,
і ніхто ня верне.

— Ці ж вы спадзяецеся, што так удала?.. Ой, я бачу,
што мы... Слухайце, Проў, а каб...

— Ну, ну, ну?!

— Вось, лепей было б так: выпрасіцца ў разведку, а
вам узяць камандаваньне ёю, і тады выйдзе шыта-крыта...—
парадзіў Панкел, забыўшы сумленьне, кінуўшы роздум і пад-
даны ўгаворам Прова.

А гэты давольна ўхмыльнуўся, і на твары яго бліснула
лёгка-хітрая ўхмылка, так жа хітра зажмурылася левае вока,
і ён коратка і выразна сказаў:

— Так, яно так і будзе. О, брат, мы ведаем, як і што
зрабіць...

Панкел упяршыню неяк прасьвятлеў, ажывіўся, нібы ім
заўладала нейкая асобная сіла, якая сагнала ўсё старое і вы-
мавіла вуснамі Панкела:

— Тады... рабеце... я з вамі... я ваш... я ад вас не адстану...

Проў стрымаў сур'ёзную міну на твары, нават вокам не маргнуў; усе вынікі ад перамогі над істотаю Панкела ён перанёс у нутро, і адчуваў сваю ўрачыстасць.

— Заўтра я табе падам знак,—сказаў ён, падняўся і пайшоў ад Панкела.

А гэты сумненным узрокам правёў яго да месца, адварнуўся, пацягнуўся некалькі разоў і, стараючыся быць спакойным, з закончаным рашэннем улёгся спаць.

У казарме панавала ціша. Чуўся здаровы ня рэзкі храп соладка спаўшых чырвонаармейцаў, ды з-за вакна даносіўся тупат шагоў вартавога і рэзкі брэх сабак. Сумная лямпгазоўка слаба дагарала, і полымя яе агню нясупынна жалыхалася, ганяючы па памяшканні страшлівыя цені.

Панкел ляжаў спакойна й нярухома, але сон да яго ня йшоў: на яго раптам нахлынулі думкі; быццам і пакідалі яго пасля расстання з Провам толькі дзеля таго, каб асьвяжыцца, набрацца сіл і наймацней ашчаперыцца за голаў Панкела. Спрацацца гэтым думкам нельга было ніякім чынам: і Панкел захапіўся імі цалкам. Наступнае, на вошта ён толькі што даў згоду, вырасла ў цэлую гору, раздалося ва ўсе бакі, ахапіла яго сцяною свае цемні і акрыла, бы мяшком, хаваючы сьвет і жаданьне, і думкі, і волю, калі яны датыкалі чаго іншага. У вобразах жывых зьявішч, вагромністых і цудоўных, уставалі розныя запытаньні: як і чым усё гэта скончыцца? Што з гэтага выйдзе? І... страшней і пагрозьней іншых: ці варта такі яму, Панкелу, на гэта йсьці? Мала што Проў стараўся ўгаварыць, пераканаць яго, што ўсё задуманае варта мэты, што яно беспраменна вымушана патрэбамі поўнасьці яго, Панкела, жыцьця? Мала, што Проў лічыў свае доказы Панкелу важкімі й значнымі, нібы новымі, дагэтуль невядомымі яму, аднак Панкел глядзеў на іх ня сур'ёзна, лічачы ўсё выясьненае яму вядомым і старым; да таго старым і асвойтаным, што не хацелася паглыбляцца думкамі. Панкел пачасту сам ужываў іх для ўгавору сябе самога, калі да яго часамі надыходзіла пачуцьцё ўтомы і маркотнасьці і злы дух падбухторваў на праступак, на здраду справе працоўнага людю,

на здраду работніцка-сялянскага ўраду і Чырвонай арміі. Тады ён кожны раз глушыў і нішчыў гэтыя доказы, бо захаванае ўглыбі яго души пачуццё шчырага рэволюцыйна-народалюбца прабівалася напаварх і патрабавала сабе пачэснага месца. Панкел зразу перарабляўся і становіўся бадзёрым, палкім абаронцам рэволюцыі, яе адважным салдатам.

Праўда, чым далей прамінаў час, тым утома ўмацоўвалася ўсё болей і болей, маркотнасць паглыблялася, і шчырае пачуццё рэволюцыйна-ваякі гасла, зацьмявалася. Казарма і вайсковасць, вайна і раны, шпіталі і мукі цяжарным каменем ціснулі яго з усіх бакоў. А закраўшыся ў сэрца жуда па роднай сям'і і кутку пасабляла гэтаму. Ня дзіва, што гэтакія абставіны лёгка падгатаўлялі ў ім добрую глебу для ядрага ўзросту ліхому семені.

На гэтку вось глебу якраз і ўспаў Проў, сумеўшы закінуць у парушаную душу Панкела праступна-завабнае слова. І хоць ня так ужо лёгка гэта яму далася,—Панкел як-ні-як пільна азіраўся вакол, не забываў і другога боку справы, стараючыся падлічыць тыя скуткі, да якіх хіліць зьмена рэволюцыі,—але ж усё-ткі паддаўся, з натугам, з нутраной барацьбою, ды паддаўся. А паддаўшыся, у хуткім часе яму стала гэта рупіць, стала балець. Яго душа раздваялася, і між дзвюма яе часткамі ўзгарэлася барацьба, якая пачала мучыць Панкела, дратаваць усю яго істоту. Страшныя вобразы-зданні і мары-выгляды панесліся перад ім. Панкел раз-раз зрабіўся бязмоцнай трэсачкай на ўздыме іхніх бурных хваль, бязвольным і бязмоцным стварэннем... Вакольная сапраўднасць зрабілася страшнай выявай. Ім абуяў нейкі нявыразны спалох, і вось-вось гатавалася вырвацца з усіх часцін яго істоты, пагражаючае злому духу, вырашэнне: кінуць, ня йсці з Провам, праклясці тую хвіліну, у якую даў яму сваю згоду... Але якраз на парозе ды выяву гэтага рашэння ўзнялася якаясьці варожая яму сіла; яна абурыла істоту Панкела, і ён быў бязвольным, пакорным у яе абдыме і пад яе ўказку сказаў-пастанавіў: «Няхай будзе як будзе, а калі ўжо парашыў—ня буду

адступаць. Я-ж усё-ткі не адзін ды й не ануца». Пасля некалькіх пераказаў гэтага рашэння Панкел на ім спыніўся, супакоіўся, агарнуўся коўдраю ды соладка-соладка заснуў, бы забіты...

V

Назаўтра—ня гледзячы на тое, што позна заснуў, Панкел прачнуўся адзін з першых і адчуваў сябе нішто, нават бадзёра.

Хваля казарменага жыцця абдала яго ўсяго і ўсяго захліснула. Гарбата, праверка, прыбранне, сход—нішто не прайшло паўз Панкела, каб яго не зацікавіць. Нават, паягонаму, якіясьці ўсё гэта сёння выглядала шмат цікавей, як заўсёды, дагэтуль: хоць усё гэта было й знаёмым, але сёння аддавала чымсьці новым і свежым. Праз гэта час імчаўся хутка й няпрыметна, так што не паспеў Панкел і аглядзецца, як падаспеў абед, а за ім і вячэрні чай. Дзівіла, цікавіла і трохі суміла яго толькі тое, што на працягу ўсяго дня ня прышлося яму сустрэцца з Провам і атрымаць ад яго заўчасна абяцаны ім знак; паміж тым, думка толькі й вярцелася вакол гэтага фокусу. «Што-колечы нядобрае, мабыць. Ці не перамяніў толькі Проў сваіх думак аба мне? Сумеўся і толькі... і меў рацыю, бо гэтак доўга я не падаваўся, валэндаўся з ім, вадзіў яго за нос... А гэта—невывярталася і перашкодзіла... А дарэмна—трэ' было іначай рабіць... Вадзіў-вадзіў—і потым ні то згадзіўся, ні то—не. А чаму-б мне было зразу не зрабіць гэтага? А то... каб хаця не наадварот усё гэта выйшла—тады-ы»...

Панкела агартаў сум, а ў душу закрадваўся нейкі сполах. Ён не на жарты пачынаў шкадаваць, чаму не зрабілася ўсё без яго, каб ён ня знаў і ня ведаў... Чаго і як яго злучыла з гэтым Провам, які так аблутаў яго душу...

І вось, якраз у самы разгар гэтых яго роздумаў і раскаяння, з'явіўся Проў. Падышоўшы няпрыметна да задуманага Панкела, ён крануў яго пляча і паўшэптам праказаў:

— Усё ўжо гатова! Зьбірайся, брат... Якраз п'ятойму і выйшла: на разведку пойдзем.

Для Панкела гэта было нечакана, і ён ажно жажнуўся і здзіўлена запытаў:

— А многа нас пойдзе?

— Чалавек з трыццаць...

— Тры-ыц-ца-аць?—цягуча й здзіўлена праказаў Панкел.

— Але! Чаго ж дзівішся, а? Чым больш—тым лепш. Будзь гатоў, а я пайду... Мне трэба йсьці...—скорамоўна праказаў Проў і, пакінуўшы Панкела, хутка пабег з будынку.

Панкел падняўся з койкі, нейкі час пастаяў на адным месцы, нібы ашаломлены, з замершымі думкамі й разбураным пачуцьцём і ўсё затросься.

Такая раптоўная разьвязка перапужала яго й нанова прывяла к сумненню... А да гэтага яго нутраны папрок выяўляўся ўсё ярчэй і выразьней. Сударажна Панкел сыйшоў з месца і ціха, несьведома пачаў зьбірацца. Рукі паслушна, часта мімавольна ходзячы, сабралі пасьцель, палажылі ў куфэрак рэчы, паставілі яго пад койку; потым надзелі на яго фігуру шыньль, ворак і патронную рамухоўку, а ногі самі крануліся к выйсьцю з казармы. Панкел заручыўся ад суседа пасачыць за яго куфэркам, усё яшчэ думаючы вярнуцца, ня верачы ў надышоўшы задум, а ўсё лягчэйшае і каштоўнейшае забраў у ворак, у кішэні, запазуху. Праз плячо ён павесіў вінтоўку, а к боку да пояса прычাপіў рэвольвэр.

Выходзячы з казармы, ён некалькі разоў акінуў яе пільным узрокам, нібы баючыся, каб самыя сьцены не данеслі нікому, пакуль ён скончыць усё.

Чырвонаармейцы, між якімі прохадзіў Панкел, не зьвярталі на яго ніякае ўвагі: мала куды і зачым яго пасылаюць! Кожны дзень ідзе каравул, пост, разьведка, дняваньне.

Толькі адзін, занадта ўжо цікаўны ці няўцерпны, калі праходзіў між яго Панкел, запытаў:

— Куды гэта, таварыш?

— У разьведку, брат, іду,—ахвотна, не падазраючы нічога,—адказаў Панкел і неяк быў задаволены тым, што хоць адна душа ды зацікаваліся ім.

— З богам, таварыш! Жадаю посьпеху!—пажадаў запытаўшы, сам здаволены тым, што яго мінула гэта.

— Дзякую, браток!—падзякаваў Панкел і выйшаў на двор.

А на дварэ, ці ўжо пад уплывам зорнай ночы, ці пад націскам шчырага пажадання таварыша, які адзін загутарыў з ім у казарме, Панкел нібы ажыў, абадзёрыўся; нахлынулі свежыя думкі й пачуцьцё.

— Куды ж гэта ісьці? Ды ці варта наогул куды ісьці?

Сумненне выбілася наперах думак.

— Панкел! Сюды!—пазваў яго голас з-за варот.

— Я!—скрамоўна адгукнуўся Панкел.

— Ідзем хутчэй, ужо ў зборы, чакаюць.

Панкел здрыгануўся, але паслушна пакіраваў у вароты. Вартавы, не запытаўшыся, прапусціў яго на вуліцу. А на вуліцы ля сцяны стрэў Панкела пасланец, які яго спыніў і штосьці прашаўцеў, паказаўшы рукою наперад. Прастаяўшы з хвілю-другую, троху пашаптаўшыся, яны крануліся і пайшлі. Ішлі праз нейкі пляц, ці проста гала, праз два завулкі, крывыя, вузкія і няроўныя, і хутка выйшлі да нейкага будынку, у вокнах каторага свірэў агеньчык і мітусіліся людзі. На вуліцы ж, перад панкам будынку, ужо ў парадку стаялі ўсе йдучыя ў «разьведку».

Панкела пасланец прывёў да задняга раду, паставіў яго поруч з нейкім таварышам, а сам пабег у будынак. Панкел паслушна стаў, агледзеўся вакол, азірнуў суседзяў; хацеў перамовіцца з адным, але, раз таму, што ў змроку не разгледзеў добра, а другі раз, затым, што тья маўчалі, ён нічога не сказаў і спакойна, да акамянеласьці спакойна, стаяў.

У пярэдніх радках ішла ціхая гамонка, даваліся нейкія распараджэньні, напэўна самім Провам—добра Панкел не расчуваў. Ды ўпраўду, ён і не стараўся прыслухоўвацца. Ён апанавала нейкая дзеравяная нядбайнасьць, бясьцікаўнасьць да ўсяго, што рабілася перад ім: праўда, хвілінамі ў душу Панкела пранікала цяжкасьць, горнасьць, і гідлівасьць. Разам з тым выблісквалі сумненне, неспакой і трывога, якія падпаль-

валі ўнутры сумную думку—пазыў вярнуцца, уцячы хоць ад гэтуль. Няпрыметна для сябе Панкел палохаўся бліжэйшых хвілін. Але брак часу ня даў мажлівасці вырасіці думкам у тое ці іншае рашэнне. Каманда: «шагам марш!», раптам даляцеўшая да яго вушэй, быццам штырхачом даўбанула яму ў плечы, і Панкел пакорна, адначасна з усімі падняў левую нагу і топнуў у тахт камандзе. Ад агульнага ступу пачуўся глухі стук, разнісшыся ў цішы далёка вакол. За першым тут жа адступіўся друпі, трэці, пяты, дзесяты. Перагаварванні між некаторымі чырвонаармейцамі глухлі ў топаце шагоў; толькі рэдкае пакашліванне перамагала іх тупат і новаю нотаю ўрывалася ў аднатоннасць нявыразнага рэха між сьценамі дамоў і хат. Зрэдку сям-там, водаль і ўблізку, адзываліся чуткія сабакі і трывожны бразг калатушкі вяртаўніка.

Панкел ішоў, спусціўшы кнізу голаў, маючы перад сабою цёмныя, нявыразныя цені таварышоў. Ён зусім ня прымеціў, ахоплены ўвесь тлумнымі няяснымі думкамі, калі разведка вышла з жылога месца і апынулася ў полі. Каманда—«цішэй шаг!», глуха данёсшыся сьпераду, вымусіла яго падняць голаў і азірнуцца вакол. Панкел угледзеў, што ён астаўся крыху ўзадзе, на адгоне ад бакавых таварышоў, і некалькі шагоў зрабіў бегам, каб параўняцца з імі; бягучы, ён пачуў утому і падазрона паглядзеў уперад.

Чорная сьцяна цемры акружала іх грамадку. Чым далей разведка падавалася ўперад, тым болей адсоўвалася разам з ёю пярэдняя сьцяна цемры.

Дарога, якою ішла разведка, была роўная і гладкая і гэтым казалася аб роўнай мясцовасці. А дзякуючы гэтаму і ветру, злёгка павяваўшаму ў пасяленьні, тутаска адчынялася прастора дзьмуць, як хоць. І вецер дзьмуў, як меў сілы.

VI

Ужо выйшаўшы са станцыі, Панкел пачуў у сваімнутры штосьці асобнае, ні то трывожнае, ні то гадкае. Ён перш стараўся на гэта не зварацаць увагі, заглушаючы сілком думкі

і кіруючы зрок то на зыркiя зоркі, то на рух цёмных сьцен, якія агароджвалі абшары перад імі. Але чым далей «разьведка» падавалася ўперад, тым мацней і надаедней гэта «штосьці» старалася адцягнуць Панкела ад усяго староньяга, вымушаючы спыніцца на сабе й на сваіх дзях. Міжвольна, пад нейкім магутным націскам, Панкел усё часцей і часцей пачаў азірацца назад, на станцыйныя будынкi, на пяройдзе-нае поле. Кожны раз, бы толькі ён паварачваў голаў, у яго ваччу маляваліся страшныя фігуры судаў. Вадакачка выглядала асабістым сіберным зьверам, які, здавалася, бег за ім, матаючы влічэзнаю галавою і растапыранымі рукамі, а меншыя будынкi са сьвятлом у вокнах здаваліся паўзучымі цмокамі.

Панкел праз сілу, сьціснуўшы зубы, вымушваў сябе пільней узірацца ў цемру ночы, але як-бы ён ні ўзіраўся, усё-ж нічога ня бачыў у сапраўдным жывым выглядзе. Толькі й дасягаў ён таго, што тыя здані, якія маляваліся яго патрыбожаным уражаньнем, мяняліся ў ваччу, перароджваліся на новыя і яшчэ страшнейшыя.

Сполах, захапіўшы Панкела, пачаў пераходзіць ва ўтому і злаваць яго: пачыналі балець ногі, дрыжаць усё цела; хада рабілася не пад сілу, і Панкел, чым далей, тым часцей і на болей адставаў ад каманды, ня маючы сілы нагнаць яе і йсьці з ёю нага ў ногу.

— Што з табою, таварыш, чаго ты адстаеш?—падазрона пытаў Панкела час-ад-часу сусед.

— Дыхавіца ўзьнялася!—хлусіў яму не задумваючыся Панкел.

— Цудны, аднакава ты: няхай-бы на гэты раз ты астаўся.

— А як-бы на другі?—ні то запытваў, ні то адказваў Панкел.

— Ну, то вядома: цяпер вярнейшая справа... Праўду кажаш. Што-ж, можна й на адгоне пасьпяваць,—радзіў спагядлівы таварыш.

На гэтым гутарка абрывалася: Панкел болей нічога не казаў. Узьнятая ўнутры яго завіруха раскаянья, тупога й

бязмоцнага, і крыўды на сябе за сваю падатлівасьць, узьвёў-
шую яго на праступную сьцяжынку, нейкім рэжучым камя-
ком падыйшла к горлу. Узбурылася пачуцьцё адчаю, якое
важно кідала яго то ў гарачку, то ў холад. Што ні шаг, то
Панкел пакрысе адставаў, бо ня мог паднімаць ног. Задра-
чылі ў галаве калючыя думкі, поўныя папрокаў і ўпікаў.
Асобная, магнусовая сіла іх тыкала ва ўсе бакі, так што ўсё
іншае зацьмявалася імі. Панкел папрабаваў зрабіць некалькі
патугаў, каб адкасьніцца ад гэтага настрою, страхнуць атруту
пачуцьця і гвалты думак, але быў бязмоцным і здаўся на іх
катаваньне. І толькі намерыўся спыніцца і ўсьцішыў хаду, як
раптам пачуў настойны і выразны, ужо знаёмы яму нутраны
голос: «Не хадзі—азірніся назад і бач: за табою сочаць ты-
сячы вачэй. Тысячы сэрцаў спадзяюцца дачакацца ад цябе
харошых суцяшаючых вестак. Ты пайшоў у разьведку, каб
знайсці, як лепей выбраць месца і час для нападу на во-
рагаў працоўнага народу, якія пасягнулі зьнішчыць яго волю.
Цябе паслаў рабочы й селянін бараніць іх уладу, заваёваную
дарагою цаною крыві і жыцьця соцень слаўных ваякаў. А
ты... ты памагаеш знайсці іх сьмерць, абрыдную, зрадніцкую
сьмерць. І навошта ты панадзеяўся? Каго ты паслухаў? Ці
даеш ты сабе адказ—навошта ты ідзеш і што робіш? Гэтулькі
славы заслужыў перад рэволюцыяй ранейшымі сваімі чын-
насьцямі, а тут—пайшоў на зьмену. Зазірні глыбей у сваю
душу, ці вяліць яна табе, ці дазваляе гэта? Чужымі думкамі
жывеш, ліхім манам верыш. Як паглядзіць на цябе працоўны
народ савецкіх рэспублік? Дзе ты схавашся ад яго гневу
і помсты?»

Панкел скрыгаў зубамі, прыкусваў балючыя губы. Хада
яго цішэла, пачынала балець галава і цьмець у ваччу.

— Я не пайду, я не згаджуся на здраду!—рашуча ўголас
адказаў сам сабе Панкел.

І гэтыя словы яго прагучэлі так рэзка і выяўна, што быц-
цам абудзілі яго. Панкел уздрыгнуў усім целам, аглядзеўся
вакол і спыніўся.

Команды разведкі ён ня чуў; чуць-чуць даносіўся толькі глухі тупат ад ног ды нейчы клічучы голас: «Паан-ке-эл!»

Панкелу здалася, папершае, што мо' ён ачуўся, мо' ўстрывожанае выябражэнне яго зб'івае спантальку, і прыслушаўся пільней. Вокліч некалькі разоў перагукнуўся. Тады Панкел прыпыніўся...

Дзесьці здалёк чулася яму страляніна, то частая, то рэдкая, а ўлева ад яе, адкуль цягнула вільгаццю, напэўна з-за рэчкі, выглядаў агеньчык; промень яго паднімаўся нявысока над зямлёю і губіўся дзесьці за горкаю ці за лесам.

Панкел стаяў і пільна ўзіраўся па баксах, прыслухоўваўся і ня мог крануцца з месца.

А вокала, чым далей, тым ночны шолам узрастаў, родзячы нейкія нявыразныя, але крыклівыя стукі і выгукі, якія роем вярцеліся каля яго вуха, нахабна не адстаючы ні на адну хвілю.

І вось, настаражыўшыся, Панкел патрошку пачынаў выяўляць з усяго гоману чыесьці клапатлівыя неспакойныя выгукі і перакліканьні як-бы дваіх ці колькіх чалавек, відаць, кагосьці старэнна шукаючых. Панкелу паказалася, што ў іх перакліканьні раз-по-разу ўспамінаецца яго імя, і гэта пачало яго страшэнна нэрваваць і трывожыць.

Вакол гуў вецер, згібаючы невялічкую бярозку, выпадкова закінутую ў шырокае гала і выпадкова напаткаўшую Панкела. Гэта блутала словы пярэкліку. Але Панкел хацеў расслухаць усе выгукі. Дзеля гэтага ён парашыў стаць на каленкі, прылажыць вуха да зямлі і прыслухацца,—кажуць, што так вельмі добра ўсё чуваць,—і вось Панкел ужо быў намерыўся гэта зрабіць, як раптам нявысока ўгары, у густой цемры пранеслася празрыстым пісагом разарваная ракета. На кароткі момант, хвіліны мо' на чатыры, сьвятло ракеты асьвятліла абшар на вярсты дзьве вакол. Панкел паспеў акінуць вокам асьветлены абшар і пры гэтым выразна адмеціў, як ня вельмі здалёк некалькі чалавек мігнула перад вачмі, перабягаючы з месца на месца. Міжвольна

ў адным з іх Панкел пазнаў і пачуў Прова, з усімі дробнымі адметкамі і выразамі ў яго постаці, так ім завучанай.

Гутарка бягучых з кожнай хвіляй чулася ўсё бліжэй і бліжэй да Панкела і ў згусьцеўшай пасля разрыву ракеты пермы шмат выразней і гучлівей. «Шукаюць мяне! Пагоня за мною!»—раптам стукнула ў галаве Панкела, і ён, здавалася, адчуваў устаўшую бледасьць твару, растрывожнае цюканьне сэрца...

«Пабягу!»—мігнула ў яго думках. І, доўга ня думуючы, Панкел сабраў усе сілы ды пусьціўся бегчы.

І ўжо з першым крокам, зьняўшым яго з заварожнага месца, Панкела залашчыла надзея, абышла радасьць, што хтось добры навёў яго на думку вярнуцца назад, да сваіх, аставіць праклятую зьмену і загадзя перасьцярагчы ад бяды сваіх таварышоў ды можа цэлы фронт. Бліск ракеты, доўга ня гінучы з яго ваччу пад полагам цёмнай ночы, нібы нажом, адрэзаў яго ад тых, каго ўзглаўляў і вёў за сабою здраднік Проў...

Адбегшыся некалькі сажняў, Панкел спыніўся, адсопся і зноў пачаў азірацца й прыслухоўвацца. Пачуцьцё бадзёрасьці і адвагі пераходзілі ў пачуцьцё помсты.

Лёгкасьць, што рушыла яго з месца, зьмянілася раптоўным цяжарам.

Панкел злаваў на сваё бясьцільце, папракаў сябе і скардзіўся.

«Гэтулькі крыві мае пралілі ворагі, гэтулькі сьлёз ісушылі, гэтулькі мук вытачылі! І я... і я зноў з-за дробных прыватных спраў гатоў здрадзіць вялікай справе рэволюцыі... Разам з здраднікам пайшоў на... Ах, і як жа ўмела яны, праклятыя, падходзяць да цябе, як сьмякаліста спакушаюць!.. Їльготы, спачынак! Ласьне знойдзецца ў іх спагада ка мне? Го, ім патрэбны афяры, ім патрэбен разлад у рэволюцыйных радох... У чырвоных радох... Вось з-за чаго яны гэтак «клапоцяцца» аба мне, аб маіх прыватных справах... Прадажнікі! Злы-ыбедні-кі-ы...»

Думкі зб'ілі Панкела спанталыку: ён прыгнуўся і, прыгнуўшыся, таптаўся на адным месцы. Ні страляніна, якая ня сьціхала праз увесь час і нібы ўсё набліжалася, ні здагон не падганялі Панкела. Толькі вецер, мацнеючы што-хвілю, чамусьці наганяў на яго нейкую трывогу і сполах. Панкелу чуўся ў яго гудзе загад рушыць з месца і кідацца наўцёкі. З кожным ветраным павеем настрой узрастаў, узмацоўваючы рашымасць і адвагу. «Пушчу-у-ся-а далей на ўце-э-кі-ы!» — праказаў сам сабе Панкел, і толькі намерыўся крануцца, як тут-ка, непадалёчку, пачуў выразную гутарку:

— Шукайма тут—ён ці ня прылёг толькі.

Панкел увесь здрыгануўся, выпрастаўся, закружыўся на адным месцы, азірнуўшыся вакол, і кінуўся як мага наўцёкі. Вольныя, ня ўмеру слабкія боты забаўталіся на нагах і гулка зашлёпалі. Груды й няроўнасці, межы, купіны, што пападаліся пад нагамі, мяшалі бегчы.

Але Панкел сьцігаў нацянькі, якраз на, міргаючыя далёка смуглыя агеньчыкі, якія нібы прыветна й ласкава манілі яго к сабе... Перш было бегчы лёгка, як-бы сполах з надзеяй уцячы падганялі яго, але хутка Панкел пачуў утому й цяжар; к гэтаму шапка насоўвалася на вочы і мяшала глядзець, а вісеўшы збоку ранец, якога ён шкадаваў кінуць, стукаў па плячо. То шапку, то вінтоўку Панкел час-ад-часу папраўляў... Раптам закалола ў баку і стала душна, да знямогі душна. Ён ўжо намерыўся нават і спыніцца, але раптам пачуў прасьцерагаючы голас: «Бяжы хутчэй. Нясіся ветрам, ляці віхрам, каб не спыніцца. На тваім ваччу робіцца вялікая бяда—патрэбна яе спыніць, патрэбна пераняць... Не таміся—бяжы хутчэй, шпарчэй. Яшчэ некалькі патугаў і ты выратуеш становішча, не дасі зрабіцца страшнаму праступку. Бяжы з данясеньнем, нясі вестку... Цябе там нецярпліва чакаюць... Панкел, Панкел, Панк-к-е-эл»...

Гэты таемны голас нёсся з Панкелам, разьліваўся ў сьвісту ветра, заглушаў яго думкі й пачуцьцё... А агеньчыкі былі ўсё-ж яшчэ далёка ад яго і неяк усё цьмелі з кожнай хвіляй, як-бы знарок, каб зьбіць Панкела з дарогі...

— Ні-ы-чо-о-га-а, да-а-бя-э-гу-у!—уголас, з цяжкім адчаем у сэрцы, пракрычаў Панкел і міжвольна павярнуў назад голаў.

— Сто-ой! Стой!—ва ўпор хтось крыкнуў, і гэты крык, бы нажом, паласнуў Панкелаву душу, выцяў балюча па яго нагах і скалануў усёю постацьцю.

«То пагоня недалёка ад мяне!» бліснула яскравай маланкай калючая думка... Але Панкел ня спыняўся. Утаропіўшыся вачыма ў адзін бок на чуюць-чуюць абачныя агенчыкі да станцыі Быстраўка, ён натужыўся яшчэ больш і зрабіў апошняю спробу ўскорыць бег; толькі ў адказ на гэта няўмеру забілася сэрца, схпіла дыхавіца, пачалі блутацца ногі, і Панкел мусіў змяніць бег на хаду.

— Стой! Стой-ой!—рэзкім пранізваючым лемантам праняслося між вушэй Панкела.

Абураны безнадзейнасцю, ён горда і сьмела адказаў:

— Да-а-бя-гу-у, пага-ан-цы-і, няго-од-ні-ы-кі-ы! Данясу-аб усім вашым учынку-у... Ня ўдасца вам давясці свой праступак да канца-а. Прадаў-цы-і!..

Рэзкі стрэл быў адказам Панкелу: штосьці рэзнула ў баку.

«Ранен!» мігнула думка й разам-жа аддалася ў пачуцьці. Панкел барджэй хапіўся рукою за вінтоўку, а другою за рэвольвэр, абмацаў у рэвольвэру корак, выцягнуў з кабуры і, адварнуўшыся, у беспарадку і бяз усякай цэлі, пачаў страляць наўгад, з запоем і злосьцю. Яму ў адказ таксама зачасцілі стральбу.

— Усіх пераб'ю паганцы-і!—крычаў Панкел у такт стральбы, ужо ўгледзіўшы ў змроку падбягаючых да сябе траіх чалавек.

— Пачакай, браток, мы-ы табе пака-а-жа-ам, як нам змяняць. Ня выкруціцца з нашых рук!—пракрычаў над вухам Панкела знаёмы яму голас Прова, і не паспеў дакрануцца Панкелавага сэрца, як тут жа выпушчаны стрэл зацяміў яго і паваліў Панкела на зямлю.

— В-в-а-ам ня ўда-асца-а прадаць інтарэсы ра-або-о-чы-іх і сялян...—сумеў яшчэ ў сударгах праказаць Панкел.

— Уда-асца-а!—зламысна адказаў азьвераны Проў, нагнуўшыся над сваёю афяраю.

І астатнім выявам тухнучага жыцця Панкел цьмяна пачуў датырканне халодных драпежных рук да свае шчакі.

— Во-ось, бра-ат, табе-э і радзі-ы-ма-а, і сям'я, і спачынак... Ха-ха-ха!!

Задаволены рогат Прова правёў апошні энк Панкела...

А вецер крапчэў, глушачы сваім сьвістам далёкія водгукі стрэлаў...

На станцыі стухлі агеньчыкі, нібы задутыя ім.

НА НОВЫМ МЕСЦЫ

I

Маёнтак Скуплі ляжаў на нявысокім плоскагор'і, якое было абнесена з трох бакоў густою градою хвойніку. З чацьвертага боку, кудою йшла дарога ў мястэчка Кругі, а праз яго на Менск, прасыціраліся шырокія абшары палеткаў.

Гоняў на трое ад быўшых панскіх палацаў (маёнтак належаў паном Крэўскім) цягнулася ўступка высокіх, стройных топаляў, атуляючых сабою дарожку, якою Крэўскія рабілі свой парадны выезд. Усе будынкі маёнтку, расстаўленыя роўным чатырохкутнікам, яшчэ досыць здаровыя і цэлыя, апыразвалі сабою, як сьцяною, быўшы панскі палац—двухэтажны пабелены будынак. Страха палацу, пафарбаваная ў часы польскай окупацыі, калі стары Крэўскі нанова спадзяваўся стала асесьціся ў сваім гнязьдзе, выглядала зусім новай; яна выдавалася чырвонаю фарбаю на фоне цёмна-зялёнага, густою шатаю разьлёгшага вярстоў на восем вакола ліпавага парку. Невялічкія гострыя вежкі з двух канцоў страхі, загостраныя ўверсе і падхарошаныя зялёнымі флюгэркамі, прыдавалі палацу старасьвецкі выгляд. З правага боку чатырохкутніка з будынкаў на нелапой прагаліне стаяў паношаны, патрабуючы вялікага рамонту, дзеравяны, атаркованы будынак паравога млыну, лесапільні і крахмальнага заводу разам. Дзьве высокія бляшаныя трубы, пахіленыя ўверсе набок, перасяглі сваім ростам вярхі паркавых ліп—разьзіраючы на мінулую ўдаснасьць магнатаў Крэўскіх. Побач гэтага «пра-

мысловага» будынку ляжала нелапое, паросшае плюшнікам і густою бросняю, возера. Толькі пасярэдзіне яго маленькаю лужынаю выдавалася мясьціна каламутнай цёмна-алавянай вады.

Увесь гэты выгляд поўнасьцю кідаўся ў вочы кожнаму падарожнаму, які ехаў з мястэчка Кругі ў бок маёнтку Скуплі. Асабліва пекнай панарамай выглядаў ён з разгону чатырох вёрст, дзе мясцовасьць крыху паднімалася ўзвышшам. Нельга было, хто-б і не хацеў, пацікавіцца Скуплямі!

Ладымер Ложка, назначаны ў Скуплі мэханікам-рамоншчыкам паравіка для млыну і леспілкі і машын для крахмальнага заводу, ужо многае чуў аб гэтым саўхозе. Яму намялявалі Скуплі ў гэтых ружовых фарбах, што ён мусіў кінуць адгаварвацца ад паездкі ў яго, што рабіў раней, калі толькі яго паведамлілі аб камандыроўцы, і сказаў сам сабе: «Папробую паехаць. Пражыву яшчэ год у глушы. Трэба-ж дасканала пазнаць провінцыю. Тым болей, што ўсё-ж, як кажа т. Сымонаў, там цікавае месца і добрыя варункі».

— Добра, я паеду, але ня больш, як на год; а пасья года, дайце слова, што вы мяне вытрабуеце ў горад,—сказаў Ладымер Ложка начальству пасья трохдзённых перагавораў.

— Усё зробім па вашай просьбе,—адказалі яму.

І Ладымер Ложка, нецярплівы па натуре, ня любячы розных адцяжак і валакіты, вярнуўся з установы на кватэру і паведаміў жонку, што яны заўтра-ж павінны выехаць у саўхоз Скуплі.

— Чаму гэта так нечакана ў цябе выйшла?—сумелася Акіліна, яго жонка.—Яшчэ ўчора баяў адно, а сёння, глядзіш, ужо зусім іначай.

— Ды таму, ведаеш, Акіліна, што ўсе ўжо вельмі хваляць маёнтак, расьпісваюць, як казачныя які, і... радзяць паехаць. Пры гэтым я толькі на адзін год згадзіўся. Пасья года мы абавязкова вернемся ў горад.

Акіліна недаверна матнула рукою і з сумненьнем у голасе адказала:

— Маняць табе. Ужо трэці год як адзываюць цябе ў горад, а тымчасам усё яшчэ мусіш карпець у глушы, як воўк які. Людзі жывуць у горадзе, карыстаюцца тэатрам, могуць час правесці ў вобчастве, а гэта... сярод цёмных сялян, як сярод зьяроў... Слухай іх дробныя інтарэсы, плёткі, брахню, вынось іх няпрыхільныя адносіны да сябе, бойся адзецца пагарадзкому, каб ня ўпікалі... І гній—проста гній у непарушанай цішы...

— Кінь плясьці, ліха ведае што!—перабіў жонку Ладымер.—Падумаеш, якая вельмі людная. Хапіла з цябе й гораду. Жылі-ж, здаецца, у Ленінградзе гадоў з восем—можна было здаволіцца і вобчаствам, і тэатрамі, і ўсім іншым. А кончыцца год—ізноў можам паехаць у Ленінград...

Ён зьмяніў тон у голасе:

— Ды думаеш, у провінцыі так ужо дрэнна, як табе здаецца? Кінь! Сялянства зусім не такое, як ты на яго глядзіш. Толькі трэба падыйсьці да яго з адкрытаю душою, адкінуць усё тое, што, нам здаецца, становіць нас вышэй за яго... Гэтыя тры годы рэвалюцыі зусім перамянілі нашага беларускага селяніна. Дарма кажаш, што ён будзе разбівацца на дробныя плёткі, нагаворы ды іншае. Ня бойся—толькі ты трымай сябе роўнаю з ім, дык гэткае блізкае вобчаства знойдзеш у вёсцы ці ў саўхозе, што й не падумаеш аб гарадзкім... А тэатры—сваімі сіламі нагонім.

— Ай, што ты кажаш, сапраўды. Забыўся ўжо, як жылі ў другіх мясцох. Многа ты дастаў прыемнага ў саўхозе Крушках? Усімі сіламі стараўся ўцячы адтуль. Задалі табе гэтых тэатраў, што, нябось, доўга памятацьнеш. Найграў Гэндрык даволі... Тое самае будзе і ў Скуплях...

— Эх, цудная! Ці-ж можна мерыць усё на адзін капыл!.. Мала-што трапіўся гэтка чалавек, як Гэндрык; а ў іншым месцы іншыя людзі будуць. Бачыш—ці-ж дрэнна было нам у Капліцах? Усе патаварыску жылі, добра меракаваліся і гладка выходзіла. Нябось, думаю, ты-б ахвотна яшчэ там жыла. Тое можа быць і ў Скуплях. К гэтаму яшчэ, Скуплі

недалёка ад мястэчка і можна будзе часамі наяжджаць... Так што, галубка, нечага сумаваць, а вось давай зьбірацца...

Акіліна змоўкла і прайшлася па каморцы. Пасьля нявыразным поглядам абвяла па сьценах і ўздыхнула так, што Ладымер Ложка раптам азірнуўся на яе й загарачыўся.

— Нядобра, беднай. Губіць многае, што пакідае горад. Падумаеш, шчасьце вялікае тут. Уздыхае!—прагаварыў ён упічна.

— Шчасьце—ня шчасьце, а вось цягайся з месца на месца, як цыганы. Месяц, калі вярнуліся ў горад, а тут ізноў складайся ды едзь... Якая ў гэтым радасьць. Кідаюць, нібы апуку, з месца на месца...

Якраз на гутарку знадворку ўвайшла маці Акіліны з хлопчыкам, сынкам Ладымера і Акіліны Ложкаў.

— Ня хоча йсьці ў хату ды годзе. Жулік гэтакі,—выказала старая, прысядаючы на крэсьле,—так любіць гуляць з дзяцьмі ў садзе, што ня дай ты рады.

— Будзе ўжо яму гуляць. Вось заўтра раніцою трэба зноў ехаць у саўхоз,—адказала Акіліна.

— У які?—зацікаваліся маці.

— У Скуплі нейкія, вёрст за пяцьдзесят адгэтуль... Аднекваўся, аднекваўся, і потым згадзіўся. Угаворны занадта.

— А што-ж, дачушка, парадзіш—прыказваюць, служба—трэба выпаўняць... Ды чаго ты так няпрыхільна да гэтага? Чым тут лепш, як было ў Капліцах? Заўсяголаў ён, гэты горад. І так ён ужо абрыдзеў...

— Дык, ведаеце, нешта не пасуе ёй пакідаць гораду,—уставіў Ладымер.

— Мала што, а ўсё-ж трэба,—падачна адказала старая.

— Пэўна, што трэба... Ды нават экстрана трэба. Заўтра-ж мусім выехаць. Адзел падасьць коні к васьмі гадзінам раніцы. К гэтаму часу і павінна быць зложена, што ёсьць.

Гэта было сказана павяліцельна і рашуча.

Старая паднялася з крэсла і затупала па каморцы, аглядаючы і мяркуючы, як і што будзе злажыць.

— Давай, Акілінка, будзем складацца,—абярнулася яна к дачцэ,—не шкадуў гораду, невялікая мацяя.

Акіліна нічога не адказала, а моўчкі падышла да ложка, выцягла з-пад яго адзін за другім два куфэркі і, разьвёўшы рукамі, стала над імі:

— І ўсё гэта так раптоўна!

— Для пасуды я ўнясу з хлявушка тыя скрынкі,—папярэдзіў Ладымер і выйшаў з кватэры.

Кабеты пачалі зьбірацца.

II

Назаўтра акурат а восьмай гадзіне раніцы да кватэры Ложкаў прыехалі дзве падводы з Упнарыму. Ложкі ўжо былі сабраны і моўчкі аглядалі, ці не забыліся чаго. Пачуўшы стук калёс, Ладымер выбег на вуліцу і папрасіў фурманноў памагчы палажыць на воз паклажу. Тыя ахвотна згадзіліся, і праз дзесяць хвілін уся маемасьць Ложкаў была ўложана, а праз другія дзесяць хвілін, усадзіўшы жанок і дзіця на воз, падвода рушыла.

Ладымер праз горад пайшоў пехам, ззаду другое падводы, паглядаючы на рэчы. Частыя пераезды з месца на месца ўсё-ж прыкра адчуваліся на яго настроі, але на гэты раз ён быў спакоен і нават веселават. Ці яго супакойвала запэўненне, што праз год яго здымуць са Скупляў і перавядуць у горад, ці яго суцяшала праслаўленьне гэтага саўхозу, Ладымер не даваў сабе адраханку. Раздумоўваючы і плянуючы, як і заўсёды, наступную чыннасьць на новым месцы і абмяркоўваючы розныя мажлівасьці жыцьця ў Скуплях, ён час-ад-часу чапаў у думках жонку і пасылаў па яе адрасу: «Цудная, усё ёй нядобра. Прывыкла к гораду, што ня дай ты рады. А што-б ёй паразмысьліць на ўсе бакі, зраўняць адно з другім—якаво-б тады! Дык не—надзьмулася, нібы я яе вязу на якую кару. Бяда з гэтымі жанкамі! Ёх ня кратае ні рэволюцыя, ні яе аздараўляючы ўплыў. Так глыбока засела ў душу гэта заплясьнелае мяшчанства. Дай ты ёй вобчаства,

трымайся далікатнасьці, манернасьці. Здавалася-б, і замудра пераняць было гэтыя панскія штукі, а глядзі, усе іх ведае. Дзявочыя гады правяла на заводзе, мела дачыненне з простымі людзьмі, а потым вылавіла ўсё да дробкі. Вось што знача кабечая натура».

Думаючы, Ладымер ускоса паглядаў на Акіліну, якая моўчкі сядзела на возе і нязьмігутна праймала вачыма палерадзе ляжачы шлях.

Яе маці, наадварот, была давольна пераезду ў саўхоз. Сваё здавольства яна выказвала ў нямоўчнай гутарцы то з хлопчыкам, то з фурманом. Некалькі разоў, пакуль выехалі за горад, яна прапанавала Ладымеру сесці на воз, а дачку прабавала выклікаць на гутарку.

Ладымер заўважыў гэта і паважна ківаў галавою, калі Акіліна нядбала адварочвалася ад мацеры.

Выехаўшы за горад, ён першы рашыў зачэпіць жонку, каб разьвесяліць і ўверыць яе ў разумнасьці свае пастановы.

— Слухай, Акіліна,—абярнуўся ён да жонкі ў жартоўным тоне,—ты яшчэ не перадумала наконт нашага перасяленьня?

— Пакінь жартаваць!—сярдзіта агрызнулася Акіліна.— Паглядзімо, што з гэтага выйдзе. Наколькі ты разьлічыў. Каб ня прышлося заўтра-ж каяцца.

— Ці ліха! Няўжо-ж такі ў Скуплях нас чакае нешта нядобрае? Ня верыцца мне. Думаю, што ты ашукаешся.

— Нагаварылі; забачым, нядоўга чакаць.

Фурман, гадоў за пяцьдзесят мужчына, здаровы яшчэ і заўжды весела настроены, слухаў спрэчкі Ложкаў і перш здзіўлена паводзіў галавою, а потым абярнуўся да Акіліны і шчыра загаварыў:

— Ведаеце, пані, мне здаецца, што вы зусім дарма кажаце. Слухаю я вашы словы і думаю—людзям дабро само бяжыць у рукі, а яны адвертываюцца ад яго. Гэта-ж, каб мне здарылася пасяліцца ў Скуплях, я-б болей нічога не хацеў. Адна мясцовасьць чаго варта. А што ёсьць у саўхозе—паглядзеце! Колькі багацьця, як добра жывуць там людзі! У кож-

нага кватэра з двух-трох каморак; малака—колькі хоць; садовіна восеньню; настроіцца паравік—і мука свая. У панскіх палацах—ліха ведае, колькі месца. Ёсьць залі—хоць гумно рабі—мо' на гоны вакол. Вось прыедзеце, зоймеце добрую кватэру і будзеце бога дзякаваць.

Акіліна фурману нічога не адказала. А Ладымер зацікавіўся і хацеў паслухаць яго думак аб Скуплях, аб іх становішчы, аб служачых, галоўным чынам, аб упраўляючым. Пры гэтым напрамак гутаркі фурмана, які хваліў Скуплі, па думцы Ладымера, дабрачынна мог уплысьці на настрой яго жонкі.

— Ці табе, Гаўрыла, ужо даводзілася там быць?—запытаў Ладымер фурмана, падбегшы да яго.

— Колькі раз... Ды я нават родам з таго месца. Мой бацька яшчэ быў нявольнікам у Крэўскіх. Мяне ўпіхаў за парабка, але я ня даўся. Прызнацца, змалку меў вялікую няпрыязнь да паноў, адварочвала мяне ад іх, ня ведаю чаму—але душа ніколі ня мірылася з іх быцьцём. Вось чаму, ведаеш, у пятым годзе я й падбіў аднавяскоўцаў на сечку лесу і на самаўпраўны рэквізыт хлеба... Ой, чаго было—і да вечера не раскажаш. І арыштавалі мяне, і дваццаць пяць адлічылі, і выселіць хацелі з вёскі, кароў пан не дазваляў пасьвіць на сэрвітутных паплавах. Дзякуй ёй—вайна супыніла судовую цеганіну... А то-б, хто ведае, чым скончылася. Меў пан моцную руку—усё мог зрабіць з нашым братам. А цяпер дулю, брат,—Гаўрыла са шчырасьцю працягнуў у бок граніцы выразна зложаныя пальцы.—Паверыш, т. Ладымер, радуюся, што ўсё гэтак сталася. Хоць мне й ня прыходзіцца пакарыстацца яго зямлёю, але працоўныя людзі карыстаюцца, а ня гэтыя каты.

— А чаму-ж табе, кажаш, ня прыходзіцца пакарыстацца зямлёю, чаму?

— Гэ, то ўжо мае асабістыя справы. З сям'ёю, ведаеш, у мяне вялікія нялады. Выжылі мяне з хаты, і я мусіў астацца служыць. Хіба пасья яшчэ наганю на сваё, а пакуль—бог з імі.

— Ну, а так, скажы, ты даўно бываў апошні раз у Скуплях?

— Даўно—два ці тры тыдні таму назад. Я-ж, бач, часта ежджу туды. Надоечы заведуючага маёнткамі вазіў. На агляд ці на рэвізію ездзіў. Дзён тры прабывў там. Пахваліў упраўляючага саўхозам і рабочых... Ды ёсьць завошта, трэба сказаць; упраўляючы—чалавек рупны, дбалы, дасьціпны хлопец... Сад дагледзіў добра, разьвеў галюндэрскую пароду кароў, розных добрых сартоў збажыны назасяваў, агарод паставіў—адна пацеха. З рабочымі ладзіць. Вось яшчэ адно: пусьціць паравік трэба—тады пярвейшы саўхоз будзе. Прыедзеш, наладзіш і тады—трымайся.

— А з вакольнымі сялянамі ўпраўляючы добра жыве?

— Хто яго ведае; пэўна-ж павінен жыць у згодзе. А чаго ім сварыцца? Сёлам зямлі троха ўрэзалі, далі лесу на будоўлю, а то й пашу выпускаюць... Як быццам-бы нічога благога з гэтага боку няма... А ў тым, хто яго ведае—усяго не падгледзіш. Вось наконт таго, як жывуць служачыя, то я не аднораз бачыў, што жывуць ня дрэнна. Таму-то мяне й зацікавіла гутарка твае кабеты. Не хацець ехаць у Скуплі—проста дзіва. Я-ж кажу, каб ды гэта на мяне, я-б пехам пашоў. З вашай службай там можна быць зусім незалежным ад упраўляючага; парабіў—і ня знай нікога... А жонцы—ніякае работы. Дагледзіла печы, наварыла мужу абедаць—і шпацыруй па парку, назад рукі залажыўшы. Пазірай на шаты дзярэў ды слухай салаўя ці павука. Сельскім кабетам—іншая рэч: не папрацуеш—то і не зьясі, а гарадзкім—на ўсё напляваць. Муж—майстар, заробіць і гатовае прынясе.

— А каб ты цяміўся, Гаўрыла,—ня ўцерпела старая,—і ўмееш-жа ты разводзіць лясы. То-ж, гледзячы на гарадзкіх, трэба разьбірацца: адна любіць шпацыраваць, назад рукі залажыўшы, а другая зусім іначай—заўсёды нойдзе работу ў хаце.

— Ай, кіньце ўжо; хто-хто, а я сёе-тое ведаю, мне ня трэба расказаць. Но-ой-дзе-э! Дзе яе нойдзеш, калі няма...

Яны пад'яжджалі к рэчцы, якая замыславатымі выкрута-

самі вілася праз шырокі гал поплаву. Там-сям, бліжэй і далей, выдаваліся з зелены алавяныя плямы вады, зусім, здавалася, ня злучаныя адна з другою. Дробны кустарнік, купамі і традкамі, даглядаў за рэчкаю і, нібы тычкі, адмячаў яе шлях. Рэдкія аleshны ўбіралі сабою зялёны, пажаўцяны кустарасьлепам і бялянкі, поплаўны прастор. Недалёчка ўперадзе стаяў лес. Быў поўдзень. Распаленае сонца стаяла ў самым высокім месцы дзяннога праходу і неміласэрна прыкло... У яго прыску губіўся чуць-чуць прыметны подых ветру; запечаная расьліна стаяла нярухома, моўчкі, быццам зьвязаная нябачнымі ланцугамі. Парнае паветра растапляла расьлінны пах, разбаўляла яго ў сябе і наганяла снатворны водыр. Паказвалася, нібы густы пыл насіўся між зямлёю і небам, брудзячы нябесную лазурковасьць і ўючыся рэдкім воблакам пад сонцам. Крычалі кані, але так гультайна, як-бы несхаця, рэдка, ня мочучы доўга лятаць. У такім-жа настрою выгуквалі сваё зацяжнае, вякі аднатоннае «но-о, но-о, но-о!» аратыя; марудна, як назаўтра трэба, рухалі яны ўсьцяж ніў.

Коні пусьцілі пот і нясыціхана трасьлі галовамі. Іх ратавала сіла, якая сабралася на добрых харчо зямельнае ўстанова. Не прыкмячаў толькі гарачыні фурман Гаўрыла. Ён ішоў пры першым возе роўным бадзёрым шагам, гутарыў з Ладымерам і памахваў пужкаю над канём. Старая панашаная жукетка з шэрага даматканага сукна была падпяразана кагнаплянаю аборкаю, а пры стрыфлях троха разгорнутая— «каб заходзіў запазуху вецярок». Смуглы твар Гаўрылы з прыемнасьцю ўбіраў сонечнае цяпло і выпускаў яму настрэчу лёгкую здавальняючую ўхмылку.

— Вось тут трэба настаражыцца,— прагукаў Гаўрыла, калі коні пахілілі крыху ўправа, каб накіраваць на мост, і азірнуўся на заднюю фурманку.— Дагэтуль яшчэ масты не папраўлены. Вось нядбаласьць, ніякае ўвагі. А гэта-ж уночы едучы цэлая бяда можа здарыцца: чуць аглядзеўся і— з возам ляпнеш у рэчку. Каб гэта я стаў намест галоўнага камісара, дык зразу ў першую чаргу распарадзіўся-б паправіць

шляхі. Трэба-ж прывесьці ў парадак патроху гэтыя «жылы краю»...

Гаўрыла ўподбег апынуўся пры першым кані і хапіў за дышаль. Гледзячы на яго, Ладымер тое-ж зрабіў з задняю фурманкаю.

— Ой, памалу, каб не павярнуўся воз,—спалохалася Акіліна і хапілася абяруч за біла.

— Ня бойся, коні прывыклі хадзіць, ім не навіна,—сцешыў Ладымер жонку.

Суцішаючы коні, яны акуратна ўзьвялі іх на вузенькі, з хваёвых прыбітых к балькам круглячкоў, масток і, раз-по-разу водзячы поглядам узад і па бакох, пераехалі на другі бок.

— Ну, цяпер у мяне нібы пяць пудоў спала з плеч,—праказаў Гаўрыла.—Кожны раз, ведаецца,—абярнуўся ён разам да кабет і Ладымера,—кожны раз прыходзіцца трасьціся, пераяжджаючы гэтыя масты. Вось-вось няшчасьце, вось-вось няшчасьце... Надоечы, дык, каб вы зналі, чуюць-чуюць ня выкупаў камісара. І неспадзявана зусім. Ехалі, як ехалі, ладам, добра, а толькі намерыліся пераяжджаць гэты самы паганы масток—на табе—прымха. Коні на мост, а бусел, на яго ліха, пырх вунь з-пад таго куста—аж коні пырск, затупалі, хільнулі галовамі і вось-вось—ня ведаю, сам, што затрымала іх—скочылі-б у ваду... Тут я ня струсіў—скочыў да зацуглы—стойце. Але камісара так таўхнула, што ён павярнуўся на возе і шапку ўпусьціў у рэчку... Вось вам, што значыць масты. Я прыдаю ім вялікую-вялікую значнасьць.

— Калі, браце, нельга ўсяго зараз залапіць,—разуважыў Ладымер:—Савецкаму правіцельству столькі разбуранага добра засталася, што няма сіл наладзіць зразу ўсё. Пэўна-ж, шляхі ў першую чаргу патрэбна наладзіць—то зразумела. І іх наладзяць...

Пакуль яны гутарылі, коні прыпыніліся.

— Што-о сталі! Но-о-о! Вось у Скарбаве зробім папаску. Не падохнеце. Цяжар вялікі, падумаеш. Даўно пугі ня спыталі.

Гаўрыла па чарзе хвасянуў коні.

— А колькі ўжо вярстоў мы праехалі?—пацікавілася Акіліна.

— Палавіна якраз. Дваццаць з лішкам вярстоў.

— А мне здаецца, мы праехалі мо' каля трыццацёх вярстоў—выказалася Акілініна маці.

— Ого, толькі дваццаць, панечкі. То не на чыгунцы, што маргнуў вокам—і няма вярсты. Вось длыгаюць, як сонныя; пакуль вярсту ўбяруць у гэткую гарачыню—то ня жарты... А тут пэўна-ж, трасецца, на яго ўсё ліхое,—пасьмяяўся Гаўрыла і хітра адварнуўся ў бок...

— Но-о-о! Яшчэ трохі—адпачнем за ноч!

III

У Скарбаве яны папасваліся каля гадзіны і кранулі цалей гадзін у тры па палудні. Коні супачылі і пайшлі жыць, тым болей, што праз хваёвы лес дарога была гладкая і ня так пякло. Да мястэчка Кругі праехалі не шманаючы: то гутарылі, то раззіралі вакольнія палеткі.

Акіліна, перамаўчаўшыся за паўдня, таксама прыняла ўдзел у гутарцы; у яе адлягло ад сэрца, надышоў інакшы настрой, нечакана бадзёры, няўтрымны. Адкульсьці сыпнуліся ў голаў розныя спадзеўныя думкі; закалыхалася ўражаньне, успаміны. Саўхоз, ненавідзімы ўчора і праціўны сёньня зранку, пачаў малявацца ёй куды ў багацейшых фарбах, ніж паказваў яго ў сваіх гутарках ды ва ўгаворах Ладымер. Парк, агарод, сажалка, добрая кватэра... Зжывецца з рабочымі саўхозу, з сялянамі вакольных вёсак. Будзе хадзіць у госьці, частавацца бухонымі грэцкімі блінцамі са сьмятанаю. Гаварыцьме з сялянкамі аб гарадзкім жыцьці па нядзелях на прызьбе... Можна будзе пастроіць тэатр і ладзіць спэтаклі. Пэўна-ж, у Скуплях ёсьць падобныя ёй жанкі, мо' ўпраўляючага саўхозам, канторшчыка, садавода...

Ужо недалёка ад м. Кругі, калі перарвалася гутарка, Акіліну спотайку чапіла знаёмае ёй глухое, нявыразнае жадань-

не сустрэць у Скуплях інтэлігентнага прыгожага мужчыну, ну хоць-бы схожага з тым, якога яна калісьці, будучы дзяўчынай, спаткала ў Паўлаўскім парку і аб якім ужо доўга марыла. Мігам аднавілася ў яе лятуценнях цэлая пізка пекных дарагіх вобразаў—з дрэвамі, квятамі, пацалункамі, дзявочымі марамі... Усё гэта паціху прыблізілася йзноў да яе, агарнула яе істоту, заваражыла душу, і Акіліна выразна пачула жывую асалоду мінуўшай пары. Бязвольнай, чулася ёй, нясе штось яе настрэчу мінуламу... Але раптам усё абарвалася, калі Ладымер хапіў яе за руку і праказаў:

— Глядзі, Акіліна, як пекна выглядаюць Кругі!

Акіліна кінула зіркам уперад сябе і спынілася на зялёным даху цэрквы, на дзвёх вежах касцёлу, на купцы новых хатак і гумнаў мястэчка.

— Так хутка й мястэчка Кругі?—здзівілася Акіліна.

— Як бачыш; завідна будзем на месцы.

— Куды, яшчэ й сонца ня зойдзе,—паправіў Гаўрыла.

— Вярстоў трынаццаць будзе яшчэ,—дадаў Ладымер.

— Што ты, меней,—не згадзіўся Гаўрыла:—вось заедзем за Кругі, мінём Клінцоўскі лясок, і пакажуцца Скуплі. Пабачыце, як прыгожа выглядаюць. Ня будзеце каяцца, пані, што перасяляецеся з гораду. Успомніце мае словы.

— Дай божа, каб было павашаму,—пажартавала Акіліна.

— Вось я ўжо прыкмячаю, што маладзіца весялей становіцца. Чым бліжэй, тым весялей. Гэтак і трэба...—не астаўся ў даўгу Гаўрыла.

Ладымер і старая пераглянуліся і паківалі галовамі.

Цяпер ужо Ладымер бачыў у жонцы выяўную перамену і дзівіўся Гаўрыле, што той праўду сказаў.

— Цікавы, аднак, чалавек ён,—падумаў аб фурману Ладымер:—гаваркі які, людны. Жыве і нічога ня дбае, вясёлы, рэзвы. Рэдка пападаюцца гэтакія людзі сярод нашых сялян. Усе яны некія скрытныя, патайныя, а гэта...

— Вось з табою, Гаўрыла, я-б ня скучыла край сьвету ехаць,—падлісьціла старая.

— А я з вамі—хоць у Амэрыку. Я таксама люблю езьдзіць, ды яшчэ калі з добрымі людзьмі-ы.

За гутаркаю аб усім і пра ўсё яны прамінулі Кругі, бліжэйшыя вёскі, Клінцоўскі лясок і выехалі на гал. Мясцовасьць лёгкім скатам паднімалася ўверх. Направа й налева пачыналіся лясы, пры якіх мясьціліся засьценкі.

— Гатоўцеся глядзець на ваш прытулак,—папярэдаіў Гаўрыла:—вось узьедзем на гэты прудок (ён паказаў уперад пугаўём), і ён гляне на вас мілым выглядам. Н-но-о-о, малыя!

Акіліна настаражылася і пранізвала вачмі перадляжачы разгон. Яна ўжо забыла пра горад, а перажывала ўсё тое, што яшчэ ўчора перажыў яе муж. Ня сходзіла з думак гаспадарская плянаваньне, мяжуючыся з неадходнымі пяшчотнымі думкамі-марами. Акіліна меркавала і разьлічвала, комбінавала так і гэтак. Пераб'е хто яе гутаркаю, а сьледам ізноў тья-ж думкі і намеры, аж пакуль ня ўехалі на ўзгрудак, з якога вызначыўся поўны малюнак Скупляў. Яго сапраўды багаты характам выгляд перабіў і гутарку Ладымера з старою цешчаю ды з Гаўрылам і думкі Акіліны. Усе, як адзін, уперыліся поглядамі на беды будынак палацаў з вежкамі, на густы вялікі парк, на пляму вады ў возеры, на струнку роўных, стройных, ядрых топаляў, абнімаючых дарогу перад маёнткам.

Быў адвячорак. І нагрэтае дачырвана сонца, вяшчаючы пагоду й назаўтра, убірала ўсё ў чырвоны колер. Белья сьценны палацу здаваліся ружовымі, а ў шэрагу яго готычных вокан ігралі казачныя залаціста-блішчастыя зайчыкі. Сонца адбівалася і ў вадзе возера, якое выдавалася з гушчы зелені, прыдавала асаблівы выраз зелені парку і малявала ў ваччу Акіліны нялюбыя Скуплі—вэнэцыянскаю вілаю. «Сапраўды нешта асаблівае»,—падумала яна, ня спускаючы з саўхозу воч,—«зусім непахожае ні на Капліцы, ні на Крумкі. Можа і шчасьліва, што доля гоніць сюды». Акіліна ня ўтрымалася, каб ня выказаць свайго пачуцьця ўголас.

— На яго ліха, пан як добра абстроіўся. Вось каму было райскае жыццё, да дзіва, што яны рукамі й зубамі трымаліся за стары лад...

— Ня тое, што зараз,—дадаў Гаўрыла сядзі дзе-кольвечы ў Варшаве і думай аб заўтрашнім дні. Не пашле Тадорыці Паўліны, каб даставіла з кладоўні заморскіх він, дзічы ды розных далікатэсаў... Адно тупне— і ўсё перад табою.

— Ды чорт іх не пабраў,—не згадзілася старая:—яны, бадай, і цяпер лепш нашага жывуць. Зьбіралі гадамі золата, а ўцякаючы пахапалі і цяпер яго праядаюць.

— Можна, чаму не, але ня той, чуеце, ужо гонар. Есьці— есца, а астаткі не папаўняюцца... Тры гады мінула—можна праесці добры капітал...

Гутарачы аб долі паноў, яны паціху прыехалі ў саўхоз Скуплі.

IV

Уехаўшы на дзядзінец саўхозу, Гаўрыла прыпыніў коні акурат перад параднымі дзвярыма быўшага панскага палацу. Ладымер кінуў усіх і пабег у будынак шукаць упраўляючага саўхозам. Акіліна з мацераю і сынам прыелі на ганку і з цікавасьцю вадзілі паглядамі вакол па дзядзінцы. Фурман уходжаў каля коняй, вытрахаючы ім сена і расьпяразваючы падсядзельнікі.

Хутка з усіх канцоў дзядзінцы пачалі сходзіцца да іх рабочыя і служачыя саўхозу, жанкі і дзеці. Падыходзячы, кожны даваў «добрывечар», пасля разглядаў прыезджых, іх маемасьць і коняй. Перш мігамі пераглядаліся між сабою, далей пачалі перакідацца словамі і, нарэшце, перайшлі да распытаньяў. З гутаркі выявілася, што амаль ня ўсё насяленьне Скупляў ведала, што да іх павінен прыехаць майстар, механік з сям'ёю. Якраз яго чакалі гэтымі днямі. Хто такі ён, гэты майстар, яны, вядома, ня ведалі і зараз было цікава пазнацца з ім.

Цікавасьць да кожнага новага чалавека, які наведвае глухія куткі ў краі, асабліва горста адчуваецца ў яго жыхароў; тым болей падвышаецца зацікаўленасьць, калі сьвежы чалавек мае стаць судзельнікам, як-бы сем'янінам данага кола людзей. Тут ужо паднімаюцца наповерх мотывы прыватнага характару, зьвязаныя з будучымі ўзаемаадносінамі, з умовамі службовага падчыненья і іншымі жыцьцёвымі вымаганьнямі. Адпаведна таму, як хто выяўляў сабе будучае сужьццё з таварышам-мэханікам, так той і строіў сваю гутарку на гэту тэму, стоячы каля ганку.

— А мы ўжо чакалі-чакалі вас, ды думалі вы не паедзеце,—казаў праворлівы, нізенькі рабочы, лісьліва паморгваючы вачыма.

— Так, бяз майстара тут нічога не паробіш. Глядзі—браўся сьлесар, каваль майстраваў цэлымі тыднямі, а ці вышаў які толк? Тут трэба ведаць. Кажуць-жа нездарма, што дзела майстара баіцца. Вось пабачыце, як закруціцца фабрыка, калі прыложыць да яе свае рукі мэханік. Тут сьмікалка патрэбна,—хітра навучаў другі рабочы з шырокім адчыненым тварам, на якім нязьменна стаяла нявыразнага сэнсу ўхмылка.

— А дзе-ж сам мэханік?—запытаў сівенькі дзядок.

— Пашоў да ўпраўляючага, трэба-ж наведць голаву саўхозу. Без яго, як бяз пашпарту, не абыдзешся,—ні то паясьняючы, ні то гіронізуючы на ўпраўляючага, паведаў рабочы з шырокім тварам.

— Ды начаваць-жа людзям трэба. Здарожыліся,—дадаў першы:—пэўна-ж ім яшчэ кватэра не адведзена?

— Ды будзе кватэра—мур вялікі—на два паверхі. Увесь жа ён не патрэбуецца для ўпраўляючага з канторшчыкам.

Шырокатвары ня скончыў: уся грамадка азірнула налева і замоўкла. З-пад аборы проста к ганку йшоў чыста адзеты малады чалавек, памахваючы дубчыкам.

На нагах у яго блішчэлі чорныя гэтры, а добра сшыты фрэнч, зацягнуты ў талію, прыдаваў яму форс.

Падышоўшы к грамадцы, малады чалавек паглядзеў на ўсіх, зьлёгка ўхмыльнуўся і пайшоў на ганак, прыглядаючыся на Акіліну.

— Таварыш Цыбулін, гэта-ж да нас мэханік прыехаў!— паведаміў хтось з грамадкі.

— Бачу-бачу,—кінуў Цыбулін і хацеў увайсці ў дзьверы, як з дзьвярэй настрэч яму вышаў Ладымер.

— Ці не канторшчык вы будзеце?—запытаў ён Цыбуліна.—Я—мэханік Ложка, тут мне ўпраўляючы напісаў, каб вы мне далі месца, дзе пераначаваць, пакуль уладзіцца з кватэраю.

Цыбулін ухапіўся за голаў, хвіліну пастаяў і адказаў:

— Так, я канторшчык. Вельмі рад. А дзе-б вас памясьціць нанач?.. Добра, я зараз...

Ён збег з ганку і пайшоў к супроцьлежнаму будынку. Некалькі чалавек з кучкі правялі яго яхіднымі поглядамі, перасьмяяліся адзін з другім і абярнуліся на Ладымера.

— Да тут можна пераначаваць дзе хоць: ёсьць вольнае памяшканьне. Хоць і ў мяне,—запрапанаваў шырокатвары, аглядаючыся.

— Таварыш майстар, аб гэтым няма чаго клапаціцца, канторшчык расшукае: ён у нас хлопец прыткі і праворны,—дадаў стары:—абы на вечар пасьпелі прыехаць, пакуль ўсе на дварэ.

— А то ў вас хутка спаць лажацца?—здзівіўся Ладымер, сышоўшы з ганку і прыпыніўшыся каля возу.

— Ня тое, каб лажыліся, але-ж кожны мае свае даманнія клопаты і заняты імі.

— Ня дай бог, як заняты!—перабіў малады дзяцюк, кававаты, але з мілым выразам твару, з падранаю жукеткаю на акідку, у шапцы без казырка.—Нехта-б падумаў, што праўду кажа... Не патурайце, таварыш майстар, ён штодня да поўначы цягаецца па дзядзінцы, і мы ўсе дзівімся, што ў яго ніякага клопату няма...

— Кінь, блазеньюк,—раззлаваў стары, сярдзіта замахаўшы перад дзяцюком рукамі і ўвесь затросшыся:—Лезе, ліха

яго ведае куды й зачым. Не глядзіць—свае тут ці чужыя, а тыркаецца, плюгаец.

— Дай-дай, Ахрэм! Дай-дай...—пад'юшыў жартоўна доўгі час маўчаўшы Гаўрыла:—Трэба маладых трымаць у руках; не пашкодзіць, потым падзякуюць...—Грамадка ўголос разрагаталася, ажно адгалос пайшоў па ўсім дзядзінцы.

— Папаўся, Даніла, ага?—кінулі яму некалькі чалавек. Гутарку якраз перабіў вокліч Цыбуліна, які чуўся з супроцьлежнага боку дзядзінца.

— Таварыш Ложка! Едзьце сюды, таварыш Ложка! Случачыя й рабочыя пераглынуліся адзін з другім, пэўна, дзівячыся з прозьвішча Ладымера, а пасья расступіліся і далі дарогу коням, якіх Гаўрыла ўраз-жа рушыў з месца.

Ладымер пайшоў паперадзе, жонка з мацераю і дзіцём ззаду. Услед, крыху наводаль, пайшло некалькі жанок і дзяцей; мужчыны, абгаворваючы розныя пытаньні ў зьвязку з прыездам майстра, разыходзіліся па хатах.

На дварэ цямнела й цішэла. Толькі зрэдку выкрыкваў пастух, разганяючы ў стадоле кароў па мясцох, да ціха перакрэктвалі гусі ў хлявушку. З-за парку, у бок возера, даносіўся водгалас вясковых. Вось чаму выразна была чутна па ўсім дзядзінцы гутарка Цыбуліна з Ладымерам.

— Гэту ноч пераначуйце тут, хоць крыху й несамавіта, але на скорую руку. Выбачайце ўжо,—перапрашаў Цыбулін.

— Што-ж рабіць, перакідаемся як-кольвечы, калі няма лепш... Вось яшчэ-б з нашым фурманом: яму таксама патрэбен начлег... Зрабеце ласку, уладуйце...

— Уладуем. З ім лягчэй. Пакормім і дамо начлег.

Цыбулін хвацка закруціўся і дзесь пабег. Гаўрыла з Ладымерам пачалі зьнімаць з воза і ўносіць у хату Ложкавы рэчы.

V

Назаўтра, а восьмай гадзіне раніцы, калі яшчэ сям'я смачана спала, Ладымер Ложка падняўся з пасьцелі, адзеўся і пайшоў да ўпраўляючага. Ладымер надумаў за дзень ула-

даваць з памяшканьнем, аглядзець паравік і пачынаць работу.

Ён ад натуры быў чалавекам руплівым, працаахвочым і ня любіў ні трохкі аставацца бяз дзела. Калі браўся за работу, то ні на адзін міг не адрываўся ад яе, ці робячы рукамі, ці плянуючы ў думках. Ладымера цешыла, што ён вядзе «процэс» будаўніцтва, што ўкладае ў працу машыны жыцця часьцінку свае энэргіі, ведаў. Але яго непакойла нявыразнасьць становішча, і кожны раз перад тым, як пачаць работу на новым месцы, ён лічыў патрэбным забясьпечыць сябе з боку асталяваньня. Ладымер лічыў немажлівым сур'ёзна аддацца працы, калі хоць што-небудзь адцягае ад яе яго ўвагу, яго думкі.

Прышоўшы на кватэру ўпраўляючага, Ладымер не застаў яго ўдому. Некая кабета сказала яму, што таварыш Парог вышаў на гарод.

— Выйдзіце вось сюды, і вы яго там угледзіце,— параіла яна, паказаўшы Ладымеру вайсьце.

Ладымер вышаў і тут-жа каля муроў, між расьлін, угледзіў упраўляючага. Той з асаблівай цікавасьцю корпаўся над луком насенных буракоў і капуста, перапінаючы вяровачкаю ад калка да калка, каб насеньнік не пахіляўся. Упраўляючы да таго быў аддадзены рабоце, што нават не пачуў, як стукнуў Ладымер дзьвярыма, і ня прыкмеціў, як ён сышоў з трохступнага ганачку. Ажно сумеўся ад нечаканага выклічу, які падаў Ладымер, не даходзячы крокаў чатыры:

— Таварыш Парог, добрае раніцы!

Упраўляючы раптам адхіліўся ад насеньніка і абярнуўся да Ладымера.

— А! Таварыш Ложка, здрастуйце! Як спалі? Што так рана прачнуліся?—адказаў Парог, усё яшчэ ня могучы кінуць работы і водзячы вачыма з насеньніка на Ладымера ды назад.—А я вось, бачыце, штораціцу надзвычайна люблю ахайваць расьліну... Дзякуючы мне, глядзецце, так разбуяў гарод. Шмат працы палажыў. Калі хочаце, давайце пройдзем вакол, і я вам пакажу?

— Цікава, цікава!—шчыра адказаў Ладымер.—З вялікаю ахвотаю пагляджу, толькі... таварыш Парог, я-б хацеў на-конт кватэры ўладаваць, а то, ведаеце, мне будзе рупець гэта і адбіваць ад усяго ахвоту... А так я шчыра рад мець таварышам гэткага, як вы, старэннага чалавека; я разумею, што з людзьмі, каторыя ахвотна і шчыра аддаюцца справе, мы скоро адбудуем наша гаспадарства...

Упраўляючы быў палішчан словамі Ладымера і, забыўшы аб напамненні ім пра кватэру, адышоў ад яго к другой купцы расьлін і загаварыў:

— Вось гэта тырольская капуста. А гэта цукровыя белыя буракі. На дэва ўдаліся... А вунь там далей—памідоры скора-сьпелыя...

— Так, так... Выбачайце ўсё-ж, таварыш Парог, я-б па-прасіў вас на-конт кватэры.

— Ах, я забыў,—прабачыў упраўляючы і сьпешна павярнуў к ганку:—Ідзем, калі ласка, ідзем, я вам пакажу памяшканьне.

Яны ўвайшлі ў будынак. Парог заскочыў у сваю кватэру, узяў ключ і павёў Ладымера па вітых драўляных усходах на другі паверх.

— Тут, якраз асобна ад другіх, ход па калідоры, маюцца тры пакоі. Дагэтуль іх ніхто не займаў, бо трэ' крыху прыбраць, абгледзіць, падстроіць. Для вас, памойму, зусім падходзіць,—казаў упраўляючы, паціху адпіраючы дзьверы:—праўда, пуставаты, вась бяда. Няма адкуль мэблі ўзяць—усё разламалі, раскралі, пабілі... але можа што-колечы нойдзем, а рэшту вялю сталяру, то ён зробіць.

Парог адчыніў дзьверы. З шырокага, з высокай стольлю, пакою на пяць вокан панясло сырасьцю і затхласьцю. Ладымер скрывіў нос, зацягнуў нявыразным зыкам і абгледзеў ваколя сыцены, столь, падлогу.

— А другія дзьве каморкі?—запытаў ён у Парога.

— Уласна кажучы, яшчэ адна, там направа, а другая была выгараджана з гэтай вялікай; вась-вась, на тым месцы. Цяпер дастаць дошчак і можна будзе аднавіць сыценку...

А вунь у тым куту паставіць печ—і цэлая кватэра... Пэўна, трэба палажыць трохі часу і працы, пакуль прывясыці ў належны лад. Вы ўжо выбачайце...

Ладымер пакорпаў нагою пыл на падлозе і здзіўлена пакруціў галавою:

— Тут ня трохі, а многа трэба часу й працы палажыць! Але, што-ж зрабіць. Я люблю папрацаваць... Добра, няхай будзе за мною... А пакуль, дзён тры, пэўна-ж, ня выганіце адтуль,—праказаў ён.

— Чаго! Тым болей, што я ўверан, што вы хутка ачысьціце тут! Я вам людзей дам... Так... Ну, дык вось вам ключ,—упраўляючы перадаў Ладымеру ключ. Той замкнуў каморку, і пайшлі з упраўляючым уніз.

— Цяпер давайце пойдзем на паравік,—запрапанаваў Парог.

— Давайце.

Яны вышлі праз парадны ход на дзядзінец.

Цёплае яскравае сонца так і абдало іх сваім праменьнем, асьляпіўшы вочы пасья цёмнага калідору і ўсходу на другі паверх, кудэю яны прайшлі.

На дзядзінцы бегалі дзеці ў доўгіх шарачковых забруджаных кашулях, гергаталі гусі, шчыпаючы зялёную мураўку паўз плоту і давольнымі валяліся ў пяску поўгадавалыя парасяты.

Ладымер з цікавасьцю, вартаю клапатлівага гаспадара, пазіраў на бесклапотныя стварэньні, зусім ня слухаючы Парога, які тлумачыў яму пароду гусей, вартасьць сьвіней і будучую ад іх карысьць для саўхозу і рэспублікі.

— Бязумоўна, гэта карысная рэч—жывёлаводства,—компэтэнтна заўважыў нарэшце Ладымер, адварнуўшыся к Парогу:—Трэба разводзіць, я—прыхільнік гэтага.

Сказаўшы, ён павярнуў голаў направа к будынку, дзе начаваў, і ўгледзіў, што пад вакном стаіць канторшчык, а ў вакне яго жонка, гутарачы між сабою. Ладымер перш здзівіўся і дапусьціў колкую думку, але тут-жа быў адцягнут словамі Парога:

— Сюды, вось, таварыш Ложка, пойдзем праз сад, сю-
дэю бліжэй, ды па дарозе я сумею паказаць вам сад...
Шкода толькі, што я яшчэ ня еўшы...

— Я таксама. Ды, прызнацца, ужо хочацца. А ў вас,
пэўна, тут нечага дастаць?—пацікавіўся Ладымер, перала-
зячы платы.

— Так, трудна; апроч малака, амаль што нічога нельга
дастаць. Ведаеце, адкуль-жа яно будзе. Мясa й сала купляем
у Кругоx. А калі ў каго й ёсьць, то для сябе... Выбачайце,—
перабіў самога сябе Парог,—я зусім забыў вам паказаць
яшчэ залю, дзе я думаю зрабіць тэатр... Ведаеце, зразу не
разарвешся на ўсё. Трэба й тое, трэба й тое, а без тэатру,
прызнацца, і нуднавата ў нас, у глушы. Зрэдку езьдзім у мяс-
тэчка, але ўсе не паедуць і часта не паедзеш, а тут-бы можна
было спектаклі ладзіць і вясці культурную працу... Да
бяды—не з кім, таксама... Вось зойдзем...

Парог павярнуў направа і вывеў Ладымера к балькону
ў сад, з якога калісь паны Крэўскія любаваліся клямбамі кве-
так, сажалкаю і маладым садком. Па шырокім многаступен-
ным ганку яны падняліся да шырокіх шкляных дзьвярэй і
ўвайшлі ў залю.

— Вось тут колісьці паны рабілі балі. Бачыце, колькі
прастору, які тэатр можа быць, і выгляд добры... Я ўсё зьбі-
раюся зрабіць сцэну, ды што-ж—адзіп...

— Я вам памагу, таварыш Парог,—шчыра выказаў Лады-
мер, здавальняючым паглядам абводзячы прастору вялікае
залі.—Чаго-ж хацець, тут можна добрую сцэну ўстроіць!
Вось к тэй сыяне, а з тае ўваход. Памесьціцца, думаю, чала-
век да трохсот. Я вам памагу... Я так люблю гэту справу!

Ладымер выкінуў з памяці тое, што ня еў, забыўся, ку-
ды йшлі, і ўвачавідкі цешыўся будучым тэатрам, які ён па-
ставіць на належную вышыню і зробіць асяродкам культур-
най працы.

Трэба к выпадку адмеціць, што, па словах Ладымера, ён
змалку меў цягу да мастацтва, некалі прымаў удзел у ама-
тарскіх спектаклях у сваім мястэчку, пасья, выехаўшы ў

Ленінград і ўступіўшы ў культурна-асьветнае рабочае воб-
чства, іграў у рабочым клубе; а з часу ўзвароту на бацькаў-
шчыну, пасья Кастрычнікавай рэвалюцыі, ездзячы па саў-
хозах, першы ўсюды наладжваў тэатральную справу. Таксама
прывучаў ён да актёрства й сваю жонку Акіліну, якая, праўда,
невялікую ахвоту мела да частых «выступленьняў», але для
рознастайнасьці не адказвалася выпаўняць просьбу мужа.

Рашыўшы ехаць у Скуплі, Ладымер, між усім іншым,
меў у воку павясьці ў іх шырокую культурную чыннасьць.
За два гады жыцьця па саўхозах ён убачыў, што з яго хоць
і невялікімі ведамі, але з гарачаю ахвотаю, можна прынясьці
вялікую карысьць цёмнаму сялянству. Гэту карысьць ён
бачыў у правядзеньні сярод сялян культурнай працы, галоў-
ным чынам, праз арганізацыю тэатраў. Мітынгаў Ладымер не
паважаў і ня бачыў ад іх тае карысьці, якую, па яго, дае
тэатр.

І вось, угледзеўшы вялікую залю, самае важнае для засна-
ваньня тэатру, Ладымер увесь растаў ад душэўнага ўміленьня
і раптам захапіўся думкаю, каб як найхутчэй яго наладзіць.

Упраўляючы зваў яго йсьці ў сад, а там у паравік, зна-
рок выходзіў на ганак, пасьвістаў і злаваў, што траціцца
час, з Ладымер і не зважаў, як нібы-то той, хадзіў па залі,
вымяраў шагамі даўжыню й шырыню, плянаваў выгляд
сцэны і нават перакідаў думкамі назовы розных беларускіх і
расійскіх п'ес.

Так прайшло добрых поўгадзіны, прайшло-б і болей, каб
Ладымеру не памяшалі жонка з канторшчыкам, якія прышлі
к ім, каб разам пайсьці агледзіць саўхоз.

— А мы вас шукаем, а мы вас шукаем!—з наднай рэз-
васьцю не праказаў, а прагукаў канторшчык.

— Уладзь ты-ж яшчэ нашча, мо-б пайшоў чаго пераку-
сіць?—ад сябе запрапанавала разьвясёленая Акіліна. Лады-
мер хмурым поглядам акінуў жонку й Цыбуліна, прамаўчаў
момант і суха адказаў:

— А вы-ж там найшлі што паесьці, ці і ты галоднай бе-
гаеш з таварышам Цыбуліным?

— Я... ды мы ўсе сяго-таго зьелі пакрысе. Я дастала ма-лака, а яец і сала троха было, і сьпякла яешню, а то нава-рыла заціркі.

— А Паўлусік як гуляе?

— Даўно я яго абвадзіла па ўсім дзядзінцы; ён усё пра-сіўся к табе...

— А чаму-ж не ўзяла?

— Пасьля ён найшоў кампанію і не захацеў ісьці... Там з ім маці. А я з таварышам Цыбуліным прыйшлі сюды, каб разам пайсьці аглядзец саўхоз... Хадзем-жа, чаго тут марудзіш...

— З Цыбуліным?—папракнуў Ладымер і раптам, каб не стварыць гэтым папрокам абвостраных стасункаў у неналеж-ным месцы, перайшоў на другое.—Паглядзі, Акіліна, які доб-ры тэатр будзе. Я проста адарвацца не магу; тут трыста ча-лазек памесьціцца... Гатуйся—хутка мусіш вывучваць ролю.

Прапусьціўшы першае слова мужа, Акіліна наконт тэатру адказала:

— Ды я ведаю, цябе й цягнула ў Скуплі для гэтага... Не зацягайся пакуль у тэатры, перш давай адгледзецца, улада-ваць з кватэраю, прыняцца за работу, а тады ўжо тэатры...

— Кватэра ёсьць, толькі што аглядалі; прыбярэць трохкі—і можна будзе перасяляцца... А з работаю таксама не апозьнімся.

Акіліна размаўляла з мужам і бясьціханна наглядала за Цыбуліным, які на ганку аб нечым перагаварваўся з Парогам. Хвошчучы дубчыкам па гэтрах, Цыбулін здавальняюча ўсьмі-хаўся і касіў вачыма праз дзьверы ў залю, кірункам да Акі-ліны.

— Таварыш Ложка, давайце пойдзем на паравік!—пазваў упраўляючы Ладымера і пайшоў першым з ганку. Цыбулін, мінутку пачакаўшы, пайшоў за ім. Павярнула да выхаду і Акіліна, пазваўшы мужа:

— Ідзем, Уладзя, абгледзім і пойдзем, я згатоўлю сяго-таго перакусіць. А мо' наперад зробім гэта, а?

— Не, пасьля.

Яны пайшлі з залі.

У саду, ідучы напрамак да паравіка, Парог паказваў на ўстроеныя ім клюмбы кветак, на падчышчаныя маліньнік і агрэсьнік; расказваў, як яму прышлося выратаўваць зусім запушчаны сад, які ён пабяліў, паакапваў і падчысьціў ад імху. Гэтым ён абараніў сад ад вусені, што добра адаб'ецца на даходнасьці саўхозу. Па просьбе Акіліны Парог растлумачыў гісторыю аб тым, як зараджаюцца і выгадоўваюцца садовыя жучкі і чарвячкі, дадаўшы пры гэтым тлумачэньні аб іх зьнішчэньні простым спосабам і спосабам культурным.

Усе тлумачэньні і апавяданьні, якія даваў Парог, выліваліся ў стройную, добра завучаную лекцыю, бяз супынак, паважна. Відаць было, што сваю справу ўпраўляючы ведаў добра і шчыра ёю цікавіўся. Гэта падмеціў Ладымер і пачынаў вырабляць у сабе адпаведныя прыхільна-ўшанавальныя адносіны да Парога. Ладымер помніў атэстацыю ўпраўляючага фурманом Гаўрылам і думаў сабе, слухаючы Парога:— а глядзі, стары добра ўмее падмячаць. Сапраўды Парог талковы й дзейны чалавек. Паглядзі ты, усё ведае, шчыра клапоціцца аб гаспадарстве саўхозу, уваходзіць з душою ў кожную рэч. Го, патрэбны савецкай уладзе гэткія людзі, ой, як патрэбны! Ёх так мала ёсьць яшчэ, што трэба іх ацэньваць на золата. Значна пераконаны цалкам новай ідэяй дзяржаўнага аднаўленьня. Цікава, камуністы ён ці не? Трэба будзе ў выпадку запытаць... Люблю такіх людзей і высока іх цаню.

Тымчасам яны прайшлі сад і павярнулі да сажалкі. Парог пераказаў ідучым з ім яе маленькую гісторычку, падкрэсьліўшы карыснасьць сажалак для гаспадарства з розных бакоў. Па яго думцы—сажалкі павінны служыць для культываваньня рыбнага промыслу, што ён ужо апляноўвае на наступны год.

Паравік, да якога яны прайшлі, завярнуўшы ўлева ад сажалкі, складаў верхавіну тае надумнае сыстэмы аднаўленьня саўхозу Скупляў, якая ўвесь час малявалася энэргічнаму ўпраўляючаму. Без «прамысловае стацыі» нельга мець мажлівасьці «разварочвацца ўшыркі». Скуплі, па пераконаньню

Парога,—гаспадарства, не падыходзячае да жывёлаводства; галоўная продукцыя яго—бульба, з якое і можна рабіць крахмал і гнаць сьпірт. Пры гэтым у вакружнасці маюцца іншыя саўхозы, менш крэпкія, у якіх таксама знойдзецца шмат бульбы на перагонку. Млын-жа і лесапілка дваяка каштоўны—для абслугоўвання саўхозу і бліжэйшага сялянства.

Парог вылічыў, што млын дасць кожны месяц даходу каля трох сотак рублёў, адначасна абслужыўшы сябе. А калі далажыць да гэтага заробтак ад вырабу крухмалу і выганкі сьпірту, дык тады атрымаецца яшчэ большая палёгка ў гаспадарстве.

Вылажаныя Парогам думкі «аб прамысловай стацыі» больш за ўсё спадабаліся Ладымеру; калі ён прымеркаваў іх да сваіх плянаў і поглядаў на паспешнае развіццё зямельнае гаспадаркі, дык яны кропка ў кропку супалі. Да гэтага Ладымера, як профэсіяналістага работніка, лісьціла яшчэ і належная ўвага ўпраўляючага да прамысловай галіны гаспадарства. У Ладымера заказлытала клясавае пачуццё, гордасьць закаранелага індустрыялісты, чалавека машын, жалеза і дынамікі.

— Вы праўду кажаце, таварыш Парог, саўхозу абавязкова патрэбна апірацца на «прамысловую стацыю». Ня лішчу вам, а ў вас маецца здольнасьць добрага гаспадара. Я ўжо, прызнацца, чуў аб вас...—прызнаўся Ладымер.—Толькі, памойму, вам ня трэба спыняцца на палове ў справе дасканалага абсталяваньня гэтых трох выглядаў прамысловасьці Рашьлі—даводзьце да канца, я з свайго боку прылажу ўсе стараньні, усе свае веды, каб справа была на працягу году скончана.

Увайшоўшы ў завод, Ладымер, з выглядам знатака дзела, абглядаў машыны зьнізу даверху, бегаў вакол іх, кратаў кожную шрубку, сачыў за ўсімі рыхтункамі. Пры гэтым ён ганіў за нерашчотлівасьць тых, хто так будаваў самы будынак заводу, што не разлічыў ні месца, ні размаху, ні значнасьці ўсяе справы. Па Ладымераваму, мусіла быць зусім іначай: будынак павінен быў быць пашыраны і падняты яшчэ

на адзін паверх, а лёкомобіль павінен быць заменены на больш сільны.

— Яно то пэўна, таварыш Ложка,—хітра пасьмейваючыся з шырокіх плянаў Ладымера, казаў упраўляючы.—Я ведаю ўсё гэта, ведаю, але трэба лічыцца са сродкамі. У нас тут яшчэ так многа трэба зрабіць, так многа трэба наладзіць, што проста страх бярэ. Паказваў я вам памяшканьне пад кватэру, бачылі, у якім яно выглядзе,—вось так яшчэ многае што, многае. У нас для рабочых не хапае добрых кватэр, трэба аборы падстроіць, машыны земляробскія паламаліся, каней зусім мала, вупражы...

— Так-так,—згаджаўся Ладымер,—але не забывайце таго, што ў заводах гэтых схавана палова ўсяго вашага пляну; не забудзьце таго... Два месяцы папрацуе млын—і гатова ву-праж, папрацуе год—і некалькі коні. Ці ня праўда, мо'?

Акіліна з канторшчыкам увесь час маўчала. Для іх мала цікавымі былі пляны Парога з Ладымерам на конт адбудовы гаспадаркі саўхозу. Болей таго, шчырасьць мужа, з якою той адносіўся да гэтага, дзівіла Акіліну і нават зьлёгка раздражнівала яе. Ёй ужо здаўна была крыўда на Ладымера, што праз сваю гарачнасьць і захапленьне рознымі справамі ён зусім забывае сям'ю, яе дабрабыт, перакорыць яе, Акіліны, думкам і просьбам,—адным словам, парушае сямейныя традыцыі, хатнія стасункі і вымушае яе (Акіліне кальнула ў сэрца, ажно яна балюча садрыгнулася) на апасьлівыя крокі... Выпадак па дарозе ў Скуплі, калі ей успомніліся мінулыя вобразы любоўных здарэньняў, нейкая міжвольная прыхільнасьць да канторшчыка Цыбуліна, якую ўжо запрывеціў Ладымер, былі чароднымі эпізодамі падобнага ўхілу. Да чаго гэта прывядзе Акіліну—ёй самой цяжка рабілася пры адным праглядзе ўперад. Але маладзіцы Акіліне, абмяшчаней змалку, кіпучай па натуре, прагавітай да бурнага жыцьця, да мужчынскае ласкі, здаровай, ядранай, жыцьцярадай кабеце, нельга марнець у самамуштраванні, нельга абыходзіцца сутрыманьнем, зьнішчэньнем маладых прагных пазываў. Што там за жыцьцё будзе бяз гэтага, на

вошта яно? Акіліна перабірала гэтыя думкі, як пакутніца пацеркі, і балюча хвалявалася. Ладымер вярцеўся каля машыны, як які шворан, як складная яе часьціна, бясьцікаўны да Акілініных перажываньняў, глухі да яе патрабаваньняў, а з боку, як на пружынах, увіваўся малады, эlegantны, кіпучы маладосьцю, хвацкі канторшчык Цыбулін. Белы, чысты, з правідловымі рысамі яго твар, квятучая, сакавітая ўхмылка на ім, агністыя, шэрыя вочы, з зіркам, як электрычны бляск, пакірованым на Акіліну, мучылі апошнюю, зьбівалі яе з толку, таўхалі на грэх, на праступак, кроілі сям'ю мячамі маладзічына сэрца. Як хто падсмальваў ёй пяткі ці калоў іголкамі ў бакі—яна вярцелася на месцы, нэрвала, то апускала, то паднімала вочы, то хмурыла, то чарсьцьвіла твар. Здавалася, пахвільна апускала, раставала, як сьвечка, завядала, як сарваная рожа. Цыбулін калупаўся ў яе балючым месцы...

— Ладымер, хадзем, нарэшце, дахаты, ужо далёка за паўдня, а ты яшчэ нават не аграшаўся. Ці-ж можна так? Цябе тады ня хопіць і машыны паправіць... Хадзем,—ня стрымалася Акіліна.

Але, калі яе слоў Ладымер не заўважыў, тады Акіліна пераказала іх у большай нэрвовасці.

Ладымер, аднакава, ня зразу адарваўся ад машын—яшчэ хвілін з пяць папрабаваў розных яе частак, і толькі ўгледзіўшы, што ўсе на дварэ, а ён размаўляе й судзіць сам з сабою, вышаў.

Падзівіўшыся з пагоды, яны разышліся.

VI

Справа з кватэраю ў Ложкаў не зацягнулася: Ладымер уладзіў яе ў тры дні. Назаўтра, пасья агледзін саўхозу, ён зранку, разам з жонкаю й цешчаю, прыняліся за ўборку сьмецьця і чыстку. У абед Парог падаслаў двух рабочых і сталара. З апошнім Ладымер умовіўся паправіць рамы ў вокнах, зрабіць перагародкі і некалькі зэдлікаў, палавіну

чаго ён зрабіў у два дні. Рабочыя пасобілі перанесці печку-чыгунку, пару сталоў, шафу і калыску, дадзеныя для Ложкаў упраўляючым саўхозу. Таксама рабочыя пераняслі з часовага памяшкання, дзе спыніўся Ладымер з сям'ёю, яго прывезеныя хатнія рэчы—гэта ў адзін дзень. На другі-ж была падмыта падлога і пабелены сцены. Аставалася правіць печ і зашкліць вокны. Гэтага ўжо нельга было выпайніць сіламі саўхозу, і Ладымер мусіў ехаць у мястэчка Кругі. Але паездку ён ня лічыў перашкодай для перабрання ў кватэру, і ўжо чацьвертую ноч Ложкі начавалі ў сваім памяшканні. Часовыя няўдобствы хоць і рупілі яму, усё-ж не маглі адбіцца на патрэбнасці пачынаць работу па рамонту. Якраз к гэтаму часу павінны былі цесьлі пачаць падбудовку дзераўляных частак заводу, а чорнарабочыя— ачыстку іх ад пяску й бруду. Таксама пад наглядом Ладымера трэба было нарэзаць дзерава ў лесе і пачаць пілоўку. Адным словам, пуск работы па адбудаванні заводу цалкам залежаў ад механіка Ладымера Ложкі, і ён, Ладымер Ложка, вымушаны быў да яе прыступіць неадкладна.

На чацьверты дзень з дзевятай гадзіны раніцы, выпіўшы, як і ўсе дні, кубак малака, Ладымер ужо быў каля будынку заводу. Усіх рабочых ён узяў на падлік, і з захапленнем пачаў кіраваць работаю, паказваючы і расказваючы кожнаму цэху рабочых, як і што рабіць. У самога-ж у руках былі сантыметр, цыркуль і напільнік. Хвіліна ад хвіліны ён сам прырываўся да машын, аглядаў, вымяраў, адкручваў шрубкі.

На абед Ладымер дазваляў сабе толькі паўгадзіны, і ўжо шмат паспяваў паўвіхацца, пакуль вярталіся з абеду рабочыя. Гэтыя былі здзіўлены павядзеньнем Ладымера і пільна абгаворвалі яго паміж сабою.

Наогул асабістасць характару Ладымера, як чалавека, і працаздольнага, як работніка, за першыя дні яго прыезду ў Скуплі ўжо былі ведамы ўсяму насяленьню саўхозу. Аб ім заўзята перагаворвалі рабочыя, талкавалі служачыя і шушукалі кабеты. Пэўна, не аставалася бяз прыкрас, што

звычайна ў сялянскім быце. Тым болей загудзела гутарка аб майстры, калі ён узяўся за працу. Асабліва з цікавасцю чакалі ад Ладымера наладжання ім тэатру. Толькі ён агледзіў памяшканьне, як усе забубнілі аб акторскіх здольнасцях Ладымера.

Тэатр вельмі гостра чапаў жыхароў саўхозу, і яны не аднораз скардзіліся самі сабе на адсутнасць у іх жадных забаў. Калі адзін раз упраўляючы Парог успамінуў аб патрэбе тэатру для саўхозу, то моладзь не давала яму спакою, закідаючы пытаньнем—калі-ды-калі, нарэшце, ён яго ўладуе. Упраўляючы перш абяцаў у блізкім часе, а пасля скардзіўся на найменьне часу... Цяпер-жа, з прыездам Ладымера, ён зарадаваўся, што гэта справа можа ажыццэвіцца, і ўсім хваліўся, што тэатр наладзіць мэханік. Парог абяцаў Ладымеру ўсякую дапамагу ў справе пастройкі тэатру, і, калі Ладымер прыступіў да гэтага, упраўляючы набраў да дзесяцёх чалавек моладзі і прыслаў пасабляць Ладымеру. Стараўся пасабляць і сам.

Гэткім чынам, ужо праз тыдзень у Скуплях стараннямі Ладымера была пабудована сцена і ўмайстравана ўсё для тэатру. Асталася намаляваць заслону, некалькі дэкарацый і здабыць трохі грыву. Ладымер узяўся і гэта зрабіць, прыўрочыўшы на паездку ў мястэчка Кругі. Недастача адмечаных рэчаў лічылася ім нясур'ёзнай, і ён, сваім чарадам, пачаў адшукваць хлопцаў і дзяўчат для развучвання роляў у намечанай да першай пастаноўкі «Паўлінцы». Галоўныя ролі Ладымер думаў раздаць Акіліне, Парогу і сабе. Аб гэтым пляне Ладымера хутка праведалі ўсё скуплеўцы, і шмат-шмат гутаркі разьвялі па саўхозе. Водгаласкі яе разляцеліся нават па вакольных вёсках.

Акіліна чула гэтыя гутаркі на кожным кроку. Выходзіла з хаты на дзядзінец, ішла да каго пазычыць што-кольвек, вечарам, седзячы на прызьбе,—усягды і ўсюды яе распытвалі жанкі і дзяўчаты, ці скоро таварыш майстар наладзіць тэатр. Многія кабеты няскрытна лісьцілі ёй у вочы, хвалячы Ладымера і лічачы яго за дарагога для іх чалавека.

— Каб ня ваш гаспадар,—казалі Акіліне жанкі,—дык тут ніхто не дадумаўся-б гэтага зрабіць. Кожны заняты сваімі справамі і не шманае. А нашы мужчыны, ведама, цёмныя, гэтага ня сьцямяць.

Акіліна мала ўдавалася ў гаворку аб тэатры: аджажа двума-трыма словамі на запытаньне і пяройдзе да другога. Аднак яна не хацела выказаць сваіх поглядаў на мужаву зацею і ні адным крывым словам не абмаўлялася па адрасу тэатру. Не пярэчыла яна нізваньня і ўдому. Ладымер варочаўся на кватэру стомлены, запылены, у поце, паведамляў ёй аб зробленым за дзень, а яна, нібы адабраючы яго, пакіўвала галавою і казалася:

— А я Паўлінку ганю на ўсіх парох.

Ладымер прымаў словы жонкі за пахвалу сабе і яшчэ больш захапляўся справаю тэатру.

— Паглядзі толькі, як усё задаволены! Праходу не даюць—усё распытваюць. Прыяжджаюць з сёл і дазнаюць. Забачым, як разьвярну працу! Зусім і забудзеш аб горадзе!—хваліўся ён жонцы.—Вось толькі паеду ў мястэчка ды куплю матэрыі на заслону, крыху прыму і, бадай, праз тыдзень-другі можна будзе даць першы спектакль.

Тое, што Ладымер меўся хутка паехаць у мястэчка, найбольш цікавіла Акіліну. Ёй прагне хацелася часовай перамены, мінутнага проблеску ў хадзе яе сямейнага жыцця. Частыя пераезды з месца на месца, адданьне Ладымерам вялікае ўвагі на грамадскую справу, яго нядбайнасць да сям'і—сьціскалі Акіліну жалезнымі абручамі нудоты, глушылі надзею на шчаслівыя мінуты, на выкарыстаньне мажлівасьцяў сямейнага шчасьця. Адчуваньне гэтага кранула яе душы ўжо пасля выезду іх з Крумкаў, дзе ў глушы ды ў адзіноце яны пражылі амаль ня цэлы год. Горад, куды яны вярнуліся, хоць провінцыяльны, далёкі па размаху жыцця ад Пецярбургу, расшавяліў Акілініну душу гарадзкім гмахам жыцця, дапомніў ёй аб шумлівым і рэзвым дзявоцтве і пасеяў нейкае цьмянае, нясьмелае жаданьне. Акіліне не хацелася ехаць у Скуплі,—страх, як не хацелася,

і праз цэлыя дзень і ноч перад ад'ездам яна перабірала ў думках усе ўмовы й абставіны, з якімі прыдзецца спаткнуцца ў новым саўхозе. Баялася глушы, як мыш сьвятла. Ня верыла, што ў іх будзе іначай, весялей, як у іншых глухіх куткох. Нарэшце, перамагла гэта пачуцьцё, вырабіла ў сабе бадзёры настрой, пагадзілася з лёсам і намерылася нясьці лямку на працягу году... А мо' выпадак здарыцца які, а мо' раптоўна праблісьне які шчаслівы момант? Якраз ён не заставіў сябе доўга чакаць. Прымха нейкая падвяла к ёй Цыбуліна. І, як на зло, надало ім стрэцца ў гэткую мінуту, калі на твары Цыбуліна склаліся неадхільныя рысы, чаруючая ўхмылка, якія прайшлі ёй, Акіліне, у нутро і абнадзеілі яе салодкімі надзеямі. Яна адчувала прыкрасьць гэтых надзей, бачыла косыя озіркі Ладымера, ведала, што муж калі-небудзь зазнача ёй гэта, прызнавала сьлізкасьць сваіх крокаў,—яна ступіла на гэткі шлях—і... не магла сустрымацца. Цыбулін засеў у голаў, зацьміў Ладымера, Паўлусіка, сямейнае ціхае жыцьцё, яго непарушанасьць, падцяў нясумненную павагу з яе боку да мужа, хоць ня палкую, а калісь моцную любоў да яго. Сама не разьбіралася, як усё ідзе, як скручваецца клубок... І ў той-жа час думка, што «Ладымер паедзе ў Кругі», суцяшала Акіліну, як суцяшае хлебароба пагодлівы час у жніво. Яна яшчэ раз малявала сабе вобраз саду, ночы, спатканьні з Цыбуліным, ласкі... ласкі... і дрыжэла, каб хаця ўсё асталося ціха, шыта-крыта, мінутна, пераходна, каб ніякага сьледу не пакінула гэта на ўзаемаадносінах з Ладымерам. Гэта было штосьці на манер заговору, падгатоўка помсты мужу за яго грахі ў сямейных узаемаадносінах.

Акіліна раз-у-раз паглядала на Ладымера, баючыся, каб ён чуцьцём не падслухаў яе думак, і, бачачы яго замілаваную заспакоенасьць, суцяшала сябе: «А я-ж ведаю, што ты не адзін раз зрабіў тое, што табе хацелася. І, пэўна, не пахвалішся мне. А я маўчу. Няўжо будзе грэх, калі я хоць раз прытаю табе сваю... чыннасьць».

— Калі-ж ты паедзеш у Кругі?—дапытвала Акіліна Ладымера і тут-жа выспрабоўвала яго:

— А, можа, чуеш, ня варта табе ездзіць у мястэчка? Пачакай нейкі час, а ну-ж зьбярэцца больш спраў.

Хітра падыходзіла яна да яго і паглядала яму ў вочы, гадаючы аб адказе.

Ладымер памаўчаў і рашуча адказаў:

— Я не за адною справаю паеду; бачыш, трэба пячніка наняць, каб зрабіў групку ў кватэры, шкла трэба купіць, каб зашкліць вокны; а да гэтага—казённыя справы, таксама патрэбны шрубы, напільнікі. Не, паеду абавязкова.

Задаволеная ў глыбіні душы, Акіліна запытала:

— А калі ты канчаткова паедзеш?

— Пэўна, да нядзелі пачакаю: у нядзелю ў Кругох кірмаш—раз, падругое, сьвяты дзень,—адказаў Ладымер.

— Ёсьць ведама, што ў нядзелю ляпей усяго,—падказала цешча.

— Ну, а ты-ж толькі спраўляйся з роляю.

— Будзь спакоен, пакуль дакончыш сцэну—роля будзе гатова. Хай другія так падгатовяць, як я, то добра будзе,—пазіраючы ў вакно і зусім ня думваючы аб ролі, адказала Акіліна.

Ладымер задаволеная ўхмыльнуўся і пайшоў тупаць па хаце, гаворачы ні то да жонкі ні то да сябе.

— Наладзіцца тэатр, і пойдзе на ўсю магу культурная праца. Трэба ўнясьці сьвет у глухі куток... Так, яшчэ цёмна наша вёска, так далёка ад культуры. Жывуць людзі, як ваўкі, адарваныя ад гораду, закінутыя ў лясы... Жадны новага слова, жадны новае весткі... Вакол столькі прыгожасьці, а для іх яна незразумелая зусім... Вакол кіпіць жыцьцё, а ім чуецца толькі водгалас у шуме лесу... Наша павіннасьць—аддаваць ім усе нашы веды, дзяліцца з імі тым, што сабралася ў галаве, што вычитана з кніжак. Цяперашняе жыцьцё не павінна спыняцца на адным месцы; яно мусіць вярцецца, віраваць, бегчы наперад. Бач, мы творым рэволюцыю, перабудоўваем усё на новы лад, нішчым старое

да астатку. Ці-ж можна мірыцца з тым, што ёсьць хоць-бы ў гэтых Скуплях? Гэта-ж зусім не кранутае рэволюцыяй месца, выпса... А колькі іх, гэтых выпсаў, на абшары адной Беларусі!.. Я ня ведаю, як каму, а мне вельмі балюча глядзець, калі дзе сустракаю ціхае жыццё, непарушымую глуш... Каб прымеў, усё-б адным замахам перамяніў... Але на гэта мала аднаго. Я-ж таксама ня бог ведае якое навукі. Выкраў патрошкі з часу, вылучыў з кніжак саматугам і павінен аддаваць другім... Тэатрам можна многа зрабіць, і я зраблю. Тут глеба падгатаваная добра. Адно закінуўся, як усе пайшлі насустрач. А рабочыя прайсьці не даюць—калі будзе тэатр гатоў.—Будзе,—кажу,—пастанавіў, дык будзе. А паспрабаваў раздаць ролі—асобаў столькі няма ў п'есе, кожны просіць даць яму ролю, даць яму...

Гутарка захапіла Ладымера, ажно ён забыў пра сон, пра тое, што трэба заўтра а сёмай гадзіне ўставаць і йсці на работу, заняўважыў, што яго ня слухае ні Акіліна ні цешча, якія няўпрымет для яго ўлягліся спаць і соладка пасопваюць. А сьведкаю яго толькі акраец месяца, выплываючы адным рогам з-за купы густое ліпы і ліючы ў прачыненае вакно разадраныя палойкі серабрыстага сьвятла, і салодкі водыр мёду.

Ладымер скончыў размову, паглядзеў на кватэру і падышоў к вакну. Чорны слуп—заводзкая труба—пераняла яго погляд і адцягнула Ладымераву ўвагу на паравік, на лессапілку, на плян іх рамонту і пуск у ход.

VII

— Ты прыгатоў мне сёе-тое на дарогу,—папрасіў Ладымер жонку ў суботу за абедам,—я заўтра зраньня абавязкова еду ў Кругі.

— А што-ж ты возьмеш?—пытала Акіліна.—Есьці захопіш з сабою? То я сьпяку табе скварак і жаўбасу. А з адзежы—палажу паліто... Возьмеш паліто?

— Трэба ўзяць. Вазьму і есьці, таксама—усё-ж, як-ні-як, прыгадзіцца; сьпячы сала.

— А ты доўга там думаеш быць?

— Доўга? Дзень! Зраблю свае справункі і назад.

— Так ты ўжо не сядзі лішняга часу.

За чатыры дні, якія прайшлі з часу гутаркі аб паездцы Ладымера ў Кругі, Акіліна ні на момант не расставалася з сваімі думкамі і жаданьнямі. Як загартаваныя ў вадну галачку, качаліся яны ў яе нутры, за тонкім пластом будзённых, хатніх клопатаў, і раз-ад-разу давалі аб сабе знаць. У некаторыя мінуты, асабліва, калі Ладымер выходзіў з ёю ў палетак пагуляць і яны загаварваліся аб чароўнасьцях прыроднае красы, Акіліна адчувала моташнае бязвольле выслабаніцца ад пастароньніх, наносных думак і ўхілаў і захаваць сябе нявіннай для Ладымера. У гэтыя моманты яна забывала змарнаванае, па яе думках, сямейнае шчасьце, прашчала Ладымеру яго халодную нядбайнасьць да яе жаночае ласкі і здавальнялася духовай блізасьцю з ім, павагаю да яго. Цьвёрдая галачка спакусы падала дзесь глыбока-глыбока на дно душы, давала волю новым адчуваньням, якія навеіваў лёгкі подых сьвежага вятрыску, зелень і пах, блакітнае неба. Хісталася пад нагамі густая мятліца, схіляліся налітыя малаком каласочки жыта, рэзьвіўся адлятаючы ў лес жаўранак, залівалася перапёлка, гучэлі песьні вясковых дзяўчат... Акіліне не хацелася ні гораду ні яго жыцьця. Бег уперадзе Паўлусік, лепятаў няўмоўчна, азіраючыся на бацькоў, ганяўся за матылькамі і рваў валожку. Каб у гэтыя моманты паказаўся канторшчык, Акіліна здрыганулася-б усёй істотай ад агіднага пачуцьця да яго, уцікнула-б сябе неміласэрна і мо'-б, чаго добрага, перарвала-б тую спакусную нітку, якая высукалася ў яе нутры зачарствелай будзённасьці сямейных стасункаў і ёмка перакінулася да Цыбуліна... Акіліна прыўздымалася настроем, пахадзіўшы адвечоркам паміж ніў, напаўнялася асаблівым шляхетным пачуцьцём, прымала выгляд дабрачыннай гаспадыні і жонкі... Але толькі вярталася ў кватэру, уваходзіла ў абставіны

сямейнага быту, разыходзілася з Ладымерам, які хапаўся за п'есы, за проекты тэатру, кідаў сям'ю цалкам і яе ў асобку, як ізноў пачынала думаць грэшныя думкі... Галачка гэтых думак высочвалася са спрату, з дна нутра, кратала думак і пачуцця і напаўняла ўсю істоту цягучым нявыразным жаданьнем, прагаю, хаценьнем. Ладымер прымаў у яе ваччу сухі, завялы выгляд, манашаскі воблік і адыходзіў далёка-далёка з яе адзнаньня, чужы і халодны. Акіліна паварочвалася да сынка, абеглым зіркам праходзіла па яго тварыку і дзівілася таму, што Паўлусік падобны да бацькі, і таму, што ў ёй так мала да яго ўвагі і мацерынай любові. «Шэсьць гадоў сынку, і чым больш ён падростае, тым менш ва мне прыхіду і пашаны да яго. Міжвольна ўстае пытаньне, як і што здарылася так, што я й ня прымеціла, калі мінулі гэтыя шэсьць гадоў. Бесканечная вандроўка, як вечнага яўрэя, бяз прытулку, бяз пэўнага месца. У Ладымера адно, а ў мяне другое». Акіліна пераносілася думкамі ў дзівочыя гады свайго жыцця і перабірала ўсе падрабязгі тых умоў і абставін, якія справодзілі яе знаёмства з Ладымерам, жаніцбу, першыя гады жыцця. З шэрае мінуўшчыны выблісквалі ружовыя мясьцінкі, аб якіх так прыемна ўспомніць і якія так міла адчуць. Ладымер калісь быў зусім іншым хлопцам: жыццярадым, жывым, рэзвым, любіўшым жыццё, як яно йдзе, у моманце, у перажываньнях бягучых хвілін. Агнём гарэлі вочы, нясло цеплатою ад усёй постаці, крыніцы ласкі, пэнту, замілаваньня... Акіліна насілася на скрыдлах успамінаў, як пёрка на ветры, захоплівалася імі што далей, тым болей і глыбей. Адвячоркамі, здавалася, губіла цэльнасьць іх, перарывала, як быццам забывала, але йшоў Ладымер на працу, і ўчарашняе аднаўлялася зноў, сточвалася шчыльна-шчыльна з ранейшым і разварочвалася шырэй ды шырэй.

Чым бліжэй падыходзіла да часу выезду Ладымеру ў Кругі, тым разгульней віравала Акілініна выбражэньне, настойней прасіліся на перабору ўспаміны і глыбей вырываўся канава між ёю і мужам у іх сямейных стасунках...

У суботу за абедам, калі Ладымер папрасіў прыгатовіць яму сёе-тое на дарогу, Акіліна зразу адчула ў сабе нейкую перамену, астужанасьць. Быццам раскалыханыя хвалі маладых яе пазываў раптам сьціснуліся стромкімі высокімі берагамі, у якіх ня стала ранейшага прастору. На разгарачаны лоб нібы апала некалькі халодных капель, якія прабілі чэрап і дробнымі пырскамі пакрапілі мозг. Так бывае ў выпадках, калі чалавек, разагнаўшыся ўдагонкі за намечанай мэтай, пры дабліжэньні к ёй, раптам траціць яе сьлед.

Акіліна, выправіўшы мужа з абеду на работу, прынялася за гатоўку яму сяго-таго на дарогу: папершае, яна дастала з куфэрку сьвятошні гарнітур, падчысьціла яго і падпра-савала; прыгатавала чыстую бялізну, а пасья завіхнулася ля яды. Падпаліла ў чыгунцы, дастала з кубелка кавалак сала і пачала крышыць. Усё, як рупная гаспадыня й жонка. Але думкі працавалі ня ў тахт рукам і нагам: думкі перано-сіліся ў заўтрае. «Ладымер едзе», спляталіся яны ў словы, «пэўна, заўтра я яшчэ буду спаць, як ён выедзе. А можа разбудзіць? Трэба-ж к абеду заехаць... Так... Ці адзін? Няўжо й Цыбулін паедзе?..» Слова «Цыбулін» выклікала ў яе душы лёгкі жах і нявыразнае, адначасна радаснае і палахлівае па-чуцьцё. Ажно пад яго ўплывам цішэй пачалі хадзіць рукі, і густая ліпкая вяласць разьлілася па целе. Акіліну пацягнула к вакну, якое зранку было адчынена для асьвяжэньня ква-тэры. Яна падышла, перагнулася на падваконьнік і ўстраміла погляды ў гушчу ліпавых карон. Зелень, чорназялёная, укропленая бела-жоўценькім цьветам, залашчыла яе вочы, заважыла да сябе. Гарачае сонца паліравала лісткі, па-вернутыя да яго, і палівала прамяністым сьвятлом процьму пчол і вос, лятаўшых над ліпамі, падтрымоўваючы роўны зьлітны гуд-гармоньню. Тонкі водыр уліўся Акіліне ў гру-дзі і сп'яніў думкі, разьвіваючы гультайную асалоду. Раз-ад-разу праляталі птушкі, кідаючыся наляту ў лісьцяную гушчу і адтуль падаючы свае галасы. З-за вулічнай сьцяны дано-сіўся тонкі галасок яе Паўлусіка і ўшчунак малога бабаю... Акіліна не зважала гэтага. Ня прымеціла яна і таго, як сонца

паціху ўкрадкаю спусьціла пучок свайго сьвятла з даху дому і каўзанула ім па яе твары.

Гэта нявыразнасьць настрою, які ні зваў, ні прыпыняў, ні цешыў, ні суміў, трымала Акіліну на месцы каля паўтары гадзіны. Стук дзьвярыма яго перабіў. Акіліна хутка адварнула на пакой і падбегла к чыгунцы. Паглядзела. У чыгунцы жухацеў чырвоны прысак, абложаны вакола попелам. На крэсьле помеж стаяла скаварада з раскрышаным на ёй салам і з нажом між сала. Акіліна, ня гледзячы, хто ўвайшоў, хапілася за скавараду і паднесла яе к чыгунцы, але тут-жа адумалася, паставіла зноў на крэсла і нагнулася за некалькімі паленцамі, каб падлажыць у печ.

— Ты паліш чыгунку, дачушка?—запытала Акіліну маці, падыходзячы к ёй.

— А як-жа, трэба сьпячы Ладымеру сала на дарогу. Заўтра-ж не пасьпею,—адказала Акіліна.—А Паўлусік дзе?—запытала яна.

— Бегае, яшчэ к бацьку пабег... А болей што ты будзеш пячы?

— Каўбаску якую; вось купіла надоечы ў Башлыкавых... Вы, мама, наскрабеце бульбы на вячэру. Зараз ужо Ладымер павінен прыйсьці.

— Нешта, я бачыла, да яго ў паравік пайшлі ўпраўляючы і канторшчык, а з імі яшчэ нейкіх двое мужчын... Гэты канторшчык, на яго ліха, такі далікатны мужчына, што міла паглядзець; як паніч які—ды годзе.

Гэты сказ яе быў так не ў пару! Акіліна пакінула скавараду на чыгунцы, а сама падышла к вулічнаму вакну і паглядзела ў бок паравіка. Густая прыземная ракіціна заступіла ад яе вачэй яго сьцены, і Акіліна, паглядзеўшы коміні і стрэху, вярнула к печы.

— Не павінны там доўга быць, ужо вечарэ,—праказала яна.

— Я думаю, калі яшчэ ня зойдуць у тэатр.

— Гэта ня йначай... Я й забыла, што ён ёсьць у нас...

— Нарабіў-жа, ведаеш, гоману ён па ўсіх Скуплях... Дзяўчаты, хлопцы, дзеці—не дачакаюцца...

— Увесь час за гэтымі тэатрамі... заняўдаў усё... Нікому ня трэба—а яму...

Гэтыя словы Акіліны мелі ў сабе звычайную незадоволенасць, ужо застарэўшую, швёрдую і едкую. Аднак, маці не запозывала гэтага—яна, наогул, мала ўдавалася за ўзаемаадносіны паміж дачкою і яе мужам. Акіліна не выдавала мацеры сваіх скрытных думак, а Ладымер з сваёю халоднасьцю да сямейнага жыцця выглядаў у ваччу старое занадта крутым бальшавіком. Дачка не здаволілася гэтым—то прымячала маці, але не падлівала масла ў вагонь. Наогул тое, што зяць трымаў яе ў сябе, абыходзіўся з ёю добра, з павагай, рабіла Ладымера ў вачох цешчы харошым чалавекам, памяркоўным і сталым гаспадаром. За гэтыя якасьці цешча даравала б яму ўсе недахваткі яго, каб і ведала іх. І ні за што б не прасьціла Акіліне яе помыслаў, яе скрытых, навеяных Цыбуліным, думак каб толькі праведала аб іх.

— Ну, што-ж—няхай строіць тэатры, гэта-ж невялікая бяда,—разважала цешча.

— Не бяда, калі ў меру, а калі ўжо занадта зацягам, тады моташна робіцца, тады горш бяды,—не згадзілася Акіліна.

— Бач, ужо яго гэткая натура; не перавучыш-жа сталага чалавека... Другія гоняцца за горшым, а тэатр...

— А, бачце, яму сям'я на другім пляне...

Падскваранае сала ня сьціхала трашчэць, папаўняючы скварату тлустым лёкам. Румяныя скваркі выразна прырэсьцілі чорную галу пасудзіны, як маленькія выпачкі ў цёмнай вадзе. Старая напоўніла лаханку белаю, аскрэбенаю бульбаю і палівала яе вадою з меднае конаўкі. Раптам абедзьве прыпыніліся і прыслухаліся.

— Ідуць абое, здаецца!—прамовіла старая.

— Ідуць!? Але! А ў мяне яшчэ вячэра не гатова...

— Нічога, падложым дроў, і бульба ўраз зварыцца...

Яны разьбегліся па куткох пакою, адна за вадой, другая за нечым іншым.

— Можа дроў няма?—запытала старая.

— Нічога, я выскачу вазьму,—адказала Акіліна і пабегла к дзьвярам. Але не пасьпела хапіцца за ручку, як яны адчыніліся, і ў кватэру ўвайшоў Ладымер з сынком, а за ім Парог.

— Добры вечар у хату!—павітаўся ўпраўляючы, працягнуўшы руку Акіліне.

— Вечар добры!—адвіталася Акіліна, зрабіўшы на твары міну неспадзейнасці.

Парог угадаў Акілінін настрой і пераняў неспадзеўкі.

— Я бачу, вы здзіўлены маім наведваньнем?

— Так, проста прымха. Другі тыдзень побач, а вы ўпярышыню заходзіце.

— Ведаеце, так няма часу, так няма часу, што хоць ты лопні... Аж самому няпрыемна, ведаеце... Што-ж, што-ж...—Парог убачліва схіліўся і разьвёў рукамі.—Ды і то трапіў таму, што вось заўтра маю ехаць разам з таварышам Ложкам у Крупі.

— І вы паедзеце?

— Я і агароднік таксама...

— Усё начальства,—пажартавала Акіліна.

— Не, якраз пакідаем намесьнікам сабе нашага Цыбуліна... Будзе вас ахоўваць...

Акіліна патужылася стрымаць раўнадушша, але міжвольны проблеск здаваленьня, раптам прабегшы па яе твары, выдаў яе. Парог хутка адварнуўся ў бок, сказаўшы:

— Выбачайце. Вы йшлі кудысь, а я толькі затрымоўваю вас.

— Нічога, пасьпею. Дроў трэба пален некалькі ўнясьці. Вячэру гатоўлю...

— Я зьбегаю,—перабіла старая і, не чакаючы адказу, вышла з кватэры.

Акіліна вярнулася к чыгунцы, а Парог пайшоў к сталу, ля якога сядзеў Ладымер і штосьці вылічаў алоўкам на перы.

— Трэба, усё-ж, шмат грошай. Каля дваццацёх чырвонцаў,—абярнуўся Ладымер да ўпраўляючага.

— То хай-бы вы скарацілі, таварыш Ложка, на якіх чырвонцаў пяць, а то ўсе грошы, якія маюцца, прыдзеца аддаць...

— Дык нельга, бачыце. Я й так ужо на тэатр скараціў да трох чырвонцаў. Няўжо-такі пашкадуеце гэтых ашчэдных грошай на гэтую справу, як тэатр? Вы падумайце, колькі карысці можа ён даць? Гэтыя тры чырвонцы могуць вярнуцца тысячамі рублёў...

— Можа быць, але, ведаеце, зараз у нас крута з грашыма. Папершае, трэба гаспадарчыя рэчы справіць, а тады ўжо...

— Дарэмна, таварыш Парог, кажаце... Пакуль укантактаваць гаспадарства і нічога не рабіць іншага—гэта абмылковы погляд. Я сам добра разумею, што аснова для даходнага гаспадарства Скупляў—гэта адрамантаваньне паравіка, але-ж каб у огуле паднімалася гаспадарнасць, то трэба сачыць і за культурным узроўнем рабочых саўхозу; трэба выпрацоўваць у іх ахвоту й замілаваньне да працы, павагу да рэспубліканскага добра, як да свае ўласнае рэчы... Мы вельмі шмат цярпімо ад някультурнасці нашай—далей годзе. Наша павіннасць—пачаць культурную працу як мага, якімі ёсць сіламі і сродкамі... А тэатр—найлепшы праваднік асьветы...

Парог маўчаў і не перашкодзіў Ладымеру выказацца поўнасьцю. Нарэшце, рассудзіўшы сам сабе, пастанавіў не прырэчыць у асыгнаваньні трох чырвонцаў на патрэбы абсталяваньня тэатру, адказаўшы Ладымеру:

— Што-ж, няхай будзе павашаму, не зьбяднеем...

— Вось, пэўна,—хапіўся Ладымер.

Не ўцярпела, каб не ўмяшацца, і Акіліна.

— Ды ён ужо калі прыстане, дык не адступіць,—кінула яна па адрасу мужа.

— Ты лепш не мяшайся ў нашу гутарку,—перабіў жонку Ладымер.

— Што так строга! Уразіла сiнагогу!—не здаволілася Акіліна.

— Не пасварэцеся хаця,—пераняла цешча, вярнуўшыся з дрывамі,—вось гатовы, пэўна, і каўбаса і бульба,—дадала яна.

— А на дарогу мне згатовіла што, Акіліна?—інакшым геласам запытаў Ладымер.

— Згатавала, чаму не; каўбаса таксама ў дарогу табе; сала наскварыла, а вось ляпёшак сьпяку... Ты скажы, будзеш браць сьвятошні гарнітур ці не? Я дастала й падпрасавала яго...

— Вазьму, як-жа ж.

Старая падышла да стала й заслала яго сарвэтаю; пасья прынесла міску з насыпанаю ўгору паранай бульбай і некалькі талерак для малака.

— Заўтра, пэўна, на золку выедзеце?—запытала яна зяця і спынілася, ждучы адказу.

Ладымер паглядзеў на Парога, перакінуў думкамі і адказаў:

— Так, зраньня выедзем. Трэба сабрацца сёньня акурат.

— Ды ўжо яно сабрана, што тут доўга.

Акіліна прынесла малака, разьліла ў талеркі і абярнулася да Парога:

— Падзялеце з намі вячэру.

— Дзякую!—адказаўся Парог, устаючы з крэсла і адходзячы ад стала.

— Да не саромейцеся. Садзецеся. Там-жа жонка не прыгатавала нічога. Садзецеся...

Парог яшчэ крыху паўпіраўся, але нарэшце сеў і разам з сям'ёю Ложкаў пачалі вячэраць.

VIII

Ладымер назаўтра прачнуўся чуць сьвет. У вокны прабіваўся смуглы одсьвет золку, прасочаны санлівасьцю, томячы. За вакном у парку чырыкалі раньнія птушкі; пастух

нукаўся з каровамі, рыпаючы варотамі хлявоў. Гергяталі гусі ў сьвіронку.

Ладымер падышоў к вакну не адзяючыся і паглядзеў на дзядзінец к вазоўні. Якраз канюх Посік адмыкаў вароты, азіраючыся ў бок стайні. Ладымер прыняўся гатавацца ў дарогу, асьцярожна тупаючы па пакоі. Адзеў порткі, памацаваў клунак з ядою і пайшоў мыцца. Бяручыся за конаўку, заглядзеўся і выпусціў з рук. Конаўка стукнула аб зэдлік.

— Хто там?!—раптам заварушылася Акіліна.

Закрактала цешча.

— Сьпеце, сьпеце, гэта я,—супакоіў Ладымер.

— Ужо едзеш? Мо' мне ўстаць і памагчы што?—выказала знарочыстую клапатлівасьць Акіліна.

— Сьпі, не клапаціся, сьпі.

Ладымер ціхутка ўмыўся і адзеўся, выпіў малака, прыгатоўленага яму на сьнеданьне, і пашоў з кватэры, каб падагнаць фурмана. Але толькі вышаў на дзядзінец, як раптам страўся з Парогам, які бег да яго.

— Я па вас, коні гатовы. Ідзеце за рэчамі.

Ладымер хутка павярнуў назад у кватэру. Асьцярожна, моўчкі прачыніў дзьверы, забраў клунак і паліто і вышаў. Пераступаючы парог, ён азірнуўся к ложку, на якім спала Акіліна з Паўлусікам, паглядзеў і бяздумна адвярнуўся. На сходах яму закарцела вярнуцца й пацалаваць абоіх. Ладымер павярнуўся, зрабіў некалькі крокаў назад, але штось яго спыніла, і ён спусьціўся ўніз, разважаючы сабе: «Няхай сьпяць. Навошта трывожыць!»

Але Акіліна зусім ня спала: яна ляжала ў лёгкай дрымоце праз увесь час, пакуль Ладымер зьбіраўся ў дарогу, тужылася ўстаць і не магла—як-бы што трымала яе, прывязаўшы да ложка. Лёгка стук дзвярэй, зачыненых Ладымерам пры выхадзе, сагнаў дрымоту і канчаткова яе абудзіў. Акіліна паднялася з ложка, пацягнулася й падбегла да вакна. Працёрла вочы й паглядзела на дзядзінец, адкуль чулася гутарка. Каля рогу будынку стаяла падвода, запрэжаная параю коняў у дышаль і напоўненая сенам. На заднім ся-

дзеньні ўжо сядзелі поруч Ладымер з Парогам, а на пярэднім умешчваўся агароднік. Фурман Посік папраўляў вупраж.

З-за вярхоўяў ліп высокоўзвалі разгалістыя пукі чырвонага праменьня, накладаючы на куцы дзярэў цёмна-алавяны адбітак хмурнасьці. За паркам, к лесу, чуўся сьвіст жалейкі. Рэзвая жоўтабрушка, седзячы на вытыркнутаі галіне ліпы, заліўным шчэбетам вітала радаснае нараджэньне дню. Яна трапятко азіралася вакол і паглядала ў вокны муроў, ачырвоненыя з-пад даху ўсё больш і больш распаліваючым полымем усходу. Паціху, украдкай Акіліна прачыніла вакно і ў маленькую шчылінку між рам уваткнула нос. Дыхнуў мяккі, плаўкі вятрыска, студзячы яе цела праз шырока выразаны горс абінталаяжанай белай кашулі. Некалькі палоек цяжкіх густых кос апусьцілася ёй на твар, заказлытаўшы шчокі. Акіліна адхіліла іх за вушы і працерла вочы.

Між тым фурман сеў збоку агародніка, аглядзеў воз і пагнаў коні. Грукат калёс як-бы нешта дапомніў Ладымеру, які азірнуўся на вокны свае кватэры, мерачыся каго-кольвечы ў іх угледзіць. Ці прымеціў ён профіль Акілінінага твару, ці толькі абмежаваўся трыма пустымі вокнамі з ліцаваго боку—нельга было ўгадаць. Пэўней, што апошняе, бо, наколькі адмячала Акіліна, яго выгляд твару нічога не выдаваў.

Калі воз схаваўся за паваротам дарогі між платоў парку, Акіліна адхілілася з вакна, больш яго прачыніла і зацяжна пацягнулася, шчапіўшы рукі на галаве і выдаўшы ўперад грудзі. Тонкая кашуля, аблегшы шчыльна сьпераду, вымулявала прыгожыя формы яе нязношанага, пружністага цела. Акіліна зацяжна ўздыхнула, кінуўшы думкаю к Цыбуліну, і раптам змяніла позу: апусьцілася, схіліла голаў і ціхаю няўвернаю паходжаю адышла к ложку. Паўлусік ляжаў распрануты і моцна, запоем хроп. Здаровы выгляд, руж на шчочках ухарошвалі хлопчыка. Акіліна некалькі хвілін глядзела на яго і, як ніколі, адчувала ў сабе прыліў глыбокай мацярынскай прыязні. Ня стрымалася—і пацалавала ў заплюшчаныя вочкі, падмалёваныя густымі доўгімі

расьніцамі. Пасьля прылягла, выцягнулася з сударжнай сілаю і заплюшчыла вочы. Раптам надышоў здром—яна забылася, але праз хвілін пятнаццаць абудзілася і паднялася.

У кватэры было сьветла. Засаб у тры вакны яшчэ неразапрэтае раньняе сонца ліло багатыя каскады променю. Ледва ачула прайходзіла з вакна жаралцо сьвежага паветра. На дварэ чуўся гоман.

Заварушылася ў пасьцелі маці, закрахчэла і падняла голаў. Прамовіла праз сон:

— Ты ня сыпіш, Акіліна?

— Ня сплю.

— Яшчэ-ж рана, хай-бы заснула.

— Ня хочацца неяк: як раскатурхалася пры ад'ездзе Ладымера, дык ні за што не заснуць.

Яна наўмысьне паглядзела на спущаныя на падлогу беляя тонкія ногі і леваю рукою кранула грудзей.

— Ці-ж Ладымер цябе разбудзіў?—запытала маці, абапёршыся локцем на падушку і гледзячы ў вакно.

— Не, ён цішком ад'яжджаў, але я пачула і абудзілася...

— А ўжо даўно, як паехаў?

— Мо' з паўгадзіны... Вы сыпеце, мама, яшчэ рана,— запрапанавала Акіліна.

— Ну, а ты-ж хіба ня будзеш больш лажыцца?

— Не глядзецца на мяне: мне вельмі душна... Хачацца крыху астудзіцца.. І вакно прачыніла, а не памагае. Так напалілася за дзень...

— Мо' табе нездаровіцца, Акілінка?

— Ха-ха, што вы, мама: нічога, здарова...

Старая сунялася і прылягла. Акіліна-ж устала, прайшлася босаю, у ваднэй кашулі, к сталу і паглядзела на гадзіннік. Гадзіннік паказваў палову восьмае. «Зусім ня рана! Куды там лажыцца... Трэба адзявацца і...» яна не даказала ўсёй думкі і пасьпешна стала адзявацца...

Праз хвілін дваццаць ужо стаяла перад насыценным люстэркам і ўладжвала косы. Меркавала перш сабраць у куклу, пасьля адумалася і падняла ўверх, зашпіліўшы ў новую пры-

чоску. Каля вушэй апусьціла модныя бачкі, а сьпераду—хібок. Справіла—і прагледзела сьпераду і з бакоў. Прыпляскала рукою. Радзімец каля носу, прыдаваўшы Акіліне характэрную рыску, зацікавіў яе і адцягнуў на момант увагу. Акіліна цешылася сабою, зусім забыўшы пра Ладымера. Здавалася ёй, што і іншыя думкі прытупелі, згубілі сваю цікавасьць... Аднак, нейкая незьясьнёная сіла, настойны позыў, затаены прымус таўхалі яе па гатовым шляху. Яна дастала з куфэрку белую ў чырвонасінія квяты тарыноўку, ускінула яе на плечы і цішком, як-бы скрадаючыся, вышла з кватэры.

У цёмным калідоры раптам стукнула ў яе нутры жаданьне, рэзкае і выразнае, як іскра, жаданьне—прайсці між кватэры Цыбуліна, паглядзець у вакно, як ён устае, і падаць сыгнал... Закружыліся вірам разнастайныя блутаныя думкі, паўстала палкае абурэньне, адчуваньне нейкае ні-то асалоды, ні-то трывожнага здарэньня. Яна пачула, што шматразовыя пазывы пераходзяць у хваробу.

Сьшоўшы на ніжні паверх і вышаўшы на ганак, Акіліна на момант прыпынілася, паглядзела па бакох і сышла на дзядзінец. Яшчэ крыху пастаяла, пасьля кранулася налева, адгонам двух сажняў ад будынку, каб спраўней сачыць у вакно Цыбулінай кватэры. Зрабіла некалькі крокаў, прамінула два вакны агароднікавае кватэры і параўнялася з вакном каморкі Цыбуліна. З нейкай трывожнасьцю зьмерыла яго поглядам і тут-жа адхілілася. З парку вышаў арандатар саду, Сроль, які, цікава разьзіраючы Акіліну пайшоў на дзядзінец саўхозу. Ужо мінуўшы вакно, яна яшчэ раз кінула ў яго косы пагляд, але ўгледзела белую фіранку. Гэта астудзіла Акілінін настрой. Яна, скрывіўшыся, прайшла ў парк.

У парку панясло вільгацьцю, памешанай з пахам цьвету ліп і кветак. Вузкая, асаджаная кустамі дарожка, неахаеная ад кавалачкаў ламачча і дзікае мураўкі, малаабходжаная, цягнулася далёка ў глуш парку, роўнаю, як струна. Зьверху кароны ліп і рэдка каштаной спляталі жывую стрэху, хаваю-

чы неба і сонца. Толькі рэдкімі плямкамі ў лісьцяной гушчы раскідаліся кусочки сонечных праменьняў, пярэсьцячы цёмны фон драўляных шатаў. Як праз рэшата, пасмачкі яго падалі ў траву і кусты. Акіліна ціхаю паходкаю йшла ўсьцяж гэтай дарожкі, бяздумнаю, з нявыразным прыдаўленым настроем. Глядзела ў бакі, раскідаючы зіркі па сьветлых сонечных плямках. Перад ёю і над ёю пархалі птушкі—валовы вочкі, жоўтабрушкі, дзятлы. Выляталі з кустоў, жахаючы яе. Трапяталі матылькі і гулі мошкі... Акіліна мінула дзьве ператочныя дарожкі і ўжо падыходзіла да трэцяй, а гэтая, па якой яна йшла, усё яшчэ цягнулася ўперад. Прыпынілася на скрыжаваньні, пастаяла крыху, паглядзела направа й налева і пайшла далей.

Але не пасьпела прайсьці з паўганоў, як нейчы сьвіст яе спыніў. Яна азірнула: па папярэчнай дарожцы прайшлі двое хлопцаў. Акіліна правяла іх поглядам і пайшла ў свой бок. Паціху падышла к канцу дарожкі, к плоту. Аглядзела лугі, што абыймалі парк, спынілася зіркам на лесе і невялічкім фальварачку пры ім. Потым завярнула назад і ўжо хутчэй прайшла да першай ператочнай дарожкі, дзе спынілася ля арэхавага куста і выламала дубчык. Тут яна пачула, што сьвежае паветра і ціхая хада яе прытамілі: захацелася адпачыць і пацягнула прылегчы на траве. Але сырасьць стрымоўвала. К гэтаму Акіліна ўспомніла пра кватэру і Паўлусіка: «Можа ён прачнуўся? Маці будзе злаваць, што я пацягнулася і соўваюся доўгі час». З гэтымі думкамі Акіліна пайшла дамоў, скоро, бадзёрысьцей, не азіраючыся. Хутка падышла к варотцам і вышла з парку. Фасад муру спыніў яе пагляд і раптам дапомніў ёй аб кватэры Цыбуліна, аб ім самым, аб нядаўнім жаданьні ўгледзіць яго праз вакно ці сьпячым, ці толькі што ўстаўшым, яшчэ неадзетым. Зараз гэтыя жаданьні былі глушэйшымі, і яна нават не паглядзела ў вокны, а пайшла к ганку. Падышла і ўжо намерылася ўсходзіць на ганак, як раптам, падняўшым вочы, угледзіла Цыбуліна, які прымхаю выскачыў з дзьвярэй і падбег да яе:

— Ах, Акіліна Іванаўна, адкуль вы так рана?—ветліва запытаў ён.

Акіліна была захоплена стрэчаю з Цыбуліным: яна ня ведала, што адказаць на яго запытаньне, якога тону трымацца, да чаго дастасоўваць гутарку. Усе думкі і жаданьні, якія да гэтага моманту вярцеліся вакол імя Цыбуліна, дзесьці зніклі, расталі і на іх месцы асталася пустата. Так раптоўна тухне зара, нядаўна зыркалая, прамяністая.

— Я падсоблю вам узысьці,—спрытна хапіўшы Акіліну за руку, праказаў Цыбулін.

Акіліна адняла ад яго руку і прамовіла:

— Я ўтамілася, гуляючы ў садзе. Прачнулася поцемкамі, як Ладымер ад'яжджаў і больш не магла заснуць. А цяпер так хочацца спаць...

— А таварыш Ложка ўжо паехаў?

— Ужо даўно, гадзін чатары таму.

— Дык вы адна сёньнека, удавою?

— Адна,—адказала Акіліна і пачула лёгкі прыступ знаёмых пазываў.

— Вы так верны мужу, што хочаце праспаць яго адсутнасьць, каб і чужое вока не зазірнула на вас... А я збіраўся запрасіць вас у парк...

— З усёю радасьцю, але не цяпер... Валюся з ног...

— Я паказаў-бы вам пекныя месцы, гістарычныя, аб якіх яшчэ легенды жывуць...

— Хіба адвячоркам...—само выпала з вуснаў Акіліны.

У першы момант гэты выказ адазваўся прыкрасьцю ў яе нутры, але ў чародную хвіліну яна адумалася і забыла раскаяньне.

Цыбулін прайшоў з ёю па ўсходах на верхні паверх, пажадаў «усяго харошага» і вярнуўся назад.

Акіліна прышла ў кватэру і зразу-ж села на крэсла. Маці ўходжвалася ля чыгункі, гатовячы гарбату. Паўлусік стаяў ля вакна й перакрываўся з дзеткамі на дзядзінцы.

— Будзем гарбату піць?—запытала маці ў Акіліны.

— Пеце адны, ня хочацца. Сон бярэ.

— Выпі, дачушка, і тады засьнеш.

— Не хачу. Вы пеце, а я лягу крыху засну.. А восьмай гадзіне мяне разбудзіце.

— Добра, дачушка: мы выйдзем з Паўлусікам на двор, а пасья я цябе абуджу...

Старая сагрэла гарбату, загасіла чыгунку і прынялася паіць унука і піць сама.

Акіліна ў гэты час скінула падушку, адхіліла капу і прылягла, не разьдзяваючыся. Зразу, не аглядзеўшыся, яна задрамала і ўжо ня чула, як маці з сынком пайшлі гуляць.

IX

Акіліна праспала каля пяцёх гадзін і прачнулася а палове шостаі. Яна паднялася з ложка, пазяхнула засаб разоў некалькі, прайшла па пакоі. Ніякіх выразных думак ні на строю яна не адчувала пасья спаньня. Лёгка асадак нейкага заблутанага няяснага сну мігаў у галаве адрыўнымі, выпадковымі думкамі, але цэльнасьці не даваў. Не чапала Акіліна думкамі і Цыбуліна: прагулка па парку, спатканьне з ім на ганку асталіся дзесьці з боку, за нейкаю цьмянаю плевачкаю.

Каб хто папытаў яе ў гэты час, аб чым і што яна думае, Акіліна нічога не сказала-б, бо й сама ясна не выяўляла гэтага.

Яна бачыла пустую каморку кватэры, па якой хадзіла адна аднэй, няведама з якой мэтай і за чым. Для яе ня было блзкага нікога; нават Паўлусіка яна ня ўспомніла, дзе ён і што з ім. Забыла Акіліна і дапамінаньне свае мацеры, каб тая яе абудзіла а восьмай гадзіне. Раўнадушны азірк вачэй насіўся па сьценах каморкі, пападаў у прачынетыя вокны. Адзін раз Акіліна зірнула ў вакно і ёй паказалася, нібы пры сонцы падае дождж. Гэта яе зацікавіла: яна міжвольна падыйшла к вакну і спынілася. Задумалася, ці ня выйсьці на двор пасядзець крыху на чыстым паветры. «А пасья?»—чапіла яе пытаньне. І, не знайшоўшы што

адказаць, яна згубіла жаданьне выходзіць. Штосьці надало ёй ізноў тупаць па каморцы ўперад ды ўзад. Акіліна адыйшла ад вакна і намерылася крануцца йсьці наўскасяк, у куток каморкі, але толькі падняла нагу, каб зрабіць крок, як раптам пачуўся стук у дзьверы. Яна не знайшлася гукнуць дазволу вайсьці, а падбегла да дзьвярэй і адчыніла іх нарасхлест. Перад ёю стаяў Цыбулін, перапрашаючы за неспакойства:

— Выбачайце, Акіліна Іванаўна, што я парушыў ваш пакой,—ветліва, схінуўшы голаў, перапрасіў ён.

Акіліна сумелася ад неспадзяванасьці яго ўбачыць у гэты час і на гэтым месцы і ў здзіўленьні прамаўчала.

Цыбулін прыняў яе маўчаньне за дазвол ўвайсьці ў кватэру і рашуча пераступіў парог, прычыніўшы за сабою дзьверы.

— Вы адны дома?—ён агледзеў вакола пакой і спыніўся поглядам на адчыненым вакне.

Маўчаньне Акіліны не дазваляла яму казаць што-кольвек больш, і Цыбулін маўчаў, чуючы сябе ніякавата.

Акіліна зразумела гэта і, упікнуўшы сябе за негасьціннасьць, ласкава запрапанавала Цыбуліну:

— Сядайце, калі ласка.

Цыбулін прысеў каля стала, палажыў рукі і зрабіў здавольным твар.

— Нудзіце бяз мужа?

— Ня зусім,—прызналася Акіліна.

— Вы праўду кажаце?

— Хочаце верце, хочае не...

Яна перш прысела з боку яго, пасья ўстала й падышла к вакну, затым вярнулася к ложку й паправіла пасьцель, памятую спаньнем, нарэшце вярнулася к сталу і стала пры ім, апершы рукою шчаку. Цыбулін павярнуўся к ёй і хапіў за руку вышэй локця.

Гэтага было даволі, каб Акіліна раптам успалілася прагным жаданьнем, пачырванела ўся, задрыжэла і бязвольна, маўчліва апусьціла голаў яму на плечы. Нібы зда-

рыўся з ёю якісь нечаканы выпадак, душэўныя сударгі ці сумленьне.

— Што з вамі, Акіліна Іванаўна? Што з вамі, галубка?..—пытаў Цыбулін, сумеўшыся.

Акіліна маўчала, усё больш і больш бязволячыся і апускаючыся на Цыбуліна ўсёю сваёю істотаю, цяжкаю, вогнена-палкаю... Яе губы бязмоцна шавяліліся, штосьці лавілі, рухалі ў нэрвовых сударгах, выпускалі нязвязныя словы, шэпты...

Цыбулін зразумеў... Як злодзей, вострым зіркам кінуў на адчыненае вакно, пасля на дзьверы, прыўстаў крыху з крэсла і ёмкім прыёмам тыгра, які хапае сваю здабычу, хапіў Акіліну на рукі і панёс к ложку.

Толькі шэсьць цьвёрдых, частых ступаў арагучэлі ў пустой каморцы, аддаўшыся ў яе чатырох сыценах гулкім рэхам, як-е, у свой чарод, зьлілося з апошнім трэскам ложка...

Акіліна ня помніла, што з ёю робіцца—яна згубіла памяць тады, калі яе крануў за руку Цыбулін... Звычайна так бывае ўсягды: памяць працуе ў моманты, калі ў чалавека толькі-што вынікае тое ці іншае жаданьне, і гіне рассудак тады, калі вынікшае жаданьне захапляе сваю афяру цалкам. Акіліна на нейкі час як-бы перамагла свае пазывы, доўга валадаўшыя ёю, як-бы паднялася над імі, але ў рашучыя хвіліны ў яе не хапіла сілы, і яна падалася, абвязволілася. Стала цёсачкай, якая плавае па бурных хвалях, якой залежыць ад чужой волі быць папхнутаю на дно, ці выхапленай... Апошняга ня здарылася: Цыбулін падапхнуў, а ня спыніў размах хваль...

Толькі праз хвілін дваццаць, а то й болей, Акіліна агледелася, як і што з ёю зрабілася. Яна расплюшчыла вочы і паглядзела на вакно. На дварэ было яшчэ відна, але на лісьцях дрэў адбівалася праменьне ўжо пачырванёўшага сонца, апушчанага к заходу. Лісьце не трапяталася, знача на дварэ стаяла сьціш. Лісьце інстыктыўна пацягнула ўстаць, і яна павярнула на каморку, але стрэлася поглядам

з Цыбуліным, які ў растрывожаным, нясьмела-сарамяжым выглядзе твару стаяў у галаве ля падушак і чакаў, пакуль яна прароніць слова, з якога-б ён мог заключыць, ці яму йсьці ці аставацца. Ён прагна чакаў хоць якога зыку ад яе і нязьмігутна глядзеў ёй у твар. Акіліна нутром улавіла яго настрой і спагадліва-нядбайна, нават з агідаю, спакойным голасам праказала:

— Ідзеце, Цыбулін, мне хочацца астацца аднэй. Ідзеце, прашу я...

Цыбулін ёмка схінуўся, хочачы яе пацалаваць, але Акіліна знакам рукі заставіла яго выпрастацца: як ігрок, які жыве натужным жыцьцём, перад новым сэнсам ігры адчувае салодкую трывогу мажлівага посьпеху, а кончыўшы ігру і застаўшыся з невялікім пройгрышам адчувае цяжкае разувер'е,—як гэткі ігрок, пачуў сябе Цыбулін пасля слоў Акіліны. Яму не аставалася нічога зрабіць, як павярнуцца і пайсьці з хаты. Так ён і зрабіў; але, каб ня даць выгляду пакрыўджанага, ён з ужытай яму ёмкасьцю і вяртлявасьцю даў даўбачэньне, завярнуўся і пайшоў к дзьверам. І калі схаваўся з кватэры, Акіліна хутка паднялася з ложка, падбегла да дзьвярэй, прыслухалася, праверыла, ці добра зачынены, і вярнулася к люстэрку. Аднак, беглы озірк на яго адбіў ахвоту пільней углядацца, і Акіліна падыйшла к вакну і паглядзела на дзядзінец. Перад яе вачыма прайшла маладая пара, рабочы з жонкаю і маленькім дзіцяньём. Гэта раптам узбудзіла ў Акуліны думкі аб Паўлусіку. Яна схамянулася і настаялася. Прытомніла, што маці абяцала яе абудзіць. Зацікавілася з стрывожнасьцю як з ёю было? Ці ня прыходзіла маці? Ці не застала ў кватэры Цыбуліна? Што, калі яна падглядзела што-кольвек? З патайных куткоў яе душы стаў прасочвацца нейкі атручаны сполах, перамяшаны з гостраю балючаю прыкрасьцю. Вынікала пытаньне аб чэснасьці к мужу, а гэта пацягнула за сабою разуменьне праступку... Сьледам думка, непакорная ёй, самастойная, вярнула на памяць Ладымера... Зарухаў цэлы рой няпрямых вобразаў. Самі сабою пачалі ўставаць нарысы прад-

стаячай стрэчы з мужам; вось гэта ўжо блізка, толькі мінецца ноч. Як яна паглядзіць яму ў вочы? Прыдзецца таіць; а—раптам—Ладымер даведаецца—што тады? Акіліна пры гэтай думцы скаланулася ўсёю істотаю, крэпка сьціснула зубы і хапілася абяруч за косы. Нядаўна перажытае глянула ёй у вочы адваротным, агідным чуждзішчам, праціўным і страшным... Яна ня ведала, што зрабіць, каб хутчэй адгнаць яго як далей ад сябе, прызабыць... Апраўдаць сябе не памыкалася, бо ня было за вошта хапіцца, толькі-б прызабыць, адыйсьці...

Акіліна ня прымеціла, як ўвайшла ў хату маці, не пачула, як Паўлусік, пераступіўшы парог, пазваў яе, працягваючы ў руках букет красак. Нават не азірнула на іх. Патрабавалася, каб маці падышла к ёй, зазірнула ў вочы і запытала:

— Ты толькі-што ўстала? Выбачай, я зусім забыла цябе разбудзіць у час... Бач, ня тое, што забыла, а не магла... Паўлусік зацягнуў мяне ў папавы лесу, і ніяк я не магла яго залучыць дадому. Бегае, рэзвіцца, ганяецца за матылькамі і маладымі варонкамі, рве краскі і як быццам-бы ня чуе, што ты яго завеш... Паглядзі, вунь, колькі ён табе прынёс красак... Знарок нёс...

Падбег хлопчук і замілаваным паглядом кінуў Акіліне ў твар. Нельга было ўтрымацца перад выкрытай ласкай, якая абыймала Паўлусіка, і найчарсьцвейшай душы чалавечай. Тым болей—мацеры. Акіліна як стаяла хмурнаю, задуманаю, так раптам абярнула ў адкрытую радасьць, у нязведанае натхненне. Зразу пачула, як зацюкала сэрца, абліваючыся гарачаю любасьцю, як глыбока западала гэта любасьць у яе душу... Акіліне прагна хацелася змыць гэтаю любасьцю да свайго дзіцяці нядаўны выпадак з сабою, згладзіць тую шурпатаць, якая засталася ў яе нутры пасля выхаду Цыбуліна. Яна схавала Паўлусіка на рукі, моцна абняла яго, прыціснула да сябе і запойна расцалавала... Каб у гэты момант—мігнулася ёй думка—быў Ладымер, яна кінулася-б яму на шыю і цалавала-б доўга-доўга, пакуль-бы той не дараваў ёй яе праступку. «Я так і зраблю, толькі ён

прыедзе, толькі пераступіць парог у пакой, толькі ўбачу яго твар». Акіліне ў гэтай хвілі прыходзілася дваццаць шчырасці, якая абурала яе нашчэнт, вылівалася наперах, як ніколі, і прасілася для перадачы часткаю сынку, а часткаю мужу. Дрэнчыла балюча, каб хутчэй яго ўбачыць і аглушыць сваёю ласкаю.

— На, толькі панюхай, мама, як добра пахнуць краскі,—падаў мацеры пучок красак Паўлусік.

Акіліна зноў падняла сынка, зноў пацалавала яго і панюхала краскі. Тонкі, далікатны пах канюшыны і валошкі, цюцюпану й куколю стромым жаралком уліўся ёй у лёгкія.

— Мой сынок, ты, мабыць, шчыра любіш сваю маму?—разжалабена запытала яна Паўлусіка.

— Я вас вельмі люблю, мамачка.

Старая, нязьменна сочачы за дачкою і ўнукам, за тым, як яны галубяцца, цешылася з обоіх, умілялася шырокаю ўхмылкаю на твары. Яна ўжо даўно не прымячала гэтага з Акілінаю і думала сабе, з якое прычыны ў яе гэткае перамена.

— Ты мо' хацела куды пайсьці ды праспала?—запытала маці, каб не сядзець моўчкі.

— Не хацела... пайду другім разам,—адказала Акіліна, і раптам пахмурнела, задумалася. Паўлусік хапіў яе за руку, а яна змаўчала. Акіліну запыкрыла адно напамненне аб ранейшым. Хай-бы ніхто ня кратаўся сёньнешняга дня ў яе жыцьці. Ён так глыбока страсянуў яе істоту, так балюча раніў сэрца і так многа вытачыў крыві, што яна гатова-б праклясьці яго, гатова-б выкасаваць з свайго жыцьця... Чым ён кончыцца для яе?

Паўлусік узяў мацеры за руку і падвёў к вакну, пасля пабег і прысунуў зэдлік, устаў на яго і, адной рукою трымаючыся за мацеры, другою абапёрся на падаконьнік, схіліўся ў вакно.

— Можа тата едзе?

Старая падыйшла таксама і прытрымала Паўлусіка за фалду кашулькі.

— Тата заўтра вернецца; сёння ўжо вечар, паглядзі, сонейка зайшло, і ў лесе ваўкі ходзяць...

— А мне гасьцінца прывязе?

— Прывязе, пэўна прывязе.

— А чаму ён сёння ня едзе? А мо' яшчэ і прыедзе?

«Можна дзе й едзе» падумалася Акіліне, і яна міжвольна выцягнулася ў вакно і паглядзела ў бок выезду з Скупляў. Чорны змрок, згушчаны ў каронах дзярэў, спадаў шэрай палатнай к зямлі. Сіняе неба цьмілася змрокам, мяняючы празрысты промень на смуглы одсвет тухнучага заходу. Над лесам, яшчэ няярка, мігацела вьчорка. Яе вітаў жабін хор, рэзвыя дзіцячыя крыкі на дзядзінцы.

— Не паедзе, дзеткі, сягоньня; будзем лажыцца спаць, сыночак.

— Я пачакаю яшчэ...

— Трэба спаць, набігаўся за дзень... Лажэмся...

X

Паўдзённае сонца пякло, як і ў папярэднія дні. Стаяла духата—усе лужыны і канавы павысыхалі і ліпкі глей пакалоўся глыбокімі маршчынамі. Нават ветрыку не знаходзілася, каб паварушыць санлівымі расьлінкамі. Куды там гнаць коні ў такую пагоду! Фурман Посік, аднак, нясьціхана матаў пугаю, раз-по-разу хвастаў то правага, то левага і нокаў-нокаў... Але гэта было на паказ, няшчыра, абы не сядзець маўчліва і непарухна.

Ладымер яшчэ ў лесе зьлез з возу і, ідучы з ім, вёў гутарку з Даміцэляй Гумбінскай, маладою, пахудзелаю, з чэрствым, памятым тварам ні-то дзяўчынаю, ні-то маладзіцаю. Яна была адзета ў моднае плацьце, пераробленае з старога, з кароткімі рукавамі, буланае фарбы. Прычоска, таксама модная, біла на зухаватасьць і прыдавала Даміцэлі выгляд дасканалай артысткі. Тоўсты слой пудры на твары і чорныя пісагі пад сінімі вачыма, заўпальмі, непразрыстымі, кармон, як кроў, на губах, худых і тонкіх, пад строй-

ным носам, які-б вельмі пасаваў ёй, каб крыху паўнейшымі былі яе шчокі, заўпалыя, роўныя, як дошка, грудзі, з сінімі жыламі, з гострымі вытыркамі ключыц—сведчылі аб нярадасным жыцці жанчыны. Можна было пашкадаваць яе і пашкадаваць шчыра. Але бедны выгляд жанчыны ўсё-ж ня суміў яе, а быццам-бы быў зусім нязначным фактарам у яе жыцці: яна была жывуча, рэзва, з настроем вяла гутарку з Ладымерам. Парог і агароднік, якія ехалі разам, не маглі здзівіцца, адкуль у іх бяруцца словы і адкуль старчае цікавасці. Між сабою яны падсьмейваліся і раскрывалі вочы.

Выехаўшы на грудок, з якога віднеюцца Скуплі ў чатырох вярстох, Ладымер настаражыўся, кінуў гутарку аб сваёй працы ў Ленінградзе і ўрачыста праказаў да Даміцэлі:

— Паглядзеце, чым-жа гэта не краса?

Даміцэля ажно прыўстала на возе і паглядзела на Скуплі.

— Праўда, прыгожая мясціна. Я так даўно ўжо была ў маёнтку. Толькі перад вайною. Некалі ездзіла з Масквы да знаёмых у маёнтак. Як весела праводзіла час! На поплаве зьбярэмся і строім спектакль, сярод красак, у вянках, у траве. Цікава ўспомніць,—пахвалілася Даміцэля.

— Вось цяпер затое пагуляеце. Толькі выяўце жаданьне астацца ў нас за кіраўніка тэатру і будзеце гуляць па поплаве ўволю.

— Што-ж, я буду ў вас лішнім ротам... Праўду кажучы, я ад вас нічога, апроч яды, не патрабую. Я бескарыстна памагу вашай працы. Я дзеля служэньня тэатру, даступнаму для народу, многім афярвала. Кінула некалі багатых бацькоў, кінула імянітага жаніха, усё, што абяцала мне за муства—пайшла ў тэатр, каб служыць народу...

Яе словы прыемна казлыталі Ладымера. Ён ня думаў, слухаючы Даміцэлю, ні аб чым, нават аб сям'і, а выключна быў заняты плянаваньнем тэатральнай чыннасьці для сябе і для Даміцэлі. Яго цешыла і лісьціла тое, што яму ўдалося зусім выпадкова натрапіць на Даміцэлю, угаварыць яе

ехаць. Як многа можна зрабіць з ёю! Ладымер пераканаў у гэтым Парога, калі ўгаварваў чым-колечы пасабіць ёй. Запрашэньне пячніка і выпаўненьне праў, зьвязаных з рэмонтам паравіка, адыйшлі на задні плян, зацяміліся—то было дробным для Ладымера.

— Вось гэты дом—гэта палатцы паноў-магнатаў Крэўскіх,—паясьняў Даміцэлі Ладымер.—У другім паверху мая кватэра, а ў ніжнім—заля для тэатру. А пабачыце, які з балькону дзіўны выгляд у парк! Мы прыедзем, паабедзем, і я вам пакажу ўсе месцы. Пабачыце...

Яны спусьціліся з грудка. Парк закланіў сабою будынкi саўхозу. Ладымер падсеў на воз і вярнуўся да ранейшага апавяданьня аб сваім жыцьці на заводзе, аб прычынах захапленьня тэатрам. Даміцэля ўважліва яго слухала, закідала пытаньнямі, цікаваліся многімі падрабязгамі.

У захапленьні гутаркаю, абое не прымячалі нічога, што было абавал дарогі, скора, ці не, даедуць. Толькі больш громкія выкрыкі фурмана адцягвалі іх увагу і то на момант. Нават топалі, асаджаньня абавал паўздаражку пры самым саўхозу, не зьвярнулі на сябе іх увагі.

— Вось і дома, якраз чатыры гадзіны,—знарок гульчэй праказаў Парог, калі коні зьвярнулі ў маёнтак.

Гэта перарвала гутарку Ладымера з Даміцэляй, і яны прымоўклі. У маўчаньні прыехалі на дзядзінец. Калі фурман прыпыніў каля ганку коні, а з усіх бакоў сталі зьбягацца дзеці, Ладымер першым злез з возу і прыглядзеўся на дзяцей, шукаючы свайго Паўлусіка. Яго ня было.

— Давайце, я возьму ваш клунак і пойдзем да мяне,—запрапанаваў ён Даміцэлі.

Тая маўчліва згадзілася. Ладымер пасабіў ёй злезьці, дастаў невялікі стары і падраны сакваяж і ўзьшоў на ганак.

— Прыходзьце, таварыш Парог, у тэатр.

— Ня ведаю, спачыць хочацца з дарогі; хіба заўтра ўжо.

— А я вась з Даміцэляй Вікэнтаўнай пайду аглядаць.

Не атрымаўшы адказу, ён пайшоў у дзверы, прапускаячы ўперад Даміцэлю, а сам нясучы яе клунак і свае пакункі.

На сходах, толькі яны намерыліся паднімацца, іх стрэў Паўлусік. Радасны таму, што напаткаў бацьку, хлопчык уголас пракрычаў, не зважаючы на Даміцэлю:

— Мы з вакна цябе ўгледзелі. Мама сядзіць у пакоі: і цябе чакае. Прывез мне гасьцінца?

— Бяжы, сыноч, уперад, дома дам, бяжы.

Але на ўсходах Паўлусік не адыходзіў ад Ладымера, а толькі йшоў першым, як-бы правадыром. На калідоры-ж ён пабег к дзверам кватэры, пастукаў, пасыла адчыніў іх, і, ускочыўшы ў пакой, пракрычаў:

— Мама, вось і тата. Ды з нейкаю цёцяю нават. Прыгатауй яму гарбаты.

Гэта пачуў Ладымер яшчэ за парогам. А калі пераступіў у кватэру, то ўгледзеў, як Акіліна паднялася з крэсла, зрабіла некалькі крокаў к сталу і разам адварнула.

— Акіліна, добры вечар!—прывітаўся Ладымер.—Як маешся?

Акіліна павярнула да яго, потым акінула падазронным поглядам Даміцэлю і праказала не сваім, а падказным тутжа агідным голасам:

— А гэта хто?—паказала пальцам на Даміцэлю.

— Пазнайцеся—Даміцэля Гумбінская, драматычная артыстка. Прыехала к нам на гастролі. Пазнайся.

Каб пераняць мажлівую выйсьці прыкрасьць, на што былі даныя, Даміцэля першаю падыйшла да Акіліны і працягнула ёй руку. Акіліна несхаця прывіталася і адышла к вакну.

— Сядайце, Даміцэля Вікэнтаўна,—запрапанаваў Ладымер.—А ты, Акіліна, дай нам паабедаць.

— Я не варыла.

— Дык звары.

— А ты дасі з чаго?

— Чаму гэта?.. Што тут за штукі такія!—пагарачыўся Ладымер і зразу прыціх, успомніўшы пра Даміцэлю.—Пашукай чаго; а не—на грошы ды пастарайся купіць.

Нічога не адказаўшы, Акіліна выйшла з кватэры. З-за дзвярэй пазвала Паўлусіка і вялела яму паклікаць бабулю. Хлопчык хутка пабег па калідоры.

— Скажы, хай баба йдзе дасьць есьці бацьку,—пусьціла за ім удагонку.

Сама-ж выйшла на дзядзінец, пастаяла крыху каля ганку і крута павярнула к парку.

Увайшоўшы ў парк, Акіліна, разам з подыхам асьвяжаючага паветра, пачула ў сваім нутры цяжкае, балючае самапачуцьцё: як быццам-бы хтосьці сьціснуў яе сэрца і прыпыніў на самым развою ажыцьцяўленьне салодкіх выпакутаваных у апошнія хвілі надзей, быццам раптам пагасьлі ўсе агоньчыкі толькі-што народжаных жаданьяў, разьлічаных плянаў, і яна асталася аднэю-адна, чужою для сваіх і для чужых. Ногі пераступалі міжвольна, бо ў яе ня было ніякіх намераў, ні рашчотаў, куды йсьці і што рабіць. Вакол вісела цёмная заслона, канцы якое сыходзіліся ў кватэры, у істоце прывезенай Ладымерам дзяўчыны, а ў сэрцы, сьціснутым, хвалявала бурлівая, ядавітая злосьць. Штохвілю Акіліне рабілася цяжэй на душы і штохвілю злосьць мацней стукала ў мозэг.

У гэткім становішчы, бяспытальна, яна прайшла ўвесь працяг дарожкі, вярнулася назад і заламала направа. Прайшла яшчэ ганоў са двое і пасьля прысела пры кусьце агрэсту. Доўга прасядзела, кіпучы і згараючы ў нарастаючай злосьці. Падкінуліся сударгі, нэрвовасьць. Акіліна вярцелася і так і сьсяк, зрывала лісьце з агрэсту, не зважаючы на калюшкі, шчыпала траву, закідала голаў кверху, топячы пагляд у гушчы лісьцяў. Не зважала на пяньне птушак, ня дбала пра шэршні, якія гулі вакол яе. Нешта пазывала яе знайсці выразнае рашэньне, разарваць кола заварожнасьці, пераступіць вынікшы рубікон. Але, як і што? Якімі сродкамі, якім чынам? Акіліне рабілася душна ад ахапіў-

шага яе абурэння, падыходзіла к горлу моташнасьць... Нарэшце, мо' праз гадзіны паўтары цяжкіх душэўных пакут, раптам, як-бы хто пусьціў ёй электрычную іскру з дзесяткаў вольт па сіле, Акіліна ўсхапілася на ногі, саступіла на дарожку і сьпешным крокам, уверана, затаіўшы нейкую страшную думку, пабегла напрамкам к муру, паміж сажалкі.

XI

Астаўшыся ў кватэры ўдваіх, Ладымер пільна прыглядаўся Даміцэлі ў твар, баючыся, каб хаця не адбілася яго дамашняе жыцьцё на яе настроі. Дэманстрацыя Акіліны, якую падмеціла Даміцэля, кранула яе за сэрца. Можна было думаць, што яе чулая душа адзыўчыва на ўсе вібрацыі людзкага жыцьця. Ладымер глядзеў на артыстку, як на ценькае далікатнае стварэньне, як на шкляную лялечку, якую трэба насіць з асьцярогаю. Гэтым зьясьняецца тая павага і ўшанаваньне, з якімі ён справодзіў яе праз усю дарогу. Ладымеру вельмі хацелася даць мажлівасьць Даміцэлі прыстаканіцца ў яго сям'і, даць ёй месца адпачыць і адначасова выкарыстаць для культурнае працы. Яму ня прыходзіла на думку, што Акіліна можа дапусьціць тую ці іншую заподозранасьць у яго чэснасьці да яе. За сем гадоў сумеснага жыцьця ён вачавідка даказаў жонцы сваю вернасьць і нават павагу. Ці можна, сапраўды, у кожнае спатканьне мужчыны з кабетаю ўкладываць родавыя мотывы? Ці на гэтым пабудаваны адносіны між двума поламі людзкага роду? Ладымер у захапленьні ідэяй тэатру на вёсцы, яго дабрачыннай місіяй, забыўся аб усім іншым, фактычна адпхнуў усё ад сябе. Па яго думцы і няма нічога ў жыцьці, што-б раўнялася пасьвячэньню сваёй істоты ідэі агульнага добра. Каб хто яму сказаў па дарозе дадому, што Акіліна зусім ня здатна падзяляць яго натхненьне, з прычыны запрашэньня Даміцэлі на гастролі ў Скуплі, Ладымер ня даўся-б гаварыць.

З гэткаю думкаю Ладымер прыехаў дамоў, з ёю-ж увайшоў у кватэру. Знаёмячы Акіліну з Даміцэляй, ён

думаў, што зробіць гэтым прыемнасьць жонцы, і тая з патрэбнай увагай паглядзіць на артыстку і раптам—на табе—адкрытая варожасьць. Ладымер ня мог заставацца спакойным, бачачы нялюдзкае абхаджэньне Акіліны. А калі яна пайшла з пакою, Ладымер раз-по-разу азіраўся на дзьверы, прыслухоўваўся да кожнага стуку ў калідоры і незадаволена адварочваўся. У нутры яго закіпела злосьць на Акіліну, і ён ня мог спакойна гутарыць з Даміцэляй. А тая, з свайго боку, адчувала няроўнавагу Ладымеравага настрою і закідала думкамі наперад, як быць, ці астацца, а калі не, то куды ехаць.

— Ваша жонка, відаць, пакрыўджана тым, што я прыехала з вамі?

— Нічога, зьмірыцца,—нераўнадушна адказаў Ладымер, прыўстаў і паглядзеў у вакно.—З вашымі братам усялякае бывае. Адны гэтакія, а другія іншыя,—ён пусьціў па твары знарочыстую ўхмылку.

— Я думаю, таварыш Ложка, што мне мо' лепш будзе, калі я выеду ад вас.

— Ніякім чынам; нельга папускацца розным капрызам. Мала што яна захоча? Ёй не падабаецца, што займаюся тэатрам, пасля нойдзецца іншае што...

За дзьвярыма пачуўся тонкі галасок Паўлусіка. Абое, Ладымер і Даміцэля, настаражыліся і абярнуліся паглядамі да дзьвярэй. Ладымер сабраўся папкінуць Акіліну і ў думках падбіраў адпаведны сказ. Паўлусік адчыніў дзьверы і першы ўбег у хату. А сьледам увайшла цешча. Ладымер спаў з сэрца і пакойным тонам запытаў у Паўлусіка:

— А дзе-ж мама?

— Ня ведаю, пайшла на дзядзінец.

— Вы, маці, яе ня бачылі?

— А ці-ж яна ня дома?—запытала цешча.

— Пайшла недзе.

— То хіба ня будзем яе чакаць, а сядайце ды абедайце,—праказала цешча, прыглядаючыся на Даміцэлю,—Акіліна надыйдзе.

— А ласьне ёсьць што-кольвек абедаць?

— Варылі сеё-тое.

Ладымер скрывіў злосную міну і цьвёрдым голасам адказаў:

— А яна-ж казалася, што няма чаго... Давайце, што ёсьць... Сядайце, Даміцэля Вікэнтаўна. Сядай, Паўлусік.

Хутка старая падала на стол капусту і ўсе ўчацьвярох прыняліся абедать. За абедам ніхто нічога ня гутарыў, і Ладымер, як і да гэтага, пазіраў на дзьверы і чакаў з няцерпам Акіліну.

Цешча таксама непакоілася за дачку, некалькі разоў устаючы з-за стала і падыходзячы да вакна.

— Дзе яна дзелася?—ня стрымаўся Ладымер, вылазячы з-за стала.

— Я хіба пайду пашукаю яе?—запытала цешча і, не чакаючы адказу, выйшла з хаты. Паўлусік пабег за бабаю.

Ладымер няпрыветным зіркам правёў іх да дзьвярэй і пасьля абярнуўся да Даміцэлі:

— Давайце, Даміцэля Вікэнтаўна, я павяду вас паказаць нашу сцэну?

— Давайце,—згадзілася Даміцэля.

Яны тут-жа выйшлі з кватэры. Ладымер з хвілінку пастаяў за дзьвярыма, ня ведаючы, як быць, ці пакідаць незапёртай кватэру, ці мо' пачакаць, пакуль хто вернецца. Рашыў пакінуць.

Паціху, моўчкі прайшлі яны калідор і спусьціліся па сходах на ганак.

— Давайце пройдзем у парк, да сажалкі: там паглядзімо красак і культурную агародніну, а пасьля пойдзем у памяшканьне для тэатру. Паглядзіце, якая прыгожасьць прыроды!—запрапанаваў Ладымер, і яны павярнулі ў парк гэтай дарогаю, якою йшла Акіліна.

Але ўвайшоўшы, яны не пайшлі ў глыб парку, а павярнулі налева да сажалкі. Ідучы, Ладымер падрабязна расказаў Даміцэлі сучаснае становішча саўхозу і яго мінуласьць. Даміцэля ня так слухала яго, як давала выгляд, што слухае;

сама-ж з зацікаўленьнем пазірала па бакох, прыглядаючыся да кожнага дрэва, да ўсялякага кусьціка. Пралятала птушка—яна кідала ёй услед свой погляд, вярцеўся матылёк—Даміцэля прыпынялася і, як дзіця, памыкалася кінуцца і злавіць. Яе ачулая душа, сасмагшая па чыстым паветры, па зелені, па п'яньню птушак, апівалася вакольнымі вобразамі і цешылася. Даміцэлі не хацелася й шавяльнуць мозгам, не хацелася на момант адцягнуцца ўбок. Роўная, ціхая гутарка-гудзеньне Ладымера толькі была дапаўненьнем агульнай музыкі, якую вялі мошкі, птушкі і ціхі шэлест лісьцяў. Працягнуўшы руку, Даміцэля гладзіла кусты, мацала камлі клёнаў і ліп, лавіла тоненькія павуцінкі. Ужо забылася аб тым, што прыдзецца аглядаць вядомыя мясьціны—дзеля чаго, калі ўвесь парк—адна суцэльная прыгожая мясьціна. Яна-б, чулася так Даміцэлі, ішла-б бесканечна сваім роўным ціхім крокам і не стамілася-б. Усё-б любавалася, усё-б мілавала жывучую прыроду.

Каля старой, пахіленай, абросшай мохам альтанкі Ладымер павярнуў налева. Даміцэля не заўважыла гэтага. Толькі калі яны прайшлі з паўганоў і між густых кустоў крушыны і какалушы яна спынілася вачыма на лапінах цёмнае вады, тады запытала Ладымера.

— Ці ня сажалка вунь?

— Вось, налева ад яе клумбы красак. Забачыце, як мастацка іх расадзіў Парог. Сам агроном і з замілаваньнем любіць сваю справу. Дарагі чалавек. Каб такіх пабольш. Вось ужо дык са шчырасьцю працуе для савецкае ўлады—няма чаго казаць. Ведаеце, мяне затым і зманілі сюды. Думаю, што нам удалася цалкам аднавіць гэты саўхоз. Я вазьмуся каля паравіка, адстрою млын, лесапілку і крухмальню... А вы... Ubачыце, як усё заверціцца, заходзіць. А паставіўшы на мазь—перадаць сьвядомым працаўніком, якія-б глядзелі на гаспадарства, як на сваё ўласнае... Вось, Даміцэля Вікэнтаўна, у чым заключаецца адно з адпаведнейшых заданьняў—зрабіць культурнымі нізы. Улажыць у душу цёмнага селяніна выразнае адзнаньне дзяржаўнасьці, доўгу перад

вобчэствам, перад усім чалавецтвам. Нельга зараз глядзець на казну, як на нешта чужое, на вошта часамі (а то і часта) можна махнуць рукою. Нельга ламаць і па кусочках расцягаць, як то многія робяць яшчэ і да гэтага часу... Памойму, Даміцэля Вікэнтаўна, правядзеньне асьветы—то першае заданьне ня толькі правіцельства, а і нас, больш-менш сьведомых людзей. Вось чаму нам асабліва трэба налегчы на тэатр. Трэба паказаць рэвалюцыйную драму, асьвятліць вялікія ідэі; а поруч—наставіцельныя пастаноўкі... Усё відаць, ня трэба натужваць памяці. Селянін ня прывык думаць над прачытаным, ды і чытаць у большасьці ня ўмее. Перш паказаць яму трэба вобразамі, ачула, як на далоні.

— Стойце, Ладымер Сымонавіч!—раптам жахліва закрычала Даміцэля, тузнуўшы Ладымера за рукаў:—Вунь жонка ваша йдзе сюды...

Ладымер разам спыніўся і паглядзеў між бераг сажалкі, да якой яны падышлі. Зусім недалёчка ад іх, падбегам, з кіём у руках, ішла Акіліна.

— Дзе ты была дагэтуль?—паслаў Ладымер насустрач, сумеўшыся, аднак, гэткай стрэчы. Адказу не апымаў.

Даміцэля на некалькі крокаў адступілася ўбок і нязьмігутна глядзела на Акіліну. У яе нутры зашчымела, зарухалі палахлівыя думкі. Як зьвер, захоплены зьнянацку ахвотнікамі, яна ня ведала, куды падацца, як кіўнуць галавою, як шавяльнуць губамі. Не глядзела на Ладымера, бо не чакала ад яго жаднай дапамогі.

Ладымеру перадаўся яе настрой, і ён таксама чакаў нечага надзвычайнага і нясупынна паводзіў вачыма то ўправа, то ўлева. Калі Акіліна падышла зусім блізка, на адгон якіх пяцёх крокаў ад іх, ён крануўся з месца, каб яе супыніць. Але Акіліна хіснулася ў бок і шустрым скокам, як кошка наскакаючы на птушку, кінулася на Даміцэлю. Ладымер ня ўсьпеў агледзецца, як абедзьве жанчыны шчапіліся за валасы, завярцеліся клубком, закрычалі.

— Курва паганая! Ты прыехала жыцьцё мне разьбіць!—дзіка крычала Акіліна, перамагаючы Даміцэлю і таўхаючы

яе ў бок сажалкі. Даміцэля, падаўшы некалькі выкрыкаў, агаласіўшы ўвесь парк, ціха стагнала.

Ладымер быў ашаломлены. Хвілін са тры ён не знаходзіў, што зрабіць, захоплены зьяняцку нечаканым выпадкам. Прастой ён яшчэ момант, Акіліна ўпіхнула-б Даміцэлю ў сажалку... Але хутка ён знайшоўся, падбег да Акіліны і сцапаў яе ззаду за абэроч. Даміцэля міжвольна падалася ў бок і, зачэпіўшыся за ламачыну, грывнулася на землю. Акіліна ва ўсю моц закрычала ў абдыме Ладымера:

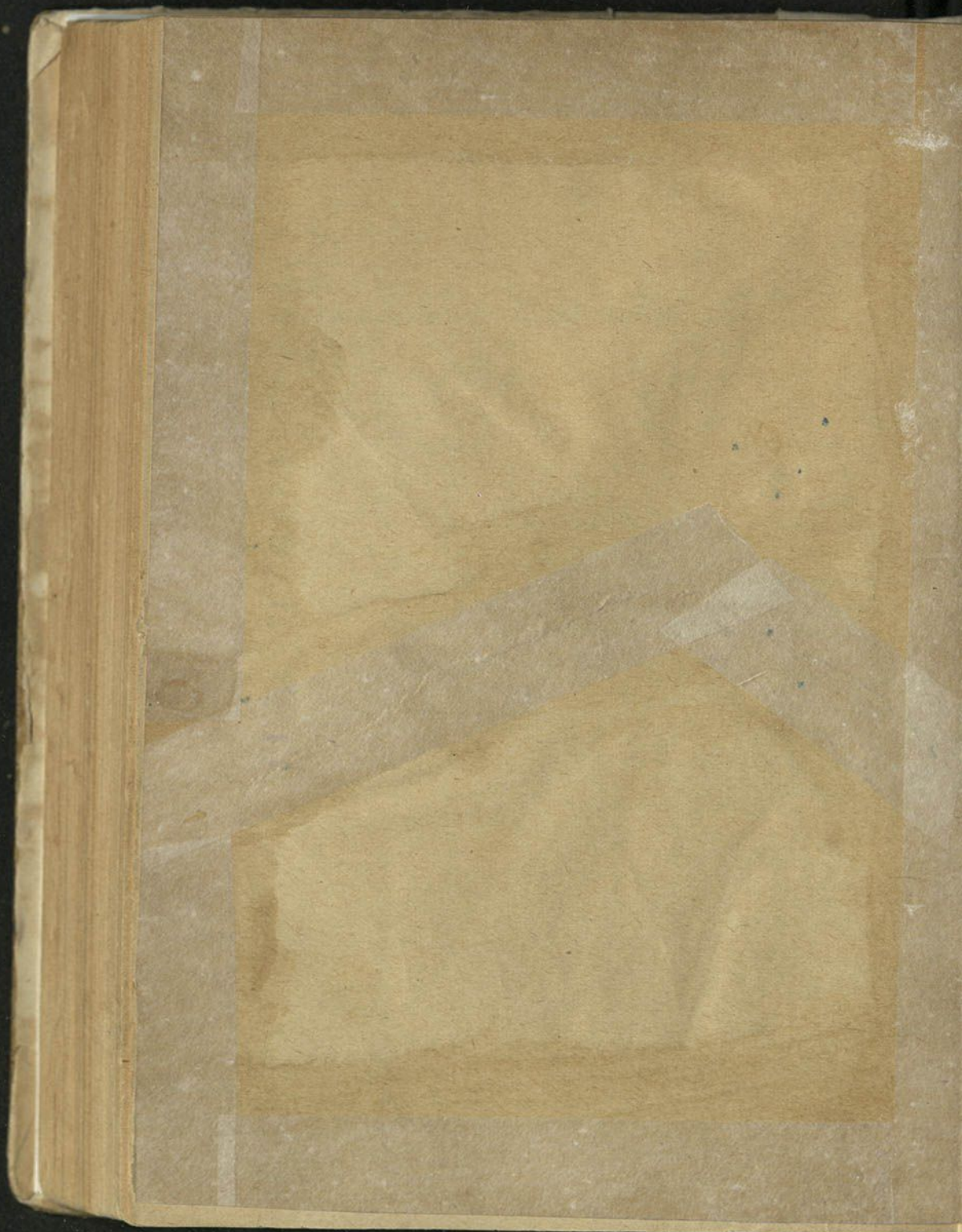
— Згубца-а! Пракля-а-ты згубца,—і залілася сударж-нымі ўзрыдамі.

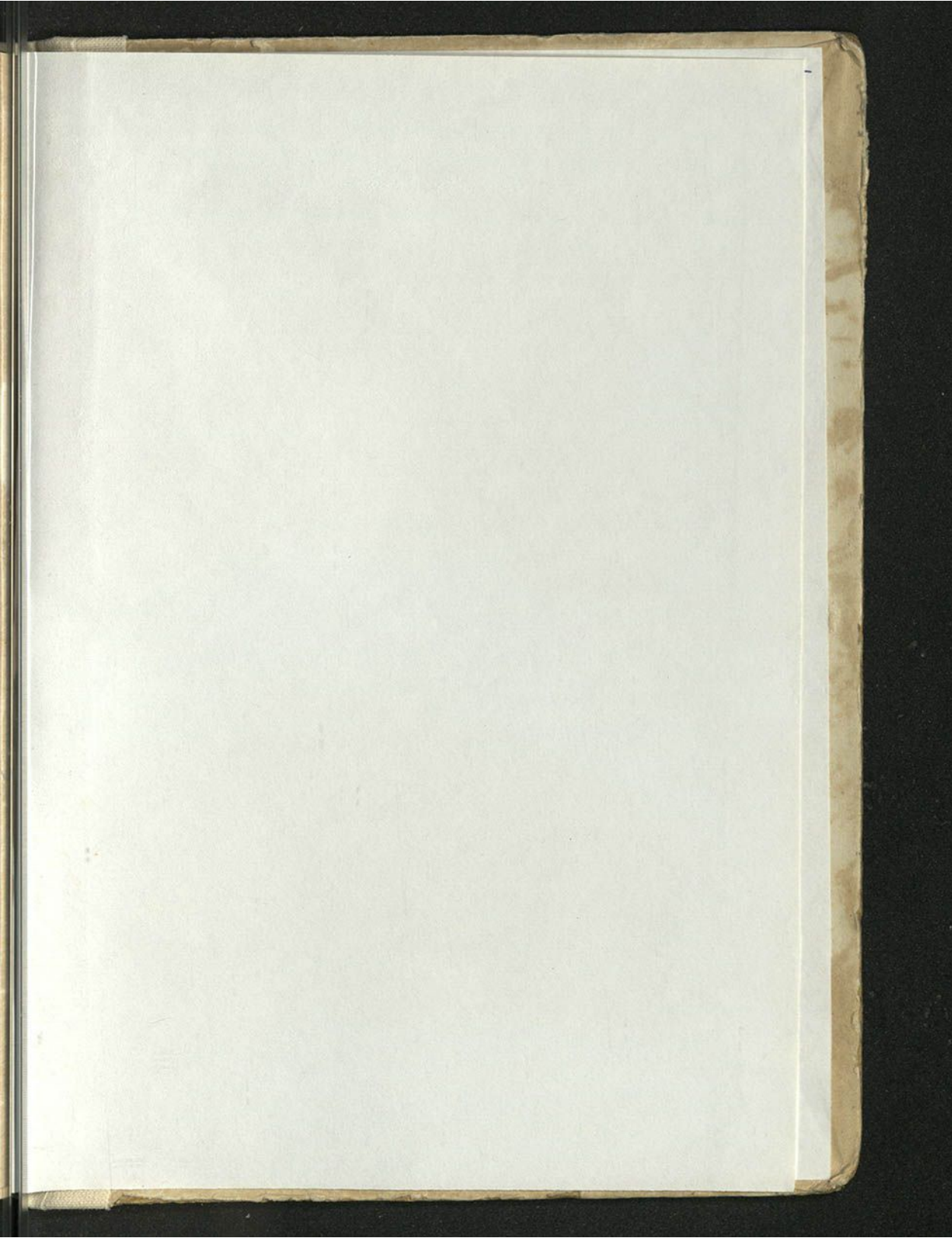
Масква—Менск,
1924 г.
Студзень—Люты.

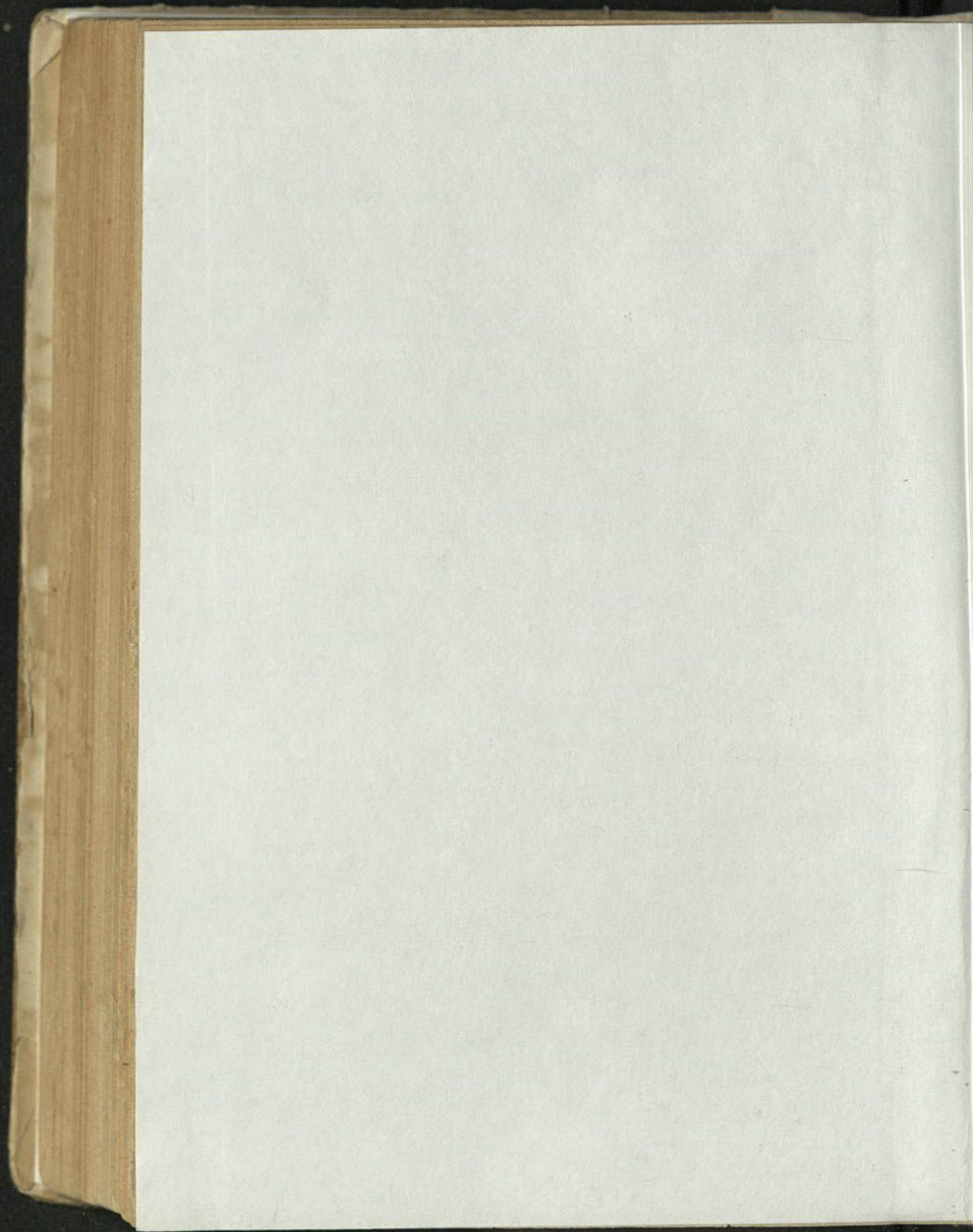
З Ъ М Е С Т

Стар.

✓ Спатканьне	5
✓ "Лайдак"	12
Вялікодная каробка	18
Байструк	29
Распусьніца	42
ⓐ ✓ "Дойдзем, сынок"	47
Шукаючы працы	<u>52</u>
Сымонка-інжынер	67 +
Бягунец	<u>76</u> +
Штрэйкбрэхэр	85
На руінах	99 +
Помста	127 +
"Больш за ўсіх"	143 ✓
а/б Трэскі на хвалях	<u>172</u>
Чырвонаармеец Панкел Ліна	<u>216</u> +
На новым месцы	253

†

ЦАНА 2 р. 40 н.

800000002 11152

1231

